

III. pld.

194 1. 759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1959

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 75. ÉVF. I. SZÁM 1—148 I. BUDAPEST, 1959. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), **HARASZTHY GYULA**, **KOVÁCS MÁTÉ**,
KÓHALMI BÉLA, **MÁTRAI LÁSZLÓ**, **V. WALDAPFEL ESZTER**

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: RÁCZ ARANKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BALÁZS SÁNDOR, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, SZABOLCSKA FERENC, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, BISZTRAY GYULA ny. egyetemi tanár, F. CSANAK DÓRA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, KOVÁCS SÁNDOR egyetemi hallgató, Szeged, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, VALKÓ ARISZTID, az Országos Műszaki Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, CSATKAI ENDRE Kossuth-díjas, a soproni Liszt Ferenc Múzeum igazgatója, NAGYDIÓSI GÉZANÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAPP IVÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HELTAI NÁNDOR, a Bács-Kiskun Megyei Nyomda munkatársa, TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RÓZSA GYÖRGY, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője, BARTA GÁBOR, a Szabványügyi Hivatal munkatársa, FALVY ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KEOSKEMÉTI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NIEDERHAUSER EMIL, a Történettudományi Intézet munkatársa, SZUHAY-HAVAS ERVIN, a Történettudományi Intézet munkatársa, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, SCHEIBER Mária, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa, D. GÁL ÁGOTA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ÁRPÓ MÁRIA, tudományos kutató, SZEKERES MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGY DEZSŐ, a ceglédi Kossuth Múzeum igazgatója, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, ALBERT GÁBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, H. IZSÓ LIVIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

1

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXV. ÉVFOLYAM
1959

6329

TARTALOM

<i>Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc</i> : A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól	16
<i>Bisztray Gyula</i> : Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)	23
<i>F. Csanak Dóra</i> : Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig	47
<i>Csapodi Csaba</i> : A proveniencia elve a könyvtárakban	333
<i>Dube, Werner</i> : Középkáderek a német tudományos könyvtárakban	257
<i>Kiss Jenő</i> : Az agrárszocialista olvasóköri történetéből (1867—1914)	180
<i>Kőhalmi Béla</i> : A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság idején	149
<i>Léces Károly</i> : A pesti magyar olvasó-kabinet megalapítása és könyvvállománya	345
<i>Nyilas Márta</i> : A budapesti nyomdászkönyvtár	163
<i>Polzovics Iván</i> : Dokumentáció és információ	325
<i>Rácz Aranka</i> : Gyermekkönyvtáraink helyzete	1
<i>Tóth András</i> : Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatása alatt (1824—1843)	265

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : A bártfai kalendárium egy ismeretlen kiadása	196
<i>Csatkai Endre</i> : Kazinczy Ferenc könyvtárából származó kolligátum	360
<i>Csatkai Endre</i> : Kísérletek Sopronban újság és folyóirat alapítására 1850-ig	90
<i>Dankanits Adám</i> : Adalék a felenyedi papírmalom történetéhez	283
<i>Heltai Nándor</i> : A kecskeméti könyvtár történetéből	103
<i>Herepei János</i> : Apáczai Csere János könyvtárának töredéke	79
<i>Hernády Ferenc</i> : Balogh Károly—Balogh Károly György	366
<i>Hernády Ferenc</i> : A pécsi Klimó-könyvtár múltjából	86
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pressfreie Flugblätter első száma	364
<i>Holub József</i> : Istvánffy Miklós Históriaja 1622-i kiadásának történetéhez	281
<i>Kókay György</i> : A hazai újságolvasás történetéhez	357
<i>Kosjár Sándor</i> : A Zrínyiász ismeretlen „folytatása”	199
<i>Kovács Sándor</i> : Miért nevezi Bod Péter Itinerariumnak az Europica Varietast?	74
<i>Mátrai László</i> : Jeszenszky János Savonarola-kiadásáról (RMK III. 883)	196
<i>Mátrai László</i> : Két ritka Giordano Bruno-kiadásról	280
<i>Mátrai László</i> : Likai Scalich Pál Raymundus Lullus-plágiumáról (RMK III. 464)	194
<i>Milhofer Alajos</i> : Egy Ludas Matyi-kiadás első ismert példánya	202
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt	94
<i>Papp Ivánné</i> : Könyvtár Tiszaújlakon (1858—1869)	98
<i>Péter László</i> : Egy nyomavesztett Juhász Gyula-kötet	290
<i>Péter László</i> : Móra Ferenc ajánló könyvjegyzéke a szegedi ifjúnunkásoknak	215
<i>Rudas Klára</i> : A Magyar Tanácsköztársaság humoros sajtójáról	208
<i>Somkuti Gabriella</i> : Giambattista Bodoni levele Teleki Sámuelhez	200
<i>Szabé György</i> : Adalékok a Tanácsköztársaság könyvpropagandájához	213
<i>D. Szemző Firooska</i> : Vándorló képek illusztrációink történetében	367
<i>Tiszay Andor</i> : A Magyar Tanácsköztársaság plakátművészete	203
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A Sötét Hajnal-csillag-után budosó címlapjáról	76
<i>Turányi Kornél</i> : Pesti városi közkönyvtár létesítésének terve (1868—1873)	287
<i>Valkó Arisztid</i> : A Harmonia Coelestis rézmetszőinek egykorú számadásai	85

FIGYELŐ

<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet „Dokumentáció” Műszaki Bizottságának VII. teljes ülése	119
<i>Dezsényi Béla</i> : A nemzeti sajtóbibliográfiák ügye és a szlovák nemzeti sajtóbibliográfia	230
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : A tudománytörténeti életrajzi források kérdéséhez	113
<i>Falvy Zoltán</i> : Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kéziratái	122
<i>Hadamovsky, Franz</i> : Az osztrák Nemzeti Könyvtár Kainz-emlékkiállítására	232
<i>Haraszthy Gyula</i> : Köhalmi Béla hetvenötödik születésnapjára	381
<i>Jügelt, Karl-Heinz</i> : Ungarn betreffende historische Literatur in der Universitätsbibliothek Jena	382
<i>Lázár Péter—Veredy Gyula</i> : Nemzetközi konferencia az Egyetemes Tizedes Osztályozásról Budapesten	387
<i>Sz. Németh Mária</i> : Távkölcsonzési forgalom és központi katalógusok a Német Demokratikus Köztársaságban	398
<i>Orosz Gábor</i> : Referátumok automatikus készítése gépi úton	391
<i>Pálffy Miklós</i> : A magyar könyvtártudományi bibliográfia kérdéséhez	306
<i>Papp István</i> : Játékfilmek katalógizálása	222
<i>Rédl Endrené</i> : A pedagógiai dokumentáció munkájáról	297
<i>Rózsa György</i> : A földrajzi katalógus kérdéséhez	116
<i>Sándor István</i> : Dokumentáció a Néprajzi Múzeum Könyvtárában	294
<i>Sasvári Dezső</i> : Egy üzemköltségen termelő központi tárca-könyvkötőüzem felállításának tervezete	404
<i>Szentmihályi János</i> : Néhány szó az Orvostudományi Dokumentációs Központ kiadványairól	228
<i>Takács Menyhért</i> : A gyorsolvasás problémája	299
<i>Tordayné, Péter Erzsébet</i> : Mezőgazdasági szakkönyvtáraink helyzete	107
<i>Tökés László</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrokönyvtára	217
<i>Vértessy Miklós</i> : Vetustissima gyűjtemények, vetustissima katalógus	292
<i>V. Windisch Éva</i> : A Prágai Összallami Levéltári kiállítás	233
Hírek	125, 235, 307, 407

SZEMLE

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai (Ism. <i>Tóth András</i>)	130
Alker, H.: Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	314
Allodiatoris Irma: A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	253
Balázs Sándor—Falvai Alfréd: Élelmiszeripari szakkönyvtárak létesítése és fejlesztése (Ism. <i>Szabolcska Ferenc</i>)	320
Bibliographie des gesamten Rechts der Presse, des Buchhandels, des Rundfunks und des Fernsehens (Ism. <i>Takács József</i>)	313
Bibliotheka Narodowa w latach 1945—1956 (Ism. <i>Papp Sámuel</i>)	411
Birsănescu, Stefan: „Schola latina” de la Cotnari (Ism. <i>Tóth András</i>)	416
Bleton, Jean: Local et mobilier des bibliothèques publiques (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	233
Dezimalklassifikation. Dreisprachige Kurzausgabe (Ism. <i>Veredy Gyula</i>)	312
Ebert, Friedrich Adolf: Die Bildung des Bibliothekars (Ism. <i>Scheiber Mária</i>)	243
Egyetemes Tizedes Osztályozás (Ism. <i>Weger Imre</i>)	249
Eppelsheimer, Hanns W.: Bibliographie der deutschen Literaturwissenschaft I. (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	245
Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódexminiaturakiállítás katalógusa (Ism. <i>Soltész Zoltánné</i>)	321
Fleischack, Curt—Rückert, Ernst—Reichardt, Günther: Grundriss der Bibliographie (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>)	242
Folyóiratszemle 1958. (<i>Vizkelety András</i>)	240
Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban (Ism. <i>Albert Gábor</i>)	147
Gáspár Margit: A magyar kémiai irodalom bibliográfiája 1948—1954 (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	253
Der Grosse Brockhaus (Ism. <i>Szuhaý-Havas Ervin</i>)	136

Grothusen, K. D.: Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslaviens seit 1945 (Ism. <i>Schneller Károly</i>)	415
Hübscher, Arthur: Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955 (Ism. <i>Scheiber Mária</i>)	138
Index translationum (Ism. <i>Marót Miklós</i>)	410
Internationale Kinderbuch Ausstellung 1956—57. (Ism. <i>Rácz Aranka</i>)	245
Katsch, Abraham I.: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR II. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	137
Klimeš, Vladimír: Počátky českého a slovenského noviuářstvi (Ism. <i>Sziklai László</i>)	128
Kner Imre: A könyv művészete (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	131
Kniewald, Dragutin: Joannes Conversini de Ravenna dubrovački notar 1384—1387 (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	248
Kolokol (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	311
Lu Csen-csing: Tu su kuan hszüe ce tien (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	312
Magyar folyóiratmutatók 1945 után (Ism. <i>D. Gál Ágota</i>)	139
A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok (Ism. <i>Erényi Tibor</i>)	252
Makoldy Sándor: Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	146
Microcard Catalogue of the rare hebrew codices (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	417
Molnár Zoltán: Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfiája (Ism. <i>Kozscca István</i>)	417
Sz. Németh Mária: A központi folyóirat címjegyzékek kérdései (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	318
Olvasó gyermekeink (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	141
Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ kiadványai (Ism. <i>Kiss Jenő</i>)	315
Az Országos Műszaki Könyvtár jubileumi évkönyve (Ism. <i>L. Mesterházy-Nagy Márta</i>)	317
Pirani, E. C.: Manuele del bibliotecario (Ism. <i>Hernády Ferenc</i>)	243
Ranganathan, S. R.: The five laws of library science (Ism. <i>Weger Imre</i>)	310
Ročenka Universitni Knihovny v Praze (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	413
Roginskij, Ja. Sz.: Ruszszkaja profszozjuznaja periodiceszkaja pecsat' (Ism. <i>F. Wendelin Lidia</i>)	246
A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei (Ism. <i>s. m.</i>)	254
Schumann, M.: Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation (Ism. <i>Barta Gábor</i>)	136
Stigler István: Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története (Ism. <i>Szekeres Margit</i>)	142
Südeuropa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	135
Sükösd Mihály: Tudós Veszprémi István (Ism. <i>Durza Sándor</i>)	321
Szomoru István: A ceglédi hírlapírás története I. 1878—1919. (Ism. <i>Nagy Dezső</i>)	143
Újabb könyvtártudományi művek (Összeáll. <i>H. Izsó Livia</i>)	147, 254, 323., 418
Ukazatel' szokrascennüh i polnüh nazvanij naucsnoj i tehniczeskoj literaturü (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	247
Vasi élet és irodalom (Ism. <i>Kókay György</i>)	145
V. Windisch Éva: Közlöny (Ism. <i>V. Waldapfel Eszter</i>)	321
Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára (Ism. <i>Kecskeméti István</i>)	133

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

50.802/60. — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

RÁCZ ARANKA

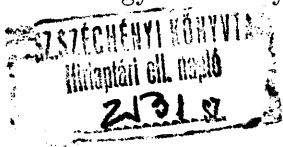
Gyermekkönyvtáraink helyzete

Szocialista művelődéspolitikánk egyik legjelentősebb eredménye mai közművelődési könyvtári rendszerünk kiépítése. Ez a művelődéspolitikai teremtette meg azt a lakosság minden rétege számára hozzáférhető könyvtári hálózatot, amelyet az előző polgári állam nem tudott tartósan létrehozni. Közművelődési könyvtári rendszerünk ma szerves egységbe foglalja össze a nagyvárosok és a néhány száz lelkes kisközségek könyvtárait, beágyazódott művelődési életünkbe, és fejlődését azok a törvényszerű fejlődési tendenciák határozzák meg, amelyek általában a társadalom egészének fejlődésére jellemzőek. Ma 3800 falusi és 114 járási és városi könyvtárat tartunk számon, amelyeket a 19 megyei könyvtár foglal hálózati egységbe. A számszerűségek mellett jelentős mértékben emelkedett e könyvtárak munkájának színvonala. Hasonló fejlődés következett be a fővárosi könyvtári ellátásában is.

A fejlődés azonban nem egyenletesen jelentkezik a könyvtári munka minden területén. A közművelődési könyvtárügy egészéhez viszonyítva például a gyermekkönyvtárügy fejlődése kétségtelen elmaradást mutat. Vajon mulasztásról, e fontos könyvtári ág fejlesztésének elhanyagolásáról van-e itt szó? A gyermekkönyvtárak története azt bizonyítja, hogy korántsem. A legfejlettebb gyermekkönyvtárakkal rendelkező országokban is először a felnőttek közművelődési könyvtárait teremtették meg, és csak egy fázissal később került sor a gyermekkönyvtárak létesítésére. Természetes dolog ez, hiszen olvasó felnőttek szükségessé ahhoz, hogy a gyermekek is olvassanak. Ilyen fáziskülönbség jelentkezik a mi könyvtári fejlődésünkben is.

A szocialista művelődéspolitikai azonban meggyorsítja a fejlődés ütemét. Egyik oka ennek az, hogy felhasználja mindazokat a tapasztalati ismereteket, amelyek eddig a gyermekkönyvtárakról világszerte kialakultak. A másik ok pedig az, hogy a szocialista művelődési program sokszor megelőzi a jelentkező igényeket, és társadalomnevelő célkitűzései érdekében bizonyos esetekben azért is hoz létre intézményeket, hogy azok a még ki nem fejezett igényeket felkeltésék.

Ez történt sok esetben a falusi könyvtárak létesítésekor is. Még ez a művelődési politika sem tudja azonban a közművelődési és a gyermekkönyvtárügy kialakulása közötti fáziskülönbséget teljesen kiküszöbölni, legfeljebb lényegesen megrövidíti ezt az időszakot. Az a kulturális igény, amelyet a szocialista művelődéspolitikai a tömegekben felkeltett, azt eredményezte, hogy a felnőtt olvasók számának igen tekintélyes növekedése mellett, egyre nagyobb tömegben ostromolják a közművelődési könyvtárakat a gyermekek is. Színvonalas, korszerű gyermekkönyvtári szolgálatra azonban

fiatal közművelődési könyvtáraink ma még nem készülhettek fel. A fejlődés mai fokán azonban most már elérkezett az ideje annak, hogy a gyermekkönyvtárak fejlesztésének ügye is napirendre kerüljön.

A gyermekkönyvtárügy hazai hagyományai

A gyermekkönyvtárak létesítésének, illetőleg az ifjúság külön olvasószolgálatának gondolata nem teljesen újkeletű nálunk. Az első gyermekkönyvtárat SZABÓ ERVIN létesítette Budapesten, a Szörényi-utcai fiókban, 1913-ban. Nem véletlen, hogy éppen SZABÓ ERVIN ismerte fel a gyermekkönyvtárban a modern közművelődési könyvtár munkájának szerves kiegészítőjét, az a könyvtáros, aki egész életét a társadalmi haladás szolgálatába állította. Ugyanakkor a Fővárosi Könyvtár központjában is létesített ifjúsági olvasótermet.

SZABÓ ERVIN alapításai, Amerikától és Angliától eltekintve, néhány évnyi különbséggel egykorúak a gyermekkönyvtárügy tekintetében ma leghaladottabb országok gyermekkönyvtári kezdeteivel. Az idő tájt létesültek az első gyermekkönyvtárak Oroszországban, Norvégiában, Svédországban. Megelőztünk e téren sok európai országot: pl. Franciaországot, ahol csak 1920-ban létesült az első gyermekkönyvtár: az *Heure Joyeuse*, Dániát, ahol az 1920. évi könyvtári törvény csak a felnőttek közművelődési könyvtárügyét szabályozta, az iskoláskorú (6—14 éves) gyermekek könyvellátását teljesen az iskolákra, az iskolai könyvtárakra bízta. Csak az 1931. évi törvény intézkedik a gyermekkönyvtárakról is. Megelőztük Csehszlovákiát, ahol az első gyermekolvasóterem 1922-ben létesült, Prágában.

A két világháború közötti művelődéspolitikai azonban elhanyagolta a közművelődési könyvtárak ügyét és vele együtt természetesen a gyermekkönyvtárakat is. A századeleji kezdeményezések éppen csak tengődtek. A Fővárosi Könyvtár is csupán öt fiókjában tartott fenn kölcsönző szolgálatot külön a gyermekeknek, és csak egy könyvtár, a Királyi Pál utcai, állt kizárólag gyermekek rendelkezésére. Ezek a gyermekkönyvtárak sem feleltek meg a korszerű gyermekkönyvtári követelményeknek sem állományuk, sem elhelyezésük, sem berendezésük tekintetében. Egyébként a gyermekkönyvtár kizárólag fővárosi jelenség volt abban az időben. A vidéki városi könyvtárak semmilyen formában sem foglalkoztak akkor még a gyermekek külön igényeivel.

A gyermekkönyvtárügynek ez az elhanyagolása egyrészt az egész társadalmi rendszer antidemokratikus jellegével magyarázható, amely a közművelődési könyvtárügy fejlesztését sem tekintette különösebben fontos feladatának, másrészt pedig azzal, hogy a társadalomnak csak a vagyonosabb és egyben műveltebb rétege igényelte azt, hogy gyermekei olvasó emberekké váljanak. Ez a réteg pedig rendszerint olyan anyagi helyzetben volt, hogy a legszükségesebb olvasmányokat meg tudta gyermekei számára vásárolni. A gyermekkönyvtár iránti igény tehát egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben jelentkezett. — Természetszerűen megnő azonban ez az igény ma, amikor a szocialista társadalom az új nemzedék egészét belefoglalja nevelési programjába, és az olvasás lehetőségét egyformán kívánja biztosítani minden gyermek számára. Igen sok, jól felszerelt gyermekkönyvtárra van szükség ahhoz, hogy ezt a célkitűzést megvalósíthassuk. Ilyen értelemben a gyermekkönyvtár szerepe és jelentősége a szocialista társadalomban megnőtt.

A gyermekkönyvtár feladata és helye a nevelési intézmények között

A gyermekkönyvtár feladatkörének kialakulása történeti képződmény. Volt idő, amikor iskolai könyvtárnak tekintették, amelynek elsőrendű feladata az iskolai oktatás elősegítése, és csupán mellékesen gondoskodik a gyermekek szórakoztató olvasmányairól is. A fejlődés mai fokán a gyermekkönyvtár elkülönült az iskolától, és hasonló szerepet tölt be a gyermekek társadalmában, mint a közművelődési könyvtár a felnőttekében. Nevelni, tanítani akar, de nem az iskola kötött programja szerint, hanem szórakoztatva, szinte észrevétlenül. A fejlett iskolai könyvtári rendszerrel rendelkező országokban az iskolai munka támogatása az iskolai könyvtár feladata. Olyan országokban azonban, mint például nálunk is, ahol az iskolai könyvtárak még nem mindenütt tudják betölteni sajátos feladataikat, természetesen gyakran hárulnak a gyermekkönyvtárra olyan feladatok is, amelyek voltaképpen az iskolai könyvtárakra tartoznának. (Pl.: tanulószobák létesítése, könyvletétek elhelyezése egyes iskolákban az iskolai könyvvállomány kiegészítésére, a kötelező olvasmányokról való gondoskodás. Több gyermekkönyvtár figyelembe veszi az iskolai tanmenetet is az olvasmányok ajánlásakor.) Úgy látszik, hogy a gyermekkönyvtár és az iskolai könyvtár tevékenységét csak fejlettebb fokon lehet egymástól elhatárolni, bizonyos együttműködésre azonban még ebben az esetben is szükség van.

Hasonlóképpen szoros kapcsolat fűzi a gyermekkönyvtárat az ifjúság társadalmi szervezeteihez, nálunk az úttörő-szervezethez. Az úttörő-szervezet erkölcsi és világnézeti nevelőmunkájában elsőrendű segítséget kap a gyermekirodalomtól és ennek letéteményesétől, a gyermekkönyvtártól. Az úttörő-szervezet felismerte ezt a szükségszerű kapcsolatot, és vagy saját maga létesít, vagy pedig a közművelődési könyvtárral közösen tart fenn gyermekkönyvtárakat. Kétségtelen, hogy ez a kapcsolat mind a gyermekkönyvtár, mind pedig a szervezet munkájának hasznára válhat. A gyermekkönyvtárúgy gondozását azonban nem lehet az úttörő-mozgalomtól várni.

A gyermekkönyvtárak fenntartása

A lakosság könyvvel, könyvtárakkal való ellátása nálunk állami feladat. Teljes nyilvánosságú közművelődési könyvtári hálózataink működését a tanácsokon keresztül az állam biztosítja. Ezek a könyvtári hálózatok (fővárosi, megyei) létesítettek először a gyermekek számára külön könyvtári részlegeket. Gyermekkönyvtárat azonban nem csupán közművelődési könyvtár szervezhet. Az előbbieken utaltam az úttörő-mozgalom gyermekkönyvtáira. Néhány nagyobb, nyilvános szakszervezeti kultúrotthon könyvtára is külön foglalkozik gyermekolvasóival. — A gyakorlati tapasztalatok azonban azt bizonyítják, hogy amennyiben a gyermekkönyvtár nem teljesen önálló, legcélszerűbb, ha a közművelődési könyvtár keretein belül helyezkedik el. Ez biztosítja legjobban e könyvtárak munkájának szakszerűségét. A teljesen önálló gyermekkönyvtár munkáját is kedvezően befolyásolja a közművelődési könyvtárral való kapcsolat. Éppen ezért ma legcélszerűbbnek látszik, ha gyermekkönyvtárügyünk fejlesztését a közművelődési könyvtárak keretében kíséreljük meg megoldani. Ebben az esetben a közművelődési könyvtár kiterjeszti tevékenységét a gyermektársadalomra is. Ezt a gyakorlatot igazolja a legtöbb külföldi példa is.

Bár gyermekkönyvtárügyünk csupán az első lépéseket tette meg a fejlődés útján, eredményeink a két világháború közötti állapothoz képest számottevőek. A fejlődésnek eddigi ütemével azonban nem lehetünk megelégedve. Gyermekkönyvtárügyünk mai állapotában nem tudja a napról napra növekvő igényeket kielégíteni, és elmaradt a hasonló körülmények között fejlődő népi demokratikus országok gyermekkönyvtárügyétől is. A fejlődést akkor segítjük elő legjobban, ha leplezés nélkül tárjuk fel gyermekkönyvtárügyünk hiányosságait, és ennek alapján a szükségletek és lehetőségek összeegyeztetésével megkíséreljük kitűzni a legfontosabb és a legsürgősebb feladatokat. Az a szocialista művelődéspolitikai, amely súlyos áldozatokat vállalva teremtette meg a közművelődési könyvtárak jelenlegi rendszerét, minden bizonnyal biztosítani fogja anyagi és erkölcsi támogatását a gyermekkönyvtárak fejlesztéséhez is.

Gyermekkönyvtáraink mai helyzete

A gyermekrészlegek létesítésében a közművelődési könyvtárak adott lehetőségeik szerint jártak el. Külön helyiséget biztosítottak a gyermekeknek, ha erre lehetőség volt, egyébként pedig időben vagy helyileg (külön pulton) választották el a gyermekek olvasószolgálatát a felnőttekétől. Kétségtelen, hogy a külön helyiség biztosít a gyermekkönyvtár további fejlődéséhez kedvezőbb lehetőséget. Ilyen esetekben a gyermekrészleg a közművelődési könyvtár némi különállást élvező osztálya lett, ez a különállás azonban nem terjedt ki a költségvetésre, és csak ritkán tapasztalható a személyzeti ellátás terén.

A gyermekkönyvtárak helyzete a közművelődési könyvtárak különböző típusaiban a következő:

A megyei könyvtárak gyermekrészlegei. A tizenkilenc megyei könyvtár közül csak tízben van külön helyiséggel rendelkező gyermekkönyvtár.¹ Három megyei könyvtárban² külön kölcsönző pulton, egyben³ pedig időben külön oldják meg a gyermekek kölcsönző szolgálatát. Pest megyében sem a megyei könyvtárnak, sem egyetlen járási könyvtárnak nincs gyermekrészlege. Négy megyei könyvtár⁴ az úttörőházzal közösen tartja fenn a gyermekkönyvtárat.

A járási és a városi könyvtárak gyermekrészlegei. A járási és a városi könyvtárak közül (beleértve a szegedi Somogyi Könyvtárat is) 11 biztosít önálló helyiséget a gyermekkönyvtárnak.⁵ Időben különíti el a gyermekek olvasószolgálatát a felnőttekétől 16 könyvtár.⁶ Három járási könyvtár⁷ az

¹ A békéscsabai, a debreceni, az egri, a kaposvári, a miskolci, a pécsi, a székesfehérvári, a szekszárdi, a szombathelyi, a zalaegerszegi megyei könyvtár.

² Kecskeméten, Tatabányán és Salgótarjánban.

³ Veszprémben.

⁴ A hódmezővásárhelyi, a győri, a szolnoki és a nyíregyházi megyei könyvtár.

⁵ A bicskei, a bajai, a jászberényi, a mohácsi, a nagykanizsai, az orosházi, a sárvári, a sátoraljaújhelyi, a szegedi Somogyi Könyvtár, a szentesi és a sztálinvárosi könyvtár.

⁶ A csongrádi, a csornai, a keszthelyi, a komlói, a magyaróvári, a makói, a mezőkövesdi, a pécsváradai, a püspökladányi, a sásdi, a sellyei, a siklósi, a szigetvári, a tapolcai, a tatai, a várapolcai könyvtár.

⁷ A kiskúnhalasi, a kalocsai és a soproni könyvtár.

úttörőházzal közösen tartja fenn a gyermekkönyvtárat. Összesen tehát 30 könyvtár biztosít külön olvasószolgálatot a gyermekeknek, 67 járási könyvtár eddig ezt nem tudta megoldani.

Az úttörőházak önállóan is tartanak fenn gyermekkönyvtárakat, sokszor a közművelődési könyvtár gyermekkönyvtárával párhuzamosan is. A következő városokban van az úttörőháznak gyermekkönyvtára: Békéscsabán, Esztergomban, Kaposváron, Kecskeméten, Nagykanizsán, Salgótarjánban, Szarvason, Szegeden, Szombathelyen, összesen tehát 9 helyen, közülük 4 olyan városban (Békéscsabán, Kaposváron, Szegeden és Szombathelyen), ahol a közművelődési könyvtárnak is van gyermekkönyvtára. Nem minden úttörőház létesített azonban gyermekkönyvtárat. Baranya megyében pl. a négy úttörőház közül egy sem.

Az önálló népkönyvtárak közül tudomásunk szerint a kabai népkönyvtár az egyetlen, amely gyermek-olvasószolgálatát legalább időben elkülöníti a felnőttekétől.

Budapest főváros közművelődési könyvtári hálózatának 41 kerületi fiókja közül csak 19-ben van önálló helyisége a gyermekkönyvtárnak.⁸ 6 kerületi könyvtár pedig közös kölcsönző helyiségben, külön pulton szolgálja ki a gyermekeket.⁹

A budapesti és a vidéki közművelődési könyvtári hálózat tehát a következő módon biztosítja a gyermekek olvasószolgálatát:

Könyvtártípus	Önálló helyiség(-ek)	Külön pult	Időben elkülönített kölcsönzés	Összesen
Megyei könyvtár	10	3	1	14
Úttörőházzal közösen	4	—	—	4
Járási és városi könyvtár.....	11	—	16	27
Úttörőházzal közösen	3	—	—	3
Önálló népkönyvtár	—	—	1	1
Budapesti kerületi könyvtár	19	6	7	32
Összesen	47	9	25	81

A megyei, járási, városi és budapesti kerületi közművelődési könyvtárak száma összesen 172, táblázatunk szerint a könyvtáraknak tehát csak 42,4%-ában van a gyermekek olvasószolgálatát valamilyen módon biztosítva. Ez a szám még így is kedvezőnek látszik, valóságban azonban csak azt tekinthetjük a gyermekkönyvtár fejlődőképes kezdetének, ahol legalább egy önálló helyiség rendelkezésre áll. Ilyen pedig az országban összesen csak 47 van. Önálló helyiséget a gyermekkönyvtárnak tehát a közművelődési könyvtáraknak csak 27%-a tudott eddig biztosítani.

⁸ Az I. ker.: 11. sz., III. ker.: 8. sz., VI. ker.: 10. sz., VII. ker.: 2. sz., VIII. ker.: 9. és 44. sz., IX. ker.: 26. és 39. sz., X. ker.: 12. sz., XI. ker.: 6. sz., XII. ker.: 38. sz., XIII. ker.: 19. sz., XIV. ker.: 18. sz., XV. ker.: 34. sz., XVII. ker.: 36. sz., XVIII. ker.: 31. sz., XIX. ker.: 25. sz., XX. ker.: 27. sz. és XXII. ker.: 13. sz. kerületi könyvtár.

⁹ A IV. ker.: 28. sz., V. ker.: 1. és 14. sz., VIII. ker.: 3. sz., XIII. ker.: 7. sz. és XVI. ker.: 32. sz. kerületi könyvtár.

A gyermekkönyvtár helyiségei

Közelebbről vizsgálva a 47 gyermekkönyvtár helyiségviszonyait, hazai viszonyainkhoz mérten, pillanatnyilag megfelelő helyisége van öt gyermekkönyvtári osztálynak. (A békéscsabainak, a debreceninek, az egrinek, a miskolcinak és a pécsinek. Ezek közül a békéscsabai, a miskolci és a pécsi 2—2 helyiséggel rendelkezik.) Nem megfelelő az elhelyezése kilencnek.¹⁰ A helyiségek fő baja, hogy általában igen kicsik (30 m²-nél kisebbek). Hódmezővásárhelyen az úttörőházban pl. a gyermekkönyvtárnak csak 2,5 × 4 méteres „köves, hideg” helyiség jutott. A kaposvári gyermekkönyvtárnak ugyan három helyisége van, de a három együtt 32,6 m². Szombathelyen is kicsi a helyiség, és ráadásul még sötét, vizes és rossz a padlója. Egynemely könyvtárban e kicsi helyiségeket még más célra is használják, pl. diafilmek tárolására és kölcsönzésére. Zalaegerszegen a Járási Kultúrotthon előszobájában van a gyermekkönyvtár elhelyezve. Rajta keresztül közlekedik az egész kultúrotthon. A gyermekekkel való foglalkozás mindenhol, ahol megfelelő helyiségek nem állnak rendelkezésre, szükségszerűen egyszerű kölcsönzési adminisztrációvá szűkül.

A budapesti gyermekkönyvtárak helyiségviszonyai is csak egy árnyalattal kedvezőbbek. A gyermekeknek külön olvasószolgálatot biztosító 25 kerületi könyvtár közül csak 19 tud erre a célra külön helyiséget is biztosítani. Ezek közül is csak 9 tekinthető jelenlegi viszonyainkhoz mérten megfelelőnek, 10 túlságosan kicsi.¹¹ Egyetlen helyiség azonban nem mindenütt jelent megoldást. Nagyobb forgalmú gyermekkönyvtárakban feltétlenül szükség van olyan helyiségekre is, ahol a gyermekek számára előadásokat, vetítéseket stb. lehet tartani. A legtöbb gyermekkönyvtár mellett hiányoznak a legelemibb higiéniai berendezések (WC, mosdó).

Az épület- és helyiséghiány csaknem mindenütt nyomasztóan nehezedik a könyvtárakra, amelyek saját erejükből néha a legjobb szándékkal sem tudnak kedvezőbb megoldást találni. Az esetek egy részében azonban talán egy kevéssel több egyszerűséggel és gondossággal mégis lehetne a gyermekkönyvtár számára kedvezőbb elhelyezést is biztosítani.

Berendezés, felszerelés

A berendezésről egyelőre nem sokat mondhatunk. Több helyen próbálkoznak azzal, hogy a gyermekkönyvtárat kisméretű bútorokkal rendezzék be. A gyermekosztályok többsége szükségmegoldásokkal kénytelen megelégedni: olyan bútorokkal rendezi be a gyermekkönyvtárat, ami éppen rendelkezésére áll, és amit az adott helyiségben el tud helyezni. Az esztétikum mint a gyermekkönyvtár berendezésének különösen fontos követelménye még alig-alig jelentkezik. Ha fel is merül mint igény, inkább a külső, többé vagy kevésbé sikerült díszítésben, mint a berendezésben fejeződik ki.

A modern technika nyújtotta lehetőségek közül a gyermekkönyvtárak leginkább a rádiót és a dia-vetítőt használják. Saját rádiója, lemezjátszója,

¹⁰ A székesfehérvári, a hódmezővásárhelyi, a győri, a kaposvári, a szolnoki, a szekszárdi, a szombathelyi, a zalaegerszegi és a nyíregyházi gyermekkönyvtárnak.

¹¹ A 12., 13., 23., 25., 27., 29., 34., 36., 38., 44. sz. budapesti kerületi könyvtárban.

vetítőgépe stb. csak egy-két gyermekrészlegnek van. Általában a közművelődési könyvtártól vagy az úttörőháztól kéri kölcsön ezeket a felszereléseket. Gyermekkönyvtáraink tehát ezen a téren is csupán a kezdeti lépéseket tették meg.

Személyzet

Ha a gyermekkönyvtár létesítésének egyik feltételét az önálló helyiségben jelöltük meg, akkor a másik feltétel az alkalmas könyvtáros. Ebből a szempontból vizsgálva a gyermekkönyvtárakat, a következő kép alakul ki: Budapesten 27, vidéken 28 könyvtáros dolgozik gyermekkönyvtárban. A 28 vidéki gyermekkönyvtáros közül csak 22 nyolc órás, főfoglalkozású dolgozó, 6 pedig kisebb munkaidővel alkalmazott tiszteletdíjas. Itt kell megemlíteni azt, hogy öt önálló helyiséggel rendelkező gyermekkönyvtárban nincs állandó könyvtárosa a gyermekek olvasószolgálatának, a munkát a könyvtár dolgozói felváltva végzik. — Az úttörőházakban működő, közművelődési könyvtáraktól független gyermekkönyvtárak munkáját általában pedagógusok végzik vagy irányítják.

Az országban működő összesen 55 gyermekkönyvtári dolgozó, képzettség szerint a következőképpen oszlik meg:

Képzettség	Budapest	Vidék	Összesen
Pedagógus (középisk. vagy ált. isk. tanár)	3	5	8
Főiskolát végzett könyvtáros	9	2	11
Óvónő	—	1	1
Érettségizett	11	13	24
Ennél alacsonyabb képzettségű	4	7	11
Összesen	27	28	55

Aránylag kevés tehát a pedagógiai képzettséggel rendelkező gyermekkönyvtárosok száma, holott ezt mint alapvető követelményt kellene megkívánni. Szép számban dolgoznak főleg a budapesti gyermekkönyvtárakban főiskolát végzett könyvtárosok. Ez elvileg biztosítja ugyan a könyvtári munka szakmai színvonalát, hiányosak azonban pedagógiai ismereteik. A két-szakos egyetemet végzett könyvtárosok esetében ez a hiányosság meg fog szűnni. Aránylag sok, főleg vidéken, a csak érettségivel rendelkező gyermekkönyvtáros, akiknek pillanatnyilag mind a könyvtárosi, mind a pedagógiai ismeretei bizonytalanok. Rajtuk kívül még 11 olyan dolgozója van a gyermekkönyvtáraknak, akiknek jelenleg még érettségijük sincs (közülük 2 most végzi a dolgozók gimnáziumát).

Igen sok könyvtárban nem alakult még ki a gyermekkönyvtáros pontos munkaköre. Budapesten pl. általános a panasz, hogy a kerületi könyvtárak vezetői csak a szorosán vett kölcsönzés lebonyolítását tekintik a gyermekkönyvtáros feladatának, és ehhez mérik egyéb teendőiket. Ellentmond ennek az a tapasztalat, hogy a gyermekkönyvtáros teljesítménye a gyermeki kölcsönzésben általában magasabb, mint a felnőtteket kiszolgáló könyvtárosé. Mégis a legtöbb gyermekkönyvtáros feladatköréhez számos, tulajdonképpeni tevé-

kenységével össze nem függő munka tartozik, pl. : kíségit a felnőttkölcsonzésben, leltároz, adminisztratív feladatokat lát el stb. Ilyen körülmények között a kölcsonzés technikai lebonyolításán kívül legtöbbjüknek nem is marad ideje arra, hogy olvasóival foglalkozzék, vagy számukra a könyvtárat különféle szórakoztatva-tanító rendezvényeken keresztül (meseórák, bábelőadások, könyvviták, játékdélutánok, kirándulások stb.) vonzóvá tegye. Ilyen módon a gyermekkönyvtáros munkája csupán adminisztratív tevékenységgé szürkül. Nem csoda hát, ha kevés vállalkozó akad erre a faladatra, amelynek rövid örömeiért sok terhes és mellékes feladatot kell a könyvtárosnak vállalnia.

A helyzet vidéken nem ilyen egyöntetű. Van példa arra, hogy a gyermekkönyvtáros kizárólag saját munkájával foglalkozhat, de előfordulnak a budapestiekéhez hasonló panaszok is.

A gyermekkönyvtár állománya

A gyermekkönyvtár működésének a megfelelő helyiség, berendezés és az alkalmas könyvtáros mellett harmadik előfeltétele a kielégítő könyvvállomány. Az állomány és az olvasók számának összehasonlítása mutatja a gyermekkönyvtár olvasóinak könyvvel való ellátottságát. Ez az ellátottság 1955-ben és 1957-ben a következő volt :

	Megyei könyv- tárak	Járási könyv- tárak	Városi könyv- tárak	Önálló községi könyv- tárak	Letéti könyv- tárak	Vidéki összesen	Buda- pest	Orszá- gosan
1955.								
Gyermekkönyv-állomány az egész könyvvállomány százalékában ...	11,4	17,0	13,4	18,6	14,9	14,9	15,6	15,1
Gyermekolvasók az összes olvasók százalékában	35,0	41,0	39,0	49,0	43,0	42,0	27,1	40,3
1957. ¹²								
Gyermekkönyv-állomány az egész könyvvállomány százalékában ...	9,3	15,6	13,0	17,5	13,9	13,5	14,8	13,9
Gyermekolvasók az összes olvasók százalékában	28,6	37,3	37,9	42,0	45,5	42,0	26,2	39,6

¹² Az 1957. év adataival kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a könyvtáraknak az 1958. év elején végzett statisztikai felmérése nem volt tekintettel a gyermekkönyvtárak sajátos munkájára, és nem vizsgálta külön ezek adatait. Kénytelenek voltunk tehát megelégedni azokkal az adatokkal, amelyeket az évi jelentések szolgáltatnak és a Minisztérium Statisztikai osztálya nyújtani tudott.

Az olvasókra és a forgalomra vonatkozó adatok országosak, a gyermekkönyvtári állományról azonban az 1957. évre a Statisztikai osztálynak nem álltak adatok rendelkezésére. Ezeket csak 11 megye esetében tudtuk a megyei könyvtárak évi jelentéseiből megállapítani. Ez a 11 megye a következő : Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Borsod, Fejér, Komárom, Nógrád, Somogy, Szolnok, Veszprém, Zala. Mivel a 11 megye az összes megyék közel 60%-a, és ezek könyvvállománya több mint a megyei könyvtárak teljes állományának 60%-a, a statisztikai gyakorlat szerint az összesített adatok az országos átlagra jellemzőnek tekinthetők.

Az állomány és az olvasók fenti viszonyozásából az derül ki, hogy a gyermekkönyvtár állománya a közművelődési könyvtár egész állományához viszonyítva 1955-től 1957-ig csökkent. Ennek oka részben az, hogy a könyvtárak nem fejlesztették megfelelő módon gyermekrészlegeiket, részben pedig igen nagy a gyermekkönyvek elhasználódása. A csökkentett könyvbeszerzési keretből származó hátrányt elsősorban a gyermekkönyvtárak érezték meg.

Az olvasók számarányának csökkenése is majdnem általánosnak mondható. Ez viszont arra mutat, hogy a gyermekkönyvtár nem tudja a vele szemben támasztott igényeket kielégíteni. A gyermekolvasók számaránya csak a letéti könyvtárakban emelkedett. Ezt sem tekinthetjük azonban különösebben öröndetes jelenségnek, mivel az elégtelen könyvállománnyal rendelkező falusi könyvtárakat egyre inkább a gyermekek látogatják.

Még plasztikusabban mutatják meg gyermekkönyvtáraink állomány-problémáit az egy olvasóra eső kötetek, az egy olvasóra jutó kölcsönzések száma és az állomány forgási sebessége.

Az adott 11 megye állomány- és forgalmi adatai alapján számított viszonyozások 1957-ben a következők:

	Megyei könyv- tár	Járási könyv- tár	Városi könyv- tár	Önálló községi könyv- tár	Letéti könyv- tár ¹³	Vidéki hálózat	Fővárosi hálózat	Összesen
Egy olvasóra eső kötet.....	2,89	3,08	2,51	2,17	1,39	1,83	4,17	2,21
Egy olvasóra jutó kölcsönzés....	24,81	32,55	21,05	22,94	—	—	21,65	—
A könyvek forgási sebessége évenként	8,57	10,55	12,34	10,56	—	—	5,18	—

Látható tehát, hogy az egy olvasóra eső kötetek száma országosan igen alacsony, alig több mint két kötet. Pedig a könyvtárak olvasói közé a 6—14 éves korú gyermekeknek csak kis hányada tartozik. A *Statistikai Évkönyv* 1949—55-i adatai szerint az 5—14 éves korú gyermekek száma 1956. január 1-én 1 588 106 volt, a gyermekolvasók száma pedig országosan 1957-ben 292 778, azaz a megfelelő korú gyermekeknek csak a 18%-a. Különösen rossz az ellátottság a falusi letéti könyvtárakban. Nem tekinthető kielégítőnek azonban az állomány nagysága a könyvvel átlagosan legjobban ellátott fővárosi kerületi, megyei és járási könyvtárakban sem. A fővárosi hálózat mutatószámai országosan a legkedvezőbbek ezen a téren, itt egy főre 4 könyv esik. Feltűnő a különbség e téren is a vidék és a főváros között. A fejlesztés során e különbség megszüntetésére kell törekedni.

A fenti táblázat adatai világosan mutatják a gyermekkönyvtári állományok elégtelenségét. Az elégtelenség mértéke azonban akkor mutatkoznék meg teljes valóságában, ha a könyvtár állományát nem a jelenlegi olvasókhoz, hanem a 6—14 éves korú gyermekek számához viszonyítanánk, helységenként, városenként és országosan, figyelembe véve mindig a helység általános kulturális ellátottságát is, és ebből próbálnánk következtetni arra, hogy a

¹³ A letéti könyvtárak nem jelentik forgalmi adataikat részletezve, ezért az egy olvasóra eső kölcsönzés és a forgási sebesség mutatószámát sem a letéti könyvtárakban, sem a vidéki közművelődési könyvtári hálózatban, sem pedig országos viszonylatban nem lehetett megállapítani.

gyermekkönyvtárnak hány olvasót kellene kielégítenie, és ehhez mekkora állomány volna szükséges. Ennek felmérése azonban sokkal több adatot és a kérdést még szélesebbkörű tanulmányozását igényelné.

Rendkívül magas, különösen a vidéki hálózatban, a könyvek *forgási sebessége*. Ezek az átlagszámok a valóságban azt jelentik, hogy vannak könyvek, amelyeket az átlagosnál is jóval többször vesznek kölcsön. Ez pedig a könyvek olyan elhasználódását eredményezi, amely rövidesen az állomány pusztulásához vezethet. Éppen az állomány legértékesebb, legjobban keresett része van kitéve leginkább a pusztulásnak.

Feltűnően nagy a különbség a forgási sebesség tekintetében a vidék és Budapest között. Táblázatunk azt mutatja, hogy a vidéki gyermekrészelek állománya kb. kétszeresen van igénybevéve a budapestiekéhez képest.

A gyermekkönyvtár állományának rendszeres fejlesztése számos újabb problémát vet fel. Gyermekkönyvtáraink ma költségvetésileg és igazgatásilag a közművelődési könyvtárakhoz tartoznak. A rendelkezésre álló könyvbeszerzési költségvetési keret arányos felhasználása a könyvtárvezetők belátásától függ. Közülük azok, akik megértették a gyermekkönyvtár pedagógiai és művelődési jelentőségét, igyekeznek is a gyermekkönyvtárat megfelelő arányban részesíteni a rendelkezésre álló összegből. Így történik pl. Miskolcon. A könyvtárvezetők többsége — vidéken éppen úgy, mint Budapesten — azonban a felnőtt részleg ugyancsak nagymértékű igényeit tartja elsősorban kielégítendőnek, és csak a „maradékból” juttat a gyermekkönyvtárnak. Jellemző például, hogy a budapesti kerületi könyvtárakban az olvasók 26,2%-a gyermek, de a könyvbeszerzési keretnek csak 14%-át fordították 1957-ben gyermekkönyvek vásárlására.

Megnehezíti a rendszeres állománygyarapítást a gyermekkönyvkiadás még mindig nem kielégítő volta. Az utolsó néhány esztendőben ugyan szebb-nél szebb gyermekkönyvek jelennek meg a könyvesboltok kirakataiban. Ez a könyvtermelés azonban még mindig nem elégíti ki az igényeket, elsősorban a példányszám, de a választék tekintetében sem. Általános panaszuk a könyvtárosoknak, hogy a Könyvtárellátó jegyzékein kevés gyermekkönyv szerepel. Mire a könyvtárak nagy része tudomást szerez ezekről, a könyv már el is fogyott. Fokozott mértékben van ez így vidéken.

Végül néhány szót még az állomány mai állapotáról . . . A forgási sebesség mutatószámai is figyelmeztetnek arra a jelenségre, amelyet különben a tapasztalat is alátámaszt, hogy az állomány agyonolvasott, piszkos, rongyos. A könyvek gyors pusztulását a könyvtárosok javításokkal, újrakötésekkel igyekeznek késleltetni. A kötésre előírányzott összegek azonban általában nem fedezik a közművelődési könyvtárak szükségleteit, nem tudnak tehát erre a célra megfelelő összeget biztosítani a gyermekkönyvtárnak sem.

Az agyonhasznált könyvállomány nemcsak könyvtári, hanem egészségügyi problémát is jelent. Rengeteg fertőzésnek lehet az ilyen könyvanyag forrása. A könyvállomány tisztántartása érdekében ajánlatos volna a könyvet lemosható anyaggal bevonni. Ezzel egyben a kötések tartósságát is fokozni lehet. — Komoly problémát jelent minden gyermekkönyvtárnak az olyan könyvek fertőtlenítése, amelyeket fertőző betegségben szenvedő gyermek használ. A hazai gyakorlat szerint a hatósági fertőtlenítés alkalmával a gyermek által használt könyveket is fertőtlenítik, és a szülők a fertőtlenítés tényét a könyv visszaadásakor jelentik. Kérdés, hogy mennyire megbízható ez a módszer? Vannak országok, ahol a tisztiorvosi hivatal értesíti a könyv-

tárat a fertőző megbetegedésekről, és a könyvtár ennek alapján állapítja meg, hogy a megbetegedett gyermek tagja volt-e a könyvtárnak, és volt-e nála könyv. — Vannak olyan fertőző betegségek is, amikor a fertőtlenítés nem kötelező. Ilyen esetben, ha a betegségről a könyvtár tudomást szerez, hazai gyakorlatunk szerint a visszahozott könyvet néhány napig kiteszik a napra, és fél évre kivonják a forgalomból. A fertőzések megelőzésére azonban ma ennél már hatásosabb módszerek is vannak. A Szovjetunióban pl. ún. „bakteriumölő lámpákat” használnak a könyvtárak erre a célra. A könyvvállomány fertőtlenítésének kérdését is országosan, egységesen és szervezeten kellene megoldani.

A gyermekkönyvtárak olvasószolgálat

Az elhelyezés, a személyzet és a könyvvállomány hiányosságai arra utalnak, hogy a gyermekek olvasószolgálat

ata sem megoldott kérdés. Vannak hősi erőfeszítések, amelyek, a hiányok ellenére, eredményes és színvonalas gyermekkönyvtári munkát nyújtanak. Ezek azonban a kivételek. A színvonalas gyermekkönyvtári munkának nemcsak a tárgyi feltételei hiányoznak, de nem alakultak még ki nálunk a sajátos módszerei sem. Ugyanaz a spontaneitás, amely a könyvtárak létrejöttében, a könyvtárosok kiválasztásában megnyilvánul, jellemzi a gyermekkönyvtári munka módszereit is. Módszereiket tekintve a gyermekkönyvtárak ma még tökéletlen felnőttkönyvtáraknak tekinthetők, amelyek minden munkát a felnőttrészeleg mintájára végeznek, csak pontatlanabbul. Kölcsönzési rendszerük is zárt, éppen úgy, mint a felnőtteknél, legalábbis elvileg. A gyakorlat azonban nem igazolja ezt a módszert. Még azok a könyvtárosok is, akik elvileg állást foglalnak a szabadpolc ellen, a gyakorlatban beengedik a gyermekeket a könyvtárba, megértve, hogy teljesen reménytelen dolog, különösen a kisebb gyermekeket, katalógushasználatra kényszeríteni. A legtöbb könyvtárban nincs is gyermek számára használható katalógus. Ha pedig van, az megfelel az általánosan használt betűrendes vagy szakkatalógus felépítésének. A gyermekeknek azonban sajátosan szerkesztett, sajátos rendszerű katalógusokra van szükségük, mivel a felnőttekét még nem tudják használni. Ilyenek pedig általában nincsenek. Bár a gyermekkönyvtári katalógus egy válfaja, a képes katalógus, megtalálható egy-két könyvtárban házilag készített, sikerültebb vagy kevésbé sikerült formában.

Ki kell tehát alakítanunk hazai gyermekkönyvtárainkban is azokat a sajátos gyermekkönyvtári és gyermek-olvasószolgálati módszereket, amelyek megfelelnek a gyermek szellemi fejlettségi fokának, amelyek alkalmasak arra, hogy egyrészt megkedveltessük vele a könyvtárat, másrészt hogy megtanulja a könyvtár használatát.

A gyermekkönyvtári munkának jelentős fejezetei az egyéni és a közös foglalkozások különböző formái. Tudatosan és helyesen alkalmazott pedagógiai elvek ma még ritkán vezérik gyermekkönyvtárosaink ilyen irányú tevékenységét. A fejlődő gyermek képességeinek alapos ismerete hiányában hol alábecsülik, hol pedig túlértékelik képességeit. A jelenlegi zárt kölcsönzési rendszer mellett a könyvtárosnak igen kevés ideje marad a gyermekekkel való egyéni foglalkozásra. Ez alatt nem tudja megismerni a gyermek egyéniségét, és nem is veheti észre azokat a változásokat, amelyek a gyermek olvasási igényére

módosítólag hatnak. Ezért van az, hogy a könyvek szóbeli ajánlása a legtöbb esetben mesterkéltséggel és tartalmilag is gyakran hibás.

Ami a gyermekekkel való csoportos foglalkozásokat illeti, leglátogatottabbak a mesedélutánok és a filmvetítések. A felnőtt könyvtári részlegek gyakorlatától eltérően a gyermekek szívesen vesznek részt a könyvtár rendezvényein, a közönségszervezés tehát alig okoz gondot a könyvtárnak. Annál több problémát jelent a megfelelő helyiségek hiánya. A külön olvasóteremmel vagy előadóteremmel nem rendelkező gyermekkönyvtárak kölcsönhelyiségekben kénytelenek rendezvényeiket tartani. Az ilyen megoldás pedig nem alkalmas arra, hogy a gyermekeket a könyvtárhoz kapcsolja. Az olvasószolgálat színvonalát tehát szervesen összefügg a gyermekkönyvtár helyiségviszonyaival is.

Gyermekkönyvtárosok képzése

A gyermekkönyvtári munka pedagógiai jellege általánosan elismert. A gyermekkönyvtárosi alkalmazásnak feltétele kell hogy legyen a pedagógiai képzettség. Mivel nálunk még nem alakultak ki a gyermekkönyvtárosok speciális képzésének megfelelő formái, könyvtárosaink pedagógiai képzettségét úgy biztosíthatjuk legkönnyebben, ha kétszakos (tanár és könyvtár) könyvtárosokat vagy az általános iskolákban érvényes pedagógiai diplomával rendelkező egyéneket alkalmazunk a gyermekkönyvtárakban. Ezek a pedagógusok a könyvtári szakismereteket már könyvtári munkájuk közben, tanfolyamok útján is elsajátíthatják. A jövőt illetőleg szükségesnek tartanánk, hogy a könyvtárosképzés adjon lehetőséget arra, hogy a fiatal könyvtárosjelöltek ehhez a speciális könyvtárosi munkához szükséges ismereteket rendszeres tanulmányidejük alatt elsajátíthassák.

Mindaddig, amíg a gyermekkönyvtárakban nem szakképzett gyermekkönyvtárosok dolgoznak, szükségesnek tartjuk olyan tanfolyamok szervezését, ahol a gyermekkönyvtárak dolgozói a legszükségesebb ismereteket elsajátítják.

Az 1957—58-i tanévben szervezte meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Országos Könyvtárügyi Tanács Gyermekkönyvtári Szakbizottsága hazánkban az első gyermekkönyvtárosi tanfolyamot. A tanfolyam egy évig tartott és júniusban zárult. Huszonnégy előadásban foglaltuk össze a tanfolyam keretében a gyermekkönyvtáros legfontosabb tudnivalóit. A kéthetenként tartott előadásokon a budapesti gyermekkönyvtárak dolgozói és még néhány érdeklődő fővárosi könyvtáros vett részt. A résztvevők száma 34 volt. A vidéki gyermekkönyvtárosok részére az 1958—59-i tanévben indít a Szakbizottság az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztályával közösen hasonló tanfolyamot. A vizsgák azt bizonyítják, hogy ez az első tanfolyam, az új kezdeményezéssel járó hiányosságok ellenére is, igen hasznos volt. A közölt ismeretanyag mellett fokozta a gyermekkönyvtárosok igényét saját munkájukkal szemben, és egyben a könyvtárosi közvélemény érdeklődését is e fontos és eddig meglehetősen elhanyagolt könyvtári munkaterület felé irányította.

A speciális gyermekkönyvtárosi képzés mellett lehetővé kellene tenni azt, hogy mindazok a könyvtárosok, akik gyermekekkel foglalkoznak és pedagógiai képzettségük nincs, ezt pótlólag megszerezhessék. Az érettségivel vagy ennél kevesebb képzettséggel rendelkező könyvtárosoknak pedig indokolt esetben meg kellene adni a lehetőséget arra, hogy a munkájukhoz szükséges pedagógiai és könyvtárosi ismereteket megszerezhessék.

A gyermekkönyvtárak vázolt helyzete és a velük szemben támasztott igény sürgős feladattá teszi, hogy az eddig jórészt spontán fejlődő gyermek-részlegeket korszerű színvonalon álló gyermekkönyvtárakká fejlesszük, és számukat az adott lehetőségek szerint növeljük. A kormányzati szervek anyagi támogatása mellett az intézkedések egész sorára van szükség, kezdve a könyvkiadástól és a könyvtárak működésétől egészen a könyvtárosok képzéséig, amelyek közül a legfontosabbakat az alábbi javaslatokban lehetne összefoglalni:

1. A gyermekkönyvtár legmegfelelőbb helyének bizonyult nálunk a közművelődési könyvtár. A rendelkezésre álló erők jobb kihasználása érdekében fel kell azonban használnunk azokat a lehetőségeket is, amelyeket a gyermekkönyvtárak fenntartásához és fejlesztéséhez az úttörőmozgalom nyújtani tud. A közösen fenntartott könyvtárak esetében azonban körvonalazni kell egyrészt a könyvtár, másrészt az úttörőszervezet feladatait. Mindenképpen szükségesnek tartjuk, hogy a szakmai felügyelet és a személyzet képzése a közművelődési könyvtár, illetőleg a jövőbeni gyermekkönyvtári módszertani központ feladata és kötelessége legyen.

2. A gyermekkönyvtárak létesítését, szervezeti hovatartozását és működését, a gyermekkönyvtárosok képzését rendeleti úton lenne szükséges szabályozni.

3. Mielőbb létre kellene hozni Budapesten egy minta-gyermekkönyvtárat, amely elhelyezését, berendezését, állományát és egyéb felszerelését tekintve megfeleljen a korszerű gyermekkönyvtári igényeknek, ezekben és munkamódszereiben a többi gyermekkönyvtárnak mintául szolgálhasson. Ezenkívül a miskolci, a békéscsabai és a pécsi gyermekkönyvtárat kell minta-gyermekkönyvtárrá fejleszteni.

A létesítendő budapesti minta-gyermekkönyvtárhoz tartozna módszertani szempontból minden gyermekkönyvtár, akár a közművelődési könyvtár, akár az úttörőmozgalom, akár a kettő közösen, akár valamelyik szakszervezeti könyvtár tartja is fenn.

4. Fokozatosan ki kell építeni a gyermekkönyvtárakat, illetve gyermekkönyvtári részlegeket a megyei, járási, városi és fővárosi kerületi könyvtárakban.

5. Különbséget kell tenni gyermekkönyvtár és gyermekkönyvtári részleg között. Meg kell határozni, hogy milyen feltételek szükségesek a gyermekkönyvtár működéséhez. A gyermekkönyvtár mindkét változatában azonban szakképzett gyermekkönyvtárosok foglalkoztatása kívánatos.

6. A gyermekolvasók arányának megfelelően kell a közművelődési könyvtár költségvetésében a gyermekkönyvtár könyvbeszerzési keretét biztosítani.

7. Ki kell dolgozni a gyermekkönyvtárak és gyermekkönyvtári részlegek munkanormáit. (Ennek kidolgozása a Gyermekkönyvtári Szakbizottság feladata lesz.)

8. Biztosítani kell, hogy a közművelődési könyvtárak rendszeresen szolgáltatassanak statisztikai adatokat a gyermekkönyvtárak állományáról, olvasóiról és forgalmáról.

9. Mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a könyvkiadás változatosabb legyen, az új kiadású gyermekkönyvek példányszámát tartalmuknak megfelelően úgy kell megállapítani, hogy azok kielégítsék az országos szükségletet. Javasoljuk, hogy a gyermekkönyvkiadás és ezen belül a Móra

Könyvkiadó kiadási tervét rendszeresen vitassa meg a Gyermekkönyvtári Szakbizottság.

10. A gyermekek olvasószolgálatának javítása érdekében meg kellene indítani a központilag, nyomtatásban előállított képes katalóguslapok kiadását.

11. A Könyvtárosztály a gyermekkönyvtárügy legjobb ismerői számára tegyen lehetővé külföldi tanulmányutakat elsősorban a Szovjetunióba és a skandináv államokba, a gyermekkönyvtárügy beható tanulmányozása céljából.

12. Kéri továbbá a Szakbizottság a Könyvtárosztályt, hogy tegyen lépéseket annak érdekében, hogy a Budapesten és vidéken épülő új lakótelepek tervezésekor közművelődési könyvtárak és ezen belül gyermekkönyvtárak építését mint nélkülözhetelen létesítményt is vegyék tervbe.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1958. június 23-i ülése megvitatta a gyermekkönyvtárügynek a Gyermekkönyvtári Szakbizottság által előterjesztett helyzetét RÁ CZ Aranka összefoglalása alapján. A Tanács ülése kiemelte a felvetett kérdés rendkívül fontosságát, a Szakbizottság jelentését elfogadta, és a legsürgősebb temivalókról határozatot hozott. A határozat szövegét az alábbiakban közöljük :

Határozatok : Az OKT a Gyermekkönyvtári Szakbizottság által készített jelentést elfogadta.

Felkéri a Szakbizottságot, hogy

- a) dolgozzon ki tervezetet társadalmi mozgalom indítására a gyermekkönyvtárak fejlesztése, a gyermekek jobb könyvellátása érdekében.
- b) Készítsen rendeltetvést a gyermekkönyvtárak szervezéséről, működéséről és a gyermekkönyvtárakok képzettségéről.
- c) Dolgozza ki a gyermekkönyvtárak, gyermekrészlegek munkanormáit,
- d) a központi minta-gyermekkönyvtár tervét.
- e) Vizsgálja felül az általános iskolák könyvtári helyzetét.

Az OKT javasolja a Minisztérium Könyvtárosztályának, hogy :

- a) terjessze a Minisztérium vezetősége elé a 14 éven aluli gyermekek könyvtári ellátottságának kérdését.
- b) Segítse elő, hogy a közművelődési könyvtárak költségvetésében a gyermekolvasók arányának megfelelően alakítsák ki a gyermekrészlegek könyvbeszerzési keretét.
- c) Hasson oda, hogy fokozatosan épüljenek ki az egyes könyvtárak nagyságának és a helyenként felmerülő igényeknek megfelelően a gyermekkönyvtárak, illetve a gyermekkönyvtári részlegek.
- d) A Minisztérium adja ki a Gyermekkönyvtári Szakbizottság által elkészített rendeletet.

ARANKA RÁ CZ : DIE LAGE DER KINDERBIBLIOTHEKEN IN UNGARN

Die Gestaltung der Kinderbibliotheken hängt stets eng mit dem Zustand der Volksbibliotheken zusammen. Wenn auch kein organischer Zusammenhang der beiden vorliegt, erweckt doch die Tätigkeit der Volksbibliotheken notwendigerweise den Wunsch nach Errichtung von Kinderbibliotheken. Auch in Ungarn konnte die Frage der Kinderbibliotheken nicht in den Vordergrund treten, solange die Einrichtung der Volksbibliotheken nicht ausgebaut und gefestigt war. Die Kulturpolitik der Zwischenkriegszeit kümmerte sich wenig um dieses Problem. Das Volksbibliothekswesen, eine Organisation desselben, das die Städte und Dörfer einheitlich umfasst, wurde erst nach 1945 ausgebaut. Daraus erklärt sich, dass es vor diesem Zeitpunkt nur in der Hauptstadt einige Bibliotheken gab, die Bücher auch an Kinder verliehen. Das neue Netz der Bibliotheken zog neben den Erwachsenen auch Tausende von Kindern in seinen Leserkreis und in den letzten Jahren wurde der Ruf nach der Errichtung und Tätigkeit von Kinderbibliotheken immer lauter.

Die Aufgabe der Kinderbibliotheken besteht darin, Kinder von 6—14 Jahren zum Lesen, zur Vorliebe für Bücher zu erziehen. Sie entfalten also eine pädagogische Tätigkeit, die jene der Schule in vieler Hinsicht ergänzt, sich jedoch, ohne ein gebundenes

Programm vor Augen zu haben, den Wünschen und Fähigkeiten der Kinder anpasst. Sie sind also nicht als ein Ersatz der Schulbibliotheken zu betrachten.

Kinderbibliotheken wurden bei uns hauptsächlich durch die Volksbibliotheken errichtet und aufrechterhalten. Ausserdem verfügen noch einige Pionierheime über Kinderbibliotheken. Unter unseren gegebenen Verhältnissen eignen sich jedoch am besten die Volksbibliotheken zu diesem Betrieb.

In Ungarn befassen sich bisher 81 Volksbibliotheken eigens auch mit Kindern. In 47 derselben verfügt die Kinderabteilung über getrennte Räumlichkeiten. Im Vergleich zu den Zuständen vor 1945 bedeutet dies zweifellos einen namhaften Fortschritt. Der Ausbau der Kinderbibliotheken befindet sich jedoch im Rückstand gegenüber dem Ganzen des Volksbüchereiwesens und den bestehenden Ansprüchen. Der ausgedehnte Kinderleserkreis der Volksbibliotheken macht es heute bereits erforderlich, dass sich jede Bibliothek, die über einen hauptberuflichen Bibliothekar verfügt, auch eigens mit den Kindern befasse und dass die grösseren Bibliotheken gesonderte Kinderabteilungen einrichten.

Der Betrieb der Kinderbibliotheken steht heute noch vor zahlreichen Problemen hinsichtlich der Räumlichkeiten, der Einrichtung, des Personals, des Bücherbestandes sowie des Leserdienstes.

Von den erwähnten 47 Bibliotheken mit eigenen Kinderräumen befriedigt keine einzige die Ansprüche einer modernen Kinderbücherei. Die Lokale sind in der Mehrzahl der Fälle nicht entsprechend. Ebenso ist ihre Einrichtung unmodern und zumeist unschön.

Ein ernstliches Problem besteht ferner derzeit noch in der Versorgung der Kinderbibliotheken mit entsprechendem Personal. Die Grund- und Fachbildung des vorhandenen Personals ist vielfach nicht befriedigend. Der erste einjährige Fachkurs für Kinderbibliothekare, den im Schuljahr 1957/58 der Fachausschuss der Kinderbibliotheken und die hauptstädtische Ervin Szabó-Bibliothek gemeinsam hielten, wurde durch 33 Budapestener Kinderbibliothekare absolviert. Für die Bibliothekare in der Provinz hält der Fachausschuss einen Kurs im Schuljahr 1958/59.

Der Bücherbestand der Kinderbibliotheken ist vor allem zahlenmässig mangelhaft. Im Verhältnis zur Gesamtbevölkerung entfallen je Kinderleser 2,21 Bücher. Jedes Buch wird in den Komitatsbibliotheken durchschnittlich 8,57-mal, in den Bezirksbibliotheken der Hauptstadt 5,18-mal im Jahr entliehen. Diese Umlaufgeschwindigkeit ist ausserordentlich hoch. Wie ungenügend der Bestand ist, ergibt sich aus der Tatsache, dass gegenüber den 39,6% des Leserpublikums, die die Kinder vertreten, die Kinderliteratur nur 13,9% des Bücherbestandes ausmacht. Auch diese Zahlen zeigen uns an, dass der Bestand der Kinderbibliotheken einer sehr starken Erhöhung bedarf. Eine Vorbedingung hierfür besteht jedoch im Ausbau und in der Verbesserung des Verlags von Kinderbüchern. Ein ernstliches Problem besteht auch im Schutz und in der Desinfektion des Bestandes der Kinderbibliotheken.

Unter solchen Umständen ergibt es sich von selbst, dass der Leserdienst der Kinderbibliotheken ausserstande ist, den Ansprüchen nachzukommen. Auch hat er sich heute noch der Natur der Kinder nicht genügend angepasst und ist etwas schwerfällig. Seine Mängel liessen sich teils durch entsprechende Verbesserung der Dislokationen und des Personals, teils durch Sicherstellung des nötigen Bücherbestandes lösen.

Der Landesrat für Bibliothekswesen hat den Bericht des Fachausschusses für Kinderbibliotheken diskutiert, seine Vorschläge angenommen und im Interesse ihrer Verwirklichung gemeinsam mit der Bibliothekssektion des Ministeriums für Volksbildung die nötigen Schritte eingeleitet.

A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól

A felszabadulás és a nagyipar 1948. évi államosítása után a műszaki könyvtárügy és dokumentáció alapvető változásokon ment át hazánkban. Jelen tanulmány elsősorban e változás leglényegesebb összetevőit és máig sem tudatosított következményeit kívánja nem teljességre törekvően elemezni, hogy ezzel is elősegítse a fejlődés helyes irányának kialakítását.

A szakirodalom áradata

A tudományok fejlődésével és specializálódásával párhuzamosan a műszaki kiadványok számának emelkedése már a századforduló körül is „rémületbe ejtette” a könyvtárosokat és bibliográfusokat. Az ipari kutatómunka ugrásszerű fejlődése kiindulópontjának tekintett 1939. év után pedig a szakirodalom áradata teljesen áttekinthetetlenné vált. Ebben a káoszban véglegessé vált az általános gyűjtőkörű könyvtárak Waterloo-ja¹.

A jelenlegi helyzetre már az jellemző, hogy a műszaki irodalom a világon évente 60 millió oldalon jelenik meg, ami 100 000 kötet 600 oldalas könyvnek felel meg.² A könyvkiadás áradatszerű növekedését a hazai adatok is tükrözik: míg Magyarországon 1938-ban 8152 kiadvány jelent meg 17 272 000 példányban, addig 1954-ben már 20 693 mű hagyta el a nyomdákat 41 361 207 példányban.³

Ebből a hatalmas anyagból egy könyvtár sem képes minden kiadványt beszerezni és raktározni. De még lehetetlenebb vállalkozás egy szakterület teljes irodalmának áttekintése, hisz feltételezve, hogy egy vegyész 30 nyelven tud folyékonyan olvasni, akkor is csak 10 év alatt tudná egy év teljes kémiai szakirodalmát áttanulmányozni. Ezek az adatok önmagukban is rávilágítanak a műszaki könyvtárügy és dokumentáció általános feladataira.

A műszaki könyvtárhálózat kialakulása

A szakirodalom szaporodására a szakkönyvtárak egyre nagyobb mérvű specializálódása és számszerű fejlődése a megoldást jelentő reakció. E folyamat időbelileg természetesen ott jelentkezik először, ahol az ipar fejlődése hamarabb támaszt ilyen igényeket. Nézzünk erre is egy példát: a Szovjetunióban 1934-

¹ BURCHARD, J. E.: *The Waterloo of science*. Rev. Doc. 1949. 4. sz. 94—97. l.

² LEFÈVRE, L.: *The special library; what it is and what it can do for business and industry*. Special Libraries, 1958. febr. 53—57. l.

³ KÖPECSI B.: *Könyvkiadásunk 10 éve*. A Könyv, 1955. máj. 200—204. l.

ben 2426 műszaki könyvtár működött, 1956-ban pedig az iparvállalatok és gépállomások már 19 000 szakkönyvtárat tartottak fenn, vagyis az 1934. évnek közel nyolcszorosát. Ugyanezen idő alatt e könyvtárak állománya megtizenkétszereződött.⁴

A szakkönyvtárak számának mennyiségi emelkedése egy bizonyos pontot elérve minőségi változásba csap át, és alapjaiban megváltoztatja egy országban a műszaki könyvtárügy helyzetét. Magyarországon a műszaki könyvtárügy fejlődése lényegében csak 1945 után indult meg, és a nagyipar államosítása után az első ötéves terv befejezésével érte el ezt a fordulópontot. Ettől kezdve már műszaki könyvtári hálózatról beszélhetünk. Állításunkat a következő tényekkel támaszthatjuk alá. A felszabadulás előtt hazánkban 54, jobbra zárt jellegű műszaki könyvtár „létezett”, ezek közül azonban jóformán csak a Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet könyvtára, a mai Országos Műszaki Könyvtár mondható megfelelő eredményeket (kötetszámot és olvasóforgalmat) felmutató műszaki könyvtárnak. (A munkáltató szervezetek szakkönyvtárai zárt jellegűek voltak.) Az ötéves terv végén viszont e könyvtárak száma már 500 fölé emelkedik, számuk az 1945 előttiéknél tízszeresére nő. 1958 elején pedig már kerekén 1000 vállalat (üzem, tervező- és kutatóintézet) tart fenn önálló műszaki könyvtárat, amelyeknek összállománya ma, az Országos Műszaki Könyvtárral (továbbiakban: OMK) együtt 7 290 352 egység.⁵

A műszaki irodalom gyűjtése tehát ma már nagyszámú olyan könyvtárra hárul, amelynek gyűjtőköre specializáltabb jellegű, mint a múltban. Állományuk átlagban 10 év alatt megkétszereződik, azaz állománygyarapodásuk kb. évi 10 százalék.

Decentralizált olvasóforgalom

A műszaki könyvtárak és a bennük felhalmozott állomány számszerű növekedésének hatására a szintén felfokozott olvasói igények kielégítése országszerte decentralizálódik, azaz az érdeklődések kielégítése első fokon eltolódik az egyes vállalati műszaki könyvtárak irányában. Az OMK-ban és a köréje csoportosuló hálózat könyvtáraiban az olvasott szakkönyvek száma a következőképpen alakult:

Év	Műszaki könyvtárak száma	Kötetforgalom	
		az OMK-ban	a hálózatban
1937*	45	80%	20%
1947	82	60%	40%
1957	998	16%	84%

* Arányosan becsült adatok.

Ez az összeállítás is azt bizonyítja, hogy a magyar műszaki könyvtárügyben fordulópont következett be. Az olvasók túlnyomó többsége ma már elsősorban munkahelyének műszaki könyvtárában jelentkezik.

⁴ POLUBOJARINOV, M.: *Krasznorecsivüe cifrü. Bibliotekar'*. 1957. nov. 7—13. l.

⁵ BALÁZS S.—SZABOLCSEKA F.: *A műszaki termelési könyvtárhálózat*. 1—2. r. Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója, 1958. 1—2. sz. 8—17., 1—14. l.

De az olvasóforgalom decentralizálódása magában foglalja az olvasók összetételének megváltozását is. Természetes ugyanis, hogy a vállalati műszaki könyvtárak főleg a műszaki alsó- és középkaderek szakirodalmi igényeit igyekeznek kielégíteni, a mérnökök és technikusok továbbra is az OMK-hoz fordulnak kéréseik jórészeivel, s ilyenformán a hálózati központ olvasószolgálatának egyre inkább a magasabb fokú tudományos és műszaki irodalom terjesztése válik feladatává. A műszakiak ugyanis egyrészt a szoros értelemben vett gyakorlati, technológiai szakirodalmon kívül elméleti jellegű tudományos munkákat is keresnek, másrészt pedig a saját szűk területükön kívül a csatlakozó iparágak és szakmák irodalmában is állandóan kutatni kénytelenek. Ugyanakkor a gyártási profilok megváltozása esetén — míg saját könyvtáruk ilyen irányban nem tud azonnal megfelelő irodalmat beszerezni — mindenképpen a központi könyvtár általánosabb gyűjtőkörére vannak utalva.

A szakirodalom átcsoportosulása

A műszaki kiadványok számszerű emelkedésének az is a következménye, hogy — még tervszerű válogatás mellett is — egyre nagyobb nehézségekbe ütközik a jelentősebb szakkönyvek összegyűjtése egy könyvtárban. Így vesztették el egyes tudományágak alapkönyvtárai gyűjtőkörük teljességre törekvő jellegét. Az OMK mint hálózati központ relatíve le is maradt a hozzátartozó egyes könyvtárak mögött. Az egyes iparágakban ugyanis egyre jobban kialakulnak olyan műszaki könyvtárak, amelyek egy-egy szakterületnek az irodalmát teljesebben gyűjtik, mint a hálózati központ. (Sajnálatos, hogy ennek a folyamatnak viszonylagos meggyorsulását az OMK elégtelen állománybeszerzési kerete „segíti elő”, és hogy az ilymódon szétszóródó értékes állománynak nyilvántartására még mindig nincs és a közeljövőben sem lesz megfelelő központi címjegyzék.) Könyvtári törvényeink szellemében az egyes hálózatok központjai, így az OMK is, az irányításuk alá tartozó könyvtárakkal együtt tekintendők gyűjtési egységnek, s a belső koordináció feladata, hogy ez a törekvés meg is valósuljon.

1957-ben a vállalati műszaki könyvtárak 117 407 kötettel, az OMK pedig csak 6905 kötettel gyarapította állományát. A gyarapodás tartalmát vizsgálva a következőkhöz hasonló példákat találunk :

bányászat	OMK	195 kötet
	Bányászati Kutató Intézet	467 „
mélyépítés	OMK	277 „
	Mélyépítési Tervező Vállalat	580 „
mezőgazdasági gépek	OMK	131 „
	Mezőgépfelvezetési Intézet	285 „
papíripar	OMK	56 „
	Papíripari Kutató Intézet	135 „
mérőeszközök, automatika	OMK	165 „
	Országos Mérésügyi Intézet	350 „

Ezek szerint a szakirodalom átcsoportosulásának folyamata is már több szakterületen végbement.

Külföldi szakfolyóiratok

A fejlődéshez tartozik az is, hogy a szakirodalom formai megjelenésében nagy eltolódás következett be. A technika gyors ütemű fejlődését figyelemmel kísérő szakemberek tájékoztatására a könyvek egyre lassúbbnak bizonyulnak,

és az érdeklődők ehelyett a legújabb műszaki eredményeket ismertető folyóiratokat tanulmányozzák elsősorban. (Ez alkalommal nem foglalkozunk olyan új kiadványtípusokkal, mint a prospektusok, jelentések, disszertációk stb.) Az érdeklődés a folyóiratok iránt hazai vonatkozásban is fokozódik. Jellemző, hogy ma már több ipari minisztérium (közlekedés- és postaügyi, nehézipari, könnyűipari stb.) jóval magasabb devizakeretet igényel a felügyelete alá tartozó vállalati műszaki könyvtárak folyóiratbeszerzésére, mint könyvvásárlásra.

A világon ma kerekén 50 000 műszaki folyóirat jelenik meg.⁶ Ebben a rengetegben szakértők véleménye szerint 8—10 000 olyan lap van, amely valóban értékes és közérdeklődésre joggal számottartó anyagot tartalmaz.⁷ Ebből kiindulva érdemes megvizsgálni, hogy Magyarországon milyen mértékben lehetséges a külföldi szaklapok figyelése. Az 1958-ban előfizetett külföldi műszaki folyóiratok száma 2672, tehát az értékesként meghatározott lapok számának csak kb. 30%-a. (Ez az arány valójában kedvezőbbnek mondható, mivel fenti adatok nem foglalják magukban a csere és ajándék formájában hazánkba érkező műszaki folyóiratokat.) Bár ez a viszonyszám jobb a néhány év előttinél, nem kétséges, hogy további lényeges emelésre van szükség, mert ez szintén egyik követelménye a már többször említett minőségi változásnak.

Részben helytelen a mai helyzetnek az az indokolása, hogy további lapok megrendelésének pénzügyi akadályai vannak. A folyóiratbázis kiszélesítése ugyanis a jelenlegi keretek tervszerűbb felhasználásával is megvalósítható. Az OMK rövidesen elkészülő folyóirat KC-je alapján ennek a rendezésnek megvan a reális lehetősége.

A műszaki könyvtárak részére 1958-ra előfizetett 2672 műszaki lapból számonként összesen 27 093 példány érkezik; ebből 2199 a tőkés államokból 19 162 példányban, 473 pedig a tervállamokból 7931 példányban. A külföldi folyóiratok tehát átlagban 10 példányban járnak az országba; a tőkés államok szakfolyóiratai átlag 8, a tervállamok lapjai átlag 16 címre. Emögött az átlagszám mögött igen nagy példányszámban érkező folyóiratok is vannak. Nézzük meg közelebbről a 100-nál magasabb példányszámban járó lapokat.

Példányszám	Lapféleség		Összesen
	tőkés államokból	terv államokból	
102	1	—	1
108	4	1	5
115	1	1	2
124	3	1	4
134	—	2	2
138	1	1	2
146	2	—	2
185	—	1	1
217	—	1	1
226	1	—	1
300	1	—	1
312	—	1	1

⁶ FAIRBAIRN, R. E.: *Documentation*. Chemistry and Industry, 1957. máj. 645—648. lap.

⁷ SIEMENS, A.: *Über das Informationsgefüge eines Grossbetriebes*. Nachr. f. Dok. 1956. dec. 173—177. lap.

Tehát 23 olyan lap van, amely 3444 példányban jár a könyvtáraknak. A nagy példányszámú lapok előfizetéseinek csökkentése sok olyan új és szükséges szaklap megrendelését tenné lehetővé, amelyek eddig egyáltalán nem jártak hazánkba. Ennek végrehajtása azonban igen gondos körültekintést és mérlegelést kíván, mivel bizonyos lapokra több vállalat is joggal tart igényt.

A dokumentáció új feladata

A folyóiratokban megjelent cikkek feltárása már a dokumentáció feladata. E feladat nagyságára jellemző, hogy például a Szovjetunióban a Tudományos Akadémia Tudományos Tájékoztató Intézete referáló lapjaiban 1000 szovjet és 9000 külföldi szaklap 41 nyelven megjelent cikkanyagát tárja fel. Egyedül a kémia területén — 5000 lapból — közreadott referátumainak száma az elmúlt években így alakult:

1954-ben : 41 000,
 1955-ben : 75 000,
 1956-ban : 120 000 referátum.⁸

Magyarországon a műszaki dokumentáció központi intézménye az OMK. 1957-ben 47 949 adatot adott közre, azaz szolgáltatásain keresztül ennyi folyóiratcikk tartalmi kivonatát vagy címfordítását juttatta el az ipar illetékes szakembereihez. (Összehasonlításként közöljük, hogy ebből kb. 6—7000 volt a kémiai tárgyú szakcikkek referátuma.)

A feltárás hazai mérete semmiképpen sem kielégítő. A műszaki könyvtárhálózat részére beérkező 2672 lapféleségből csak 7—800-nak az anyagát dolgozza fel, tehát csak a meglévő lapok 26%-át. A többi lap így jórészt csak az előfizetők részére válik értékké, tartalmuk az egész magyar ipar szempontjából részben elvész. (Gondolunk itt elsősorban arra a 605 tőkécs állambeli és 62 tervállambeli folyóiraatra, amelyek csak egy példányban járnak Magyarországra.)

Alapvető változást a dokumentáció csak akkor érhet el, ha tevékenységét a műszaki könyvtárhálózathoz hasonlóan mennyiségileg jelentősen felfokozza. Ez a folyamat már szintén megindult, hiszen az OMK-n kívül már kb. 50—60 intézményen belül folyik bizonyos fajta műszaki dokumentációs munka, azaz ez a hálózat is kialakulóban van. Nyugtalanító jelenség azonban, hogy az egyes alközpontoknál, minisztériumoknál és vállalatoknál folyó dokumentáció nagyjából ugyanazt az anyagot törekszik feltárni, amit az OMK szintén és jobban elvégez. (Például a KGM Műszaki Információs és Fordító Vállalat múlt évben megindított Tájékoztatója.) A feladat pedig nem ez volna. A párhuzamosságok kiküszöbölésére a dokumentációs hálózatnak a központ által fel nem dolgozott lapokat — a beérkező lapok több mint 50%-át — és egyéb kiadványtípusokat kell feltárnia és közrebocsátania.

A fejlődés jellemzői

A magyar műszaki könyvtárügy és dokumentáció fejlődésének jellegzetességeit a következőképpen foglalhatjuk össze:

⁸ MACHELSON ;, S. G. : *Chemical documentation in the USSR*. American Doc. 1958. jan. 20—22. 1.

1. A műszaki könyvtárak kialakulása nálunk a felszabadulás után indult meg. A fejlődés a nagyipar államosítása után a szocialista ipar megnövekedett feladataiból következő igények alapján meggyorsult.

2. A vállalati műszaki könyvtárak számának rohamos gyarapodása az első ötéves terv befejezésének időpontjára alapvető minőségi változásokat idézett elő. Kialakult a műszaki termelési könyvtárhálózat. A gyakorlatban megnyílt a lehetőség a műszaki szakirodalom megfelelő arányú gyűjtésére és az olvasók igényeinek kielégítésére. Számottevően megnőtt az olvasók és az olvasott kötetek száma, arányaiban ma már megközelíti, sőt néhol túl is szárnyalja a fejlett iparral rendelkező országok műszaki könyvtárainak össz-forgalmát.

3. Bizonyos eltolódások következtek be a műszaki termelési könyvtárhálózat központja — az OMK — és a vállalati műszaki könyvtárak feladataiban. Az olvasóforgalom és a szakirodalom gyűjtésének feladata jelentősen decentralizálódott.

4. Az OMK központi irányító tevékenysége újabb meg újabb feladatokkal találja magát szemben, s ezeket csak a fejlődés állandó és részletes elemzésével és az illetékes szervek hathatós támogatásával tudja megoldani. (Központi címjegyzék, könyvtárközi kölcsönzés fokozása, az állománygyarapítás összefogása, a hálózat további módszertani erősítése stb.)

5. Központi műszaki dokumentáció 1949 óta folyik Magyarországon. 1952-ig a feltárás megszervezése és a szolgáltatási fajták kialakítása volt a főfeladat. Az 1952-től 1955-ig terjedő időszakot a központi szolgáltatások minőségi javítása jellemzi.⁹

6. Az ipari kutatómunka és a műszaki fejlesztés feladatainak megnövekedése egyre nagyobb igényeket támaszt a műszaki dokumentációval szemben is. A központi dokumentációval párhuzamosan az egyes minisztériumok, iparigazgatóságok és vállalatok is dokumentációs szerveket létesítenek. Megindul a dokumentációs hálózat kialakulása. Szükségessé válik a Magyarországra beérkező külföldi folyóiratok cikkeinek gyorsabb és szélesebb körű feltárása.

7. A műszaki dokumentációs hálózat kialakítása csak akkor történik helyes irányban, ha a lehető legszűkebb térre szorítja a párhuzamos feldolgozást, és helyette tovább fejleszti a feltárásra kerülő dokumentum-bázist. Ehhez elsősorban a folyóirat-behozatal tervszerűbb elosztására és a dokumentációs feldolgozó munkák erőteljesebb koordinációjára van szükség.

8. A dokumentációs szolgáltatások fokozása és a „fogyasztók” megszervezése, azaz a felhasználók körének bővítése, szakadatlan erőfeszítést kíván a műszaki könyvtárügy és dokumentáció valamennyi illetékes szervétől és szakemberétől.

Ezek a megállapítások szükségszerűen nem terjedhettek ki minden idevágó kérdésre, mégis úgy véljük, rávilágítanak a magyar könyvtárügy egyik fontos részének alapvető problémáikára. Reméljük, hogy könyvtári szaklapjaink a jövőben elő fogják segíteni a részletkérdések megvitatását is, s a műszaki könyvtárügy és dokumentáció nem marad a közvetlenül érdekelték szűk körének önmagára hagyott gondja és felelőssége.

⁹ JÁNSZKY L.: *A műszaki dokumentáció problémái és feladatai Magyarországon.* Magy. Könyvszle, 1956. ápr.—jún. 101—111. l.

SÁNDOR BALÁZS—FERENC SZABOLCSKA : ON THE VARYING TASKS OF TECHNICAL LIBRARIANSHIP AND DOCUMENTATION

Having reached a certain point, the increasing number of specialized libraries and documentary offices entails qualitative changes and fundamentally alters the state of librarianship and documentation in any given country.

The technical documentation in Hungary came to this critical point simultaneously with the development of socialist industry at the end of the first Five-Year Plan. While prior to the second world war there were only 54 technical libraries in the country, most of them inaccessible to the workers, at present about 1000 are operating in diverse industrial enterprises (planning and research institutes, factories). Their overall stock (books, volumes of periodicals, patent specifications, translations) amounts to almost 7½ million units, the annual increase is 10%. This numerical increase brought about the network of technical libraries for industrial purposes, having as centre the Hungarian Central Technical Library.

The change is characterized by the fact that there are a great many more smaller and larger technical libraries within reach to the workers at all enterprises. The acquisition of technical literature has been decentralized in the same way since the enterprises interested in a more or less special field of production can acquire the required literature in a more complete manner than large libraries having a broader scope of collection, or than the network centre, the Hungarian Central Technical Library.

From among the 50 000 technical periodicals issued the world over, 8—10,000 contain really important material. Of these, however, only about 3000 enter Hungary by subscription, yet the number of copies received exceeds 27 000. The subscriptions must now be coordinated in accordance with the Central Directory for periodicals by simultaneously reducing the number of subscribers to the journals received in large number copies (100 to 300) and extending the subscriptions to cover a greater variety of periodicals.

Documentation has been centralized in Hungary in 1949. The various services established and their operation improved, the centre is now faced with new tasks : building up the documentary network, the centre must coordinate the documentary work, prevent parallelism and extend the range of documentary material to be collected and worked up. The latter refers primarily to the necessity of increasing the number of periodicals from which documentary material can be collected since the material contained in only 26% of the periodicals entering the country by subscription reaches those interested through the central documentary services.

BISZTRAY GYULA

Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)

*Tanítómesteremnek, a nyolcvanéves Horváth Jánosnak
tisztelettel.*

ARANY János művei száztíz év óta élnek és hatnak a magyar szívekben. Könyvei újabbnál újabb kiadásokban jelennek meg, közönsége egyre növekszik. Ma — bizony elmondhatjuk — népünk legszeretettebb költőinek egyike.

Műveivel legfőbb célja: népének nevelése volt. Elsőrendű feladatnak tekintette munkái olcsó, népszerűsítő kiadását. E szüntelen törekvését egyszerűsége végrendeletének kell tartanunk. A mindenkori magyar könyvkiadás számára a legfőbb parancs: e remekművekkel nem kalmárkodni, hanem népet, nemzetet nevelni!

ARANY János műveinek alábbi kiadástörténete feleletet keres arra a kérdésre, hogy ezeknek a céloknak és feladatoknak a költő halála óta eltelt háromnegyed század alatt mennyiben felelt meg a magyar könyvkiadás?

Ráth Mór kiadásai (1883—1900)

A költőnek — életében — RÁTH Mór volt az utolsó kiadója.

HECKENASTTól megválva, 1864-ben szerződött vele. Munkáit életének utolsó szakaszában és a halála utáni két évtizedben — összesen harminchat éven át — a RÁTH-féle izléses kiállítású kötetek terjesztették országszerte.

Buda halála (1864), ARANY János *Összes Költeményei* (1867), *Toldi szerelmének* és a trilógiának számos kiadása, ARANY János *Összes Munkái* (1883), *Hátrahagyott Iratai és Levelezése* (1887—89), a ZICHY Mihály által illusztrált *Balladák* (1895) — ezek RÁTH Mór működésének legfőbb eredményei az ARANY-kiadások terén.

Arany János Összes Munkái (1883)

RÁTH Mór szóbanlevő kiadói működésének utolsó két évtizedében legjelentősebb esemény ARANY János *Összes Munkáinak* s *Hátrahagyott Iratai és Levelezésének* megjelentetése volt. Ez a két kiadvány takarította be először — ha nem is a teljesség igényével — a költő közel négy évtizedes termését.

Az *Összes Munkák* (rövidítve: *ÖM*) kiadásáról már ARANY János folytatott tárgyalásokat RÁTHTAL, miután ez az „összes” kiadás eszméjét fölvetette. Szerződést is kötöttek, s a költő elkészítette a kötetek beosztásának tervét. A megvalósítást azonban már nem érthette meg. A költő halála után RÁTH Mór — ARANY László közreműködésével — megkezdte a kiadást, „kegyeletos kötelességnek tartva” az eredeti tervezet pontos követését. A

beosztás — a költeményeknek a korábbi gyűjteményektől eltérő sorrendje és csoportosítása — megfelel a költő végakarátának.

Az *ÖM* nyolc kötetre terjed, s elrendezése a következő:

1. Kisebb költemények.
 2. Elbeszélő költemények I. Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje.
 3. Elbeszélő költemények II. Buda halála. Murány ostroma. Katalin. Szent László füve. Az első lopás. Keveháza. Bolond Istók.
 4. Elbeszélő költemények III. Az elveszett alkotmány. A nagyidai cigányok. Rózsa és Ibolya. Losonezi István. A Jóka ördöge. Kóbor Tamás. Elegyes darabok [= 37 kisebb költemény].
 5. Prózai dolgozatok.
 6. Shakspeare színműveiből: A szentivánéji álom. Hamlet, dán királyfi. János király.
 7. Aristophanes vígjátékai I. A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az Acharnaeheliek. A madarak.
 8. Aristophanes vígjátékai II. A békák. Lysistrate. A nők ünnepe. A nőuralom. Plutos.
- A 6—8. kötet közös címe a sorozatcímlapon: Drámai fordítások.

Az *ÖM* kiadása — mint azt RÁTH Mór is megjegyzi — nem teljes. Nem teljes azért, mert magának a szigorúan szelektáló költőnek szándékai szerint készült, mellőzve a „tán nem általános érdekű s keletkezésük korának bélyegét nagyon is magukon viselő” darabokat. Valóban, kevés az, amit RÁTH Mór és ARANY László az eléjük szabott keretbe még felveendőnek tartottak; jobbra csak az a 14 régebbi költemény (a 4. kötetbe iktatva), amelyeket a napisajtó, a költő halála után mint kiadatlanokat közölt, illetőleg föllevenített.

Az *ÖM* nyolc kötetét tehát a költő végakarata szerinti gyűjteménynek kell tartanunk. Beosztását, csoportosítását illetően (az említett csekély pótlás kivételével) kétségtelenül az.

A költemények — az *Elbeszélő költemények* felsorolásából is láthatóan — nem követik az időrendet. A *Kisebb költemények* sem sorakoznak szigorú kronológiai rendben! Pl. az I. kötet így indul: *Télben* (1848), *A varró leányok* (1847), *Czakó sírján* (1848), *Az Alföld népéhez* (1848), *A rab gólya* (1847) stb. ARANY Jánosnak sajátos felfogása volt a verskötetek berendezése felől, amit TOMPÁNAK írott egyik levelében (1856. okt. végén) következőképpen fejtett ki: „A rendezésben [tárgykörök szerinti] elkülönözést nem, csak változatos-ságot ajánlok, vigra szomorú — jobbra gyengébb; így míg egyik a másikat emeli, az olvasónak is nyugpontokat nyújt mintegy, — ha egy gyöngye ki nem elégíti, az erős utána annál erősbnek tetszik stb. Én legalább ezt követem, tudván, hogy varietas delectat.” Az *ÖM*-nak a költő intencióit követő beosztása a negyedszázaddal korábbi levélben kifejtett felfogás következetes alkalmazásáról tanúskodik!

A szövegzölést illetően RÁTH Mór hangsúlyozza, hogy azoknak a kiadásoknak a szövegét követte, amelyeket ARANY maga nézett át s maga javított ki. Kétes esetekben ARANY László véleménye döntött. „De itt is kritikával jártunk el” — mondja RÁTH. Sajnos, a kiadvány — népszerű jellege miatt — a szövegváltozatokat nem tünteti fel: „variansokat közölnünk *jeleppen* nem tartottuk szükségesnek”.

Végeredményben tehát az *ÖM* első kiadása a nyomdai gondozás és a külső kiállítás (jó papír, tetszetős „tükör”, a kor ízlését jelző díszes kötés, aranymetszés stb.) tekintetében kiváló kiadói teljesítmény, de nem készült egy tudományos kiadás igényével. Kezdetben minden magyarázat nélkül

indult a sorozat, de munka közben látnia kellett RÁTHnak — s a kiadás szellemi ellenőrének: ARANY Lászlónak —, hogy bizonyos, bármilyen csekély jegyzetanyag nélkül a nagyszabású kiadvány nem valósíthatja meg legfőbb célját: a közönségnevelés feladatát. Ezért pótlólag, az 5. kötetbe, majd pedig a 8. kötetbe beleszorították az 1—5., illetőleg a 6—8. kötethez tartozó legfőbb tudnivalókat (I—XXX., illetőleg I—XVIII. lapszámzással). Itt fejtí ki RÁTH Mór a kiadvány szempontjait (amelyekből fentebb idéztünk), közli a *Kisebb költemények*, az *Elbeszélő költemények*, a *Prózai dolgozatok* és a *Drámafordítások* első megjelenésének adatait, felsorolja a korábbi kiadásokat és a fordításokat, kijavít néhány sajtóhibát; közlétesz egypár életrajzi adatot, ARANYra és műveire vonatkozó bibliográfiát nyújt, s végül lajstromozza ARANY János addig kiadott leveleit. — Szükszavúságuk ellenére is fontos tájékoztatások!

Az *ÖM*, mint RÁTH Mór kiadványai általában, közönsége igényeinek megfelelően, dúsán aranyozott kötésben, luxusos kiállításban jelentek meg. A kispénzű emberek számára a gyűjtemény megvásárlását a kiadó olyan módon kívánta lehetővé tenni, hogy az egyes köteteket eredetileg egyforintos, illetőleg hatvan krajcáros füzetekben bocsátotta ki. A füzeteket utólag bármikor becserélte kötött példányokra. A vállalkozás sikerét jelzi, hogy a sorozat 1883—85-ben már második kiadásban került forgalomba. A század végéig összesen hat kiadást ért.

E sorok írója úgy emlékszik vissza a RÁTH-féle aranyosan csillogó könyvekre, hogy azok nemcsak klasszikus olvasmányok, hanem egyszersmind dísz tárgyak is voltak...

Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése (1887—1889)

ARANY János hatalmas munkateljesítményét és az életében közönség elé bocsátott művek szigorú szelekcióját mutatja, hogy a szintén válogatással közzétett *Hátrahagyott Iratok* első — s a legutóbbi évekig egyetlen — gyűjteménye négy vaskos kötetet tesz ki. Beosztásuk: I. kötet: *Hátrahagyott versei*. II. kötet: *Hátrahagyott prózai dolgozatai*. III—IV. kötet: *Levelezése író-barátai-
val*.

A négy kötetet a költő fia, ARANY László rendezte sajtó alá és látta el bevezetéssel s jegyzetekkel. ARANY László, a nagytehetségű költő és nagyműveltségű esztéta (akinek véleményét utolsó éveiben az „agg fülemile” is mindig meghallgatta!) kétségtelenül azzal a kegyelettel végezte ezt a munkát, amely a költő szellemi hagyatékának gondozóit mindenkor kötelezi. A kötetek elé írt tartalmas bevezetésekben ARANY László hangsúlyozza is a kegyelet parancsát. El kell ismernünk, hogy ARANY János hátrahagyott iratait több szeretettel és megbecsüléssel senki sem gondolhatta volna, mint tulajdon fia. Kétségtelen, hogy az asztalfiókban maradt kéziratokat s a folyóiratokban szétszórta emlékeket elsőízben csak ő rendezhette sajtó alá. Ha a *Hátrahagyott Iratok* kiadásának módszeréhez mégis bíráló megjegyzéseket fűzünk, ezek nem annyira ARANY Lászlót terhelik, mint inkább egyetemlegesen azt a szövegközlési gyakorlatot, amely a múlt század végén és a századfordulón nálunk úgyszólván általános volt. Ez az eljárás a szövegeknek (klasszikus szövegeknek!) több mint liberális, mondhatni szabados kezelésében nyilatkozik meg. A sajtó alá rendező felhatalmazva érezte magát arra, hogy „legjobb meggyőződése szerint” minduntalan „simítson, javítson” a gondjaira bízott kéziratokon,

sőt a már nyomtatásban is megjelent szövegeken. Vagyis : töröljön, mellőzzön neki nem tetsző szavakat, mondatokat, egész szakaszokat, s a törölt részeket áthidaló szöveggel kapcsolja össze. Ezt a sajátos filológiai eljárást leghatározottabban GYULAI Pál érvényesítette. GYULAINAK — úgy látszik — nemcsak kritikai munkássága szerzett föltétlen tekintélyt, s méltán! — hanem szövegkiadó ténykedése is. Pedig ez (akár VÖRÖSMARTY, akár MADÁCH Imre vagy KEMÉNY Zsigmond műveinek általa „gondozott” gyűjteményeire gondolunk) súlyos kifogás alá esik. Úgyannyira, hogy irodalomtörténetünknek — klasszikusaink kiadása terén — egyik legfontosabb feladata éppen a GYULAI által sajtó alá rendezett művek új kiadása — az eredeti kéziratok, illetőleg közlések nyomán! GYULAI Pál megbízhatatlan kiadói eljárását tulajdon műveinek (főleg az *Emlébeszéd*ek és a *Dramaturgiai dolgozatok* két-két kötetének) rendetlen kiadása is eléggé bizonyítja. GYULAI önkényes kiadói eljárása — sajnos — kortársaira is kihatott. Nem csoda, hogy gyakorlatát költőbarátjának fia, ARANY László többé-kevésbé szintén követte.

Nem feladatunk a *Hátrahagyott Iratok* jelentőségének méltatása. Elég röviden ennyi:

ARANY János *Összes költeményeinek és Prózai dolgozatainak* gyűjteménye mellett ez a négy kötet a költő többi alkotásának leggazdagabb foglalata. Közönségünk az I. kötetben — *Arany János hátrahagyott versei* közt — olvashatta először az *Őszikéket*, itt találta együtt a nagyobb elbeszélő költemények közül a *Csaba királyfi*, *Az utolsó magyar*, *Édua*, az *Öldöklő angyal*, a *Daliás idők* hosszabb-rövidebb töredékeit, valamint a *Rögtönzések*, *tréfák*, *sóhajok* és *Forgácsok* cím alatt számos kisebb költeményét (köztük: *A tölgyek alatt*, *Júliska elbujdosása* stb.), amelyek a mai köztudatban már elválaszthatatlan, szerves részei a költő oeuvréjének.

A II. kötetben *Prózai dolgozatainak* gazdag sorozatával ismerkedhetett meg az olvasó. Itt jelent meg *Zrínyi és Tasso-tanulmányainak* folytatása, továbbá — önálló kötetben először — kritikai dolgozatainak nagy része, melyeket — minthogy élő írók műveiről szólnak — mellőzött *Prózai dolgozatainak* 1879-i gyűjteményéből. Nyelvészeti és stilisztikai dolgozatai, valamint „elegyes cikkei” (köztük: MADÁCH bevezetése a Kisfaludy-társaságban, a *Szépirodalmi Figyelő* és a *Koszorú* programja stb.) mind ezúttal kerültek először önálló kötetbe. Végül a *Levelezés* két kötete a költő pályájának és kora irodalmi mozgalmainak egyik leggazdagabb forrásanyagát tárta föl.

ARANY János hagyatéka ezzel a négy kötettel vált viszonylag teljessé. Ezeknek közrebocsátása tette lehetővé az *Összes Művek* áttekintését és a költő egész életművének tanulmányozását.

Sajnos, az egykorú sajtó és közönség nem méltányolta kellőleg a *Hátrahagyott Iratok* kiadásának jelentőségét. A lapok recenziói beérték a külső kiállítás dicséretével és a tartalom pusztá részletezésével. A gyűjtemény jelentőségét jóformán csak a *Fővárosi Lapok* Dr. V. J. jegyű recenziója (minden valószínűség szerint: VÁCZY János) méltatta, néhány bíráló megjegyzés kíséretében. Századvégi sajtónk és közönségünk magatartásáról V. J. — többek között — így nyilatkozik: „Arany János hátrahagyott iratait — amennyire figyelemmel kísérhettük — sem a közönség, sem a sajtó nem fogadta e fölülte becses hagyaték nagy értékéhez eléggé méltóan... Pedig nem hisszük, hogy az a tíz év, mely a *Toldi szerelmé*-nek hatalmas sikerei óta lefolyt, nemzetünk irodalmi ízlésében valami sokat változtatott volna. Sőt meg vagyunk győződve, hogy az a közönség, mely akkor oly fényes

elégtételt szolgáltatott a beteges költőnek, ma még inkább érzi, mily megbecsülhetetlen kincset bír Arany János összes műveiben . . .”

A hátrahagyott versek közlésének szövegűségét, illetőleg szöveg-módosításait ARANY János *Összes Művei* kritikai kiadásának 1951—1953-ban megjelent I—VI. kötete alapján ma már bárki tanulmányozhatja és mérlegelheti. A II. kötet anyagának, a *Prózai dolgozatoknak* szövegközlését a kritikai kiadás folytatólagos kötetei elemzik majd. Ahogy a *Hátrahagyott versek* újabb sajtó alá rendezője, VOINOVICH Géza sajnosan nélkülözötte a részletesebb jegyzetanyagot (amelyet pedig a költő fia könnyűszerrel csatolhatott volna), ugyanúgy fogja tapasztalni a bővebb tájékoztató jegyzetek hiányát a *Prózai dolgozatok* kritikai szövegkiadója is. Mi ezúttal csak a III—IV. kötet anyagáról, a *Levelezésről* kívánunk részletesebben szólni.

A levélanyagot ARANY László a költő életpályájának fejezetei szerint így csoportosította: [*Szalontai évek*]. I. időszak: A forradalom végéig (1845—1849). II. időszak: A forradalom után (1850—1851). [*Nagykőrösi évek*]. III. időszak: (1851—1860). [*A pesti évtizedek*]. IV. időszak: Szerkesztői és akadémiai évek (1861—1876). V. időszak: Alkonyat (1877—1882). A levelek mennyiségi megoszlása ez öt időszak alatt: I: 1—89. levél, II: 90—106. levél, III: 107—308. levél, IV: 309—458. levél, V: 459—470. levél. Ehhez járul még a *Függelékben* három levél. A *Levelezés* két kötete tehát összesen 473 levelet tartalmaz: ARANY Jánostól és ARANY Jánosnak írt leveleket egyaránt.

A levélanyagnak ez öt időszakra való ágyazása látszólag világos tagolást jelent. Valójában mégis igen bonyolult feladat e levéltömeg tanulmányozása, minthogy ARANY László a leveleket az egyes időszakokon belül nem szoros kronológiai rendben közli, hanem a levelező-társak szerint csoportosítva. (*Levelezés Szilágyi Istvánnal* 1—17. levél, *Levelezés Petőfivel* 18—79. levél, *Levelezés Tompa Mihállyal* 80—85. levél stb.) E felosztás ARANY egyéniségének mindig csak egy-egy oldalát világítja meg: gondolatköreit feldarabolja, úgyhogy az olvasónak magának kell — nem kis fáradsággal — összeszednie az egyes időszakokon belül szétszaggató problémákat.

Ez az ARANY László-féle levélkiadás nálunk első kísérletnek tekinthető egy nagyobb terjedelmű írói levelezés kiadásának módszerére. Nem éppen szerencsés megoldása külön figyelmeztetés volt a további hasonló tervekhez. E kiadás említett bírálója, VÁCZY János, gyakorlatilag hasznosította is e tanulságot, midőn 1890-ben (egy évvel ARANY János *Levelezése* II. kötetének megjelenése után!) a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából megindította KAZINCZY Ferenc monumentális levelezésének sorozatát. A KAZINCZY-levelezés akadémiai kiadása már az egyetlen helyes módszert követi: a leveleket szoros időrendben hozza. (Hiszen a levelező-társakkal való kapcsolatokat a névmutató kielégítő módon szemlélteti!)

Sem ARANY, sem levelező-társai, barátai nem azzal a szándékkal írták leveleiket, hogy azok valaha nyilvánosságra kerüljenek. Nem KAZINCZYNak és kortársainak, az úgynevezett epistola-íróknak irodalmi közvéleményt kialakító s műfaj-igényekkel föllépő eszmecseréje ez. E levelezés csak a bizalmas baráti társalgást pótolja, mint ARANY László megjegyzi, s éppen ebben van e hagyatéék kiváló érdeke. A levélanyag ARANY János életrajzának leggazdagabb forrása. Feltárja a költő pályáját, irodalmi terveit, gondolatvilágának kialakulását, magánéletét, s mindazoknak irodalmi törekvéseit, akikhez bizalmas barátság fűzte. A SZILÁGYI Istvánnal, PETŐFIVEL, TOMPÁVAL,

JÓKAIVAL, LÉVAYVAL, GYULAIVAL, SZÁSZ KÁROLYVAL, CSENGERYVEL stb. folytatott levelezés ARANY Jánosnak és barátainak, valamint koruk irodalmi és művelődési viszonyainak megismeréséhez fölbecsülhetetlen értékű adattár. Éppen ezért — mai felfogásunk szerint — a levelezéseket teljes egészükben s csonkítatlan, ép szöveggel kellett volna kiadni.

Az ARANY János-levelezés, sajnos, se nem teljes, se nem szöveghű. Összeválogatásának főszempontjára már a kiadvány címe figyelmeztet. A cím csak „író-barátaival” folytatott levelezését ígéri, eleve kizárva a gyűjteményből másokkal (így pl. tanítványával, TISZA Domokossal) váltott tekintélyes számú levelét. Egyébként a levelezés kiadására vonatkozólag ARANY László világosan kifejti szempontjait (a *Lev. I.* kötetéhez írt *Bevezetésében.*)

Vázolva a levélanyag összegyűjtésének körülményeit, kiemeli, hogy „az így kezembe jutott bőséges gyűjteményt egész terjedelmében nem adhatam ki. Sok részlete nem egyéb, mint alkalmi izenet, megbízás, értesítés stb. aminek érdeke, vagy jelentősége alig lehet. Ezeket mellőznöm kellett, ha a kiadást rengeteg tömeggé szaporítani nem akartam. Csak a Petőfivel váltott leveleket láttam jónak kihagyások nélkül közölni. Az egész sorozatból t. i. az Arany—Petőfi-levelekből alig hiányzik négy-öt...” Ellenben a levelezés többi anyagát rendkívül megrostálta és megnyírálta. Tájékoztatása szerint: az ARANY—PETŐFI-levelezés mellett az ARANY—TOMPA-levelezést publikálja aránylag legteljesebben, minthogy: „Ez volt atyámnak legtartósabb s legösszefüggőbb láncolatban folyó levelezési viszonya... Többi barátaival váltott leveleiből az önmagára vonatkozó közleményeket inkább mellőztem, s csak azt vettem be, ami valamely közérdekű kérdésre vet világot...” E nyilatkozat szerint tehát az ARANY—TOMPA-levelezés a gyűjteménynek aránylag legterjedelmesebb fejezete. Elképzelhető a „többi levelezés” hiányossága és csonkasága, ha az ARANY—TOMPA-levelezésből is a kiadatlan ARANY—TOMPA-levelek tömege hiányzik, arról nem is szólva, hogy a közölt levelek tekintélyes része szemelvényes, hiányos és csonka. ARANY László kihagyott — a kevésbé „közérdekű” szakaszok mellett — minden kényesebb részletet, vaskosabb kifejezést is, amik nélkül pedig TOMPA levelei éppen nem szükködnének!

A bonyolult szerkezeti beosztás és a levélanyag túlságos megrostálása mellett egyéb hibákat is találunk a két kötetnyi *Levelezésben*. Feltűnő tévedés, hogy ARANY János 1848. június 30-án írt levelét (*Lev. I.* köt. 158—162. l.) PETŐFINEK szóló levélként közli, holott azt ARANY VAS GEREBENHEZ intézte, amint ez PETŐFINEK írt 1848. aug. 12-i leveléből kétségtelenül megállapítható. — Szólhatnánk még az eredeti kéziratok téves olvasásból eredő hibáiról, a figyelmetlenségből kihagyott és önkényesen betoldott szavakról stb. — de ezek amúgy is kitűnnek majd ARANY János, illetőleg TOMPA Mihály levelezésének készülő kritikai kiadásai nyomán.

Célszerűnek látszott a *Levelezés* ez első, 1887—89. évi kiadásának főbb hibáit és hiányait feltárni, annál is inkább, minthogy a gyűjtemény második kiadása (a Franklin-féle 1900. évi *Összes Művek* sorozatában) semmit sem vett észre e hibákból, semmit sem javított rajtuk. A Franklin-Társulat gépiesen újranymotta az egészet, sajtóhibákkal tetézve a tizenkét évvel korábbi kiadás fogyatkozásait.

Arany János balladái Zichy Mihály illusztrációival (1895)

RÁTH Mór egyik legkésőbbi, legismertebb és legkedveltebb kiadványa ARANY balladáinak gyűjteménye ZICHY Mihály illusztrációival (1895).

ARANY János művei nem egy festőnk és szobrászunk képzeletét ragadták meg. THAN Mór (*Családi kör, Kege a csodaszarvasról*), LOTZ Károly (*Az egrileány*), SZÉKELY Bertalan (*Ágnes asszony*), GYÁRFÁS Jenő (*Tetemrehívás*), KŐRÖSFŐI-KRIESCH Aladár (*Buda halála*), a szobrászok közül FADRUSZ János (*A farkasokkal viaskodó Toldi*), STROBL Alajos (*Toldi és Piroska*, a költő szobrának mellékalakjaként) — e kiváló művészek alkotásai hirdetik ARANY János költeményeinek messze sugárzó hatását, s ábrázolásainak szemléletességét. De a fantázia gazdagsága, az életszerű kifejezés és a lélekrajz szempontjából valamennyit felülmúlják ZICHY Mihály ballada-illusztrációi. Az ARANY—ZICHY-balladaskönyv (ZICHY MADÁCH-illusztrációival együtt) a magyar „képeskönyvek” történetében a legmagasabb szintet képviseli.

ZICHY Mihály, amikor ARANY balladáit illusztrálta, Szentpéterváron, a cári udvarban élt. Művészi munkájába a költő szellemének kongeniális kifejezése mellett — a festő lírájaként — sok éves nosztalgiája, honvágya is belejátszott. A művészettörténet helyesen állapította meg, hogy e világhírű művészünk képzelete a költő *szellemi* alkotásait valóban *megtestesíti*: művészetének eszközeivel szemmel láthatókká tudta varázsolni a költői képzelet alkotásait. Sem előtte, sem utána nem akadt nagy költőinknek egyenrangú illusztrátora, akinek rajzai ugyanolyan hűséggel és teljességgel fejeznék ki a versek mondanivalóját, mint ZICHY Mihály. Fantáziáját, humorát, kifoghatatlan leleményét, csodálatos rajztudását, egyszóval tüneményes művészi teremtőerejét teljesen a költő szolgálatára adta, valósággal átélte és kifejezte a halhatatlan balladákat. Sorról sorra, képről képre követi, de mégis önállóan, eredeti koncepcióval oldja meg a balladás ábrázolást. A rajzok száma, szerkezete és kidolgozása is szorosan alkalmazkodik az egyes témákhoz. Ahol a ballada cselekménye egy fejezetben összpontosul: ott ZICHY is egy nagy képből csoportosította alakjait; viszont amelyik balladának menete folyamatosabb: annál az illusztráció is kisebb jelenetek sorozatával követi az eseményt. Amint ARANY a tárgyhoz mértén változtatja hangját, a ritmust és a versalakot, úgy változtatja ZICHY is a művészi előadás módját. Sőt, a munka lázában a versszövegek annyira hozzánőttek, annyira beleolvadtak a balladák képszerű átköltésébe, hogy a művész végül is nem elégedett meg a cselekmény illusztrálásával, hanem magát a szöveget is „megrajzolta”, hogy a betűk, szavak vonalai is összhangban álljanak a képek stílusával. ARANY balladáinak ZICHY-től illusztrált kötete első ízben ilyen módon, a művész stilizált írásával jelent meg RÁTH Mór kiadásában.

A díszmű részletekben látott napvilágot: külön-külön lapokon egy-egy ballada. Ezekből fűzték aztán össze az album alakú kötetet. A kiadvány egyáltalán nem volt olcsó. Egy-egy ballada ára — terjedelméhez, az illusztrációk számához és nagyságához képest — 2—6 forintba került. A terjedelmet illetőleg néhány példa: *Hídatás*: egy albumlap, négy szövegillusztráció; *Éjféli párbaj*: egy albumlap, három szövegillusztráció; *Ágnes asszony*: egy albumlap, hét szövegillusztráció; *V. László, Zács Klára, Tengerihántás*, egyenként öt-öt szövegillusztráció; *Az egrileány, Török Bálint* egyenként tíz-tíz szövegillusztráció stb.

A közönség nagy érdeklődéssel fogadta az ARANY—ZICHY balladakötetet. Ezt az 1895 óta megjelent számos kiadás tanúsítja. Legújabban, 1957-ben is újranyomták.

A Franklin-Társulat monopóliuma (1900—1940)

1900-ban RÁTH Mór örökösaitől a Franklin-Társulat szerezte meg ARANY János műveinek kiadói jogát. Ettől fogva négy évtizeden keresztül e vállalat birtokában volt az ARANY-hagyaték kiadásának monopóliuma. A Franklin-Társulaté tehát minden érdem és minden mulasztás, ami ARANY János műveinek kiadása és terjesztése körül a szerzői és kiadói jogi kötıtségek időtartamának századunkra eső részében — több mint kétharmadában! — mutatkozik. (A nemzetközi egyezmények értelmében a szerzői jog védeltségének időtartama ötven év. Ezt utólag meghosszabították az első világháború négy esztendejének kétszeresével. Így nyúlt az ARANY János-hagyaték szerzői és kiadói jogi védeltségének ideje ötvennyolc évre: 1882—1940.)

Érdemes itt utalni arra, hogy milyen körülmények között jutott a Franklin-Társulat ARANY János műveinek kiadói jogához. Érdemes, mert kiderül, hogy mindenik nagyobb kiadóvállalatunk szívesen szerezte volna meg e jogokat, s azok némelyikénél bizonyára nagyobb megbecsülésben is részesül a költő hagyatéka . . .

RÉVAY Mór János memoárja (*Írók, könyvek, kiadók*. Bp. 1920. I. köt. 362—368. l.) részletesen leírja a kiadói jogok megszerzésének történetét. Eszerint a RÁTH-tal kötött szerződés lejártakor (az 1899. év végén) a szerzői jogok tulajdonosa, ARANY László özvegye a RÉVAY-kiadóval kezdett tárgyalásokat. RÉVAY kerek egynegyedmillió koronát ígért ARANY János összes írói hagyatéka szerzői jogaért. ARANY Lászlóné az ajánlatot elfogadta, a szerződést megkötötte és az első részletet (60.000 kor.) átvette. Újév napján azonban, 1900. január 1-én, RÁTH Mór bejelentette, hogy él a szerződésében biztosított opcióval, vagyis az elővételi joggal. A RÁTH-féle kiadóvállalat akkor már végét járta; RÁTH Mór egészségi állapota és pénzügyi viszonyai egyáltalán nem tették lehetővé, hogy vállalatát tovább is fenntartsa. Az opció gyakorlása kizárólag üzleti fogás volt, és pedig a Franklin-Társulat üzleti fogása. E társulat ugyanis csakhamar megvásárolta RÁTH egész vállalatát s azzal együtt ARANY műveinek kiadói jogát. Erre elsősorban azért törekedett, hogy a *Magyar Remekírók* megindítandó sorozatában ARANY műveit is korlátlanul bírja.

A RÉVAY-cég feje — JÓKAI, MIKSZÁTH stb. műveinek kiadója és ügyes terjesztője — méla rezignációval írja emlékiratában, hogy ezzel az ügy rá nézve befejeződött. De „befejeződött, sajnos, Arany János munkáira nézve is. Húsz esztendő múlt el azóta anélkül, hogy Arany János munkái olyan népszerűekké váltak volna, mint annak idején szemem előtt lebegett . . .”

A Franklin-Társulat ARANY-kiadások körüli négy évtizedét két fejezetre kell osztanunk. Első fele, kb. 1925-ig, temérdek panaszra és jogos kifogásokra ad alkalmat. Utolsó másfél évtizedében — a VOINOVICH-féle kiadásokkal, melyekről később lesz szó — részben enyhítette az első negyedszázadban elkövetett mulasztásokat és visszaéléseket.

A vállalat urai hosszú időn keresztül nem tettek egyebet, mint a RÁTH-féle kiadásokból fennmaradt szedéseket matricázták és esetenként újranyomták. Így tették közzé 1900-ban és 1912-ben az *Összes Munkák* 12 kötetes sorozatát, majd pedig e sorozat részeit különböző csoportosításokban. (A 12

kötet a RÁTH-féle *ÖM* 1—8. köt., valamint a *Hátrahagyott Iratok és Levelezés* 1—4. kötetéből állott elő.) Az egyes lapok megrongálódott matricáit időnként kicserélték, elképesztő sajtóhibákkal éktelenítve ARANY János gyönyörű verseit . . .

A Franklin-Társulat működése (ezúttal kizárólag az ARANY János-kiadásokra szorítkozva) a kapitalista könyvkiadás iskolapéldáját mutatja.

A kizsákmányolás a foglalkoztatott munkaerőkre és a vásárlóközönségre egyaránt kiterjeszkedett. A Társulat kiadványai saját nyomdaüzemében készültek. Nyomdai szakemberektől szerzett közvetlen értesüléseink szerint alig volt tőkés vállalat, amely nyomdászait rosszabbul fizette volna, mint a Franklin-Társulat. Ebből önként következik, hogy a jó szakembereket nem tudta állandósítani, s beírta a gyengébb munkaerőkkel. Innen a gondatlan szedés (a Franklin-kiadványokban feltűnően sok a sajtóhiba!), a foltos („zebrás”) festékezés, a gondatlan nyomás stb.

A nyomdai, vagyis külső kiállítás fogyatékoságainál is nagyobb a tartalmi: a lelkiismeretlen „szöveggondozás”! A Franklin-Társulat hosszú időn át nem tudta megbecsülni azt a nagy feladatot, amelyet ARANY János műveinek *kizárólagos* kiadásával vállalt, magyarul szólva: aminek kizárólagos kiadására üzleti tőkéjével rátette a kezét! Csak az üzleti hasznot leste, csak a mindenkori gazdasági érdekekhez igazodott.

A vállalati munkások alacsony munkabére, a munkás-kizsákmányolás mellett az ARANY-kiadások magas bolti ára egyszersmind további kizsákmányolást jelent: a közönség kizsákmányolását. Némely kiadók olykor megindítottak egy-egy olcsó, filléres sorozatot, márcsak a dekorum kedvéért is (mint pl. a Révai-Testvérek az *Olcsó Jókait*) — a Franklin-Társulat azonban egyetlen egyszer sem bocsátott ki olyan ARANY-kiadást, amely a szegény rétegeknek — munkásoknak, parasztoknak, diákoknak — súlyos anyagi áldozatot ne jelentett volna. A kispénzű emberek számára legfeljebb az *Olcsó Könyvtár*, utóbb a *Magyar Könyvtár* vagy a *Tanulók Könyvtára* néhány füzeté juttatott némi szemelvényt ARANY János tizenkét vaskos kötetre rúgó írói hagyatékából.

A Franklin-Társulat legtöbb kiadványa, köztük az ARANY-kiadások nagy része: évszámjelzés nélkül jelent meg. A kiadás évének eltitkolása a Franklin-Társulatnak következetesen alkalmazott üzleti fogása volt, hogy a raktáraiban éveken, évtizedeken át tárolt íveket bármikor olyan kiadványként vethesse piacra, melyről azt hihesse a jámbor olvasó, hogy: „Készült ebben az esztendőben”.

Ezzel a kalendáriumok-korabeli trükkel a kiadó mindenestre elérte célját. Sem a közönség, sem a szakkörök nem tudták soha ellenőrizni a matricakiadások számát. Ma, utólag még kevésbé lehet megállapítani, hogy ez s amaz „kiadás” melyik matricakészlet felhasználásával s mikor készült? Ezért az ARANY János-bibliográfia idevágó fejezete örökre félhomályban marad. Jellemző erre nézve, hogy még VOINOVICH Géza (a szerzői jogok részese) is csak általánosságban tudta összegezni a Franklin-féle ARANY-kiadásokat, 1925-ben: „A *kisebb költemények* eddig 15 teljes kiadást értek; változatlan utánnomásukat is számítva: 29-et; szemelvényes kiadást ezen felül 23-at állapíthatni meg. *Toldi* első része, s a *trilógia* is, szinte megszámlálhatatlan [!] kiadást ért. *Összes Művei* kétszer értek teljes kiadást, azonkívül a *Levelezés* híján hármat. Egészen külön pályát futottak meg a *balladák*, iskolai kiadásoktól a Zichy-illusztrációkkal ékes díszműig, minden alakban...”

A Franklin-Társulat utolsó erőfeszítése az ARANY-kiadás monopóliumának hasznosítására: a „bibliapapíron” nyomott, úgynevezett *Parnassus-sorozat* két kötetének kiadása volt. Az egyik: ARANY János *Összes Kötteményei*, a VOINOVICH-féle kiadások nyomán, a másik: ARANY János *Összes Prózai Művei és Műfordításai*, — persze mindkettő évjelzés nélkül. Az előbbi 1937-ben, az utóbbi 1938-ban jelent meg. Ennek második kiadásaként ARANY János *Összes Prózai Művei* 1949-ben is megjelentek a nevében módosult „Franklin Könyvkiadó”-nál. Figyelmet érdemel, hogy e több ezer lapra terjedő köteteket névtelenül rendezték sajtó alá, s így személy szerint senki sem felelős e legutolsó Franklin-kiadások szintén erősen hibás szövegeiért.

A nagyközönséget hosszú időn át megtévesztették a kiadói reklámok. A Franklin-Társulat folyóirata, az 1921 végéig fennállott *Vasárnapi Ujság*, később, az 1930-as és 40-es években a *Tükör* c. folyóirat, és végül *Egy magyar könyvkiadó regénye* c. házikrónikája nemzedékek fülébe harsonázták, hogy a Franklin-Társulat „a leggondosabb és legkifogástalanabb alakban” s ami mindennél több: „olcsó” kiadásokban népszerűsíti ARANY János műveit. Íme egy-két szemelvény a kiadói önreklámokból:

A *Vasárnapi Ujság* 1900. április 1. számában (47. évf. 13. sz. 202—203. l.) olvassuk: „A Franklin-Társulat, mely oly nagy buzgósággal fáradozik a magyar klasszikusok kritikailag rendezett kiadásán [?], legújabbban a szerzői jog egész tartamára megszerezte Arany János összes munkáinak kiadási jogát. Örömmel üdvözöljük ezt a valóban fontos irodalmi eseményt, mert biztosítékot látunk benne, hogy a nagy költő halhatatlan munkái még általánosabban el fognak terjedni, mint eddig. Nemzeti és kulturális szempontból alig lehet megbecsülni azt a hasznot, mely abból származik, ha annak a költőnek szellemi kincsei, aki a magyar lelket a legnemesebb és legművészebb formában szólaltatta meg, a nemzetnek igazán közkincsévé válnak. A Franklin-Társulat Arany János műveinek hézagatlan kiadását [!] fogja a nagyközönség kezébe adni, ami annál lényegesebb és öröndetesebb, mert Arany János szellemi hagyatéka még nincs teljesen kimerítve... Az elszórt apró gyöngyszemek, valamint az eddig egyáltalán ki nem adott művek újabb érdeket fognak adni a gyűjteménynek, mely a szöveg megbízhatósága tekintetében is teljesen kifogástalan lesz.” [!] A közlemény bejelenti továbbá, hogy ARANY János műveivel egyidejűleg más klasszikus írók műveinek kiadói jogát is megszerezte a Franklin-Társulat, így KEMÉNY Zsigmond, VAJDA János, SZIGLIGETI Ede, ARANY László stb. munkáit. Végül kilátásba helyezi, hogy „ez irodalmi intézet most már meg fogja ajándékozni a nemzetet összes nagy költőink és remekíróink egyöntetű gyűjteményével, amely a magyar irodalomnak s a Franklin-Társulat kiadói tevékenységének egyaránt büszkesége lesz.”

SCHÖPFLIN Aladár, a Franklin-Társulat lektorátusának vezetője, *Arany János és kiadói* című cikkében (*Tükör*, 1938. febr., VI. évf. 2. sz. 86—89. l.) hasonlóan boldog önszemléletről tesz tanúságot. Mióta a Franklin-Társulat megszerezte az ARANY-hagyaték kizárólagos kiadói jogát, „azóta Arany műveinek kiadása óriási módon fellendült — írja SCHÖPFLIN. — Újabb meg újabb kiadások jelentek meg összes műveiből vagy azok csoportjaiból (kisebb költemények, balladák, Toldi-trilógia, Aristophanes stb.). Arany János az egész nemzet költője lett abban az értelemben is, hogy az egész nemzet olvassa, művei ott vannak minden magyar házban, ahol egyáltalán könyveket tartanak. Ha egy statisztikus összeszámítaná, hogy hány példányban kerültek a közön-

ség elé, bizonyára kiderülne, hogy ő az a magyar költő, akit a legtöbben olvasnak e hazában.”

Az *Egy magyar könyvkiadó regénye* című, évszám nélküli kiadványban a Franklin-Társulat ARANY-kiadásairól ezt olvassuk (a 111. lapon:) „(Évtizedeken át) legnagyobb gondja, ambíciója és büszkesége a Franklin-Társulatak Arany János műveinek kiadása. A Nagydai cigányok díszkiadása Fáy Dezső illusztrációival, a balladák pompás díszkiadása pedig Zichy Mihály klasszikus rajzaival jelent meg a Társulat kiadásában. Az Arany centenárium alkalmából Arany János összes műveit ötkötetes folio kiadásban hozta forgalomba a Társaság. 1937-ben a könyvnapra adta ki a Társulat Arany János összes költői műveit egy kötetben, rendkívül olcsó áron.”

Milyen öröm volna, ha most, ARANY János halhatatlan műveinek kiadástörténetére visszatekintve, való tényekkel támaszthatnók meg e programok s házikronikák őszinteségét és igazságát. Sajnos, sem közvetlen tapasztalataink, sem a Franklin-féle „irodalmi intézet” kiadói politikájával foglalkozó egykorú sajtóhangok nem erősítik meg a reklámcikkek szép szavait.

A Franklin-Társulattal szemben különösen hevesen nyilatkozott meg a nemzeti közvélemény 1917 körül, amikor népünk a költő születésének százados fordulóját ünnepelte. Írók és hírlapírók, a magyar kultúra lelkes munkásai elkeseredetten ostorozták ARANY János műveinek kiadóját amiatt, hogy a centenárium idején ARANY János műveinek egy része egyáltalán nem volt kapható, más része pedig csak drágán, kisémberek és diákok számára megfizethetetlen áron került forgalomba! Franklinék 1900 óta fennen lobogtatták a hivatástudat zászlaját, képmutatóan hangsúlyozva „azt a hasznot, melyet a költő szellemi kincsei nemzeti és kulturális szempontból jelentenek”, hogy annál jobban takargassák az ARANY-kiadások másik hasznát, az üzleti hasznot, amely vállalatukat kizárólagosan érdekelte!

A fővárosi lapok közül főleg a *Világban* és a *Déli Hírlapban* hangzottak el kemény, de teljesen indokolt vádiratok. A *Világ* 1917. január 18-i számában KÓHALMI Béla leplezte le a Franklin-Társulat jellegzetes kapitalista magatartását. *Arany-jubileum Arany János könyvei nélkül?* című cikke abból indul ki, hogy: „Arany tehet legkevesebbet róla, ha nekünk, a kései nemzedéknek szükségünk támadt az ő százéves jubileumára”. A centenáriumon számadást követel a magyar kultúrpolitikától és a közönségtől, elsősorban pedig az ARANY-kincsekkel sáfárkodó kiadótól: „Számot kell adnunk nemcsak arról, mivel tartozunk Aranynak, de arról is, hogy a nagy tömegek nem érzik-e magukat újból becsapottnak, mint mindig, valahányszor a szellem egyik hőrszát ünnepeljük, anélkül, hogy ehhez a hőrszhoz közel tudtak volna férkőzni. . . Felmagasztalás ide, felmagasztalás oda, ha keresni akarjuk: mekkora az író hatása, vakuljunk meg azzal, hogy Aranyt az iskolában tanítják? Ne keressük, mekkora elterjedtségűek a könyvei?” Válasza lesújtó: „Arany könyvei ízléses és olcsó kiadásokban nem forognak közkézen! Arany könyveiért, ha hozzá méltó köntösben akarod ma, nagy pénzeket kell letened!” A cikkíró nem habozik belenyúlni a kiadói kulisszák mögé, ebbe a „darázs-fészekbe”, a részint hiányzó, részint méregdrága ARANY-kiadások titkait fürkészsze: „Arany művei nem „szabadok”. Nem nyomathatja bárki, mint Petőfiéit. A kiadás jogát Ráth Mór özvegyétől a Franklin-Társulat vette meg. Úgy tudjuk, hogy az az összeg, amiért megvette, igen kis összeg volt. De tegyük föl, hogy nagyobb pénz lett volna, tegyük föl, ami végre is lehetséges, hogy Arany László özvegyének a Franklin-Társulat tisztességes

évjáradékot fizet. (Azonban) amazt a tőkét és emezt az évjáradékot, ha tőkésítendő, összeadván, kiderülne: hogy a Franklin-Társulat ezt a tőkét a Ráth-féle Arany-kiadások tescheni nyomdájának régi matricáival készült, 'új lenyomatai'-val többszörösen megkereste! Franklinék, amióta Arany műveinek kiadói jogát Ráthéktól megszerezték, nevük alatt ugyan, de a Ráth-féle Aranyok egyre jobban kopó és töredező betűivel kiadták ugyanazt a három-négyféle Arany-kiadást, amelyet Ráthéktól átvettek, mindössze azzal a különbséggel, hogy a papír szürkébb, a betű fakóbb, kötés és arany-metszés gyöngébb s mindösszevéve drágább lett!... Ó, igen. A háborús anyagdrágulást fogják a fejünkhöz vágni. Csakhogy amit Ráth Mór csinált, annak folytatására Franklinéknak a 90-es évek vége óta lett volna elég idejük; de mindössze csak egyszer szedték újra Arany műveit, akkor, mikor a Magyar Remekírókkal készültek részletüzletet csinálni." Felsorolja a Franklin-féle kiadásokat és egybeveti a RÁTH-féle kiadásokkal. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a Franklin-féle ARANY-kötetek aránytalanul drágábbak és távolról sem olyan gondos kiállításúak, mint a RÁTH-féle ARANY-kötetek voltak. „Márciusra az egész ország egy Arany-község lesz. Zúgni fognak a zsolozsmák és le fogunk borulni a könnyes meghatódottságtól, hogy van nekünk Aranyunk! És nem lesz szép és olcsó Aranyunk! Íme, hogy lehet újtába állani olyan kozmikus erőnek, mint Arany!” — fejezi be cikkét KŐHALMI Béla.

A *Déli Hírlapban* (1918. 130. sz.) SZINI Gyula *Nem kaphatók Petőfi, Arany, Tompa verses könyvei* címmel azt panaszolja, hogy a magyar klaszszikusok kiszorultak a könyvpiacról.

A Franklin-Társulat ünneprontó, cinikus magatartásával szemben az *Erdélyi Szemle* című kolozsvári folyóirat is fölemelte tiltakozó szavát (1917. március 25, III. évf. 9. sz. 98—99. l.) WALTER Gyula *Jegyzetek az Arany-ünnepélyhez* című cikkében ezeket írja: „Most milliók hódolnak neki. Bántó visszásságnak tetszik ez az ünneplés, rideg tömjénezésnek, amely csak sértheti a költő emlékezetét. Miért ez a bókolás, e magasztalás és jubilálás, mikor még mindig nem ismerik! Programok, emberek, tervek vannak előttünk, s kérdezzük, hogy méltónak és illőnek érzik-e ezt a külsőségeskedést? Illőnek érzik-e akkor, midőn Arany János balladáinak, époszainak, cikkeinek még nincsen olcsó és népszerű kiadása, midőn nincsen elfogadható Arany-élet-rajzunk, nincs összeállítva és feldolgozva a hagyatéka, a levelezése... Ne ünnepeljünk, ne tirádozzunk! Tetteket kérünk és várunk! Verseinek közkézre bocsajtását akarjuk és sürgetjük!”

Am mindez pusztába kiáltó szó maradt. A tőkés kiadó közönyösen tekintett végig a panaszos ünneplőkön, — és továbbra se csinált se olcsó, se gondos ARANY-kiadásokat!

A Franklin-Társulat szűkmarkúsága odavezetett, hogy az első világháború utáni években — újabb kiadások híján — ritkaságszámba ment egy-egy ARANY János sorozat! Ezt teszi szóvá *A Reggel* 1922. október 9-i számának egyik cikke, amely szerint: „A mesemondás két magyar fejedelmén (Jókai, Mikszáth) kívül főleg Arany Jánost és Petőfit keresik. Teljes Arany-kiadás alig található...”

*

A Franklin-féle, idézett kiadások közül ARANY János *Munkáinak* RIEDL Frigyes által sajtó alá rendezett s 1902—1907-ben megjelent hatkötetes gyűjteményét említjük elsőnek. Ez a gyűjtemény a *Magyar Remekírók*.

A magyar irodalom főművei c. sorozatban jelent meg, mint a sorozat 41—46. sz. kötete. Nem „összes” műveket hoz, hanem csak válogatást, RIEDL Frigyes gondozásában. A gyűjteményt RIEDL Arany János c. tanulmánya vezeti be, amely finoman elemzi a költő munkásságát. A bevezetés azonban teljesen önálló esszé, amely semmiféle vonatkozásban sem utal e sajátos „válogatott” kiadásra. RIEDL — sajnos — jegyzeteket sem csatolt az egyes kötetekhez.

A gyűjtemény beosztása és tartalma a következő:

1. *Kisebb költemények* I. 1902. (Időrendben, 1847-től 1854-ig. A kötetet a *Válasz Petőfinek* c. 1847-i vers vezeti be, amely az ARANY-válogatásoknak azóta is hagyományossá vált kezdő-darabja.)

2. *Kisebb költemények* II. 1902. (1854—1882. A kötet végén: a *Kisebb költemények* cím- és kezdősor-szerinti mutatója.)

3. *Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje.* 1903.

4. *Buda halála. Csaba királyfi. Az utolsó magyar. Édua. Öldöklő angyal. Dalidás idők. Murány ostroma.* 1905.

5. *Önéletrajz.* [= A GYULAI Pálhoz intézett levél.] *Költői elbeszélések: Bolond Istók. A Zrínyiász. A nagyidai cigányok. A Józsa ördöge. Katalin. Szent László juve. Az első lopás. Keveháza. Tassóból. Losonczy István. Rózsa és Ibolya.* Függelék: *Bolond Istók folytatásának terve.*

6. *Prózai dolgozatok.* Tartalma: *Zrínyi és Tasso. Bánk-bán tanulmányok I—V. Írói arcképek I—V. A magyar verselésről I—II. Naiv eposzunk. Irányok. Visszatekintés.*

Az ARANY-kiadások bírálói szerint: ez a RIEDL-féle gyűjtemény volt az első és sokáig egyetlen Franklin-kiadás, amely nem a RÁTH Mórtól átvett, régi, kopott matricákkal, hanem új szedéssel készült. Az új szedést a „válogatott” szövegnek az „összes”-ből kiszakított sorrendje, illetőleg tördelési rendje kényszerítette az új kiadóra.

A Franklin-Társulat másik jelentősebb ARANY-kiadása az úgynevezett folio-kiadás: ARANY János *Összes Munkáinak* ívrétalakú, ötkötetes gyűjteménye, amely (természetesen évszámjelzés nélkül!) 1925-ben jelent meg. A kéthasábosan nyomtatott szöveg ezúttal ismét új szedést tett szükségessé! Az anyag csoportosítása: I. *Kisebb költemények.* II—III. *Elbeszélő költemények.* IV. *Műfordítások.* V. *Prózai dolgozatok.* A gyűjtemény magában foglalja — a *Levelezés* kivételével — a RÁTH-, illetőleg Franklin-féle *ÖM* anyagát, a vers és próza helyesebb időrendi csoportosításában, kiegészítve az ismert anyagot „néhány eddig kiadatlan töredékkel s két próza elbeszéléssel”. — Az egységesebb elrendezést VOINOVICH Géza végezte, s a bizonyos tekintetben jobb szövegközlést szintén ő gondozta. Az *ÖM* ez újabb gyűjteménye azonban megint csak tájékoztató jegyzetek nélkül jelent meg...

*

A Franklin-Társulatra, amikor ARANY János műveinek kiadását „gondjaiba vette”, a szövegközlés szempontjából is nehéz és kényes feladat hárult. (Ugyanígyen felelősség terheli egyébként a költő minden további kiadóját is!) Ezt a különleges feladatot maga ARANY János róttá kiadóra egyik bírálata útján (a bírálat címe: *Alkotmányos Nagy Naptár*, 1862), amelyben PERŐRI *Az apostol* című költeményének első, rendetlen szövegközléséről írt. Kritikájában (egyik legkeményebb hangú írásában!) többek között ezeket mondja: „Nagy írónak jeles művét kiragadni a homályból s átadni a közönségnek, hogy élvezze, örüljön és gyönyörködjen, dicséretes buzgalom... De aki nagy író művének kiadására vállalkozik, annak egyéb kötelessége is van, mint a nyomtatás költségét viselni. Gondoskodnia kell, hogy a szedés a leghitelesb kézirat, s ha lehetséges magának a szerzőnek kézírata után történjék, s a

javítás hozzáértő egyén által a szerző céljaihoz, a nyelv és mérték kívánalmaihoz legyen alkalmazva." A továbbiakban kifakad az olyan „nyomdai javítók” ellen, akik felhatalmazva érzik magukat arra, hogy akár egy „Petőfi helyesírását, nyelvét, jambusait nivellirozó tolluk alá vessék”.

ARANYnak ezt az élesen leckéztető bírálatát a Franklin-Társulat többször is közzétette a költő prózai műveinek kiadásaiban; közzétette anélkül, hogy *Az apostol* kontár kiadását feddő szavakat a legesekélyebb mértékben is megszívlelte volna. A Franklin-Társulat nem tudott, vagy nem akart tudni arról, hogy ezek a kifogások és klasszikus utasítások nemcsak PETŐFI műveinek közlésmódjára vonatkoznak, hanem éppúgy meghatározzák ARANY János és minden más nagy író, költő kiadásának normáját is!

A lelkiismeretesebb nyomdai munkára RIEDL Frigyes is figyelmeztette Franklinékat, midőn „válogatása” 6. kötetéhez hibajegyzéket csatolt. A 377 lapnyi kötetben nem kevesebb mint 24 súlyos, értelemzavaró sajtóhibát szerkesztett ki, köztük ilyeneket: „csaknem megfúlsz (helyesen: megfúlsz), úgy szorít magához.” — „A gyékényt alólag (alólad) miglen el nem vonja.” — „... míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fagyasztá el (helyesen: fenyasztá el)” stb.

A sajtóhibák általában gyakori rákfenéi a kapitalista könyvkiadás termékeinek. A helytelen, hibás szövegek keletkezését többnyire a nagyobb üzleti haszon kedvéért megtakarított korrektori és revizori munka fogyatékosága okozza. A szedéseket — ugyancsak profitérdekből — matricázták, s ilyen módon az egyszer hibásan szedett és nyomtatott szöveget hosszú időre, évtizedekre örökletessé tették. Fokozott jelentősége van tehát annak, hogy a Franklin-Társulat ARANY János számtalanszor „kiadott” műveit alig egyszer szedette újra! Eljárásával ugyanis valósággal állandósított, szankcionált ostoba szedési, nyomdai hibákat. Ezeket csak a pár év előtt megindított kritikai kiadás helyesbítette, illetőleg fogja helyesbíteni. A kritikai kiadás feladata az örökletessé vált sajtóhibák kiküszöbölése és a szöveghűség biztosítása. Ezúttal — kizárólag a Franklin-kiadó lelkiismeretlen munkájának szemléltetésére — csak néhány olyan súlyosabb nyomdai botlást emelünk ki, amelyek a sajtóhibák-okozta bosszúságon túl, látszólagos „értelmükkel” minduntalan zavarba ejtik a gondolkodó olvasót.

ARANY János *Művei* Franklin-féle (persze ismét évszám nélküli!) „új kiadás”-a hatkötetes sorozatának VI. kötetéből íme néhány szembeszökő botlás és hiba:

137. l., a *Bánk bán tanulmányokban*: „Mintha Helenát és Herminát (helyesen: Hermiát) hallanók”;

268. l., *A magyar nemzeti vers-idomról* c. tanulmányban: „rágja, mint a nyers tököt” (helyesen: vágja, mint... stb.);

295. l., *uo.*; *A Három szótagú ütemet* elemezve, ARANY János elsőnek a Bacchius-t említi, amelyet Toborzó-nak nevez, a névvel is érzékeltetve a rövid, illetőleg hosszú szótagok rendjét: $\sigma - -$. A szóbanlevő Franklin-kiadás — mit sem törődve a költő gondos verstani rendszerezésével — hibás, fordított képletet ad: — σ ;

487. l., a *Hadshi-Jurt* bírálatában: „kinék a *nyers* (helyesen: a *nyárs*) sem fegyvere többé”;

494—5. l., *uo.*; ARANY János fordításának — versritmusának — teljes felrúgásával: „Életemnek ki lesz gyönyörje? ki halálomnak bosszúja?” (helyesen: „Életemnek ki lesz gyönyörje? ki halálom bosszúja?”) — „Nőjön hajad (gyász jele) örökké”, (helyesen: „Nőjön a hajad örökké.”);

„a vész jaj ordítása”; (helyesen: „csak a vész jaj ordítása.”) stb.

De a Franklin-Társulat VOINOVICH-féle, aránylag gondosabb kiadásaiban is bőven akad efféle. Pl. a negyedretű kiadásban, a 2. köt. 215. lapján, a *Dalids idők* I. kidolg. VI. ének 2. str. 1. sora: „Most a lova száját megrántá egy hegyen,” (helyesen: egy helyen.);

3. str. 1. sora : „Onnan pedig indult messzi Moldvába, (helyesen : messzi Moldovába,)

3. str. 3. sora : „Megpróbálta karját (helyesen : kardját) a tatárok ellen,” stb.

És végül, hogy ez a rövid példatár a legkülönbözőbb Franklin-féle ARANY-kiadások egyformán gondatlan szövegközlését szemléltesse, álljon itt egy példa ARANY János *Prózaí Művei és Műfordításai* című, úgynevezett Parnassus-sorozatából is :

A *Bánk bán tanulmányok* V. fejezet *Gertrud köre* c. részének zárómondatában ARANY János — a dráma I. felv. 8. jelenetéből vett idézettel — azt mondja, hogy : BIBERACH a titkon OTTÓÉRT epedő IZIDÓRA szívét csak „száraz reménnyel” tartja. Ehelyett a Parnassus-kiadásban (136. l.) : BIBERACH csak „száraz eredménnyel” [!] tartja az epedő szívét . . . stb., stb.

A szerzői és kiadói jogoktól megszabadult Arany-örökség (1941-től)

Az 1940. év fontos határkö az ARANY János-kiadások történetében. Ebben az évben járt le ARANY János műveinek szerzői jogi, s ezzel együtt kiadói kötöttsége. 1941. január 1-től kezdve tehát a Franklin-Társulat egyeduralma megszűnt ; ARANY János műveit most már bármelyik kiadó közzétehetette.

A kedvező alkalommal elsőnek az *Aczél Testvérek* kiadó cég élt, közrebocsátva egy kötetben ARANY János *Összes Költeményeit*, PONGRÁCZ Elemér bevezetésével és gondozásában. A 496 lapra terjedő kötet, a versek kéthasábos, zsúfolt elhelyezésével egyáltalán nem tartozik a tetszetős kiadványok közé. De aránylag gondos szövegközlése és főleg rendkívül olcsó, alig néhány pengős ára valóságos eseményt jelentett az ARANY összes költeményei után sóvárgó kisemberek számára.

Ezt az első fecskét csakhamar követte a *Forrás kiadó* hasonlóan olcsó, népszerűsítő „összes versek” kötete, DÁLOKI János gondozásában, nem éppen hibátlan magyarázatokkal.

E két olcsó, népszerűsítő kiadás után, sajnos, hosszabb ideig kellett várakoznunk, míg ARANY János újabb kiadásokhoz jutott.

Arany János Összes Műveinek kritikai kiadása (1951—)

Az ARANY János-kiadások történetében a költő halála óta a legjelentősebb állomás : *Összes Művei kritikai kiadásának* megindítása a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt, 1951-ben. Ennek a kiadásnak korszakos jelentősége van nemcsak az ARANY-kultusz terén, hanem többi klasszikus írónk műveinek kritikai kiadása szempontjából is.

ARANY kritikai kiadásának eddigi köteteivel a szakirodalom már ismételtén foglalkozott, de foglalkozni fog mindannyiszor, ahányszor csak egy-egy újabb kötet megjelenik ; s különösen ha majd egyszer a gyűjtemény újabb, javított kiadása is időszerű lesz. A magunk részéről oly módon kívántuk méltatni e nagy jelentőségű vállalkozást, hogy — az előzmények megismerése végett — visszatekintettünk ARANY János műveinek korábbi kiadásaira. Tanulmányunk kidolgozására éppen a kritikai kiadás adott közvetlen ösztönzést.

Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy e kritikai kiadást csakis tervszerűen gazdálkodó könyvkiadásunk tudta megvalósítani, mint ahogy több más kész és készülöben levő kritikai kiadásunk (PETÓFI, BALASSI, SÁROSI, BACSÁNYI, RIMAY, BORNEMISZA, MIKSZÁTH, ADY, JÓZSEF Attila, a készülő *Régi Magyar Költők Tára*, CSOKONAI, VÖRÖSMARTY, TOMPA, JÓKAI stb.) szintén csak terv-

szerűen kidolgozott és pontosan beütemezett kiadói programmal láthatott, illetőleg láthat a közeljövőben napvilágot, sok évtizedes mulasztásokat pótolva.

ARANY László halála után VOINOVICH Géza lett ARANY János írói hagyatékának legfőbb gondozója. Nőül véve ARANY László özvegyét: a szerzői jogoknak és ARANY János minden irományának birtokába jutott. 1940-ig (a szerzői jogok lejártáig) VOINOVICH Géza kizárólagos sáfárja az ARANY-hagyatéknek mind szellemi, mind gazdasági vonatkozásban.

Ily szerencsés adottságok mellett kétségtelen, hogy ő — ARANY János életének és műveinek kiváló ismerője s monográfusa — készíthette volna el legjobban ARANY műveinek kritikai kiadását.

Ehhez idővel egyre több lehetőség is kínálkozott. Kezébe tartva a család szerzői-jogi érdekelttségét: VOINOVICHnak módjában lett volna nyomást gyakorolni a kiadói jogokkal rendelkező Franklin-Társulatra ARANY műveinek mikénti értékesítését (részint olcsó, népszerűsítő, részint kritikai kiadását) illetően. 1935-ben a M. Tud. Akadémia főtítkári tisztségébe került. Pár évvel azelőtt (1928) hullt az Akadémia ölébe a hatalmas VIGYÁZÓ-hagyaték, amely most már anyagi hozzájárulást is nyújthatott volna ahhoz, hogy Franklinék rászánják magukat a kopott matricás levonatoknál mindenestre nagyobb investálást igénylő kritikai kiadásra. (Félreértések elkerülése végett tudni kell, hogy bizonyos személyi kapcsolatok révén, még GYULAI Pál óta, a Franklin-Társulat volt az Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak szinte kizárólagos nyomdász-kiadója; számos akadémiai és Kisfaludy-társasági kiadvány jelent meg a „Franklin-Társulat kiadása”-ként, hol a megbízó fél, hol a Franklin-Társulat anyagi fedezete mellett.) A szerzői jogok birtoklása, az akadémiai főtítkárság, a roppant VIGYÁZÓ-örökség s a Franklin-Társulattal való szimbiózis azonban mind kevésnek bizonyult ahhoz, hogy ARANY János összes műveinek kritikai kiadását megvalósítsák! Lehetséges, hogy VOINOVICH ezt a feladatot is abba a kétszáz kötetre tervezett, *Nemzeti Könyvtár* című gyűjteménybe sorolta, amelyből mindössze hat kötet készült el: a ZRÍNYI-, BAJZA-, TOMPA- stb. kiadás egy-egy töredéke...

Úgy tudjuk, VOINOVICH 1910-ben kapott is megbízást az Akadémiától ARANY kritikai kiadására. Az első világháború idején már foglalkozott a kritikai kiadás gondolatával. *Arany János kritikai kiadásának feladatai* című cikkében (*Magyar Bibliofil Szemle*, 1925. 7—11. l.) részletesen ki is fejtette tervét. Közölte, hogy a kritikai kiadás „készülőben van”, sőt mi több: már „a költő százados évfordulójára (1917) kellett volna megindulnia, de a mostoha idők útját állották, s ameddig ellátni, a közelebbi jövő sem biztató...” Vácolta a kiadásra váró ismeretlen anyag bőségét, s hangsúlyozta, hogy a „kritikai kiadás hiányát nem pótolják a pusztá szövegkiadások, s oly népszerű jegyzetes kiadás sem, minő a kisebb költeményekből mostanában (1924) jelent meg...”

VOINOVICH itt egyik fontos munkájára: ARANY János *Összes Kisebb Költeményeinek* általa gondozott s bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott negyedrétű kiadására utal.

A Franklin-féle korábbi, tökéletlen, sivár ARANY-kötetek után valósággal fellanyozta a szakköröket a *Kisebb Költemények* e jegyzetes kiadásának megjelenése. Az *Irodalomtörténet* (1925. 160—161. l.) megismételve a közismert tényt, hogy „Arany János összes munkái évek óta eltűntek a könyvtárusi forgalomból”, örömmel állapítja meg, hogy „Voinovich Géza mindenütt kijavította a megromlott szövegeket és helyesebb időrendbe foglalta az eddigi anyagot”.

Az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (1925. 286—287. l.) K. K. J. [KOLTAY-KASTNER Jenő] mérlegeli előbb az *Összes Munkák*, majd [uo. 287—288. l.] az *Összes Kisebb Költemények* kiadását. Előrebocsátja, hogy miután ARANY János *Összes Munkáinak* Ráth—Franklin-féle kiadása a könyvárusi forgalomból elfogyott, a szakkörök szívesebben látták volna, ha annak helyét most „a régvárt teljes és kritikai kiadás pótolja”. Sajnos, „a kiadók érdeke sürgősebb volt a tudomány óhajainál, — a teljesség, a nagyközönséget kevésbé érdeklő szövegváltozatok és ellenőrző jegyzetek kevésbé voltak fontosak a közkézen forgó kiadás megújításánál”. A cikkíró fölveti azt a kérdő javaslatot: vajon ezzel a nagyközönségnek szánt kiadással együtt nem lehetett volna-e a kritikai kiadás problémáját is megoldani oly módon, hogy egyidejűleg, a szövegek felhasználásával, egy bő jegyzetes kritikai kiadás is készüljön. A kritikai kiadáshoz csatlakozott volna a *Levelezés*, s folytatólagos kötetekben az összes variánsok jegyzéke, valamint a tudományos apparátus. ARANY János munkáinak ez összességetígérő kiadása, sajnos, nem teljes. Hiányoznak belőle a BURNS- és BÉRANGER-fordítások, a SZÉCHENYI tiszai oszlopára próbált fölratok elseje, s a PETŐFIhez írott költői levelek. Hiányzik két bírálat s három politikai cikk a *Nép Barátjából*. Végül a kötetek formai megoldásáról és áráról: „A forma nem a legszerencsésebb. Forgatni nehézkes, elhelyezni ügyetlen. A kiadót kétségkívül a papirosban való, számba vehető takarékoság vezette. A hasábos tördelést a nagyobb költemények is elbírják — a lapok tükre ezeknél is tetszetős —, kevésbé bírja a próza, amely ebben a formájában Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtárára nem kellemesen emlékeztet. A kiadás a takarékoság ellenére sem olcsó.” — Az *Összes Kisebb Költemények* kiadásáról szóló cikkben K. K. J. utal arra, hogy a versek ilyenfajta jegyzetes kiadására az első mintát RIEDL Frigyes adta *Poétikájában*, ahol PETŐFI életrajzát hasonlóképpen, költeményei beleszövésével írta meg. „Arany Jánosnál merészebb a vállalkozás, mert hiszen érzelmeit legtöbbször „tárgyítva”, elbeszélő költeményeiben fejezi ki; de hálás az eredmény, mert mindenképpen közelebb visz Aranyhoz, meghittebbé teszi ösmeretűnköt, közvetlenebbé, könnyebbé vele való foglalatosságunkat. Voinovich magyarázatainak segítségével csakúgyan átéljük Aranyt. A nagyközönségnek gyönyörűsége lesz ez a kiadás...” Kár, hogy e kötetnek is vannak szövegghiányai és nyomdai hibái. Árát is drágára szabta a kiadó. A kolozsvári *Pásztortűzben* (1925. okt. 18. sz. 454—456. l.) KRISTÓF György méltatja a *Kisebb Költemények* e kiadását. Dicséri a kiadás módszerét, mely először is szoros időrendben tárja elénk a verseket, tekintet nélkül azok műfaji jellegére. Ez az eljárás azt az elvet hangsúlyozza, hogy a költő leghívebb életrajza műveiben ismerhető meg. Másik fontos újsága VOINOVICH kiadásának: a jegyzet, a magyarázat, amely közvetlenül a versszövegekhez csatlakozik. Az ARANY-filológia évtizedeken át temérdek fontos tudnivalót állapított meg ARANY költeményeinek tárgytörténetével, nyelvi, formai kifejezéseivel kapcsolatosan; e hasznos ismeretek szakkönyvekben és szakfolyóiratokban halmozódtak fel; VOINOVICH végre bekapcsolta a filológiai eredményeket a közönség nevelésébe, mintegy igazolva, hogy helyesen alkalmazott filológia nélkül nincs teljes irodalmi műélvezet.

A *Kisebb Költemények* jegyzetes kiadása jelentős lépés az ARANY-kiadások terén. De még mindig túlságosan óvatos a közönséggel szemben. Kiadói érdekekből a minél szélesebb körű „művelt közönségre” tekint, s csak kísérlet a kritikai kiadás irányában. Ezt VOINOVICH is, kiadója is szüntelenül hirdette.

„Ettől a kiadástól függetlenül készül [!] Voinovich Géának kritikai teljes Arany-kiadása, mely a nagy költő minden sor írását tartalmazni fogja” — olvassuk már egy 1925-i közleményben. De a többször is beígért kritikai kiadást monopóliumának hátralevő tizenöt évében sem valósította meg a Franklin-Társulat; üzletpolitikájától távol állott egy ilyen nagyszabású tudományos vállalkozás kockázata. VOINOVICH pedig szívesebben alkalmazta azt a módszert, hogy minden újabb ARANY-kiadást néhány ismeretlen darabbal kiegészítsen, semmint az összeset egyszerre és mindörökre kiadja kezéből. Módszere jól kitűnik az egyes kiadások csábító reklám-szövegéből, amely szerint: „e gyűjtemény *teljesebb* az eddigiekénél.”

Ilyen előzmények után valóban nagy szerencse, hogy VOINOVICH — az Akadémia megbízásából — élete végén, úgyszólván az utolsó órában, mégiscsak elkészíthette ARANY kritikai kiadásának legalább egy részét: a verses köteteket.

Arany János Összes Művei kritikai kiadásából VOINOVICH Géza gondozásában hat kötet jelent meg. Ezek a következők:

- I. *Kisebb költemények.* (1951.)
- II. *Az elveszett alkotmány. Toldi. Toldi estéje.* (1951.)
- III. *Elbeszélő költemények. (Rózsa és Ibolya. Szent László juve. Murány ostroma. Losonczy István. Katalin. Bolond Istók. A Jóka ördöge. A nagyidai cigányok. Az első lopás.)* (1952.)
- IV. *Keveháza. Buda halála. A hun trilógia töredékei.* (1953.)
- V. *Toldi szerelme. A Daliás idők első és második dolgozata.* (1953.)
- VI. *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések.* (1952.)

E kötetekből kettő (a IV. és V.) már csak VOINOVICH Géza halála (1952. szept. 20.) után került ki a nyomdából.

Láttuk: VOINOVICH Géza évtizedeken át tanulmányozta ARANY János életművét s készült a kritikai kiadásra. Nála jobban senki sem ismerte a költő életét és munkáit: a kéziratokat, a különböző szövegeket, a művek keletkezésének, a célzásoknak, utalásoknak, az előforduló nevek jelentésének titkait. Töviről hegyire feldolgozta a kéziratokat, kijegyezte a költő házipéldányaiban található utólagos javításokat, módosításokat, glosszákat; gyűjtötte, másolgatta levelezésének ismeretlen darabjait, a szétszórt írásműveket stb. Egyszóval: rendkívül sokat végzett el abból a filológiai munkából, ami egy tudományos igényű, korszerű kritikai kiadás legfőbb alapja, múlhatatlan feltétele.

Nem kívánunk e hat kötet részletes elemzésébe bocsátkozni. A kiadvány méltatása s „kiértékelése” részben már megtörtént a szakfolyóiratokban, részint tovább folyik, s minden egyes újabb kötet megjelenésekor ismét időszerűvé lesz. Elég, ha hangsúlyozzuk, hogy ARANY kritikai kiadásának eddig megjelent hat kötete a kritikai szövegközlések és szövegmagyarázatok egyik legkiemelkedőbb teljesítménye! Azzal véljük a kiadvány jelentőségét igazán elismerni, ha fölemlítünk néhány megfontolandó problémát, s rámutatunk olyan hibákra és hiányosságokra, amelyek a folytatólagos kötetekben s e hat kötet legközelebbi javított kiadásaiban kiküszöbölhetők.

A kiadás a művek szoros időrendjét követi, előrebocsátva a *Kisebb költemények* gyűjteményét. Valóban, a szoros időrendi közlés a kritikai kiadások általánosan követett s mindenestre leghelyesebb szerkezeti rendje. Ugyanakkor azonban nem tudjuk helyeselni azt a megoldást, hogy a *Zsengék, Töredékek, Rögtönzések* a versek sorozatának utolsó kötetébe (a VI. kötetbe)

kerültek. Ebben az eljárásban a „népszerű kiadások” és a „kritikai kiadás” szempontjainak összekeverését látjuk. A tendencia az volt, hogy ARANY már az első kötet elején nevéhez méltó jeles költeményekkel szerepeljen. Ezért kezdődik az első kötet *Válasz Petőfinek* című versével (1847), míg a korábbi verseket (1839-től kezdődően) csak a függelékek vagy pótléknak szánt VI. kötetben találjuk. Kár volt a kétféle versanyagot különválasztani! ARANY Jánost úgy ismerjük, mint aki lassan forrt ki, töprengve alkotta műveit, sok töredéke, torzója, befejezetlen munkája maradt. A kész és a töredékes kisebb költeményeket tehát helyesebb lett volna időrendben együttesen közölni; így világosabban kitűnne a termékenyebb időszakok és a hallgató évek láncolata. A szalontai, a nagykovácsi és az akadémiai évek életrajzi keretét is egységesebben szemlélhetnők, ha a befejezett kész alkotásokkal, művészi remekekkel keletkezésük rendjében váltakoznának az alkalmi felköszöntők, rögtönzések, tréfák és rimjátékok. Ezek egy részét amúgyis sokszor csak hajszál választja el attól, hogy ebbe vagy amabba a kötetbe soroltassanak. Az egészen más dolog, hogy a nagyközönségnek szánt, népszerűsítő gyűjtemények efféle *minőségi megkülönböztetést* alkalmaznak a szerkezeti elrendezésben. De itt, ARANY János első kritikai kiadásában, a kisebb költemények összességét együtt szerettük volna látni.

A nagyobb elbeszélő költemények kiemelése, a kisebb költeményektől való különválasztása, úgy ahogy van, helyes.

A kritikai kiadások legfőbb értéke a teljesség igénye és a szövegépség biztosítása mellett a művek kronológiájának pontos megállapítása és a minél több szempontra kiterjedő jegyzetanyag. E kiadás jegyzetei jóval bővebbek VOINOVICH korábbi jegyzetes kiadásánál. Feltünteti a kéziratok lelőhelyét, a művek első megjelenését, szövegváltozatait, forrásait, utal a rájuk vonatkozó irodalomra, fordításokra; számon tartja a tárgyi egyezéseket, vándormotívumokat, tájékoztat az előforduló nevekről, sajátos kifejezésekről, rejtett utalásokról stb. Mindez nagy érték és a múltban oly fogyatékos kritikai kiadásaink után igen jelentős eredmény.

Ámde a jegyzetanyag — minden gondossága és gazdagsága mellett is — helyenként téves és hiányos. Nem találunk számos forrást és bibliográfiai utalást, amelyekről pedig az ARANY-irodalom több évtizedes tanulmányozása után VOINOVICHNAK tudnia kellett volna. Ezúttal csak néhány ilyen hiányt és hibát részletezünk.

VOINOVICH általában a forrásokat és a tárgytörténeti analógiákat is felsorolja. Ám e tekintetben is bőven akad kiegészíteni való. Így pl. a *Rozgonyiné* és a *Török Bálint* c. balladák forrásai és témaváltozatai között hiába keressük az *Aurorának* a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött cenzúrapéldányában olvasható, hasonló tárgyú verseket MAKÁRY György tollából.

Ugyanezen kéziratcsomóban találjuk TELEKI József dolgozatát *Nagy Lajos olaszországi hadjárataról*, melyet ARANY már kétségtelenül ismerhetett s értékesíthetett is a *Toldi szerelmében*. E kéziratok ugyanis az 1850-es, 60-as években kerültek az Akadémia kéziratárába, PODHRACZKY József történetíró hagyatékából.

Egy életünk egy halálunk c. forradalmi versének (I. k. 35–36. l.) jegyzetei közt (418–9. l.) nincs utalás arra, hogy MADÁCH szatírája, *A civilizátor* ugyanezen gondolatokon épül; nagyon valószínű, hogy a vers közvetlenül hatott MADÁCHRA.

A tölgyek alatt (1877. I. k. 345. l.) és az öngúnyból idézőjellel írt „*A tölgyek alatt*” c. vers (1878. I. k. 386. l.) jegyzetei közt (I. k. 538–9., ill. 558–9. l.) nem találjuk az 1877. évi versben előforduló és az 1878-i versben is megismételt „Felhők szeme rebben” kifejezés némi magyarázatát. Pedig az ARANYT támadó förmedvény ezt a kifejezést is kifogásolta. Utalni lehetett volna itt arra, hogy PERŐFMÉL (*Az őrüll*, 1846) hasonló kép szintén előfordul: „Az isten is felhőszemével Gyakran siratja...”

Az 539. l. jegyzetei közt VOINOVICH PAP Kálmán versének csak 1880-ból való kötetkiadását említi. A vers eredetileg JÓKAI Űstökösében jelent meg (1878. febr. 3.); ez a dátum szorosabban kapcsolódik ARANY szóbanlevő költeményéhez.

A *Báró Kemény Zsigmondhoz* c. tréfás vers (VI. k. 153—5. l.) két utalását megmagyarázza VOINOVICH, de nem ad felvilágosítást a 64—66. sorokról:

Azt sem veszi fontolatra,
Hogy rímelt a „Mondolatra”
Kölcsey és Szemere.

E sorok magyarázatát a *Felelet a Mondolatra* „júl. 18. 1814”-ről keltezett fejezetében találjuk, ahol KÖLCSEY és SZEMERE így rímelt a *Mondolatra*: „Mondolat! Mondolat! LáncoS, lobogós, bolondolat, igazi bolondolat!”

Szórványos kiegészítéseinkben csupán a *Kisebb költeményekre* (I. és VI. k.) szorítokortunk. Ám ugyanígy lehetre folytatni a sort a többi köteteknél is.

Nem szólunk a kisebb adatbeli hibákról és a nyomdai pontatlanságokról, amelyek sajnos, túlságosan nagy számban fordulnak elő mind a hat kötetben. Csupán egy-két példát említünk meg az I. kötetből. Ilyenek: a 102. lapon: „sandaló” helyett „sanda ló”, 258: „Szerény koldus” helyett „Szegény koldus”, a 169, 275, 481. stb. lapokon helytelen és hiányzó évszámok; a felcserélt és hiányzó betűk nagy száma (83, 174, 229, 260. l. stb., stb.), valamint a *Tartalomjegyzékek* téves lapjelzései. Kritikai kiadásról lévén szó, nem kicsinyelhetők ezek a „kis hibák”, mert hiszen minden további kiadásnak, a „népszerű kiadásoknak” ezt a kiadást mintául kellene tekinteniök, s a szöveget betűről betűre követniök! Múlhatatlanul szükséges, hogy a nyomdai munkálatok — minden más szemponttól függetlenül — ugyanolyan odaadással és áldozattal kezeljék a klasszikus szövegeket, mint a sajtó alá rendezés hálátlan feladatát végző filológusok. — Az eddigi hibákról sürgősen jegyzéket kellene készíttetni s csatolni a kiadványhoz!

ARANY János kritikai kiadása eddigi hat kötetének utolsó darabjai (a IV. és V. kötet) 1953-ban jelentek meg. Az oly sokáig várt s csak hosszú késedelemmel megindult kiadás jelenleg szünetel. Négy év óta nélkülözzük ARANY műfordításait, prózai dolgozatait és főleg levelezését. A közönség és a szakemberek érthető érdeklődéssel várják a folytatást!

Arany János Válogatott Művei a „Magyar Klasszikusok” sorozatában (1952—53)

Nem sokkal a kritikai kiadás megindulása után jelent meg ARANY János *Válogatott Műveinek* gyűjteménye a Szépirodalmi Könyvkiadónál, a *Magyar Klasszikusok* című sorozatban.

A négy kötet tartalma: I. *A Toldi-trilógia* (1952); II. *Elbeszélő költemények* (*Az elveszett alkotmány, Katalin, Bolond Istók, A Jóka ördöge, Furkó Tamás, A nagyidai cigányok, Keveháza, Buda halála*) (1953); III. *Kisebb költemények* (1953); IV. *Tanulmányok, Cikkek, Levelek* (1953).

Összehasonlítva e kötetek tartalmát és megjelenési évét a kritikai kiadás eddigi hat kötetének sorrendjével: láthatni, hogy *Arany János Válogatott Műveinek* gyűjteménye bizonyos tekintetben megelőzte a kritikai kiadás megfelelő kötetait, a IV. kötettről — a prózai dolgozatokról és levelekről — nem is szólva, minthogy a prózai dolgozatok és levelek sorozata az akadémiai kiadásban még csak ezután következik, s így e kötet úttörő jelentőségű.

A *Magyar Klasszikusok* ARANY-köteteit BARTA János rendezte sajtó alá. Bevezető tanulmánya (melyből 1953-ban önálló *Arany-monográfia* alakult ki) alapos tájékoztatást ad a költő életéről és munkáiról, mind a négy kötetre kiterjedően. Klasszikusaink válogatott műveinek sorában ez a négy kötet a legjobb válogatások közé tartozik. Arányos, gondosan szelektál, és a

bemutatott darabok között (versben, prózában egyaránt) számos eddig kevésbé ismert értéket emel ki.

A költeményes kötetek közül csak a III. (*Kisebb költemények*) támaszkodhatott némileg a kritikai kiadásra, de ennek jegyzetei is önálló kutatás és ítélet eredményei. Különleges figyelmet és elismerést érdemel az I., II. és IV. kötet közlésmódja, minthogy e kötetek anyagát — *Toldit* és *Toldi estéjét* kivéve — eddig még alig magyarázták jegyzetes kiadások. Áll ez a költemények közül főleg a *Buda halálára* és a *Toldi szerelmére*, erre a két monumentális alkotásra, melyekben ARANY vers- és nyelvművészete s történelmi tanulmányai teljes erejükben és gazdagságukban nyilatkoztak meg. E költemények itteni beható magyarázatai nagymértékben előmozdítják a művek megértését, s kétségtelen, hogy az iskolai tanítómunkában és az irodalmi nevelésben igen jó segítséget nyújtanak.

A költeményekéhez hasonlóan kitűnő a prózai dolgozatok és a levelek válogatása. A vaskos IV. kötetben együtt van ARANY Jánosnak mindazon tanulmánya és bírálata, amely a nagyközönség érdeklődésére leginkább számot tarthat, s az irodalmi nevelés terén is nélkülözhetetlen.

A IV. kötet második fele, a levélsanyag, szintén kiváló értéke a gyűjteménynek. 65 levelet s néhány levélrészletet tartalmaz. A PETŐFINEK írt 28 levél mellett SZILÁGYI Istvánnak, TOLDI Ferencnek, VAS Gerebennek, TOMPÁNAK, LÉVAYNAK, SZÁSZ Károlynak, GYULAINAK, MADÁCHNAK, JÓKAINAK, CSÉNGERYNEK stb. írt leveleket találunk. BARTA János felhasználta e kiadványban VOINOVICH Gézának az ARANY-levelezésből készített másolat-gyűjteményét is, s ennek alapján több kiadatlan levelet tesz itt közzé. Közöl egypárat ARANY Jánosnak geszti tanítványához, TISZA Domokoshoz intézett nagyszámú, eddig kiadatlan leveléből, s bennük megismerhetjük a melegszívű, de szigorú mentor útmutatásait s bíráló elveit. (Meggjegyezzük, hogy a VOINOVICH-féle levélmásolatok nagy része éppúgy csonka és helyenként önkényesen módosított, mint az ARANY László által közzétett levélsanyag!) Ezt a rendkívül értékes prózai kötetet különösen gazdag jegyzet-apparátus kíséri. Minden egyes tanulmányhoz, bírálathoz és levélhez részletes magyarázatok csatlakoznak, megadván a szükséges tudnivalókat.

Végigtekintve az ARANY János-kiadások sorozatán, mindenütt figyelmet fordítottunk a nyomdai munkálatokra is, hiszen ez alapvető kiadványok szövegét a tankönyvek és népszerűsítő munkák joggal vélték megfizethető, hiteles közléseknek. Éppen ezért a *Magyar Klasszikusok* ARANY-gyűjteményével kapcsolatosan is megteszünk ilyenemű észrevételeinket. A *Magyar Klasszikusok* sorozatában is érvényesíteni kellett volna — mint fokozott mértékben a kritikai kiadásokban! — azt a gyakorlatot, hogy a nyomda mindaddig újabb meg újabb levonatot készítsen, míg a teljes szövegépség nincs biztosítva! A jelenleg szokásban levő két-három nyomdai levonattal ugyanis a szövegépséget semmiképpen sem lehet elérni. Sajnosan bizonyítja ezt — ARANY János *Összes Művei* kritikai kiadásának eddigi kötetei mellett — a *Magyar Klasszikusok* ARANY-gyűjteménye is. A kijelölt, de végre nem hajtott javítások s a kiesett betűk és írásjelek miatt hosszú listát lehetne összeállítani a gondos sajtó alá rendezést meg nem becsülő nyomda hibáiból. Elég csak az I. kötetre, s ott is főleg a *Toldi Szerelmére* utalnunk, amely tele van efféle gondatlanságokkal: VIII. ének 84. strófa: tisztelettel (helyesen: tiszteletét), VIII. 93.: Éjszaknak (Éjszakra), IX. 36.: Érezni (Érzeni), X. 29.: a felyül álló (a felyül állók), XI. 8.: a dagadó árnak (a ragadó árnak), XI. 31.: a rímet tönkretéve: amelyet *most ő hoz.* (amelyet *ő most hoz.*), XI. 71.: Hajóját (Hajóit), XII. 6.: gyült haragja (gyült haragja), XII. 70.: Az atyánk (Az atyám) stb. stb.

Arany János Összes Költeményei I—III. köt. (1955)

A kritikai kiadás eredményeit az *Összes Költemények* háromkötetes kiadása hasznosította először, a Szépirodalmi Könyvkiadó „bibliapapír”-ra nyomott, egységes kiállítású, de sorozatcímmel nem jelölt sorozatában. (Megjelent 1955-ben, 2. kiad. 1957-ben.) Ezt a kiadást KERESZTÚRY Dezső rendezte sajtó alá.

A kötetek beosztása : I. *Kisebb költemények*. II. *Toldi-trilógia*. III. *Nagyobb elbeszélő költemények*.

E kiadás az akadémiai (kritikai) kiadás szövegét adja. A kisebb költemények gyűjteményét kiegészíti a kritikai kiadás óta megjelent darabokkal és az ARANY tanulmányaiból kiemelt fordításokkal.

Legjelentősebb e kiadás rendezői elve. KERESZTÚRY szoros időrendben csoportosította a verseket, vagyis gyakorlatilag érvényesítette ugyanazt a felfogást, amelyet imént, a kritikai kiadásról szólva kifejtettünk. Egyesítette a kritikai kiadás I. és VI. kötetébe különválasztott verseket, hogy ARANY János összes kisebb költeményét egyfolytában, időrendben szemlélhesse az olvasó. Az időrenden belül évkörök szerint felsorakoztatott versek híven tükrözik a költő életkörülményeit és belső fejlődését.

Tárgyi, nyelvi és egyéb magyarázatokat ez a kiadás nem ad, hanem VOINOVICH Géza „alapos jegyzeteihez” utasítja az olvasót. Talán helyesebb lett volna átkölcseölnöni onnan a nagyközönség számára legszükségesebb tudnivalókat.

Az „olcsó Arany-kiadás” problémája

ARANY Jánosnak évtizedeken át legfőbb törekvése volt a népi kultúra kimélyítése népkönyvek útján. Kiadóival kötött szerződéseiben is arra törekedett, hogy költeményei a díszes külsejű, drága kiadások mellett a népnek szánt, olcsó füzetekben is megjelenjenek.

Tervét életében sem tudta kedvére megvalósítani, halála után pedig — a kiadói jogi kötöttségek és a kapitalista kiadók kalmárszelleme miatt — még kevésbé lehetett remélni műveinek filléres, olcsó kiadását.

Mai könyvkiadásunkban a legszebb és legbiztosabb jelenség e téren a Szépirodalmi Könyvkiadó rendkívül népszerű *Olcsó Könyvtár* sorozatának jubiláris, 100. számú kötete: a *Toldi-trilógia*, amely 1956-ban jelent meg, 421 lapon, négy forintos árban. A címlap hátlapján feltüntetett 120 000-es példányszám mindennél ékebben bizonyítja ARANY János nagy népszerűségét, de egyúttal azt is, hogy az *Olcsó Könyvtár* helyes úton jár, ha a 99 kötetnyi regény és elbeszélés után időnként klasszikus költőink tömegkiadására is gondol. Ez a valóban olcsó *Toldi-trilógia* egyike a kevés kivételnek, mely a sok évtizedes jámbor szándékot legalább részben megvalósítja. ARANY János csak akkor foglalja el majd méltó helyét népünk tudatában, ha művei megismerésének ugyanolyan könnyű feltételeket teremtünk, mint PETŐFI vagy JÓKAI műveinek.

Ismételjük és hangsúlyozzuk, hogy a költő halála óta kiadásai történetében *Összes Műveinek* 1951-ben megindított kritikai kiadása a legjelentősebb állomás! Korszakos állomás! De egyszersmind hangsúlyozzuk, hogy hasonlóan korszakos állomás lesz az is, ha kisebb költeményei, nagyobb elbeszélő

költevényei, válogatott prózai művei és válogatott levelei ugyanolyan olcsó tömegcikknek lesznek, mint az említett *Toldi-trilógia*-kiadás! És főleg, ha az ilyen olcsó kiadások állandósulnak s rendszeressé válnak!

GYULA BISZTRAY: LES ÉDITIONS DES OEUVRES DE JÁNOS ARANY
(1883—1958)

L'article est dédié au professeur János HORVÁTH, à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire.

János ARANY, un des plus grands poètes hongrois, ami de PETŐFI, enrichit la nation hongroise d'un legs riche et varié, de toute une série de chefs-d'œuvre. L'étude soumet à un examen critique les éditions des œuvres de ARANY, publiées au cours des 75 ans écoulés depuis la mort du poète; elle examine comment les éditeurs ont accompli la tâche qui leur incombait: faire parvenir les œuvres du poète aux couches les plus larges du peuple.

Un des éditeurs les plus importants de János ARANY fut Mór RÁTH (1829—1903). De 1864 à 1900, RÁTH a fait paraître les œuvres du poète dans des volumes présentés avec un goût exquis. Après la mort de ARANY, durant presque vingt ans, ce sont les éditions ARANY János *Összes Művei* (Oeuvres complètes de János ARANY) (1883) et *Hátrahagyott Iratai és Levelezése* (Écrits et correspondance posthumes) (1887—1889) qui sont les plus significatives. L'édition des Oeuvres complètes comprend 8 volumes: *Petits Poèmes* (Tome I), *Poèmes épiques* (Tomes II—IV), *Études en prose* (Tome V), *Traductions de SHAKESPEARE* (Tome VI) et *celles de ARISTOPHANE* (Tomes VII—VIII). Les œuvres sont accompagnées de quelques notes.

L'autre édition fort importante, c'est ARANY János *Hátrahagyott Iratai és Levelezése*. Puisque les *Összes Művek* ne comprirent que le matériel sélectionné très rigoureusement par le poète même, le reste suffit pour remplir 4 gros volumes. Ceux-ci ont été classés et ordonnés aux fins de la publication par le fils du poète, László ARANY, poète lui-même. Le premier volume comprend les poèmes posthumes de ARANY, le second les études posthumes, entre autres l'étude de haute importance sur les questions de la poésie *Zrínyi és Tasso (Zrínyi et le Tasse)*. — Pour la carrière du poète, ainsi que pour la vie littéraire de l'époque, les deux volumes de la correspondance de ARANY se révèlent comme la source la plus précieuse; surtout sa correspondance avec PETŐFI. Il faut encore mentionner une autre édition (1895) de RÁTH: les ballades de ARANY illustrées par Mihály ZICHY. Cette publication fit fureur, aussi fut-elle rééditée maintes fois.

De 1900 à 1940 — les 4 dernières décades où les œuvres de ARANY furent encore protégées par le droit d'auteur, — c'était la société éditrice anonyme Franklin Társulat qui exerçait le droit d'éditeur. L'activité de la Franklin Társulat est un bel exemple d'édition et d'exploitation capitalistes: on ne se soucia guère de donner des éditions bon marché, au nombre suffisant d'exemplaires; il en était de même pour les textes, imprimés d'une manière bien imprécise. Aussi la société fut-elle critiquée, pour ce procédé par les journaux, durant des décades. Parmi les éditions de la Franklin Társulat, ce n'est que le recueil en 6 tomes (1902—1907), soigné par Frigyes RIEDL, puis l'édition des *Petits Poèmes* (1925), annotée par Géza VOINOVICH qui sont dignes d'être appréciés.

A la fin de 1940, date d'expiration des droits d'auteur, on commença à publier les œuvres d'Arany dans des éditions bon marché.

En 1951, l'Académie hongroise des Sciences commença l'édition critique de ARANY János *Összes Művei (Oeuvres complètes de János ARANY)*: événement de haute importance dans l'histoire des éditions posthumes des œuvres du poète. Jusqu'à présent, les volumes I—VI ont été publiés (*Összes költemények* — Poèmes) soigneusement classés et ordonnés aux fins de la publication par Géza VOINOVICH (1877—1952), et dotés d'un riche matériel de notes. Géza VOINOVICH a consacré plusieurs décades à l'étude de l'œuvre de János ARANY, personne ne connut le poète mieux que lui: les manuscrits, les textes divers aussi bien que les secrets de la naissance des œuvres, ceux des allusions, des indications, des noms. Il a réussi à faire une large part au travail philologique qui est la base solide d'une édition critique moderne de valeur scientifique. Tout en appréciant cette édition, la présente étude en fait voir quelques défauts, et y ajoute des addenda et corrigenda. La suite de l'édition est en cours.

Parallèlement, utilisant en partie l'édition critique susdite, la maison éditrice «Szépirodalmi Könyvkiadó» publia, dans la série *Magyar Klasszikusok (Classiques hongrois)*, 4 volumes intitulés *ARANY János Válogatott Művei* (Oeuvres choisies de János ARANY) avec introduction et notes, par les soins de M. János BARTA. De toutes les éditions des œuvres de ARANY, c'est la meilleure sélection. — C'est toujours l'éditeur «Szépirodalmi Könyvkiadó» qui, en 1955, publia les *Összes költemények (Poèmes)*, édition bibliophile sur papier bible, en 3 volumes. Celle-ci adopte le texte de l'édition critique en complétant le recueil des petits poèmes par les pièces parues depuis l'édition de l'Académie et par les traductions de poèmes tirées des études de ARANY. Un autre mérite de la «Szépirodalmi Könyvkiadó», c'est d'avoir publié, en 1956, le chef-d'œuvre du poète, la trilogie intitulée *Toldi*, en 120 000 exemplaires. Le prix n'en est que de quelques sous, c'est vraiment «le livre de tous». Il faudrait, à l'avenir, continuer régulièrement la série de telles éditions.

F. CSANAK DÓRA

Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig

I. A könyvtár alapítása

Az 1825. évi országgyűlés életre hívta a Magyar Tudós Társaságot, céljául „a magyar nyelv kimiveltetését” tűzte ki a tudomány és szépirodalom területén.¹ A társaság első alapszabálya² kimondta, hogy a nyelv művelése érdekében új tudományos és szépirodalmi műveket kell létrehozni, neves külföldi munkákat fordítani magyarra. Össze kell gyűjteni és közrebocsátani a hazai okleveleket és kéziratokat. A színházat, amely a nyelv művelés egyik fontos eszköze, állandóan új darabokkal kell ellátni; lehetővé kell tenni a nyelvészeti kutatásokat segítő hazai és külföldi utazásokat. A szorosán vett nyelv művelési programon kívül mindez természetesen éppúgy segítette az irodalmi és tudományos élet fejlődését, mint az Akadémia többi célkitűzése: pályázatok hirdetése, a legjobb nyomtatásban megjelent művek jutalmazása, értékes kéziratok munkák kiadása az Akadémia költségén, valamint évkönyvek és folyóiratok kiadása. E célok eléréséhez nélkülözhetelen volt az Akadémiának a könyvtár.^{2a}

A könyvtárat már a XVIII. századi tervezetek legtöbbje az Akadémia elengedhetetlen részének tekintette. BESSENYEI *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékában* (1790), DECSY Sámuel *Pannoniai Fénikszében* (1790) és ARANKA György *Egy erdélyi magyar nyelv művelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez* (1791) c. művében egyaránt írt a Tudós Társaság keretében felállítandó könyvtárról.³

A könyvtár alapítása az Akadémia alapításával csaknem egyidőben történt, 1826-ban. A SZÉCHENYI 1825. novemberi nyilatkozata nyomán készült tervezet az országgyűlés 1826. március 15-én tárgyalta és fogadta

¹ *Magy. Tudós Társ. Évk. I. k.* DÖBRENTAI Gábor: *A magyar tudós társaság története.* 26.—45. l. KOLLÁNYI Ferenc: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum.* Értekezések a Történeti Tudományok köréből. XXII. 8. sz. Bp. 1910. 4—23. l. Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.* Bp. 1880. *Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből.* 1831—1881. Bp. 1881.

² *Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról 1832-re.* Pest 1832. 21—29. l. SCHEDEL F.: *Az academiái könyvtár rövid története s mibenléte.* Magy. Tudós Társ. Évk. VII. 86—91. l.

^{2a} FERENCZI Zoltán: *A M. T. Akadémia könyvtárának megalapítása.* Akadémiai Értesítő 1926. 7—17. l. MELICH János: *Az Akadémiai Könyvtár megnyitásának százados évfordulójára.* 1844 dec. 23.—1944. dec. 23. (Kézirat a MTA könyvtára kéziratárában.) HARASZTHY Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár.* Magy. Tudomány 1956. 1—3. sz. 63—84. l. (Különlenyomatban is.) BERLÁSZ Jenő—SZ. NÉMETH Mária: *Az Akadémiai könyvtár múltja és jelene.* Magy. Könyvszemle 1956. 202—229. l.

³ BESSENYEI György: *I. m.* 31. l. DECSY Sámuel: *I. m.* 154., 160—161. l. ARANKA György: *I. m.* 14—16., 26. l.

el, két nap múlva, március 17-én pedig TELEKI József⁴ lerakta a könyvtár alapjait, amikor maga, testvérei, Ádám és Sámuel, mostohaanyjuk, MÉSZÁROS Johanna mint a kiskorú TELEKI László gyámja nevében felajánlotta a társaság számára apjuktól örökölt, mintegy 30 000 kötetes könyvtárukat. A TELEKI családban hagyományos volt a szellemiek iránti érdeklődés,⁵ s ez TELEKI Józsefben a nemzeti művelődés ügye iránti felelősségérzéssel párosult. Az Akadémia iránti különös érdeklődés apai örökség volt: gr. TELEKI László 1806-ban pályakérdést tűzött ki a Tudós Társaság felállításáról, s maga is két ízben dolgozott ki ilyen tárgyú pályamunkát.⁶

A TELEKI-alapítólevél⁷ a reformkor országos jelentőségű alapításai egyikének beszédes dokumentuma, amely „a haza minden polgára” használatára szánt nyilvános nagy könyvtárral gazdagította a már működő pesti könyvtárak sorát. Az Akadémia keretében létesült nyilvános közkönyvtár a magyar Akadémia jellegzetessége volt. A külföldi akadémiák, tudós társaságok ugyanis csak kisebb, főleg folyóiratokból álló, zárt, intenzív könyvtárakat létesítettek.^{7a} A tudós könyvgyűjtő gondossága minden eszközzel igyekezett megakadályozni a gyűjtemény esetleges pusztulását, elkallódását (megfelelő könyvtárnok kinevezése, könyvtárosi fizetés biztosítása, évi kötelező vizsgálat előírása, további ajándékok ígérete stb.). Emellett a családi büszkeség és fiúi kegyelet hangja érzik ki az alapítólevél egyes pontjaiból (a könyvtár elnevezése, a gyűjtemény más könyvanyaggal való összevegyítésének, eladásának, elcserélésének megtiltása, illetve korlátozása, a katalógus kinyomatásának ígérete és az Akadémia megszűnése esetére a család tulajdonjogának biztosítása). Mindent egybevetve az alapítólevél jellegzetesen a művelt és hozzáértő magángyűjtő szemléletét tükrözi.

A gyűjtemény sorsát minden eshetőségre biztosítani akarta TELEKI, csupán azt az egyet nem szögezhetette le pontosan, mi a jogviszony a gyűjtemény, illetőleg a Tudós Társaság és a Nemzeti Múzeum között. A Nemzeti Múzeum és a Társaság kapcsolatának kérdése ugyanis ebben az időben még nem tisztázódott. Az Akadémia alapítása előtt, de részben azután is, a Múzeum olyan feladatokat is ellátott, amelyeket később az Akadémia is sajátjának tekintett (pályázatok, jutalmak stb.).⁸ Ezért az Akadémia alapítása idején felmerült a kérdés, nem lehetne-e szoros kapcsolatot teremteni a két nagy kulturális intézmény között. Sok egyéb szempont mellett ezt az elgondolást támogatta az is, hogy az 1825. évi országgyűlésen az Akadémia alapításán

⁴ TELEKI József (1790—1855), az Akadémia tervének kidolgozására felállított bizottság elnöke, majd az Akadémia első elnöke, apja és saját könyvtára felajánlásán kívül a KRESZNERICS-, VESZERLE és PÉCZELY-hagyatékkal, valamint pénzzadományokkal gazdagította az Akadémia könyvtárát.

⁵ Id. BAJZA József: *A Telekiek tudományos hatása*. Magy. Tudós Társ. Évk. VII. k. 92—129. l.

⁶ *Magy. Tudós Társ. Évk.* I. kötet. 38—129. l. — *A magyar nyelv elémőzdítéséről buzgó esdeklései Teleki Lászlónak*. Pest, 1806. — *Über die Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn*. Unmassgebliche Meinung des Gr. Ladislaus TELEKI. Pest, 1810.

⁷ Az alapítólevél latin szövegét l. *Acta Comitiorum Regni Hungariae* 1825—1827. Tom. I. 281. l. Magyar fordítása: *Akad. Ért.* 1926. 8—10. l.

^{7a} Erre vonatkozólag l. HEINRICH Gusztáv: *Főtükéri jelentése*. *Akad. Ért.* 1907. 414. lap.

⁸ Ugyanakkor az Akadémia is teljesített múzeumi funkciókat (ásvány- és pénzgyűjtemények, később a VÖRÖSMARTY- és GOETHE-szoba, a SZÉCHENYI-múzeum felállításai).

kívül az új múzeumi épület kérdéséről is tárgyaltak, s természetesen felvetődött a gondolat, hogy a múzeumi épület megépítésével egyszermind a Tudós Társaság elhelyezéséről is gondoskodni lehetne. TELEKI maga is úgy gondolta, hogy a két intézmény szoros kapcsolatban fog működni egymással, s ilyen értelemben szövegeztette meg az alapítólevél idevágó szakaszát. Magát a könyvtárat azonban csak később adta át a Társaságnak, s akkorra már bizonyossá vált, hogy a két intézmény a teljes önállóság felé halad. Az alapítólevél alapján mindkét intézmény magáénak tekintette a gyűjteményt, s a vitás kérdést TELEKI Józsefnek kellett eldöntenie. E vita részleteiről a továbbiakban lesz szó.

II. A Tudós Társaság saját könyvgyűjteményének kialakulása (1831—1839)

A Tudós Társaság működése első évtizedében anyagi okokból nem gondolhatott arra, hogy saját épületében rendezkedhessék be, hanem többekévéssé szükségmegoldást jelentő béretekkel kellett megelégednie. Az első szállást a Dunasoron, a mai GRESHAM-palota területét kitevő öt telek egyikén épült DERON-ház Dunára néző I. emeletén bérelték.⁹ 1831 őszén költözött be a Társaság sok nehézség, huzavona után.¹⁰ A helyiség igen szűk volt, a titkári hivatal elhelyezésén kívül szinte csak az ülések számára adott helyet, többre azonban egyelőre nem telt. E szerény keretben kezdte meg a Tudós Társaság működését az alapszabályban megjelölt célkitűzések alapján. Az első évek üléseinek jegyzőkönyvei a társaság tudományos munkálatairól, kiadványairól és a tagok egyéni munkásságáról számolnak be. Elsősorban megkezdték a szótár és nyelvtan készítését. A tagok vállalták egy-egy tudomány vagy mesterség szókincsének összegyűjtését, illetve kiírását szakmunkákból. Hozzákezdtek a német—magyar szótár elkészítéséhez, helyesírási kérdéseket vitattak meg. A magyar nyelvű tudományos és szépirodalmi munkálgodás segítésére átnézték a Társaság alapítása óta megjelent munkákat, és a legjobbakat jutalmazták. Az ezután megjelenő művek folyamatos szemmel-tartására megszervezték az ország nyomdáinak felügyeletét. Így a Társaság rendszeres tájékoztatást kapott a könyvtermésről. A tagok megbírálták a kiadásra szánt kéziratokat és a Társaság pályázataira beérkezett műveket. Saját szakterületük értékes külföldi szakmunkáit fordításra javasolták a tudományos irodalom gyarapítására. Az Akadémia saját kiadványai közül az *Évkönyvek* és a *Tudománytár* nyitották meg a sort.

E feladatok megvalósításához nélkülözhetetlen volt a gazdag könyv- és folyóiratgyűjtemény, mégpedig a régi és újabb, hazai és külföldi tudományos és szépirodalmi könyvtermés, valamint az új tudományos folyóiratok sorozatai egyaránt. Ezt a szükségletet a TELEKI-könyvtár egymagában nem elégíthette ki, bármennyire gazdag és értékes gyűjtemény volt is; a Társaság működésének első évtizedében már csak azért sem, mert gyakorlatilag nem volt a Társaság

⁹ DIVALD Kornél összetévesztette a DERRA-házzal. A DERRA-ház a mai Engels-téren állt, és az 1838-i árvíz alkalmával összedőlt. (DIVALD: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*. Bp. 1917. 6. l.)

¹⁰ A beköltözés nehézségeiről l. MTAK Kézirattár, M. Ir. Lev. 4-r. 149. TOLDY Ferenc — gr. SZÉCHENYI Istvánnak. [1831].

birtokában.¹¹ Az átvételre ezidőben hely- és pénzhiány miatt nem kerülhetett sor. A DERON-házban nem volt megfelelő helyiség 30 000 kötet felállítására, ezért a TELEKIEK megengedték, hogy a könyvtár eredeti helyén maradjon,¹² sőt módot adtak rá, hogy a Társaság meghatározott időben használhassa is az anyagot.

A család azért sem sürgette az átadást, mivel nem volt tisztázva, hova tartozik a könyvtár tulajdonjogilag. Mint már említettük, TELEKI szoros kapcsolatára számított, amikor 1826-ban a Tudós Társaság számára rendelt könyvtárat a Nemzeti Múzeum fennhatósága alá rendelte. Az Akadémia fejlődése azonban más úton haladt. Már a 30-as évek elejére nyilvánvalóvá lett ez, úgyhogy amikor ismét szóba került az Akadémiának a felépítendő múzeum helyiségben való elhelyezése, — elismerték teljes önállóságát a közös otthonon belül. 1832—36 között újra meg újra felvetődött ez a terv, amelyet a nádor mint a két intézmény közös pártfogója melegen pártolt. Mivel azonban ez a megoldás valójában egyik félnek sem jelentett előnyös elhelyezést, minden alkalommal elaludt.

Ha vitathatatlan volt is a két intézmény önállósága, tisztázatlan jogi kérdést jelentett a TELEKI-alapítvány hovatartozandósága. Az alapítólevél alapján mindkét intézmény jogot formált hozzá, a Nemzeti Múzeum tulajdonjogának elismerése viszont egyben a Tudós Társaság függőségének elismerését is jelentette volna. TELEKI ezért évekig halogatta a kényelmetlen kérdés eldöntését, csak akkor döntött a Tudós Társaság javára, amikor családi körülményei miatt — a Szervita téri ház bérbeadásával — nem lehetett tovább halogatni az elintézését.

Eközben kialakulóban volt a Társaság saját, szinte darabról darabra növekvő könyvtára. A TELEKI-gyűjtemény megkötöttségeivel szemben ezzel a könyvanyaggal az Akadémia saját belátása szerint szabadon rendelkezett. A kétféle gyűjtemény a kezelésben bizonyos kettősséget eredményezett, ami az egész tárgyalt időszakban jellemezte az Akadémia könyvtárát.¹³

E könyvanyag négy forrásból gyarapodott, amelyek a következők voltak:

1. Az ülések javaslatai nyomán tett vásárlások és folyóiratrendelések, 2. csere,
3. kötelespéldány, 4. TELEKI József vásárlásai; más adományok és hagyatékok.

A könyvvásárlásokról kialakult képünk sajnos, meglehetősen hézagos. Semmiféle áttekintés, beszámoló vagy jelentés nem áll rendelkezésre. A névkönyvek közlik az évi költségvetést, amelyben nincs nyoma rendszeres, évenként a könyvtár vásárlására szánt összegnek. Kénytelenek vagyunk megelégedni az akadémiai számlaanyag adataival, amelyeknek teljessége sajnos bizonytalan; nem tudjuk, mennyi vészett el a számlák közül. A megmaradt anyag alapján úgy látszik, 1831 és 1839 között mintegy évi 100—300

¹¹ Bár az alapítólevél említi, hogy TELEKI László utódai gyarapították az öröklött könyvtárat, s így némi „modern” anyag kerülhetett a gyűjteménybe, ez nem lehetett jelentős mennyiség. TELEKI József pedig elsősorban saját könyvtárát gyarapította, amelynek nevezetessége szintén nem a korszerű könyvanyag, hanem az ősnymotatványok és Aldinák voltak. E könyvtárat is felajánlotta az Akadémiának 1850-ben.

¹² A Szervita téri TELEKI-házban, mely 1944—45-ben annyira megsérült, hogy le kellett bontani.

¹³ Ez az állapot a 60-as évek közepéig tartott, amikor a TELEKI-gyűjteményt beosztották a kor szokása szerint szakrendbe állított könyvanyagba. Ezért sajnos lehetetlen a TELEKI-könyvtárat tartalmilag részletesen ismertetni.

forintot juttatott a Társaság könyvvásárlásra.¹⁴ A hazai termésből megvették az olyan színvonalú tudományos és szépirodalmi munkákat, amelyek az Akadémia évi jutalomversenyén számba jöhettek, hogy a kijelölt bírálók hozzájuthassanak,¹⁵ a külföldi irodalomból pedig amihez csere útján nem juthatott a könyvtár. Legnagyobb részét magyar és német, kisebb részét latin, francia és angol műveket vásároltak. A korabeli irodalmi, nyelvészeti, történeti, jogi, orvostudományi, politikai munkák tették ki a vételek javarészét, bár alkalmilag ritka XVII—XVIII. századi könyveket is vásároltak. A számlák WIGAND Ottó, IVANICS Zsigmond, HECKENAST Gusztáv és KILIÁN György könyvkereskedőktől származnak.¹⁶

A beszerzés lebonyolítása eleinte elég nehézkes volt. A beszerzendő műveket a tagok jelölték ki, majd a heti ülés elé terjesztették kéréseiket, amely véleményezve az elnökhöz továbbította döntésre. Később az osztályok, illetőleg a tagok közvetlenül is fordulhattak az elnökhöz,¹⁷ aki tehát úgyszólván azt rendelt meg, amit ő maga jónak látott a könyvtár számára.

Külön kell megemlékezni a folyóiratok beszerzéséről. TELEKI József felismerve a folyóiratok nagy jelentőségét a kutatás számára, nagyszámú előfizetést kezdeményezett. Nem lehet pontosan tudni, mekkora anyagi részt vállalt ő maga a megrendelésekben; a jegyzőkönyvek szerint ő fizette a TOLDY Ferenc¹⁸ által megrendelt folyóiratokat, a számlák viszont azt tanúsítják, hogy a folyóiratok árát a könyvkereskedők a Társaság pénztárából, a könyvek árával együtt kapták meg. TOLDY többször hálásan emlékezett meg TELEKI József szerepéről a folyóiratgyűjtemény kialakításában, feltehetőleg, hogy többet tett, mint pusztán kezdeményezte és engedélyezte a megrendeléseket; esetleg a be nem töltött könyvtárosi állás fizetését biztosító TELEKI-alapítvány kamatait használták erre a célra. Az első évben, 1831-ben a következő külföldi folyóiratokat rendelte meg a Társaság: *The Edinburgh Review*, *Bulletin Universel des Sciences et de l'Industrie*, *Allgemeine Literaturzeitung*, *Ergänzungsblätter zur allgemeinen Literaturzeitung*, *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, *Jahrbücher der Literatur*, *Hermes*.¹⁹

1832-ben a listát a *Polytechnisches Journal* egészítette ki. Évről évre lehetetlen követni a gyarapodást, az azonban megállapítható, hogy a 30-as évek közepén az említettek kivüla *France Littéraire*, *Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik*, *Literaturblatt*, *Bibliothek der Neuesten Weltkunde*, *Annalen der Erd-, Völker- und Staatskunde*, *Kunstblatt*, *Journal Asiatique*, *Journal des Savants*, *Bibliotheca Italiana* és a *Blätter für Kunde der Literatur des Auslandes* c. folyóiratokra fizettek elő. 1841-ben már 17 külföldi és 8 belföldi folyóirat járt a könyvtárba.²⁰ Ekkor már az Akadémia maga kívánta irányítani a megrendeléseket, további folyóiratok rendelését

¹⁴ Az Akadémiai Levéltár (a következőkben AL) rendezés alatt álló számlaanyaga alapján.

¹⁵ *Kisgyűlési jegyzőkönyvek* (a következőkben KGy) 1844. 21. versó.

¹⁶ AL számlaanyag alapján.

¹⁷ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. *A természettudományi osztály levele Teleki Józsefnek*. 1839. II. 24.

¹⁸ TOLDY Ferenc, 1835-től az Akadémia titoknokja, 1846-ig önként végezte a könyvtárnoki munkákat is. Eredeti családneve SCHEDEL, amelyet a tárgyalt időszak folyamán, 1847-ben cserélt fel az írói névként már 1826 óta használt TOLDYVAL. A dolgozat folyamán egységesen TOLDY-nak említjük.

¹⁹ AL 225/1932.

²⁰ MTAK Könyvtári iratok. *Folyóiratkölcsonzési napló*. — KGy 1841. 157. f.

tartotta szükségesnek, másokat lemondott. A kisgyűlés erre vonatkozóan kétféle javaslatot is közölt²¹. Egyik a minőségében leromlott *France Littéraire* helyett az angol *Athenaeum*, *Bulletin de l'Académie de St. Petersbourg*, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, *Wiener Jahrbücher der Literatur*, *Neue Annalen der Geschichte* és a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft* c. folyóiratokat kívánta megrendelni, a másik ugyancsak a *France Littéraire* helyett a *Revue Encyclopédique*, *Bibliothèque Universelle de Genève*, *Monthly Review*, *Allgemeines Repertorium der Deutschen Literatur*, *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, *Hallische Jahrbücher für Deutsche Wissenschaft und Kunst* és *Blätter für Literarische Unterhaltung*ot kívánta.

A magyar újságok és folyóiratok közül csak az 1845. évben beérkezett lapok listáját ismerjük: *Pesti Hírlap*, *Budapesti Híradó*, *Nemzeti Újság*, *Jelenkor*, *Prot. Egyházi és Oskolai lap*, *Pesti Divatlap* és *Életképek*.²²

Elapokat a szerkesztőségtől kapta az Akadémia, mert bár ez időben már érvényben volt a köteles-példányszolgáltatásnak az Akadémiára való kiterjesztéséről szóló rendelet, legtöbb baj éppen a folyóiratok és újságok beküldése körül volt.

A megrendeléseken kívül nagyszámú külföldi folyóirat és más periodikus kiadvány került a könyvtárba csere útján. A Társaság működésének megindulása után hamarosan jelentkeztek a hasonló jellegű külföldi tudományos intézetek üdvözetükkel, kiadványaikat ajándékozva. Az Akadémia természetesen igyekezett viszonzni az ajándékokat, s a kapcsolat hamarosan rendszeres cserévé alakult; periodikákon kívül a Társaságok kiadásában megjelent könyvekre is kiterjedt. A csere elsősorban nem gyarapodási forrás volt, s nem számbeli vagy értékbeli paritáson alapult, hanem a nemzetek tudományos kapcsolata jelentőségének hangsúlyozásával mélyen humanista célkitűzést valósított meg.

Jellemző és érdekes a Tudós Társaság levele, amelyet az első évkönyv mellékleteként küldött a külföldi tudós társaságoknak és Akadémiáknak.

A londoni Royal Societynak címzett levél a következőképpen szólt:²³

„A londoni királyi Társaságnak idvezletet.

Az 1825–27 beli országgyűlésen kezdett s azóta folyt hazafiui önkéntes ajánlkozásokra épülése után, munkálkodásaihoz 1831-ben fogott magyar tudós társaság évkönyveinek első kötetét Uraságtoknak azon érzéssel küldi meg, mely az egész emberiséget, tudományok és művészségek szeretete által köz lelki atyafiságos nagy egyesületbe vonja.

E mellett ajánlja a magyar Tudós Társaság a tudományos dolgokban kész segédelmét, s kikéri Uraságtoknak is iránta szives hajlandóságát.

Ide van egyszersmind csatolva a társaság rendszabásaiból két magyar s amnyi latin példány, a társaságnak 1833-ra szóló névkönyvével együtt.

Költ Pesten, a magyar tudós társaság 4-d nagy gyűlése 8 d üléséből november 11 d 1833.

Elölülő

Titoknok”

Ettől az időtől kezdve fokozatosan bővültek az Akadémia cserekapcsolatai. A legfontosabbak a következő intézményekkel jöttek létre:

1833-ban American Philosophical Society, Philadelphia,
Royal Society, London;

²¹ *KGy* 1841. 8–9. 1. és 12. 1.

²² *KGy* 1845. 4. f.

²³ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 83/II.

- 1834-ben Bajor Akadémia, München,
Francia Akadémia, Parizs,
Royal Society, Edinburgh,
Royal Society, Calcutta,
Szentpétervári Akadémia ;
- 1835-ben Ázsiai Társaság,
Academia della Crusca, Firenze,
Porosz kir. Akadémia,
Stockholmi Akadémia,
Archeologiai Akadémia, Róma,
Tudományok kir. cseh társasága, Prága ;
- 1837-ben Lissaboni Akadémia ;
- 1838-ban Genfi természettudományi társaság ;
- 1841-ben National Institution for the Promotion of Science, Washington,
Természettudományi Társaság, Bécs.

E cserekapcsolatok valójában csak az Akadémia számára voltak előnyösek. A magyar tudósok igen jó hasznát vették a könyvtárba külföldről érkező francia, angol, német kiadványoknak, annál kevésbé használhatták külföldön a Társaság magyar nyelvű kiadványait. A Bajor Akadémia ezért már 1834-ben kérte a Tudós Társaságot, adja ki latinul is munkáit. Az Akadémia megtagadta a kérés teljesítését, az országgyűlés és a király által megerősített rendszabásra hivatkozva, amely kimondta: „A magyar tudós társaság tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésén igyekszik egyedül.”²⁴ Annyit ajánlottak fel csupán, hogy bármilyen Magyarországra vonatkozó kérdésre szívesen adnak felvilágosítást latin nyelven.

A hazai könyvtermés rendszeres megszerzését kötelezpéldányok révén próbálta a Társaság elérni. Ennek szükségességét és hasznát elsőnek gr. DESSEWFFY József helyettes elnök hangsúlyozta 1834-ben. Igen széles körben, birodalmi juttatás formájában kívánta a kötelezpéldányokat. Erre természetesen nem kerülhetett sor, elég nehézséget jelentett a hazai kötelezpéldányok biztosítása. 1836-ban a helytartótanács útján sikerrel próbálkoztak, a következő évben megszületett a királyi határozat, amely a magyarországi nyomtatványokból egy-egy példányt juttatott az Akadémia részére. A határozat — melyet 1840-ben törvényileg is megerősítettek, — kimondta, hogy Pesten és Budán a nyomdatulajdonosok, vidéken a tanügyi főigazgatók tartoznak félévenként eljuttatni minden nyomtatványt az Akadémia titoknoki hivatalába.²⁵

A törvény végrehajtása azonban sok nehézséggel járt. Már 1840-ben elhangzott a kisgyűlésen a panasz, hogy a budapesti nyomdák — az egyetemi nyomda kivételével — nem küldtek semmit, folyóiratokat az egyetemi nyomda sem. A vidéki nyomdák valószínűleg szintén nem teljesítették a rendelkezést. A szabadságharc után aztán még tovább romlott a helyzet, mivel az új helytartótanácsi sajtórendelet, mellőzve az Akadémiát, csak a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár részére biztosította a kötelezpéldányokat.²⁶

Az Akadémia történetének első korszakában a könyvtár legnagyobb része hagyatékok, ajándékok révén került a társaság tulajdonába. Az ily módon számban hatalmasan megnövekedett állomány azonban nem tervszerűen, a társaság igényeinek, szükségleteinek megfelelően gyarapodott. Bár a gyűjtemények közül nem egy jeles író vagy tudós értékes hagyatéka

²⁴ *Magy. Tudós Társ. Évk.* II. k. 86—88. l.

²⁵ AL 133/1837.

²⁶ TOLDY ismételen DE LA MOTTE helytartótanácsi elnökhöz fordult, hogy az 1840-i törvénynek érvényt szerezzen. AL 2/1852.

volt, s a Tudós Társaság mint testület hálásan fogadta az ajándékokat, a tagok mint tudósok a gyűjtemények nagy részét elavultnak, csupán muzeális értéknek tekintették. E főleg XVIII. századi könyveket a könyvtár ma anyaga fontos részének tartja, a Tudós Társaságnak azonban ekkor első-sorban korszerű tudományos és szépirodalomra volt szüksége.

Az első nagyobb hagyatéék 1834-ben került a Társaság tulajdonába TELEKI József révén, aki nem elégedett meg az apai könyvtár felajánlásával: 4000 forintért megvásárolta a KRESZNERICS-féle könyv-, incunabulum- és pénzgyűjteményt, amely 200 ősnymotatvánnyal,²⁷ 70 kötet kézirattal, 1060 kötet főleg magyar irodalmi vonatkozású könyvvvel és 7268 db régi pénzzel gyarapította az Akadémia gyűjteményét.²⁸ Ez utóbbival kapcsolatban TELEKI 2000 forintos alapítványt tett, amelynek 6 százalékos kamatából 5/6 részt a pénzgyűjtemény, 1/6 részt pedig az alaptőke növelésére kellett fordítani. A KRESZNERICS-könyvgyűjteményt összevegyítették az Akadémia más könyvanyagával, de külön listát készítettek róla, hogy a társaság megszűnése esetén — a TELEKI-könyvtárhoz hasonlóan — visszaszállhasson az adományozóra.²⁹

1835-ben MARCZIBÁNYI Livius, a tudomány- és irodalomszeretetéről híres család egyik tagja ajándékozta apja, MARCZIBÁNYI Márton könyvtárának egy részét a Társaságnak. A könyvtár 400 db főleg történeti, politikai, utazási, művészeti és építészeti műből állt, melynek pontos jegyzékét az Akadémiai Levéltár őrzi.³⁰

A legnagyobb tömegű ajándékot a két BATTHYÁNY-testvér, Gusztáv és Kázmér adta a Társaságnak. Kinek a buzdítására történt az adomány, nem tudjuk; lehet, hogy maga TELEKI volt a sugalmazó, lehet, hogy része volt benne NAGY Károlynak, az Akadémia tagjának, aki éppen ez idő tájt került kapcsolatba BATTHYÁNY Kázmérral. BATTHYÁNY Gusztáv levele, amelyet TELEKI Józsefhez intézett, így szólt:

„Nagyméltóságú Gróf, Magyar Tudós Társasági Elnök Ur!

Szíves óhajtatásomat, a hazai közértelemességet s ennek minél előbbi kifejlődéséből a közjóra s egy nemesebb nemzeti életre szükségképpen áradandó jótékony követke-zéseket tehetségem szerint előmozdítani, az által fejezem ki, hogy a nemzeti osztagy által részemre jutott, s jelenleg ns Vas vármegyében keblezett rohonczi kastélyomban álló s egyre másra 30 000 kötetre számítható könyvtáramat ezennel a Magyar Aca-démiának ajándékozom. Ha csekély, de legtisztiább szándékkal nyujtott ajánlatom azon szent célra, melly minden jobb keblet melegít, t. i. a honi értelemesség kifejtésére némi hatással leend: örvendetes jutalmam nem fog hiányozni.

Midőn ez iránti ajánlatomat Excellentiádnak azon vágyammal kísérve van szerencsém jelenteni, hogy az általam tisztelt Academia tölem szívesen fogadja: felszó-lítom egyszersmind Excellentiádnak a honi ügyekért ismértesen buzgó gondjait, hogy a könyvtárnak bármikor leendő átvétele vagy elvitetésére nézve intézetet tenni, e tárgyban, midőn tetszeni fog, Tek. Nagy Károly acad. rt. Urral értekezni méltóztassék, kire a könyvek kiszolgáltatását teljes hatalommal biztam. Ki egyébiránt megkülönböz-tetett tisztelettel vagyok Excellentiádnak Rohoncon, sept 25. 1838.

alázatos szolgálja

Gróf Batthyány Gusztáv”

²⁷ Ez a nagy szám valószínűvé teszi, hogy mint a TELEKI-könyvtárnál, a KRESZNERICS-gyűjteményben is „incunabula” elnevezés alá sorolták az editio princepsket, sőt esetleg általában a régi könyveket. A MTAK régi könyvek gyűjteménye eddig mind-össze egyetlen ősnymotatvánnyról tudta megállapítani, hogy KRESZNERICS hagyatékából származik.

²⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.*, III. k. 50. l.

²⁹ *KGy* 1839. 96. f.

³⁰ *AL* 57/1835.

A 30 000 kötetes rohonci könyvtárat BATTHYÁNY Lajos nádor alapította és BATTHYÁNY Tivadar fejlesztette tovább. A nádor gyűjteménye teológiai, filozófiai, pedagógiai, matematikai, hadtudományi és jogi művekből állt, BATTHYÁNY Tivadar pedig főleg politikai, történeti, földrajzi, műszaki és természettudományi művekkel egészítette ki.³¹ A feltehetőleg nagy történeti értékű gyűjteményről NAGY Károly véleménye lesújtó volt. A könyvek rossz állapota is hozzájárult, hogy úgy vélte, a gróf alaposan túlbecsülte könyvtára értékét. Mielőtt egyáltalán foglalkozott volna az anyaggal, a grófi család KURZWEIL nevű nevelője kellett, hogy kiválogassa a teljesen hasznavehetetlen könyveket, ő maga aztán számba vette a tennivalókat, és leveleiben közölte véleményét TOLDY Ferencel. Javasolta, hogy a könyvtár egyelőre maradjon az amúgyis üres rohonci kastélyban. Itt kell kiválogatni a csonka, romlott, a többit veszélyeztető köteteket, valamint azokat, amelyekre a társaságnak nincs szüksége. Ezeket elcserélve fontosabbakat lehet beszerezni. Javasolta, hogy a rossz állapotban levő kötetek helybeni rendbehozatalára a Társaság küldjön könyvkötőket Rohoncra, és megígérte a szükséges angolvászon jutányos megszerzését. A könyvek címsorát viszont — úgy gondolta — elég lesz Pesten összeállítani.³²

TOLDY válaszában³³ elfogadta a felkínált szállást, a romlott és a többire veszélyes könyvek elkülönítésén túl azonban magának tartotta fenn a könyvek válogatásának munkáját. Kitért a könyvek helybeni kottetése elől is, mert az elnök TELEKI József részben anyagi okból nem tartotta időszerűnek, részben megfelelőbbnek gondolta, hogy Pesten, a kinevezendő könyvtáros vezetése alatt végezzék el ezt a munkát.

NAGY Károly valószínűleg nemcsak az Akadémia előtt nem titkolta lesújtó véleményét,³⁴ hanem BATTHYÁNY Gusztáv előtt sem, aki, mivel nem élt Rohoncon, nemigen ismerte sem a könyvtár belső értékét, sem külső állapotát. Igen kellemetlen volt számára, amikor megtudta, hogy ajándéka nem felelt meg egy 30—40 000 kötetes grófi könyvtárral szemben támasztott várakozásnak. Hogy a gyűjtemény értékét növelje, megígérte a Társaságnak, hogy Londonban és Párizsban a jelentős újabb munkákból kis gyűjteményt szed össze, s azt ajándékához csatolja. Teljesítette-e ígéretét, nem tudjuk. Semmi írásos adat nem szól róla. Valószínű, hogy NAGY Károly rossz véleményének hatására tette ígéretét, s azután elmondta az esetet testvéreinek, BATTHYÁNY Kázmérnak, aki, hogy a családi névhez méltatlan gyűjteményt értékesebbé tegye, saját kishéri könyvtárát ajánlotta fel kiegészítésül az Akadémiának. BATTHYÁNY Gusztáv valószínűleg úgy érezte, hogy öccse ezzel a 2660 kötetnyi adománnyal kiköszörülte a csorbát, s nem tartotta többé szükségesnek az ígért könyvajándék összegyűjtését. BATTHYÁNY Kázmér is csak a rohonci könyvtár kiegészítésének tekintette saját ajándékát, felajánlásában kérte a Társaságot, hogy ne közöljék a hírt a lapokban. Az Akadémia azonban nem teljesítette kérését, részben, hogy háláját kifejezze, részben hogy másokat is adományozásra buzdítson.

³¹ *Magy. Tudós Társ. Évk.* V. k. 20—21. l.

³² MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1838. XII. 13.

³³ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. TOLDY Ferenc—NAGY Károlynak. 1839. III. 12.

³⁴ „Ki ezen ronda könyvtárat nem látta, legkisebb ideája sem lehet arról, mi egy literaturai szemétrakás.” MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1839. I. 25.

A kisbéri BATTHYÁNY Kázmér-féle könyvtárat is NAGY Károly adta át az Akadémiának.³⁵ Sokkal nagyobb elismeréssel irt róla, mint a majdnem húszszor annyi kötetből álló rohonci gyűjteményről. Elküldte TOLDY-nak a könyvtár cédulakatalógusát, amely szerint a gyűjtemény 21 kéziratból, 123 db 2-r, 255 db 4-r, 1772 db 8-r és 480 db 12-r könyvből, összesen 2660 jól bekötött, tisztán tartott kötetből állt. E könyvtár alapja a BATTHYÁNY József biboros által gyűjtött könyvanyag volt, amely elsősorban klasszikus és francia irodalmi, történeti, utazási és enciklopédiai művekből állt.³⁶ TOLDY személyesen utazott le Rohoncra és Kisbérre, hogy a könyvek átvételénél, csomagolásánál és feladásánál jelen legyen, és a Pestre szállítás lebonyolításában segédkezzék.³⁷

Ugyanebben az évben kerültek a Társaság birtokába a neves költő, PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre könyvei. DÖBRENTEI Gábor, az elhunyt végrendeletének végrehajtója vette át a 677 darabból álló gyűjteményt, főleg magyar és klasszikus irodalmi munkákat.³⁸

Sok huzavona után került a Tudós Társaság birtokába a legkorábban, jóval az alapítás előtt neki hagyományozott könyvgyűjtemény: SÁNDOR Istvánnak, az első nagy bibliográfusnak a hagyatéka, aki 1814-ben halt meg Bécsben. Végrendeletében könyveit, mappáit, képeit és pénzgyűjteményét 10 000 forintnyi alapítvánnyal az Akadémia mielőbbi felállítására hagyta. A nádor úgy rendelkezett, hogy az Akadémia megvalósulásáig a gyűjtemény Bécsben található részét és a pénzüsszeg kamatait a Nemzeti Múzeumnak kell átadni. A Bécsben talált könyvanyag azonban csak töredéke volt a teljes gyűjteménynek, ezért a nádor megbízta MILLER Jakabot, a Nemzeti Múzeum igazgatóját, tudakozódjék a hagyatéka többi részéről. A rokonoktól azonban nem lehetett semmi érdemlegeset megtudni. Maga az Akadémia csak 1840-ben kezdett érdeklődni a hagyatéka iránt. Előbb a Nemzeti Múzeumhoz fordult, és kérte az ott őrzött könyvek átadását. HORVÁT István, a Nemzeti Múzeum helyettes igazgatója és könyvtárnoka azonban közölte, hogy mivel a könyveket nem kezelték a könyvtár többi részétől elkülönítve, elő kell keríteni a Bécsben vagy Lukán maradt címjegyzéket, különben csak azokat a darabokat tudja átadni, amelyekben *S. I.* bélyegző látható, s ezeket is csak az új múzeumi épület elkészülte után, az egész könyvtár átrendezésekor. Időközben kiderült, hogy jónéhány könyv a Múzeum más gyűjteményeibe került át, az anyag teljes rekonstrukciója tehát lehetetlen. A Társaság mégis a nádorhoz fordult, s kérte, rendelje el a Múzeumban őrzött könyvek átszállítását a Társaság könyvtárába. Erre azonban nem került sor.³⁹

A Lukán maradt könyvek ügyében az örökösökkel lépett kapcsolatba az Akadémia. Mivel a megegyezés először nem sikerült, pert indítottak a rokonok ellen, akik később hajlandók voltak a per megszüntetése esetén átadni a birtokukban levő könyveket. A kiválogatás nem volt nehéz: a *S. I.* bélyegző megkönnyítette a család más könyveitől való elkülönítést. A SÁNDOR Miklós által összeállított lista szerint a könyvtár 548 műből állt, 1105 kötetben.⁴⁰ A könyveket maga TOLDY vette át 1845 májusában, szám szerint 1154 kötetet

³⁵ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. köt. 88. l. — AL 165/1839.

³⁶ *Magy. Tudós Társ. Évk.* V. k. 20—21. l. — MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. NAGY Károly—TOLDY Ferencnek. 1839. II. 17.

³⁷ AL számlaanyaga alapján.

³⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 88—89. l.

³⁹ KOLLÁNYI: *I. m.* 107—109. l.

⁴⁰ AL 84/1845.

a jegyzék alapján. Néhány jelentéktelen munka elveszett, ezek helyett az örökösök 45 db. más könyvet ajándékoztak az Akadémiának. A hagyatékek főleg német, latin, kisebbrészt magyar nyelvű, nagyjából irodalmi, filozófiai és vegyes könyvekből és újságkötetektől állt.

1847-ben kísérletet tett az Akadémia KÖRÖSI CSOMA Sándor hátrahagyott írásainak megszerzésére. A hírek szerint a kéziratokat az angol követség az erdélyi kancelláriához tétette át, de az Akadémia érdeklődése nem vezetett eredményre.⁴¹

Az ismertetett hagyatékok, gyűjtemények mellett jelentős tömegű és értékű könyvanyag került be alkalmi ajándékok útján. Fontosak ezek között az elnök TELEKI József és a Társaság tagjainak ajándékai. TELEKI az apai könyvtár felajánlásán túl is szívén viselte a könyvtár gyarapodását. Könyvvásárlásai mindig a legfontosabb szükségleteket elégítették ki, a saját könyvtárából ajándékozott művek pedig értékes ritkaságok voltak. Ő vette a szótárkészítéshez elengedhetetlen és segédkönyvtár részére is becses nagy német és francia szótárakat, könyv- és kéziratadományai közt pedig olyan értékeket találunk, mint gyűjteményünk egyetlen Corvinája, Ludovicus CARBO: *Dialogus de laudibus R. Matthiae* c. műve és az általa szintén Corvinának tartott *Sermones S. Leonis Papae*; egy XIII. századi *Missale*, egy XV. századi biblia, egy KOBERGER-féle 1488-i nyomtatott biblia és sok más. 1850-ben az Akadémiának ajándékozta ezenkívül ősnymtatványokban és Aldinákban gazdag saját könyvgyűjteményét is.⁴²

A társaság más tagjai is kezdetől fogva sok könyv- és folyóiratkötetet ajándékoztak az Akadémiának, részben saját műveiket, részben más értékes munkákat. Így adományozta SZÉCHENYI István majdnem minden munkáját, BOLYAI Farkas az *Elementa Matheseos Puraet*, VÖRÖSMARTY a *Csongor és Tündét*, FÁY András a *Bélteki házat*, BUGÁT Pál és TOLDY Ferenc az általuk szerkesztett *Orvosi Tár* füzeteit, HELMECZY Mihály a szerkesztésében megjelent *Jelenkor* és *Társalkodó* köteteit, CZUCZOR Gergely 19 db XVI. századi magyar nyomtatványt, köztük több unikumot, mint pl. VALKAI András *Bánk bán története* (Debrecen 1574) és VASFAY (RÁSKAI) Gáspár *Egy szép historia az vitéz Franciscorul* (Debrecen 1574) c. munkákat.⁴³

Több akadémiai tag speciális könyvgyűjteményét ajándékozta a Társaságnak: BUGÁT Pál pl. válogatott finn könyveket, RÉGULY Antal pedig az ázsiai népekre vonatkozó gyűjteményét. Az Akadémia külföldi tagjai és más külföldi tudósok is küldtek ajándékokat: BOWRING János pl. 28 db jogi és politikai művet, az orosz tudósok pedig RÉGULY útján vegyes munkákat juttattak az Akadémiának.⁴⁴

A társaság tagjai mellett sok ismert és ismeretlen név szerepel a jegyzőkönyvekben és *Névkönyvekben*, ahol nyomtatásban is közölték az adományozók nevét. Statisztikai kimutatás nincs az ajándékok mennyiségéről, érdekes azonban szemléltetésül megnézni néhány találmányra kiválasztott év során tett gyarapodás adatait: 1838-ban 164, 1841-ben 229, 1844-ben 134, 1847-ben 126, 1848-ban 62, 1849-ben 2 kötetet ajándékoztak.

⁴¹ KGy 1847. 73. l.

⁴² KGy 1850. 26—27. f.

⁴³ AL *Ujságokban közölt Híradások a Titoknok által*. 85. l.

⁴⁴ KGy 1831. 17. f. 1832. 79. 82 f. 1833. 12. verso, 29. versa. 1834. 6. f. 1847. 87. 91. f. *Nagygyűlési jegyzőkönyvek* (a következőkben: NGy) 1834. 38—39. f. 1843. 17. v.—18. f. 1846. 14 f. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 87. l.

Az ajándékokat nyomtatásban a sajtó útján és a *Névkönyvek*ben, valamint köszönőlevélben köszönték meg. Már 1839-ben nyomtatott levélsémát találunk, amit az adományok nagy száma tett szükségessé.⁴⁵

A könyvtár hagyatékokból, adományokból összegyűlt részébe természetesen sok duplum került. Hogy a felesleges példányok helyett más, szükségesebb műveket lehessen szerezni, az Akadémia vezetősége elhatározta, hogy ezeket csere útján értékesíti.⁴⁶ A TELEKI-könyvtárra vonatkozóan a család beleegyezését is kellett kérni, a szabadrendelkezésű anyag cserélhetőségéről pedig a kisgyűlés döntött. Duplumokon kívül néhány esetben akadémiai kiadványokért, az *Évkönyvek*ért és a DÖBRENTÉI szerkesztésében megjelenő *Nyelvemlékek* kötetéért is cseréltek magánosoktól.⁴⁷ Ilyen módon kéziratokat és ritka nyomtatványokat szereztek a könyvtár részére.

A könyvekkel párhuzamosan kéziratok is kerültek a Társaság tulajdonába,⁴⁸ elsősorban a hagyatékokkal. Legjelentősebb a TELEKI-, KRESZNERICS-, BATTHYÁNY- és PÁLÓCZI HORVÁTH-féle gyűjtemények kéziratanyaga volt, ezenkívül évente néhány ajándék-kötet, illetve darab is gyarapította a gyűjteményt. 1838-ban 16 kötet, ill. darab, 1841-ben 21, 1847-ben 8, 1848-ban 52 volt a gyarapodás. A kéziratár legértékesebb kincsei közé tartoztak a már említett TELEKI-féle kódexeken kívül a CORNIDES-kéziratok, a BATTHYÁNY-gyűjtemény kódexei és kódexmásolatai, az 1831-ben bekerült KAZINCZY-kéziratok, az 1834-ben megszerzett *Czech-codex*: KINIZSINÉ MAGYAR Benigna imádságoskönyve, 1835-ben GUARY Miklós XVI. századi kódexe, a SÖVÉNYHÁZI Márta másolta *Érsekújvári-codex* (1836-ban) és a *Virginia-codex* (1844-ben).

A nyelvemlékek kiadásával kapcsolatban megindult kéziratgyűjtés is sok eredeti és másolt kéziratot eredményezett a gyűjtemény számára. E munkák segítésére az 1832-i nagygyűlés határozatot hozott, hogy a Társaság a külföldi könyv- és levéltárakhoz fordul és kéri, közöljék, van-e magyar vonatkozású anyaguk, hogy azt a Társaság a maga számára lemásoltathassa.⁴⁹ E munkában PETROVICs Fridriknak, a történeti osztály tagjának volt oroszlánrész, aki 1834-ben elkezdte a British Museum magyar vonatkozású anyagának másoltatását. Bár az anyagi nehézségek meg-megszakították a munka folyamatosságát, hamarosan megindult a másoltatás a berlini, drezdai, wolfenbütteli, hamburgi, göttingi, bremai és frankfurti könyvtárakban, a bécsi titkos házi és udvari levéltárban. A következő évben Lille, Párizs, Basel és Aix került sorra. 1841-ben a bukaresti Szt. Sava könyvtár öre ígérte meg a magyar levelezés másolatát, 1844-ben a dalmát városok könyv- és levéltáraiban, 1847-ben Bécsben másoltattak.

A beérkezett kéziratok rendezésére és feldolgozására nem került sor ezekben az években. Valamilyen ma már ismeretlen rendben ugyan hozzáférhetővé tették az anyagot, amit a használatról szóló adatok bizonyítanak, a rendszeres feldolgozást azonban csak 1861-ben kezdte el RÓMER Flóris, az első kéziratár.

A 30-as évek pénzügyi és szállásviszonyai között a fentiekben ismertetett könyvanyag nem kerülhetett használható állapotba. A DERON-ház

⁴⁵ MTAK Kéziratár M. Ir. Lev. 4-r. 18.

⁴⁶ *NGy* 1842. 26. f.

⁴⁷ *KGy* 1841. 51. f.

⁴⁸ Mivel a kéziratár történetéről a MTA Könyvtára külön tanulmányt tervez, itt csak a kialakulás éveinek legfontosabb adatait közöljük.

⁴⁹ *NGy* 1832. 29. f.

helyiségében nem fért el a könyvtár, a rendelkezésre álló hely már 1835-ben, a MARCZIBÁNYI-könyvtár átvételekor megtelt.⁵⁰ Csupán néhány ezer kötetet tudtak elhelyezni a levéltárnoki szobában, ezért meg kellett elégedni a legfontosabb folyóiratanyag, a csere és vétel útján bekerült könyvek és az egyenként beküldött ajándékok elhelyezésével. A helyhiány mellett nehézségeket okozott, hogy a Társaság nem tudta a könyvtár számára szükséges bútorzatot sem beszerezni, könyvtáros sem volt, aki foglalkozzék az anyaggal. Katalógizálási munkát csak CZUCZOR Gergely, a Társaság levéltárosa végzett, 1836—38 között mintegy 2000 művet dolgozott fel,⁵¹ egyébként a könyvtár minden ügyes-bajos dolgát TOLDY Ferenc titoknok intézte, sok más tennivalója mellett.

Ez a helyzet természetesen a használatot is majdnem lehetetlenné tette. A TELEKI-könyvtár használatának módját már az 1833-ban elkészült szabályzat⁵² részletesen előírta, mivel azonban az anyag még mindig a Szervita-téri TELEKI-házban volt elhelyezve, a család nem tudta biztosítani az előírt mindennapos nyitvatartást; meg kellett elégedni azzal, hogy a könyvtár minden 1-én és 15-én reggel 9 és déli 1 óra közt a Társaság tagjainak rendelkezésére állt.⁵³ A szabadrendelkezésű anyag helybeni használatát az olvasóterem hiánya nehezítette, de a kölcsönzés is szinte megoldhatatlan volt, mivel a könyvek egy része nem volt hozzáférhetően felállítva.

TOLDY elsősorban a kurrens folyóiratok használatát igyekezett biztosítani. Körlevélben értesítette a tagokat a kölcsönzés módjáról.⁵⁴ Az újabb folyóiratszámokat ülésnapokon az ülésterem melletti szobában közszemlére tették, s a tagok a kiválasztott füzeteket egy e célra kitett naplóba írták be. Másnap a hivataloszlaga lakásukra vitte a kért füzeteket. A következő ülésnap reggelén a szolga visszahozta a számokat, hogy délután ismét közszemlére tehessék ki. Levelezőtárog az ülések másnapján délután mehettek folyóiratot kölcsönözni.

Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a számok nem kerültek vissza egy hét után a titoknok kezéhez, hanem hosszabb időre megrekedtek egy-egy helyen. A használat viszont, mint a folyóiratok kölcsönzőkönyve mutatja, nem volt nagymértékű, nem támadt összeütközés belőle. A tagok kényelmesnek tartották ezt a nehézkes módszert, és sokáig ragaszkodtak hozzá, akkor is, amikor javaslat hangzott el e rend megváltoztatására.⁵⁵

Az ismertetett nyomorúságos körülmények alapján természetes, hogy az akadémiai tagok tudományos munkájához más pesti könyvtárak használata volt szükséges. Elsősorban az egyetemi és a múzeumi könyvtár jött számításba. A használat jogát már 1833-ban a két intézmény kézirattárára is kérték kiterjeszteni,⁵⁶ majd 1837-ben a térítés melletti kölcsönzést is kérték.⁵⁷ Legnagyobb mértékben az Egyetemi Könyvtárat használták, amit bizonyít, hogy az 1842. évi kisgyűlésen a Társaság szükségesnek látta, hogy az Egyetemi

⁵⁰ *KGy* 1835. 26. v.—27. f.

⁵¹ MTAK Kézirattár Könyvészet 2—r. 38. *A magyar tudós társaság fiók könyvtárának czimsora*. Kezdte CZUCZOR Gergely levéltárnok. 1836.

⁵² *A Magyar Tudós Társaság terve és rendszabása gr. Teleki József számára*. MTAK Kézirattár Tört. 4-r. 23.

⁵³ *KGy* 1834. 73. f.

⁵⁴ AL 130/1832.

⁵⁵ *KGy* 1841. 7—8. l.

⁵⁶ *KGy* 1833. 25. f.

⁵⁷ *KGy* 1837. 91—92. l.

Könyvtár kölcsönzést végző tisztviselői részére tiszteletdíjat kérjen.⁵⁸ 1834-ben négy arany újévi díjat adtak az Egyetemi Könyvtár irnokainak az Akadémia tagjai részére tett szolgálataikért, 1845-ben pedig elhatározta a kisgyűlés, hogy a Társaság minden kiadványából tiszteletpéldányt juttat az Egyetemi Könyvtárnak, viszonzásul azért, hogy a Társaság tagjainak az egyetemi tanárokkal azonos jogot biztosít a könyvtár használatában.⁵⁹

A két nagy könyvtár mellett engedélyt kértek a modern anyagban gazdag Casinoi-könyvtár-használatára is.⁶⁰ Ezek az engedélyek az Akadémiai könyvtár megnyitása után is érvényben maradtak, mivel a tagok érvelése szerint a kutató-órák egybeesése szükségessé tette a több helyen felváltva való kutatást.

III. A könyvtár elhelyezése

A könyvanyag rendezése, felállítása és feldolgozása

(1839—1844)

A DERON-házban kivett szállás már az első években sem bizonyult elegendőnek. A kisgyűlés már 1833-ban sürgetni kezdte a megfelelő helyiség keresését, mivel az Akadémia helyzete sokáig nem látszott olyannak, hogy saját épületet szerezhessen magának; a meglévő könyvtár használata és a TELEKI-gyűjtemény átvétele viszont egyre sürögősebb volt.⁶¹ Néhány évig az anyagi nehézségek még tágasabb helyiség szerzését sem tették lehetővé. Végre 1836-ban kibérelték az Urak utcája 612. számú TRATTNER—KÁROLYI-féle ház I. emeleti helyiségeit a titoknoki hivatal számára.⁶² A következő évben a könyvtárnak kerestek alkalmas helyiséget. A TRATTNER—KÁROLYI ház új részében nem találtak megfelelőt, ezért az udvari II. emeleten fogadtak szobákat. Évi 1300 forint bérért a következő helyiségek használatát biztosította az Akadémia: ülésterem, négyszobás titkári hivatal, levéltár, írnyi iroda, pénztár, pénztárnoki és hivatalszolga-lakás, a könyvtár részére pedig négy nagyobb és négy kisebb helyiség. Mivel ez a megoldás sem bizonyult tartósan megfelelőnek, a negyvenes években újra gondoltak a Tudós Társaság és a Nemzeti Múzeum egy helyen, a Múzeum új épületében való elhelyezésére.⁶³ A TELEKI-könyvtár bizonytalan hovatartozandósága, a Nemzeti Múzeumtól való függősége is amellet szolt, hogy a használatára feljogosított társaság egy helyen legyen vele. 1843-ban KUBINYI Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója azt javasolta a nádor-pártfogónak, hogy helyezték a TELEKI-könyvtárat a II. emeleti helyiségekbe, ahol a Társaság ülései számára is van megfelelő méretű terem. A nádor válaszában utasította KUBINYIT, hogy POLLÁCKKAL, az épület tervezőjével együtt válasszák ki az alkalmas helyiségeket, de két évig nem történt semmi. 1845-ben TELEKI József fordult a nádorhoz, s kérte, hogy a múzeumi épület elkészültével régi elképzelése szerint biztosítsa az Akadémia számára szükséges helyiségeket. Érvelésében utalt a takarékos-

⁵⁸ *KGy* 1842. 195. f.

⁵⁹ *KGy*. 1845. 28—29. f.

⁶⁰ *KGy* 1841. 7. f.

⁶¹ *KGy* 1833. 21. f.

⁶² Ma Petőfi Sándor utca 3.

⁶³ KOLLÁNYI: *I. m.* 112—116. l.

ságra, a könyvek megóvásának szempontjára s arra, hogy a könyvtár biztos helyet, a társaság csendes üléstermet kapna, s a hely méltósága is emelné az Akadémia fényét. A nádor válasza kedvező volt, s a Társaság megbízta TOLDYt a tárgyalások lebonyolításával. KUBINYI a II. emeleti homlokzati nagyteremtől dél felé vezető folyosót, a három nyugati fekvésű szobát és az ezekhez kapcsolódó helyiséget ajánlotta fel, valamint az üléstermet, hangsúlyozta azonban, hogy a Múzeum fejlődésével hamarosan maguknak is szükségük lesz e termekre. Az Akadémia viszont keveselte a kijelölt helyiségeket, még egy szobát kért, amelyet a Múzeum, — mivel ebben helyezte el technológiai gyűjteményét, — nem akart átengedni. A nádor azonban az Akadémia javára döntötte el a vitát, s kikötötte, hogy fűtésről, világításról és takarításról az Akadémia gondoskodik, s mindenben alkalmazkodik a Múzeum házirendjéhez. Az Akadémia ezután is egyre sürgette az átköltözést, amit JÓZSEF nádor félszázados működése ünnepére be is akart fejezni. Az említett helyiségek azonban nem készültek el idejében, a költözés elmaradt, a nádor 1847-ben bekövetkezett halála után pedig végleg lekerült a napirendről.

A Társaság tehát a TRATTNER—KÁROLYI-házban maradt, és ott igyekezett alkalmasan berendezkedni.

A bútorozás 1841-ig a takarékoság miatt lassú ütemben haladt, ettől kezdve évenként rendszeresen nagyobb összeget fordítottak rá: 1840-ben 957 forintot, 1841-ben 957 forintot, 1842-ben 413, 1843-ban 957, 1844-ben 971, 1845-ben 300 forintot.⁶⁴ A későbbi évekről nincsenek adataink. Segítséget jelentettek a Rohoncra ajándékba kapott cseresznyefa-polcok és a TELEKI-gyűjteménnyel bekerült ablakközi tölgyfa-állványok is.

A könyvtár berendezéséről nem tudunk részleteket. EDVI ILLÉS Pál a *Vasárnapi Ujság* hasábjain részletesen ismertette az Akadémia berendezését, elsősorban az I. emeleti üléstermet és a titoknoki hivatal beosztását, a könyvtárról azonban csak annyit mond, hogy szintén a házban található.⁶⁵ A könyvtár bútorzata feltehetőleg nyitott fapolcokból állt, a polcok között elhelyezett asztalokkal, székekkel a könyvtárnok és az olvasók számára.

A viszonylag tágas könyvtárhelyiség most már reményt nyújtott a TELEKI-könyvtár sokat sürgetett átvételére. Az Akadémia bizottságot jelölt ki, amely az átvételi, felállítási és feldolgozási javaslatot megszövegezte.⁶⁶ E bizottság tagjai JANKOVICH Miklós, TOLDY Ferenc, ALMÁSI BALOGH Pál, KÁLLAY Ferenc és LUCZENBACHER (ÉRDY) János voltak. Javaslatuk, amelyet az elnök TELEKI József mint a család alapító ágának feje elfogadott, így szólt:⁶⁷

I. Mi az átadás és átvétel módját illeti :

1. Az általadó és a mélt. család részéről nevezendő biztos, az átvevő a társaság részéről a könyvtárnok, s egy museumi biztos; s ennek kinevezése a nm. Elnök ur által a fens. Nádor-Pártfogó fog kéretni.

2. Az általadás tudomány-osztályonként történik illy módon: t. i. az átadó olvassa egyenként a könyvek teljes czimeit, elmondja azok kötet- és lapszámait, formátumokat s kötését: ezeket egyszerre két irnok írja; s midőn így valamely osztály által adatott, a két példányú sorjegyzéket egyfelül az átvevők, u. m. könyvtárnok és museumi biztos írják alá nyugtatványul, másfelül az átadó, ellennyugatványul s egymás között kicserélik.

⁶⁴ A *Névkönyvekben* közölt kimutatások alapján.

⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*. 1855. VIII. 26.

⁶⁶ *KGy* 1837. 123—124. l.

⁶⁷ *KGy* 1838. 36—41. f.

II. Minden osztály átadása után a könyvtárnok annak a nm. Elnök befolyásával készítenő utasítás szerint, *felállítását* eszközli: előre is megjegyztetvén, hogy az egész gyűjtemény három főreszre osztatik, t. i. *közönséges könyvtárra*, mely az egész külföldi literaturát foglalandja magába, 2. *magyar könyvtárra*, mely a magyarul, magyarok által irt s magyar ügyet bármikép érdeklő könyvekből álland, ide soroltatván Cor-nides bibl. hungariája minden nyomtatványai is, 3. *kézirattára*, melyhez a nyomtatás zsengei (incunabulák) soroztatnak.

III. Az átvételi, s esztendőnként rendszeren folytatandó, s így a könyvtárnak koronként mikép szaporodását is mutató lajstromokon kívül még háromféle lajstrom készüljön:

1. egy *közönséges lajstrom*, mely betürendben az egész gyűjtemény minden nemű és nyelvű kötetei teljes czimeit, a kéziratokét és incunabulákét is ide értve, foglalndja magába, 2. egy *rendszeres lajstrom*, melyet az osztályok egy előlegesen magok által s a gyűlés által helyben hagyandó terv szerint készítenek. Ennek nyomtatására a könyvtárnok ügyel; egyszersmind pedig kéziratban folytatandó, részint az olvasók folytonnal használatára, részint, hogy koronként pótló füzetekkel kiegészíthetessék. 3. egy *helymutató lajstrom*, melyben főosztályok, szekrények és fokok szerint föl lesznek a könyvek röviden, azaz a czim, bélyegző s utasító szavainál fogva jegyezve. Minden könyv táblájára szinte fölíratik a fő osztály, szekrény és fok száma, a helymutató lajstrommal egyezőleg, hogy egy felül ezen lajstrom segedelmével azonnal meg lehessen találni bármely könyvet; a táblán álló jegynél fogva pedig annak helyét.

IV. Az academia vétel és ajándékok által gyűlt könyvtára felállításban és lajstromokban összevegyittetik a gróf Teleki-könyvtárral; eléggé meg lévén mind a külön bélyeg, mind a helymutató lajstromnak egy külön rovatába minden czimhez mellékelt T és A betűk által különböztetve.

V. A könyvtár évenként egyszer és pedig a tisztogatási szünet alatt vizsgálattik meg, az alapítvány értelme szerint a museum, academia és alapítóktól nevezendő biztosok által, a helymutató lajstrom vezérlése szerint; — az elsőnek és harmadiknak befolyása csak a gróf Teleki-tárra lévén. Gondja leszen pedig a könyvtárnoknak, hogy vizsgálatra, minden kinn levő könyvek okvetlenül visszakerüljenek.

VI. A kettős példányok dolga mindig a társaság hozzájárultával intéztetik el; a gróf Teleki-könyvtárhoz tartozók egyedül a mélt. család megegyezésével cserélthetnek ki vagy adathatnak el.

VII. A társaság óhajthatónak tartja, bár a könyvvétel a museum s az academia részére némi egyetértéssel történhetnék: hogy így egy munka, ha csak bizonyos tekintetek nem kívánják, többször meg ne vételessék, s így ugyan azon summáért többet lehessen szerezni.

VIII. A *haszonvétele* nézve határozottatott: 1. az elnök által rendelendő tisztogatási szünetet s az ünnep- és vasárnapokat kivéve, a könyvtár a tagok számára minden nap nyitva álljon 11—12-ig; a közönség számára pedig kedden, szerdán és pénteken 9—12-ig, s 2—4-ig télen, 3—6-ig nyáron.

2. Helybeni minden rendbeli tagok két hétre bármely munkát haza vihetnek, kivéve a) igen drága pompás munkákat, b) ritka munkákat, c) kéziratokat. Erre nézve pedig egy kölcsönzési napló álland a könyvtárban, melyben a kölcsönvevő az elvitt könyvet időrend szerint írja be, a könyvtárnok pedig egy betürendi jegyzőkönyvbe czim szerint.

3. Vidéki t. és r. tagoknak hat hétre küldhető könyv, levelezőknek csak elnöki engedelem mellett.

4. Helyben levő nem tagjai a társaságnak szinze csak elnöki engedelem mellett kaphatnak könyvet.

5. Sértett, rongált, vagy bármikép eldisztelenedett példány a kölcsönző által éppel pótlandó.

IX. A könyvtárnok mellé addig, míg a felállítás s a lajstromok készítése tart, szükséghez képest több kevesebb napidijas adatik; azontul 1. egy tőle szigorúan függő rendes segéd, kiért a könyvtárnok kezes; 2. egy hivatalszolga.

Hogy pedig a könyvtárnok, ki egyszersmind a társaság fizetett r. tagja, az átvételi, felállítási és lajstromozási munkákat győzhesse, míg ezek tartanak, minden rendes tagi foglalkozástól fel fog mentetni.

X. A nemzeti museum felügyelése, az alapítvány értelméhez képest, csak a gróf Teleki-könyvtár épségben tartását tárgyazván; a könyvtárnok minden egyéb kérdésekre nézve egyedül a mélt. alapító család és az Academia igazgatósága s nagy s kis gyűléseikhez utasittatik.

Kéretett pedig a nmélt. elnök, hogy e határozatot a fens. főherceg-nádor-párt-fogó elébe tudomás és illető helybenhagyás végett terjeszteni méltóztassék.”

Az alapítólevelet és az átvételi javaslatot elolvasva a kettő szempontjában megmutatkozó különbség ötlük szemünkbe. TELEKI végső célja nagy tudományos közkönyvtár teremtése volt, a könyvtár megóvására, fejlesztésére vonatkozó kikötései viszont főleg a főúri magánkönyvtár integritását akarták biztosítani a köréje gyűlt könyvanyagon belül. A modern könyvtárakat jellemző részletező, sokrétű feldolgozás nem érdekelte, megelégedett pl. a magángyűjtemények egyetlen nyomtatott katalógusával. Az átvételi javaslat ezzel szemben a könyvtári munkák fontossági sorrendjével tisztában levő könyvtáros műve. Az 1848-i *Utasítás a m. akadémiai könyvtár tisztviselői számára* c. munka ismeretében nem nehéz felismerni a szerzőben TOLDY Ferencet. A két munka hasonló szelleme akkor is az ő szerzőségére engedne következtetni, ha nem tudnánk, hogy a bizottság tagjai közül egyedül ő foglalkozott könyvtárügyi problémákkal.

Az átvétel módja igen praktikus: a két egyszerre készülő jegyzék időt takarít meg, és egyben kiküszöböli a másolás okozta hibák lehetőségét. A felállítás szakrendben, a könyvtár eredeti tagolódása szerint történik, a használatot háromféle katalógus könnyíti meg. Az átvétel, felállítás, feldolgozás és használatra vonatkozó pontok általában az Akadémia helyzetét, nehézségeit szem előtt tartó, de színvonalas könyvtári rendet teremtő célkitűzések. Érdekes és jellemző, hogy a javaslat két ponton túltette magát az alapító utasításain, noha TELEKI mint a Társaság elnöke fölötte állt a bizottságnak, mint az alapító család feje pedig jóvá kellett hogy hagyja a javaslatot. Egyik pont a könyvtár tulajdonjogára vonatkozott: a gyűjteményt kizárólag a Tudós Társaság tulajdonának jelentették ki, és hangsúlyozták, hogy a Múzeum felügyeleti joga csupán a TELEKI-könyvtár épségben tartására vonatkozik, tehát a Múzeum kiküldöttje az évi vizsgálatban csak a TELEKI-gyűjtemény megvizsgálásában vegyen részt.

Ugyanakkor viszont az alapító rendelkezésével ellentétben a könyvanyagot — a kor könyvtárosi gyakorlata szerint — egyetlen közös rendszerben tervezték felállítani, s elegendőnek tartották, hogy a könyvek eredetét a helyrajzi katalógus megfelelő rovatába bejegyzett betűjel határozza meg. Mivel pedig a helyrajzi katalógus alapján folytatott revíziót a könyvek sorrendjében szokták végezni, nem pedig valamely kis rovatba bejegyzett betűjel alapján két külön csoportban, valószínűnek látszik, hogy a Múzeum kiküldöttjének meghívása csak udvarias formáság volt, ígéret, amelyet a gyakorlatban nem szándékoztak betartani. Ezt a feltevést bizonyítja, hogy a javaslat erre vonatkozó határozata ellenére sem hívták meg a Múzeum kiküldöttjét a TELEKI-könyvtár átvételéhez sem.

Az elkészült javaslatot TELEKI elé terjesztették, s miután elfogadta, a nádor után HORVÁT Istvánnak, a Nemzeti Múzeum igazgatójának küldték el, hogy mint érdekelt fél, ő is megtehesse megjegyzéseit. HORVÁT a nádorhoz küldött felterjesztésében közölte kifogásait, remélte, hogy ezzel a javaslat megváltoztatására bírja a Társaságot. Felterjesztésében hangsúlyozta, hogy az alapítólevél a gyűjteményt a Nemzeti Múzeum fidei commissumának jelölte meg, s értelmezése szerint csupán a használatot biztosította a Társaság részére. Részletesen kifejtette, mennyi sérelem érte e javaslatban a TELEKI-családot és a Nemzeti Múzeumot, s kérte, szorítsák meg az Akadémia jogkörét, rendeljék a Tudós Társaság tagjaiból választott könyvtárost a Múzeum

igazgatójának fennhatósága alá, sőt dolgoztassanak ki új átvételi javaslatot, amely inkább megfelel az alapítólevél szellemének. HORVÁT nem kapott választ felterjesztésére, de nem került sor a TELEKI-könyvtár átvételére sem, mivel a könyvtárhelyiség elkészült részét a BATHYÁNY-könyvtárak bezúduló anyaga foglalta el.⁶⁸

A hirtelen megszorított könyvtár rendezése, feldolgozása nem készíthető tovább. Kinevezett könyvtáros nem volt, ezért TOLDY Ferenc maga ajánlkozott a könyvtárosi munkák elvégzésére. A BATHYÁNY- és PÁLÓCZI HORVÁTH-könyvtár átvétele előtt a társaság könyveinek rendezett része az ülésterem melletti szobában három szekrényben zsúfolódott. Az 1840-ben megindult bútorozás fokozatosan lehetővé tette a II. emeleti helyiségek hasznosítását is. A BATHYÁNY-könyvtár 1839 májusában érkezett Pestre, mivel azonban a könyvtári helyiségekben az asztalos dolgozott, nem volt hová elhelyezni. Hosszabb ideig a TRATTNER—KÁROLYI-ház udvarában hagyták a kicsomagolatlan ládákat, ahol beázás fenyegette. További gondot jelentett a ládákkal együtt érkezett cseresznyefa-polcok elhelyezése. Ezek számára a Lipót-városi Fő-úton vettek ki egy földszinti raktárhelyiséget évi 60 forintért.⁶⁹

TOLDY elsőnek ezt a 37 ládányi anyagot vette át, a könyveket az elkészült listával egybevetve felállította. Úgy tervezte, hogy az asztalosmunkák előrehaladásával párhuzamosan állítja fel a TELEKI-, a KRESZNERICS-, a MARCZIBÁNYI-, a PÁLÓCZI HORVÁTH-gyűjteményeket, a saját vételeket, az ajándékokat, a kéziratokat és a folyóiratokat, becslése szerint mintegy 70 000 darabot. Utólagos számítás szerint ez a szám nagyjából megfelelt a tényleges helyzetnek: 1844-ben ui. TOLDY 40—60 000 kötetre becsülte a már átvett anyagot, amikor pedig a TELEKI-könyvtár mintegy 9000 kötete a családnál volt elhelyezve.

TOLDY bizakodva kezdett a könyvhalmaz könyvtárrá alakításához: „Könyvtárunk fel lévén majd állítva, nem ugyan nagyszerű, de olly kedves és díszes tekintetű lesz, mint bármely más.”⁷⁰

A feldolgozás azonban nagy nehézségekbe ütközött. Minthogy a végleges hely nem készült el, nem lehetett a munka logikus sorrendjét megtartani. Hogy az asztalos munkájának elhúzódnása ne jelentsen teljes fennakadást, TOLDY kénytelen volt előbb lajstromozni, bélyegezni, különválasztani a csonkákat és duplumokat, csak aztán kerülhetett sor az osztályozásra és felállításra.⁷¹

A felállítás a kor szokása szerint szakokra osztva történt. Ezt az első szakrendszert nem ismerjük, létrejöttéről is csak annyit tudunk, hogy az 1838. évi kisgyűlés a természettudományi osztályra bízta megszerkesztését.⁷² Elkészítette-e a 6. osztály, vagy akár csak javaslatot is tett-e, nem tudjuk. Feltehető, hogy TOLDY maga végezte el ezt a munkát is. A szakrend teljes rekonstruálása ma már lehetetlen. Szórványos adatokból tudjuk, hogy a főbb tudománysszakok (matematika, fizika, történelem, jog, orvostudomány stb.) egy-egy osztályt alkottak, de az osztályok számát és nevét, az esetleges alosztályokat nem tudjuk megállapítani. A rendszert létrehozó elvet viszont ismerjük TOLDY *Utasításából*.

⁶⁸ KOLLÁNYI: *I. m.* 103—107. l.

⁶⁹ A mai Arany János utcában.

⁷⁰ AL 165/1839.

⁷¹ *KGy* 1841/42. 141—142. f.

⁷² *KGy* 1838. 42. f.

TOLDY, amikor magának kérte a könyvtár feldolgozásának feladatát, nyilván korábban kialakult elképzeléseit akarta megvalósítani. Könyvtártani ismereteit olvasmányok mellett fiatalkori utazásai során szerezte, amikor — naplójának tanúsága szerint — nagykönyvtárakba is ellátogatott.⁷³ Az *Utasítást* tehát valószínűleg nagyrészt az ott megismert elvek alapján készítette, s alkalmazta az Akadémiai Könyvtár viszonyaihoz. Az *Utasítás* idevonatkozó pontja tehát minden bizonnyal azt az elvet képviselte, amelynek alapján ezt a szakrendszert is kidolgozta:

„Minden felállítás jó, mely szerint a kívánt könyvet bizton és hamar meg lehet találni; legjobb az, amely egyszersmind némi áttekintetét is engedi a külön szakoknak. E két főtökintet a tudomány osztály s némely külön szakok (pl. ősnymatok, akadémiai iratok, magyar irodalom stb.) szerinti felállítást javasolja, de úgy, hogy kelleténél részletesebb, vagy éppen szorosan rendszeres ne legyen. Ez osztályok és szakok meghatározása egyébként a könyvtár mivoltától függ.”⁷⁴

A szakrendszer tehát nem a tudományok teljes rendszere alapján épült fel, hanem az anyagot a könyvtárban képviselt főbb tudománysszakok és néhány más, részben a mai különgyűjteményeknek megfelelő szak szerint csoportosították. A szakok egymás mellé helyezése lehetett némileg szisztematikus, de inkább feltételezhető, hogy csoport-felállítás volt; ha voltak is alosztályok, nem alkottak logikus átmenetet a szakcsoportok között. Döntő szempont a könyvek könnyű megtalálása, tehát kizárólagosan gyakorlati cél volt. A TELEKI-könyvtárat, — amelyet az átvételi javaslat ellenére sem vegyítettek ekkor még össze a könyvtár többi részével —,⁷⁵ minden bizonnyal eredeti szakrendszere alapján, a szabadrendelkezésű anyagot pedig a TOLDY-féle szakrendszer alapján állították fel.

TOLDY egy írnök segítségével látott hozzá a feldolgozáshoz. A munka ütemére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a naponta katalogizált könyvek száma megegyezett azzal a mennyiséggel, amit később TOLDY az Egyetemi Könyvtárban előírt: hatórás munkanapon 50 darabot.⁷⁶ Ez kiszámítható abból a jelentésből, mely közli, hogy az írnökkel ketten hat nap alatt végezték el a 677 kötetes PÁLÓCZI HORVÁTH-féle könyvtár katalogizálását.⁷⁷ Ilyen ütemben az egész anyag feldolgozását másfél évre tervezte, ha pedig még két írnököt kapna, $\frac{3}{4}$ év alatt, 1840 februárjában elkészülhetne a munka. Vagy a Társaság nem tudott több írnököt adni, vagy más körülmények akadályozták a munkát, mert csak 1841-ben jelentette TOLDY, hogy az összeírás elkészült, és megkezdte a rendszeres felállítást.⁷⁸ A feldolgozás azonban ezután sem haladt zökkenő nélkül. A mostoha körülmények, főleg a helyszűke miatt még két-háromszori átrakással kerültek a könyvek végleges helyükre. 1844-ben pl. a szabadrendelkezésű anyag elkészülte után jó néhány már felállított szakot, a fizikát, az orvostudományt, a törvény- és történettudományt, a matematikát és a folyóiratok gyűjteményét csomóba kellett kötni

⁷³ *Tanulmányok Budapest múltjából*. XI. k. Tóth András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján*. 250. l.

⁷⁴ *Utasítás a M. Akadémiai Könyvtár tisztviselői számára*. Buda 1848. IV. fejezet 16. pont.

⁷⁵ A TELEKI-gyűjtemény beolvasztására a 60-as években került sor, amikor az Akadémia palotájának felépültével új szakrendszert készítettek. AL 161/1863.

⁷⁶ Tóth András: *I. m.* 246. l.

⁷⁷ AL 165/1839.

⁷⁸ *Magy. Tudós Társ. Évk.* VI. k. 16. l.

Helyszűke miatt nem vették át 1844-ben a hittudományi anyagot, mintegy 9000 kötetet.

1844 őszén tehát a szabadrendelkezésű rész teljesen feldolgozva, a TELEKI-gyűjtemény átvett része pedig felállítva állott, mindkettő a körülményekhez képest használható volt. Ez idő tájt vezette végig TOLDY VÖRÖSMARTY Mihályt a könyvtár helyiségein, s a látogatás során tett megjegyzéseire hamarosan a *Gondolatok a könyvtárban* c. versben ismert rá, amelynek korabeli másolatán a következő alcím olvasható: „Magyar t. társ. könyvtár megnyitások. Dec. 23. 1844. Pesten.”⁸⁶

A könyvtár megnyitására a nagygyűlés keretében került sor SZÉCHENYI István másodelnök, KÁROLYI György igazgatótag, az Akadémia tagjai és az érdeklődő közönség jelenlétében. A korabeli lapok, sajnos, csak futólag emlékeznek meg az eseményről, az érdeklődést ugyanis az Akadémia reformja kötötte le. Az ünnepség bevezetésül TOLDY olvasta fel dolgozatát a könyvtár kialakulásáról, amelyben ismertette a könyvtár történetének szakaszait, a gyűjtemény kialakulását, a könyvanyagot alkotó nagyobb hagyatékokat és a könyvtár akkori helyzetét.⁸⁷ Utána BAJZA József olvasta fel az alapító elnök iránti tiszteletből írt *A Telekiek tudományos hatása* c. dolgozatát,⁸⁸ s ezzel hivatalosan is átadták a könyvtárat a használatnak.

IV. A könyvtár nyilvános működésének első évei

(1844—1849)

A megnyitás idején a könyvtárnak mintegy kétharmad része volt feldolgozva, a többit felállították, hogy a használat, amennyire lehet, biztosítva legyen. 1845-ben a TELEKI-könyvtár katalógizálását kezdték el. Ezt a munkát már javarészt REPICZKY János vezette és végezte, mivel TOLDYt időközben az Egyetemi Könyvtár élére nevezték ki. A TELEKI-könyvtár anyaga 1850-re készült el,⁸⁹ azután a közben felgyűlt szaporulat feldolgozását vette sorra REPICZKY.

Új eredmény volt a gyarapodási napló felállítása, amelybe 1846-tól kezdve darabról darabra bevezették az új szerzeményeket; kötelespéldányt, vételt és ajándékot egyaránt. A napló tételei: dátum, a beszerzés forrása és a mű címe voltak. 1846—1849 között beszerzési forrásul a következőket nevezték meg: Helytartótanács, illetőleg 1848. novemberétől Közoktatásügyi minisztérium (ezek voltak a kötelespéldányok), titoknoki hivatal (valószínűleg az ajándékok és a csere útján szerzett munkák), könyvárusi úton szerzett, illetve legtöbbször a kereskedőt is megnevezve: HECKENAST, HARTLEBEN, KILIÁN, EGGENBERGER stb. (vásárlások). 1846-ban 656 db, 1847-ben 445 db, 1848-ban 1719 db és 1849-ben 85 db volt a gyarapodás.⁹⁰

Ugyancsak új eredmény volt a könyvtár rendszeres nyitvatartásának megszervezése is: naponta 9—1 óráig, április 1 és szeptember 30 között du.

⁸⁶ VÖRÖSMARTY Mihály *Lirai költemények* I. 137/e l. MTAK Kézirattárban.

⁸⁷ SCHEDEL Ferenc: *Az akadémiai könyvtár rövid története s művelése*. E könyvtár ünnepélyes megnyitások dec. 23. 1844. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 86.—91. l.

⁸⁸ BAJZA József: *A Telekiek tudományos hatása*. *Magy. Tudós Társ. Évk.* VII. k. 92.—129. l.

⁸⁹ *KGy* 1850. 27—28. l.

⁹⁰ MTAK Kézirattár. *Könyvtári iratok. Gyarapodási napló* 1846—1865.

3—6 óra között is lehetett a könyvtárat látogatni. Az Akadémia tagjain kívül elnöki engedéllyel más tudósok is használhatták. Megszervezték a kölcsönzést is: egyhavi határidőre egész éven át kölcsönöztek, tehát az akadémiai szünet alatt is. Kézikönyveket soha, ritka munkákat, kéziratokat a kisgyűlés engedélyével lehetett elvinni. Az engedélyt elsősorban az akadémiai munkákhoz adták meg, mint amilyen a *Nyelvemléktár* kiadása volt. DÖBRENTÉI pl. tömegesen tartott magánál nyelvemlékeket, s csak az 1849. évi ostrom után szállította vissza sietve az anyagot, nehogy nála pusztuljon.⁹¹ A kölcsönzés lebonyolítására nyomtatott térítvényt és egy e célra szolgáló füzetet tartottak, amelybe a kiadás dátumát, a kölcsönző nevét, a mű címét és a visszaadás dátumát jegyezték be.

A folyóiratok használata terén továbbra is nagyrészt a régi rend maradt érvényben. ALMÁSI BALOGH Pál ugyan 1841-ben javasolta, hogy a társaság biztosítsa a helybeni folyóiratolvasás lehetőségét. Igen helyesen érvelt; a folyóiratszámok nem rekednének meg hosszú időre egy tagnál, biztosítani lehetne a folyóirat-évfolyamok hiánytalanságát, és a teljes folyóiratok áttekintésével alaposan meg lehetne ismerni egy-egy kérdés irodalmát. A tagság azonban a megnyitás utánra halasztotta a külön folyóirat-olvasó felállítását, és továbbra is ragaszkodott a használat megszokott módjához. Csupán annyiban módosították e rendet, hogy a beérkezéstől számított két hónap után a *Tudománytár* szerkesztői bármely új számot magukhoz kérethettek. Új számokat 3—3 napra, köteteket két hétre lehetett kölcsönözni. Év végén a könyvtárnok kötelessége volt mindent visszakérni, hogy az évfolyamokat beköthethesse. Ez a használati rend 1846-ig maradt érvényben, attól kezdve a beérkezéstől számított egy hónapig csak helyben lehetett átnézni a füzeteket, s csak aztán kölcsönöztek.

A könyvtár helyzetét ezekben az években is anyagi bajok súlyosbították. A *Névkönyvek* tanúsága szerint most sem volt külön költségvetése, minden kisebb-nagyobb szükségletét közvetlenül az Akadémia pénztárából fedezték. Így természetesen nem lehetett szó rendszeres könyvtárfejlesztésről, a vezetők állandó takarékosagra intése nemcsak a könyv-vásárlásokban okozott nehézségeket, de megnehezítette a bútorozásra, papírra, írószerre, könyvkötésre stb. szükséges összegek megszerzését is.

Lényegében megoldatlan maradt a helyprobléma is. A DERON-ház könyvtár számára lehetetlen viszonyai után ugyan javulást jelentett a TRATTNER—KÁROLYI-ház nyolc helyisége, de ezek közül négy csak kis szoba volt. A szakrend szerinti felállítás természetesen nem használta ki maximálisan a helyet, mivel minden szakcsoport végén helyet kellett hagyni a szaporulatnak. Ilyen körülmények között feltehető, hogy az 50—60 000 kötetes könyvtár hamarosan minden helyet elfoglalt. Mivel minden helyet fel kellett használni az anyag elhelyezésére, nem volt mód a kutató, feldolgozó és raktárhelyiségek elkülönítésére. Ez a probléma viszont szorosan kapcsolódott a személyzeti kérdéshez: hiába is lettek volna ideális helyiségek, nem volt megfelelő számú és képzettségű személyzet a felügyelet, kiszolgálás és a könyvtári ügyek intézésére.

A személyzeti probléma alakulása körüli huzavona megértéséhez vissza kell pillantanunk a könyvtár életének korábbi szakaszaira. Elsőnek maga a TELEKI-alapítólevél foglalkozott vele: kikötötte, hogy a könyvtárnok az

⁹¹ KGy 1849. 58. f.

Akadémia rendes tagja legyen, könyvtárnoki munkájáért pedig a rendes tagi fizetésen kívül évi 300 forintot biztosított számára, a családnak tartva fenn a kinevezés jogát. E könyvtárnok feladata — az alapítólevél szerint — csupán a TELEKI-könyvtár gondozása volt. A Magyar Tudós Társaság terve és rendszabása⁹² viszont minden könyvtári munkát az ő hatáskörébe utalt. A TELEKI-család saját előírását tartotta magára érvényesnek, s mivel a felajánlott gyűjteményt még évekig nem adta át a társaságnak, nem is nevezett ki könyvtárost. Az időközben kialakult szabadrendelkező anyag őrzéséről tehát az Akadémiának magának kellett gondoskodnia. Erre vonatkozóan az 1833-i nagygyűlés hozott döntést,⁹³ amely a TELEKIEK kinevezési jogát tiszteletben tartva, a kinevezendő könyvtárost mintegy főkönyvtárnoknak tekintette, s az igazgatóság által segédörököt rendelt a könyvtárba beosztani. Ez a határozat is csak papiros maradt. Legközelebb 1837-ben, a TELEKI-könyvtár átvételéről szóló javaslat foglalkozott a kérdéssel, a kinevezendő könyvtárnok mellé az átvétel idejére szükség szerinti számú napidíjast ígért, későbbre pedig egy „a könyvtárostól függő segédet” és egy „hivatalszolgát”. Ugyancsak ez a javaslat szögezte le, hogy a könyvtárnokot, aki a társaság rendes tagja, az átvétel idejére minden rendes tagi munkája alól fel kell menteni. Ezzel szemben a gyűjtemény gyarapodásával egyre szükségesebbé vált a könyvtár rendezése, feldolgozása. A TELEKIEK nem neveztek ki könyvtárnokot, a munkát pedig nem lehetett halogatni: TOLDY Ferenc titoknok önként vállalkozott a könyvtári munkák elvégzésére. Nála alkalmasabbat keresve sem lehetett találni: mint tudós ismerte a könyvtár jelentőségét a kutatás számára, kitűnő szervezőképességgel rendelkezett, ugyanakkor pedig maga is foglalkozott a könyvtár elméleti és gyakorlati kérdéseivel. *A könyvtártan kézikönyve* címmel összefoglaló munkát tervezett, de csak a bevezető fejezet készült el, amely az ATHENAEUM Új folyam I. köt. 1843. évfolyamában jelent meg. Végleges kinevezéséről azonban nem lehetett szó, mivel TOLDY nem csupán a társaság egyik rendes tagja, hanem titoknoka volt, aki tudomány-szervező munkáját nem cserélhette fel az alakuló könyvtár szervezésének feladatával. Mint ideiglenes könyvtárvezetőnek évekig még megfelelő segéd-személyzete sem volt, a társaság „szolgáját” kellett könyvtári munkára is beállítania, csak 1841-ben neveztek ki külön „könyvtárszolgát”. Írnokot is csak nagy nehézséggel tudott kapni, ami a feldolgozást nagyon megnehezítette.

1842-től kezdve TOLDY igyekezett szabadulni a könyvtár gondozásának terhétől. Bizonyítványt kért és kapott tizenkét évi könyvtárosi működéséről, a két BATHYÁNY-könyvtár feldolgozása, felállítása körül szerzett érdemeiről.⁹⁴ Ezek birtokában az Egyetemi Könyvtár ideiglenes vezetői állásáért folyamodott, amit 1843. április 9-i kelettel el is nyert. Nem hagyta el azonban teljesen a feldolgozás közepén levő akadémiai könyvtárat. Még befejezte a katalogizálást, átvette a TELEKI-könyvtárat, és csak azután, 1846-ban jelentette a kisgyűlésnek, hogy sok más tennivalója miatt nem vezetheti tovább a már rendezett könyvtár ügyeit.⁹⁵ Mivel ugyanekkor a pénzügyi gyűjtemény öre, LUCZENBACHER (ÉRDY) János is lemondott, a kisgyűlésnek két állás betöltéséről kellett határoznia. E célból bizottság alakult FÁY András, ALMÁSI BALOGH

⁹² MTAK Kézirattár Tört. 4-r. 23. II. k. 22. f.

⁹³ NGy 1833. 43. l.

⁹⁴ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 15. — KGy 1842. 234. f.

⁹⁵ KGy 1846. 91—92. f.

Pál, LUCZENBACHER János és TOLDY Ferenc tagokból, akik kiválasztották a TELEKI-család elé terjesztendő könyvtárosjelölteket. Felvetődött a könyvtárosi és pénzügyi-teremtény-őri hivatal egyesítésének gondolata, hogy így a kettős fizetés nagyobb vonzerőt jelentene, és több vállalkozó akadna a társaság soraiban. A bizottság előbb ezzel a kérdéssel foglalkozott. Megállapította, hogy bár a kétféle hivatal más-más képességeket kíván, a pénzügyi-teremtény helyzete lehetővé teszi, hogy a gyűjtemények közös öre elsősorban könyvtáros legyen. A könyvtárnok személyének kinevezésénél elsőrangú szempont volt, hogy az illető meg tudja tartani a hivatalos órákat. Ennek alapján a bizottság LUGOSSY Józsefet, HUNFALVY Pált és GARAY Jánost jelölte ki. Az 1846. évi nagygyűlés elfogadta a javaslatot, a névsort STETTNER György nevével egészítette ki és a TELEKI-család elé terjesztette. E tagok egyikének kinevezéséhez kötötte a bizottság a könyvtárosi és pénzügyi-teremtény-őri állás egyesítését; ha a TELEKI-család a felterjesztett nevek közül választ, az illető megkapja a pénzügyi-teremtény őrzését is; ha nem, e tisztség kinevezési joga visszaszáll az Akadémia igazgatóságára.⁹⁶ Bár az 1847-i nagygyűlés ismét sürgette a könyvtáros kinevezését, a TELEKIEK érthetetlen okból még évekig halogatták, s csak 1850-ben lett HUNFALVY Pál az első TELEKI-család által kinevezett könyvtáros.

TOLDY távozása után tehát betöltetlen maradt a könyvtárőri hivatal, s mivel a társaság hiába fordult a TELEKIEKHEZ, kénytelen volt a maga hatáskörén belül megoldást keresni. Alkonyvtárnoki állást hoztak tehát létre, amelyre 1848-ban REPICZKY János lev. tagot neveztek ki.⁹⁷ Ugyanakkor rendezték a kisebb beosztású könyvtári személyzet ügyét is: RING Adorján írnokot elbocsátották, az alkonyvtárnok mellé segédírnokként GYURIKOVITS Istvánt, raktárnokként pedig FEKETE Somát osztották be az eddig ott dolgozó VARGA Soma helyett.⁹⁸

TOLDY szaktudását távozása után sem nélkülözhetette a könyvtár. Az Akadémia könyvtári bizottsága könyvtári utasítás elkészítésével bízta meg, amely a bizottság és kisgyűlés jóváhagyása után nyomtatásban is megjelent.⁹⁹ A színvonalas, részletesen kidolgozott munka valószínűleg német nagykönyvtárak szabályzatát vette alapul.

Az *Utasítás* az ideális könyvtár képét rajzolja, mint elérendő állapotot, amellyel szembenállt a hely-, pénz- és személyzeti problémák realitása. Nyolc fejezetből és a toldalékból tevődik össze. Ezek:

- I. A m. academiái könyvtár rendeltetéséről.
- II. Az academiái könyvtár alkatrészei és egymáshoz viszonyai.
- III. A könyvtár fenntartásáról és biztosításáról.
- IV. A könyvtár hasznosításáról.
- V. A könyvtár szaporodásáról.
- VI. A könyvtár használásáról.
- VII. A könyvtár belső kezeléséről.
- VIII. A könyvtári személyzetről.

Az I. fejezet egyetlen pontból áll, amely leszögezi, hogy a könyvtár elsősorban az Akadémia tagjai számára van rendelve, de idővel, a katalógusok elkészültével minden

⁹⁶ *KGy* 1846. 98—99. f.

⁹⁷ *KGy* 1848. 43. v.

⁹⁸ MTAK Kézirattár Tört. 2-r. 23. SZÉCHENYI István—TOLDY Ferencnek. 1848. júl. 1.

⁹⁹ *Utasítás a M. Academiái Könyvtár tisztviselői számára*. Buda, 1848. Az utasítás első formája az Egyetemi Könyvtár számára készült, később TOLDY az Akadémiai Könyvtár számára szükség szerint néhány ponton átalakította.

tudományos érdeklődésű polgár használhatja. A II. fejezet a könyvtár kettős tagozódását ismerteti: a szabadrendelkezésű és a TELEKI-anyagot, amelynek kezelésében — a cserénél — bizonyos különbség van. A III. fejezet a legrészletesebben kidolgozottak egyike: a könyvtári állomány megőrzési módjáról ír, a tűz-, por-, és férgek okozta károk megelőzéséről, a különböző típusú nyomtatványok legcélszerűbb kötetési módjáról, hangsúlyozza a könyvek és tartozékaik bélyegzésének fontosságát, kötelezővé teszi az olvasók vagy a könyvtári személyzet által okozott károk megtérítését, a raktári rend szigorú megtartását. A könyvállomány épségét a helyszámhoz kötés és az ezt mutató helyrajzi napló kell hogy biztosítsa, a bútorzatét és a felszerelési tárgyakét a pontosan vezetett leltár.

A IV. fejezet három részből áll: a szakrend, a jelzetalkotás és a katalógusfajták ismertetése. A szakrend elvi megfogalmazásáról már volt szó; a szakokon belül nagyságuk és kötésük szerint kell csoportosítani a köteteket. A könyvek jelzete helyhez-kötött: arab számok és betűk kombinációjából tevődött össze, a szekrényt, a polcot és a polcon elfoglalt sorszámot jelölte.

A katalógusfajtákról és készítésük módjáról igen bőven írt TOLDY, ezt a munkát tekintette a könyvtáros legfontosabb feladatának. Elsőnek három katalógus készítését tűzte ki:

1. *Alapcím-tár (Grundkatalog)*, amely külön cédulákon a könyvtár minden darabjának leírását tartalmazza, nyomtatványokét és kéziratokét egyaránt. A főcédulákon kívül részletes utalórendszert is előírt. A címleírás adatai: jelzet, a tudományszak megjelölése, szerző, cím, kiadó, a kiadás száma, kötetszám, mellékletek száma, kiadási hely, év, rétnagyság, kötés.

E katalógus betűrendes, kizárólag a könyvtár belső használatára szolgál. Ennek alapján készül azután a kötet alakú betűrendes *egyetemes névcím-tár (Universal-Katalog)*, amelynek címleírásai rövidebben írják le a nyomtatvány-, metszet- és kéziratanyagot. Ugyancsak az alapcím-tár nyomán készüljön a szakkatalógus. Szerkesztésekor a könyvtár anyagának összetételéből kell kiindulni, a legfontosabb szempont a gyors és könnyű tájékozódás kell hogy legyen. A szakkatalógus rendszerét mutatóként a katalógus elé kell iktatni.

E három fő katalógus után kerüljön sor öt másik katalógusfajta készítésére, ezek:

a) Egyetemes tárgymutató, lényegében a szakkatalógus betűrendes mutatója. E katalógustípust a tárgyszó-katalógus helyett javasolta TOLDY, amely véleménye szerint használatához képest aránytalanul sok munkát kíván és nagyrészt bibliográfiai munkákkal pótolható.

b) Betűrendes kézirat- és oklevélkatalógus részletes mutatókkal.

c) Ösnyomtatványok katalógusa az 1536-ig megjelent könyvekről. A címleírásokat időrendben, az év nélkül megjelenteket betűrendbe rakva kell elhelyezni, részletes mutatókkal.

d) Magyar- és magyar vonatkozású könyvek katalógusa. A Magyarországon megjelent, magyar szerzőtől származó és magyar vonatkozású munkák szakrendbe állított címsora mutatókkal.

e) Rajzok, képes táblák, térképek katalógusa, vezérszó szerint rendezve, betűrendben, részletes mutatókkal.

Az V. fejezet a gyarapodás módjait ismerteti: kötelezpéldány, ajándék, hagyatéok, a TELEKI-család vásárlásai, az ülések javaslatai nyomán tett vásárlások és csere útján került új anyag a könyvtár-birtokába.

A kötelezpéldányokra nézve kötelezte a könyvtárost, kísérje figyelemmel a hazai könyvtermést, hogy a be nem küldött műveket reklamálhassa. Ajándékokat, hagyatékokat, — ha nem kötötték feltételhez, — a titoknok vesz át, és eljuttatja a könyvtárhoz. A feltételekhez kötött ajándékokról a kisgyűlés dönt. Vásárolni csak olyan könyvet szabad, amelyeket valamely akadémiai tag kér, s csak ha az illető mű más pesti könyvtárban nincs meg. Kötelezi az *Utasítás* a könyvtárnokot a hiányos művek és sorozatok folyamatos kiegészítésére. Feleslegesnek tartott példányok a kisgyűlés hozzájárulásával elcserélhetők, ha a TELEKI-gyűjteménybe tartoznak, az alapító család engedélye is kell hozzá.

A könyvtár használatára (VI. fejezet) nem adott TOLDY új utasítást. Leszögezte a kölcsönzés és a helybeni használat már kialakult elveit, és az adminisztráció módját könyvekre és folyóiratokra vonatkozólag.

A VII. fejezet a vásárlás, feldolgozás adminisztrációjával foglalkozik. Főbb pontjai a beérkezett példányok teljességének megállapítása, a naplózás módja (tetelei: dátum,

a mű rövid leírása, a beszerzés módja, ár és könyvtári elhelyezés), a bélyegzés, a vásárlások évi kimutatása és adminisztrálása, a kötetés, az évi vizsgálat, a könyvtári eseményekről vezetendő jegyzőkönyv.

A VIII. fejezet a könyvtári személyzetről és kötelességeiről ír. A TELEKIEK által kinevezett könyvtárnok, egy az Akadémia által kinevezett alkönyvtárnok, szükség esetén egy irnok és a hivatalszolga teszi a személyzetet.

A toldalék a könyvtári állomány megvédéséről szóló fejezet kiegészítője, a takarítás és a kötetés módjáról ad részletes utasítást.

TOLDYnak a legkisebb részletre is kiterjeszkedő gondos, alapos munkájában csak két ponton találunk bizonyos aránytalanságot a célkitűzésekben: egyik túl sokat követel, másik túl keveset enged meg. Túlzottnak kell tekintenünk a felsorolt katalógusok számát, ha a készítésükhöz szükséges időt és munkát a könyvtár személyzetének létszámával és összetételével vetjük össze. Az *Utasítás* jelzi, hogy a katalógusok nem egyszerre, hanem fontossági sorrendben készüljenek, de így is beláthatatlan idő alatt tudná a könyvtári személyzet a mutatókkal részletesen ellátott katalógusokat elkészíteni. A másik, túlságosan szűkre szabott előírás a könyvtár vásárlásaira vonatkozik, s főleg akkor ötlük szembe, ha a könyvtár jellegét meghatározó pontot is figyelembe vesszük. A könyvtár végső célja, hogy tudományos közkönyvtár legyen. A vásárlásokról viszont azt mondja az *Utasítás*, hogy csak azokat a műveket szabad megvenni, amelyeket a társaság valamelyik tagja kér, és csakis, ha az illető munka más pesti könyvtárban nincs meg. Ez az elv túlságosan szűkre szabta a könyvtár fejlesztésének lehetőségét, és teljesen kizárta a gyarapodás tervszerűségét. A vásárlások koordinálására a magyar könyvtárak rossz anyagi ellátottsága miatt mindig szükség volt, de csupán a tudósok személyes kívánságaihoz szabni a vásárlásokat azt jelentette, hogy csak azok a tudománysszakok fejlődhetnek, amelyeknek éppen van képviselőjük az Akadémia tagjai közt. Az Akadémia pénzügyi helyzetét ismerve arra sem lehetett számítani, hogy az egy időre esetleg elhanyagolt területeket később visszamenőleg pótolni lehessen. Túlságosan merev volt az *Utasításnak* az a része is, amely kimondta, hogy csak a más pesti könyvtárban nem található műveket szabad megvenni, hiszen számmal vannak művek, amelyek nélkül tudományos könyvtár el sem képzelhető.

Ezek az említett részletek elsősorban azt bizonyítják, hogy TOLDY úgy látta, hogy az Akadémia pénzügyi helyzete igen súlyos, és a csak pénzzel megoldható esetekben, mint a vásárlásoknál, kénytelen volt engedményeket tenni. Más feladatoknál viszont, amelyek elsősorban munkát igényeltek, mert nagyobb követelményeket állítani, saját tapasztalataiból tudta, milyen teljesítményre képes odaadó munkával a könyvtáros, s utódjától is ilyen lelkes és lelkiismeretes munkát követelt.

Kevésen múlt, hogy a tárgyalt korszak végét jelentő 1849-es esztendő nem az éppen kialakult Akadémiai Könyvtár pusztulásának éve lett. Az év tavaszán Pest várható ostroma komoly gondot okozott az Akadémia vezetőinek, hogyan őrizzék meg a könyv- és levéltárat a pusztulástól. A titoknok és a levéltárnok megállapították, hogy a könyvtár biztonságosabb helyre költöztetéséről — a gyűjtemény nagysága miatt — nem lehet szó. Az I. emeleten elhelyezett levéltár viszonylag biztonságban volt, ide szállították tehát a pótolhatatlan értéket jelentő kéziratgyűjteményt is. A leszállítást, melyben HELMECZY Mihály pénztáros nagy érdemeket szerzett, május 4-én fejezték be, ugyanaznap, amikor az első ágyúlövések eldőrdültek.

A gyűjteményekért való aggodalom jogosult volt. Május 9-én találat érte a TRATTNER—KÁROLYI-házat, teteje leégett, de szerencsére sikerült elfojtani a tüzet, s a könyvtár nem pusztult el. Az Akadémiát a padláson elhelyezett néhány polc elézésén kívül nem érte kár.¹⁰⁰

A szabadságharc leverése korszakhatárt jelentett az Akadémia történetében. Az abszolutizmus új alapszabályt kényszerített a társaságra, amely biztosította a kormányzat beleszólását az Akadémia minden ügyébe. A változás természetesen a könyvtárra is hatással volt, a fejlődés üteme évekre lassúbb, az amúgyis súlyos problémák megoldása még nehezebb lett.

DÓRA F. CSANAK: HISTORY OF THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES 1826—1849

The Library of the Hungarian Academy of Sciences was founded in 1826, shortly after the foundation of the Academy. Count TELEKI donated his father's library containing 30 000 volumes thus creating a new public library in Pest. On account of lack of room and of certain legal misunderstandings, however, the Academy could not take possession of the library until 1844.

Meanwhile a numerous collection of books was established partly by means of purchase and by the extension of the copyright-copy system to the Academy (1837), partly by donations and inheriting literary remains. (Count TELEKI donated beside the mentioned library his own collection of books, incunables, codices, the legacy of the linguist KRESZNERICS, bought a number of new books and periodicals. Other donors were the MARCZIBÁNYI family, the Counts BATTHYÁNY, E. PÁZMÁNDY HORVÁTH, I. SÁNDOR members of the Academy and also unknown persons.) The department of manuscripts was also founded mostly by donations. The most important way of enriching the stock was the establishment of systematical relations of exchange with foreign academies and scientific institutions, creating a rich collection of modern periodicals.

In 1837 the Academy moved into a new building (though not yet an establishment of its own), where the library occupied eight rooms. Thus the lack of room was lessened for a while. After the rooms had been furnished, the leaders of the Academy made preparations for the taking over of the TELEKI Library. A commission was appointed to work out the details, but, as all rooms were occupied by the Academy's own collection of books, those had to be arranged first, and the taking over was postponed. There being no appointed librarian, F. TOLDY, secretary of the Academy accepted the task of arranging the books. With the help of a copyist he completed the alphabetical catalogue of 9 volumes by 1844. It was only then that the volumes of the TELEKI Library could be incorporated in the collection of the Academy. On Dec. 23, 1844, the library was officially opened.

In 1845—48 the cataloguing of the TELEKI Collection and of the new acquisitions continued. A record of new accessions was introduced and the regular opening hours were fixed. Financial difficulties still afflicted the library and the problem of the personnel was still unsolved. Though the salary of the librarian to be appointed was secured by the TELEKI-fund, the TELEKI family did not nominate the librarian until 1850, in spite of the repeated requests from the Academy. Until this time the whole staff of the library consisted of an assistant-librarian, a copyist and a store-keeper. TOLDY himself renounced in 1846, when he became director of the Library of the University. From 1846 on he still partook in the work of the library though not regularly. In 1848 he published his *Instructions for the Library of the Academy*, dealing with all its problems: the function, components, storage, cleaning, conservation, cataloguing, acquisition, use and administration of the library, the problems of personnel etc.

In May 1849, during the siege of Pest, the building where the rooms were rented by the Academy caught fire, but fortunately the library was saved. After 1849 a new constitution was forced upon the Academy enabling the government to interfere in all its affairs.

¹⁰⁰ *KGy* 1849. 57. v.—58. f.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Miért nevezi Bod Péter „Itinerárium”-nak az „Europica Varietas”-t ?

BOD Péter, a *Magyar Athenasban* viszonylag bőven foglalkozik SZEPSI CSOMBOR Márton alakjával. Az *Europica Varietas* alapján felvázolja európai vándorútja állomásait, idéz latin nyelvű epigrammáiból, megemlíti franciaországi tartózkodásának két epizódját, az *Udvári Scholáival* kapcsolatban pedig leírja a könyv keletkezésének körülményeit, könyvszeti adatait.¹

Mindez arra vall, hogy figyelmesen olvasta, forgatta CSOMBOR könyveit. Saját példányai ugyan — könyvtárának jegyzéke után ítélve² — nem voltak, de megtalálhatta e munkákat BETHLEN Kata könyvtárában: hosszabb időn át dolgozott itt, katalógusát is ő állította össze. Az Országos Széchényi Könyvtár, az *Udvári Scholának* éppen azt a BETHLEN Kata könyvtárából származó példányát őrzi, amely BOD kezében járhatott. Íme bizonyítékul a címlap verzőjára ragasztott egyszerű, dísztelen exlibris :³

A : B : BETHLEN KATA
G. TELEKI JÓ'SEF Őzvegye
könyvei közzül való.

BOD ezeket írja BETHLEN Kata bibliotékájáról készített „laistrom”-ában a CSOMBOR-könyvekről : „Tsombor Marton Varanai Magyar Pap irt illy nével :

1. *Udvári Oskola*, melyet a Bedegi Nyári István Fiának tanitatasának alkalmosságával botsatott világra Bartfan, 1623. 8R.

2. *Itinerarium* ; amellyben megirja idegen országokban való bujdosását mit látott, halott, szenvedett. Nyomt. 8R.”⁴

¹ Nagyszében, 1766. 312—314. l. BALASSIRól pl. alig két oldalt : 18—19. l. ZRINYI-ről még annyit sem ír : 332—333. l.

² Vö. : RADVÁNSZKY Béla : *Bod Péter könyvtárának jegyzéke*. Magy. Könyvszle. 1884. 58—59. l.

³ BETHLEN Kata még életében a nagyenyedi ref. kollégiumnak adományozta könyveit (vö. : *G. Bethlen Kata végrendelete és alapító levelei*. Közli : SZÁDFECZKY Lajos. Történelmi Tár. 1895. 544. (A kollégium könyvtára azonban 1849. január 8-án a román felkelők támadása következtében elpusztult, így érdekes, hogy ezen darabja megmaradhatott. Eddig csak a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában lévő *Váradí Disputatio* címlapjának verzőjáról ismertük BETHLEN Kata exlibrisét. (Közlik : LUKINICH Imre — KÖBLÖS Zoltán : *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa*. Erdélyi Múzeum. 1907. 31. l.) Az Országos Széchényi Könyvtár *Udvári Scholájának* külön értéke, hogy megőrizett egy másikat.

⁴ *Gróf bethleni Bethlen Kata gróf Teleki Jó'sejné a maga számára gyűjtögetett magyar bibliotékájának laistroma. Összeírta Bod Péter*, 1752. Sajtó alá adta : B. K. P. [BOLDIZSÁR Kata Piroška] Bp. 1911. 99. l. A 8R nagyság-jelölés BOD elírása lehet, a *Magyar Athenasban* már helyesen 12R található.

A *Magyar Athenas* megfelelő leírása hasonló, de bővebb : „... ki botsátotta az utazását magyar nyelven, mellyet nevezett *Itineráriumnak*. Magyar országban lett Váranai Magyar Pap, egy könyvet irt sokféle Historiátskákot egybe szedegetvén, mellyet nevezett *Udvári Oskoldának*. Ezzel akarta jó erköltsökre tanítani s rendes maga viselésére a Nagyságos Bedegi Nyári Ferentzet, a Nyári István Fiját. Nyomtattatott Bartfan 1623-dik eszt. 12R. Vagyon ajánlva a nagyságos Telegdi Anna Aszszonynak, Nyári István Szabolts Vármegye Fő Ispanynyának, Bethlen Gábor Fejedelem Tanátsának Házas-Tarsanak. Ennek férjének Atyja vólt Nyári Pál Szentelt vitéz. A mig e könyv nyomtatása el végeztetett, adgig [sic!] az Urfi is kinek számára iratott vólt, életét el végezte.”

Mindkét esetben feltűnő : mennyivel többet, pontosabbat tud Bod az *Udvári Scholáról* az *Europica Varietasszal* szemben. A valószínű magyarázat az lehet, hogy az *Europica Varietasnak* olyan csonka példányát használta, melynek hiányzott a címlapja (ezért nem ismeri a címét, kiadásának helyét, évét), de hiányzottak első lapjai is ; czeken *Az irigy és kedvellen olvasónak* c. rész, a szerző előszava, VELECHINUS István, BOCATIUS János, GÖNCZI ASZALÓS Mihály, GÖNCZI SZABÓ Zsigmond s WOLPHIUS János CSOMBORHOZ írott üdvözlő versei, valamint a 16. lapon kezdődő *Occasio Itineris* c. bevezető olvashatók.⁵

Az *Europica Varietast* tehát nem CSOMBOR, hanem BOD nevezte el *Itineráriumnak*,⁶ aki az általa ismert csonka, hiányos példánynak bizonyára tartalma miatt, s azért adta ezt a címet, hogy a *Magyar Athenásban* ne kelljen címtelennek feltüntetnie.

Hogy ilyen módon megcsonkult *Europica Varietast* használt, az alábbi fejtegetéseinkkel is bizonyítható, amelyek során arra a filológiai szempontból talán nem érdektelen kérdésre is választ kapunk : *mikor született pontosan* SZEPSI CSOMBOR Márton?

Ha BOD olvasta, helyesebben olvashatta volna az *Europica Varietas* előszavát és bevezetőjét, biztosan örömmel felhasználja írói lexikona számára az ott található gazdag könyvészeti és életrajzi vonatkozásokat ; hisz ezekből a könyv kiadásának okairól, CSOMBOR életének eseményeiről (az első vándorutak, a szepsi, nagybányai, gönci tanulóévek, a telkibányai skólamesterség stb.) értesülünk. Ezzel szemben a *Magyar Athenasban* csupán ezt olvashatjuk : „Tsombor Marton. Született a Szepességben 1595-dik eszt. tanult Késmarkon 1616-dik esztendőig. Akkor elindult Magyar országból és egybe járta gyalog Tseh országot, Silesiát, Prussiát, Dantzán a Gymnasiumba bé vétetvén az Alumnusok közzé, jó darab ideig tanult...”

Kérdés most már, honnan tudja BOD mégis CSOMBOR születési dátumát, s azt, hogy Késmárkon és Danczkában tanult? Hogy a Szepességen (Szepsin) született, ezt valószínűleg származási nevéből következtette ki. Teljes nevét az *Udvári Schola* címlapján láthatta. Azt pedig, hogy 1595-ben, egy egyszerű kivonás útján az *Europica Varietas* Prágáról szóló részéből, ahol ezt írja CSOMBOR : a Városháza-torony melletti igen jó skólában „egy kedves társamat — kivel tizenket esztendőös koromban 1607. eszt. laktam a kesmarki scholaban — Fröhlich Matyást nagy kedvem szerint valo állapotban találtam.”⁷ Danczkai tanulásáról pedig egész részletesen a Lengyelországról szóló fejezetben olvashatott.

⁵ Kéziratomból elkészülte után HEREPPI János ny. múzeumigazgató volt szíves felhívni a figyelmemet (az exlibrisről mondottakkal együtt) BODnak még 1747-ben készített katalógusára. Ennek CSOMBORRA vonatkozó sorai teljesen igazolják a fenti elképzelést : „Tsombor Márton : 1. *Udvári skolája*. Bártfan 1613 [!] 12 r. 2. *Utazásának leírása*. Sem eleje sem vége.” Kiadták : LUKINICH Imre—Köblös Zoltán : I. m. 43. l.

⁶ *Itinerarium* = Uton-járásnak megírása. PÁPAI PÁRIZ Ferenc : *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Lőcse, 1708. 335. l.

⁷ *Europica Varietas*. Kassa, 1620. 374. l.

Ugyancsak bizonyítását látjuk gondolatainknak abban, amit az első CSOMBOR-tanulmány szerzője: ERDÉLYI János felvetett, hogy ti. Bod tévedett, amikor 1595-ben jelölte meg CSOMBOR születési dátumát, mert az maga mondja műve *bevezetésében*, hogy az 1616. évben 22. évében járt, tehát csak 1594-ben szülehetett.⁸ Itt valóban van egy idézet, aminek alapján ez kimondható: „... annak utánna 1616. esztendőben, időmnek penigh 22 esztendejiben...”⁹ Ezt azonban, mint bizonyítottuk, Bod nem láthatta. ERDÉLYI (aki az *Europica Varietas* 385. lapig ép, sárospataki példányát használta) már annál inkább láthatta volna, de úgy látszik nem látta meg a könyv végén lévő előbb idézett másik utalást, amely Bod forrása volt.

Két nagy tudós... két vélemény. Azok, akik utánuk írtak CSOMBORRÓL, vagy az egyik, vagy a másik következtetését fogadták el, vagy maguk döntöttek a kérdésben az említett idézetek *egyike* alapján, tekintve, hogy *ellentmondanak* egymásnak.¹⁰

Ez az ellentmondás azonban csak *látszólagos*, mert ha feltételezzük: CSOMBOR tudta, mikor született (kétszer is utal erre!), akkor ezek az utalások egyértelműek. Azok is, hisz az, hogy CSOMBOR az 1607. esztendőben tizenkét éves volt, *csak* ezt jelentheti: 1595-ben született. Ennek viszont csupán látszólag mond ellent a másik idézet, mert aki 1616-ban élete 22. esztendejében járt, az 1595-ben *is* szülehetett. SZEPSI CSOMBOR Márton születési dátuma tehát: 1595.

KOVÁCS SÁNDOR

A' SETET HAYNAL-CSILLAG-UTAN BUDOSO címlapjáról. „A' SETET HAYNAL-CSILLAG-UTAN BUDOSO LUTERISTAK VEZETŐJE. Mely útba igazította a' Vittebergai A c a d e m i á n a k Fridericus B a l d u i n u s által ki-bocsátot feleletit a' KALAUZra. PAZMANY PÉTER Esztergami Ersek írta. ... Nyomtatta BECHBEN A' KOLONIAI Udvarban, FORMICA MATE M.DC. XXVII. Esztendőben.”

1. A címlapnak e szövegét a TODORESZKU-gyűjtemény példányának fényképi hasonmásáról írtam le. Összehasonlítva ezt a hasonmást két másik példány fényképi hasonmásával, eltéréseket találtam közöttük.

Az eltérések magyarázata az, hogy a másik két példányon egykorú tintajavítások vannak: ékezet-felrakások, betű-berajzolások. A budapesti Egyetemi Könyvtár példányának címlapját egykorú vagy közel egykorú kéz átjavította — nyilván — egy újabb kiadás számára: a nagy betűkön hiányzó ékezeteket tintával behúzgálta a magánhangzók mellé vagy felé, a HAYNAL Y-ját átjavította J-re, a BUDOSO szóba berajzolt egy nagy J-t, a Mely szóba még egy l-t, a Vittebergai szó második szótagjában az e betűre rárajzolta a nazalizáció jelét, a CSILLAG és ki-bocsátot cs-jét ch-ra, a ki-bocsátot végső, magányos t-jét két tt-re javította.

⁸ ERDÉLYI János: *Szepsi Csombor Márton*. Sárospataki Füzetek. 1857, 377—387. l.

⁹ *Europica Varietas*. Kassa, 1620. 18. l.

¹⁰ HORÁNYI Elek szinte szó szerint Bodot idézi: „Tombor (Martinus) natus in Scesupio, MDXCV. Kemarkini operam litteris inpedit, usque ad annum MDCXVI. Ex Hungariam deinde pedes ut plurimum Bohenniam, Silesiam, Borussiam, peregravit. Dantisci inter alumnos relatus, longios tempus litteris consecravit.” *Memoria Hungarorum*. Viennae—Posonii, 1775—1777. tom. III. 455. l. Szintén 1595-öt írnak: FERENCZY Jakab—DANIELIK József: *Magyar Irók. Életrajz-Gyűjtemény*. Pest, 1858. I. k. 867. l. SZAMOTA István: *Régi magyar utazók Európában 1532—1770*. Nagy-Becskerek, 1892. 71. l. ZOVÁNYI Jenő: *Theológiai Ismeretek Tára*. Mező-Túr, 1901. III. k. 280. l. 1594-et állít: KEMÉNY Lajos: *Szepsi Csombor Márton*. Földrajzi Közlemények. 1916. 268. l., s a mai irodalomtörténetírás is ezt vallja: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*. Szerk.: BARTA János és KLANICZAY Tibor. Bp. 1951. I. k. 528. l.

A Pázmány Péter Tudományegyetem kiadásában (1900) megjelent *A' setét hajnal csillag*-ot Kiss János teológiai egyetemi tanár rendezte sajtó alá, közölve e példány címlapjának hasonmását is. Az ő véleménye szerint e példány címlapján levő fenti javítások PÁZMÁNY Péter kezétől származnak, aki e művet újra ki akarta adni; PÁZMÁNY a mű szövegén is eszközölt változtatásokat, amelyeket Kiss János az egyetemi új kiadásba jóhiszeműen bevett, a lap alján, jegyzetben közölvén a nyomtatásban már megjelent sorokat is.

Kiss Jánosnak az a feltevése, hogy a címlap javításai (szövegjavítása bennünket e helyen nem érdekel) PÁZMÁNY kezétől származnának, nem valószínű. PÁZMÁNY Péter a *cs* hang írásának kérdésében már 1605-ben állást foglalt: azt javasolta, hogy az eddigi *cz*, *chi* helyett írják a *cs* hangot mindig *cs*-vel. Ő és iskolája, kollégiuma — KÁLDI György kivételével — elfogadta e helyesírási újítást. Az a kéz azonban, amely a címlap két *cs*-jét kijavította *ch*-ra, nem fogadta el. PÁZMÁNY maga tagadta volna meg a már híveitől is általában elfogadott helyesírási újítását? Nem! Amint Kiss János is kiemeli e műhöz írott bevezetésében: „mennyi minden fontos országos és egyházi ügygel volt akkor Pázmány, mint az ország primása elfoglalva”! Nem ért ő rá arra, hogy címlap-betűk kijavításával vesztesse idejét. Ott voltak káplánjai, papjai, a jezsuita kollégium tanárai, efféle munkát el tudtak végezni ezek is. Még az első kiadás címlapját sem maga PÁZMÁNY korrigálta. Ő nem hagyta volna rajta a *BECHBEN*-t *CH*-val.

2. A harmadik hasonmás NOVÁK László: *A nyomdászat történetében* (III. 81. lap) jelent meg. Ennek az eredetijén is javítgatott egy ismeretlen kéz, de az előbbinél kevesebbet: a *BUDOSO* szóba az *U* után berajzolt egy nagy *J* betűt, az utolsó *O*-ra ékezetet húzott, a *Wittebergai* második szótagjának *e*-je felé oda rajzolta a nazalizáció jelét, és a *ki-bocsátot* végső *t*-jéhez még egy *t*-ét rajzolt. Semmi okunk annak feltevésére, hogy az itt javítgató kéz is második kiadás számára készítette elő a címlapot.

3. SZABÓ Károly címléírása a három előbbtől eltérő. Mindenek előtt említsük meg, hogy SZABÓ az *RMK*-ban a címlapokon nemcsak nagy kezdőbetűvel, hanem nagy nagy betűvel írt szavakat is kis betűkkel írja, a tulajdonnevek első betűjét azonban nagygyal, s a szók leírásában mindig pontos. Azért feltűnő, hogy nála e hasonmások *CSILLAG* szava helyett *csillag*-ot találunk (egy *l*-lel), az *Esztergami* szó helyett *Esztergomi*-t, az *Udvarban* helyett *Vdvarban*-t. Bízva SZABÓ Károly leírásában, azt tételezhetjük fel, hogy ő a címlaphasonmásban ismertetett kiadásoktól eltérő példányt látott, — azaz e műnek van címlap-variánsa.

4. De annak, aki PÁZMÁNY műveit olvasgatta, feltűnhetik az is, hogy a címlapon a *setét* ~ *sötét* alakváltozatból a *setét* alakot látja. Hozzászókot PÁZMÁNYNÁL az *ö-ző* alakokhoz, a ki a *böcsül*, *böttü*, *csöcsömö*, *csöppül*, *ötte*, *födöz*, *fölött*, *megförtözik*, *jelköltünkben*, *röppül*, *söprü*, *szösz*, *szömtelen*, *bövön*, *szököll*, *megszentöl*, *ellenközik*, *gyöleközet*, *követközik*, *véthközik*, *lött*, *tött*, *vött* szókat *ö-ző* alakjukban használja, de a *csepp*, *kereszt*, *keresztynén* (így), *setét* szavakat nem írja *ö-s* alakban. E szavak a XVII. századi dunántúli katolikus irodalmi nyelvben ilyen alakjukban éltek. Szórványosan elkerült ez a nyelvszokás a Felvidékre, olykor protestánsokhoz is, de debreceni, kolozsvári nyomtatványokba — eddigi tapasztalatom szerint — a XVII—XVIII. században nem.

5. Az olvasó elébb ismeri meg a mű címét, mint tartalmát. A tárgyalt mű címe is meglepő annak, aki történelmi előzményeit nem ismeri, és a címben *setét* hajnalcsillagról értesül. A *hajnalcsillag*, az *esthajnal*, *esthajnali csillag*, a *Venus*, más nevein *Hesperus*, *Phosphorus*, *Lucifer* ragyogó, szikrázó, fényt szóró csillag, PÁZMÁNY könyvének címében pedig *setét*. Aki azonban ismeri e mű történelmi előzményeit, elmosolyodik: milyen szellemesen visszavágott PÁZMÁNY annak a wittenbergi luteránus professzornak, aki az ő *Isteni igazságra vezérlő Kalauzá*-ra írott válaszművének a *Phosphorus Veri Catholicismi* címet adta.

Hogy a címben kifejezett csipős gúnyt érthetőbbé tegyük, foglaljuk össze röviden az előzményeket.

PÁZMÁNY 1613-ban kiadta a *Kalaúzt*, amelyben hatásosan támadta a luteránus és kálvinista tévelygéseket. A magyar protestáns prédikátorok között — a kortársak véleménye szerint — egy sem akadt, aki méltóan meg tudott volna felelni a súlyos támadásra, ezért az ország luteránus nádora, THURZÓ György külföldi luteránus hittudósok segítségét akarta igénybe venni, s a cáfolat költségeinek fedezését magára vállalta. THURZÓ meghalt, de özvegye folytatta férje kezdeményezését, és a wittenbergi egyetemet kérte fel a cáfolat megírására, lefordítatván latin nyelvre a *Kalaúz*-t. A cáfolatnak BALDUINUS Fridericus a következő címet adta: *Phosphorus Veri Catholicismi*. Magyarul: *Az igaz catolicizmus hajnalcsillaga*. Ezzel a művel BALDUINUS vissza akarta téríteni a *Kalaúz* által megtévesztett katolikusokat az „igaz valláshoz”, a luteranizmushoz. E vitairatra volt PÁZMÁNY visszavágása *A setét hajnal-csillag után budosó luteristák vezetője*, melyben PÁZMÁNY a vaksötétségben, csillagtalán, fény nélküli éjszakában tévelygő luteránusokat akarta az „igaz istenhívéshez” visszavezetni. A „setét hajnal-csillag” egy, a PÁZMÁNY műveiben lépten-nyomon előforduló, gyilkosan gúnyos, csipős ötletek közül, melyekkel megismerkedhetik az olvasó a teológiai fejtegetések elkerülésével mindjárt *A setét hajnal-csillag* elején. Ez a szép költői sor tehát nem bujdosók dalának kezdete, — bár, a hajnalcsillag jelzőjének a „fényes” jelzővel felcserélése után annak is szép lenne, — hanem a vallásháborúk idején útmutatás a tévelygőknek a megtérésre.

6. De a címlapon meglep és gondolkodóba ejt *az évszám*, a mű megjelenésének éve is. A *Kalaúz* 1613-ban jelent meg. Ezt — mint már említettük — THURZÓ Györgyné lefordította latin nyelvre, és megküldte a wittenbergi egyetemnek, amely a válasz megírásával BALDUINUS Fridericust bízta meg. „... a’ Balduinus pennáját megélesíté a Magyar arany, — írja PÁZMÁNY — és a’ Collegium Theologicum erszénye telvén, közönséges czimborával írának valamit a’ Kalaúz ellen... Balduinus könyve Három részre osztott — folytatja PÁZMÁNY — Egyikben, Szitok; Másikban, Hazugság; Harmadikban, Tudatlan balgatagság foglaltatik.” — „Csrippeltek ez-előtt-is imez-amaz tudatlan Sóczék a’ Kalaúz némely czikkelyin, aprólékos papirossacskákan: De most immár, a Luter *Successora* avagy Hely-tartója, *Balduinus*; a Luterista Romának, az-az *Vittenberg*ának tellyes *Académiája*, az-az, minden tudós bölcseinek sokasága, nyúlt a dologhoz; és hoszszú Irással igyekezett a Kalaúz rontására.” Szóval a választ a *Kalaúzra* Wittenbergben nem egyedül BALDUINUS írta, hanem az egész Akadémia, bölcsék sokasága. Így is eltartott tíz esztendeig, míg BALDUINUS műve, a *Phosphorus* megjelent, 1626-ban, kis negyedrért alakban 40 és 1264 lapon. PÁZMÁNY válasza, *A setét hajnal-csillag*... egy év múlva, 1627-ben már az olvasó kezében volt, szintén negyedrért alakban, 488 lapon.

Lehetetlennek kell tartanunk, hogy PÁZMÁNY, akinek sok elfoglaltságot jelentett esztergomi érseksége és egy ország katolikus papságának felügyelete, egy év alatt elolvasta a *Phosphorust*, és a választ néhány hónap alatt megírta (a kéziratot, ha fokozatosan is, nyomdába adta, hol kivételes gyorsasággal kiszedték, kikorrigálták, kinyomták, a könyvkötőhöz küldték, aki szintén rekord idő alatt bekötötte). Nem valószínű ez az expressz válasz — egy ember munkájából. Hihetőbb, hogy — miként BALDUINUSnak segített *az egész wittenbergi Akadémia, bölcsék sokasága*, PÁZMÁNYnak is segített *a pozsonyi, a nagyszombati kollégium*, elsősorban olyan teológusok, mint BALÁSFY Tamás „bosznai püspök”, aki majdnem olyan művészettel, pátozzsal, stilisztikával írt, mint PÁZMÁNY, s ha kell, épp úgy nem riadt vissza a kacskaringós szitkozódástól, mint ő, — segíthettek a SZYL Miklósook, LETHENYEI Istvánok, SALLAI Istvánok, akik benne voltak az ellenreformáció irodalmi harcaiban, s nem valószínű, hogy éppen a legfontosabb harcból maradtak volna ki.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Apáczai Csere János könyvtárának töredéke. Az elmúlt századokból vajmi kevés könyvgyűjtőt tartunk nyilván, pedig minden iskolát járt ifjúnak kétség-telenül kellett, hogy kisebb-nagyobb könyvtára legyen. Különösen igaz ez a külföldi akadémiákra bujdosott diákokkal kapcsolatosan. Anyagi javaik szerint közülük nem egy százakat is költött könyvvásárlásra. Ha a külső országokbeli egyetemek tanulóinak névsorából kiírjuk a magyarországi és erdélyi tanulók nevét, e számtalan névvel együtt ugyanannyi magánkönyvtár egykori meglételéről lehetne megemlékeznünk, csak hogy e gyűjtemények sorsa kérésézetű: élete rendes körülmények között a gyűjtő halálával meg is szűnt: részben a mostoha viszonyok, részben a gondatlanság miatt szétkallódott; ma legjobb esetben egy-egy közkönyvtárban találhatjuk meg a pusztulást elkerült egyik-másik kötetet.

A hollandiai akadémiákon tanult APÁCZAI CSERE Jánosról tudjuk, hogy ő sem lehetett valami bőséges anyagi javakkal megáldva, hiszen amint II. RÁKÓCZI György fejedelemnek édesanyjához 1656. január 10-én írott levelében olvassuk: „Apáczaihoz semmi közünk, kegyelmes asszonyom, collegium költségével püspök uram taníttatta”,¹ és mégis az ismeretekre szomjas, jeles tudományú teológiai doktor hihetőleg minden megtakarított pénzeckéjét könyvvásárlásra fordította. Amikor 1653. augusztus 25-én hazaérkezvén — SZÉCHI SERES István sáfárpolgár számadáskönyve szerint —, Kolozsvárról „viszi Apalczai Janos Deakot Enyedigh Czompo Leorincz 3 louon mil(liaria) 5. teszen fl. 1. den. 87. Eodem az portekajat Viszi Fodor Istvan 8 ókrón, teszen fl. 2. den. 50.”,² e portékák között bizonyosan nem egy hordó könyvvel is meg volt rakodva. APÁCZAI ugyanis bár feleségestől érkezett, a messzi földről részben hajón, részben pedig szekérművel utazva, feltételezhetőleg mégis csak a legszükségesebb egyetmást hozta magával, tehát bútorféléket éppen semmit. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy Kolozsvárra 1656. június 17-én történt visszatértükkor az egyházközség pénzén csináltatott bútorokkal berendezett ház várta az itteni iskolához rendelt új scholamestert.³

Az ekkor készült berendezési tárgyak között volt „1 kön tarto” is, amelyet 2 forint 50 pénzért készített az asztalos.⁴ Ennek a könyvtartónak polcain állott köteteket szeretőnk megismerni, sajnálatos körülmény azonban, hogy csak nagyon kis töredékről lehetséges beszámolnunk.

APÁCZAI könyvtárának köteteiül legelőbb is azokat a műveket sorolom fel, amelyeket az egykorú bejegyzések alapján az ő kétségtelen tulajdonául állapíthattam meg. Hihető, hogy könyveinek legtöbb darabja ahhoz az intézethez került, amelynek maga is tanára volt, s amelyért egészségét s így életét is feláldozta. E könyvek számát azután az évszázadok folyama alatt bekövetkezett elkallódás fogyaszthatta meg.

I. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában az egész könyvválomány átkutatása alkalmával került elő az alábbi néhány kötet:

1. ALCMARIANUS. Adr. Meti ALCMARIANI *Arithmeticae Libri Duo: Et Geometriae Libri VI.* Lvgdvni Batavorvm, 1650.

Valószínű, hogy APÁCZAI ennek a könyvnek az alapján tanította a nagyobb számtant, amely — BETHLEN Miklós szerint — azelőtt „a magyar nemzetségben hírrel sem hallatott az arithmetikának négy első speciesén kívül.”⁵

¹ SZILÁGYI Sándor: *A két Rákóczy György családi levelezése.* 499. l.

² *Kolozsvár-városi sáfárpolgárok számadáskönyve,* 1653. 40. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

³ HERPEI János: *Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei.* Páosztortúz. 1925. 260—62. l.

⁴ *Református háztartások 1655/56. évi Számadó Regestromok.* 34/B. levél. (A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában.)

⁵ *Bethlen Miklós Önéletrása.* II. 231. lapjáról idézi SZILÁGYI Sándor: *Vértanúk a magyar történetből.* 107. l.

APÁCZAI saját tulajdonának megállapításához idézem a címlapra írt egykori feljegyzést: „Andr. P. Portsalmi | post mortem Joh. Apaczii”.

E kötet elülső őrlevelének *A* lapjára kézírással a következő sorok vannak feljegyezve: „Charissimus librorum Stephani | Katona Geleini? | Anno 1653 | Franequerae Frisorum | Imó Sum ex Libris | Matthiae Varadinj, mpria | Anno Dni 1658. Claud.”

2. ALTHUSIUS. Johan ALTHUSI U. J. D. *Politica*. — Herborn, 1625.

ALTHUSIUS János (1557—1638) herborni tanár, majd Emden városi ügyész műveiben a népfenség elvének szószólója; küzdött a boszorkányperek ellen is.⁶

E kötet elülső őrlevelének *A* lapjára kézírással a következő sorok vannak feljegyezve: „Charissimus librorum Stephani | Katona Geleini? | Anno 1653 | Franequerae Frisorum | Imó Sum ex Libris | Matthiae Varadinj, mpria | Anno Dni 1658. Claud.”

Ugyanannak *B* lapján az alábbi kézírást találtam: „Sum ex libris M. Varadj | Ao 1659. Claudiopoli mpria | Qui pro Justino historico, Curtio | & Sallustio cessit Joh. Apacio Claudiop. ao 1659 | Maji 1. | ex donatione Praeceptoris | sui Pauli Tsernatoni post | mortem D. Apaczai. fl. — | Valentini K. Istvandi | & amicor[um] ejus. | Anno 1661 die |”

A címlapon sajátkezű névjelzéssel: „Joh. Apacii | Theol. Doct. | & Prof.”

E kötet azonos azzal a példánnyal, amelyről 1658. december 27-én ifjabb GELEJI KATONA Istvánhoz, régi barátjához intézett levelében maga APÁCZAI számol be. Ugyanis GELEJI „szerelmes gyermeke halálából, sok kárvallásából és mostani szomorúságából származott szomorú állapotjában”-ban szorult anyagi helyzetén valamennyire enyhítendő, könyvtárának vagy legalábbis egy részének eladására határozta el magát. E levél szerint a könyvek közül EUTROPIUST maga APÁCZAI vette meg olyan áron, amilyennél többet nem is lehetne kapni, azonban soraival egyidejűleg ajándékképpen vissza is küldi. „A Socratest Tsernatóni uram vette meg, ítélem egy forintot. Az Althusius egy deáknál vagyok, többet nem tudok.”⁸ E mellé azután egy másik eladásról is van tudomásunk, ugyanis a kollégium APÁCZAI-albumában levő feljegyzés szerint: ugyancsak 1658-ban „Generosus et amplissimus D. Nicolaus Váradi emit Globum Coelestem ac Terrestrem cum Institutione Astronomica de Usu Globorum Gvil. Blaev. (Tallero) Imper(iale) 12.” Ez az ég- és földgömb, a hozzátartozó utasítással együtt hasonlóképpen GELEJI tulajdona volt, amelyet — a ma is meglevő *Institutio* kötési táblájára nyomott super-exlibris szerint — 1652-ben Utrechtben vásárolhatott.⁹ Egészen bizonyos, hogy ezeknek az instrumentumoknak megvételére APÁCZAI beszélt reá a gazdag VÁRADI Miklós kalmárt, az eklézsia főpatrónusát, BETHLEN Miklós nagyapját.

Az előbbi idézetből tehát megállapíthattuk, hogy GELEJI könyvtárának darabjai közül ALTHUSIUST egy VÁRADI Mátyás nevű kolozsvári diák vásárolta meg, APÁCZAI azután 1659. május 1-én övele cserélt, három latin auctort adván érte. Majd az ő halála után CSERNÁTONI Pál kollégiumi lektor tulajdonába jutott. Ugyanez a CSERNÁTONI mint az ifjú BETHLEN Miklós nevelője 1661 májusában tanítványával együtt külföldi akadémiákra indult.¹⁰ Ugyane tájban kellett e könyvnek is újra gazdát cserélnie. BETHLEN Miklós külső országokbeli tanulása közben megemlékezik egy ISTVÁNDI István nevű ifjúról, akinek apja ISTVÁNDI Bálint volt. Ez „Kolozsvárott igen gazdag első református ember, és e veszett tékozló fiú egyetlen egye volt, és az atyám s az én híremért

⁶ DÉZSI Lajos: *Világirodalmi Lexikon*. I. 93. l.

⁷ Ifj. GELEJI KATONA István teljes neve utólag kihúzva.

⁸ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 141. l.

⁹ HERPEI János: *Néhány adat gr. Bethlen Miklós tanuló-éveiből*. Erdélyi Múzeum. 1938. 295—96. l.

¹⁰ BETHLEN M. I. 271. l.

adta volt inasnak hozzám.”¹¹ Hihető, hogy BETHLEN ITVÁNDI keresztnévében tévedett, hiszen így mosódhatott el emlékezetében többek között a schola egyik tanárának: SIKÓ Jánosnak is keresztnéve Mihállyá.

A kollégium könyvtárában találtam egy másik könyvet is, amely ISTVÁNDI Bálint adományából 1668-ban került a kollégium tulajdonába.¹² Lehetséges, hogy ALTHUSIUS is ezzel együtt jutott az „alma mater” bibliothecájába.

3. APÁCZAI. *Disputatio Theologica Continens Introductionem Ad Philologiam Sacram*, ... | Ventilandum Proponit, Johannes TSERE APATZA Transylvanus. Ultrajecti, 1650.¹³

A címlapra írt kézírás szerint: „Johannis Apacii, post mortem ejus | Andreae Portsalmi.”

E füzet tehát a szerző saját könyvtári példánya volt, amely — halála után — egykori tanára, majd tanártársa tulajdonába jutott. PORCSALMINAK 1681. május 19-én történt elhunytja után szállhatott a kollégiumi könyvtárra.

4. CALEPINUS. Ambrosius CALEPINUS *Passeratii, Sive Lingvarum Novem* *Dictionarium*. Lvgdvni Batavorvm. É. n.

CALEPINUS e kiadása kilenc nyelvű lévén, nem tartozott a szavak magyar jelentésével is bővített kiadás-sorozathoz. Megjelenési ideje a XVII. század közepé-tája.

Az elülső belső borítólapon olvasható kézírásos bejegyzés szerint: „Constat tal. imp. 2. stif. 20 | Johannis Tsere Apa- | tzaei. Lejdae. | 1651 Maj: | 24.”

A címlapon ugyancsak sajátkezű névmegjelöléssel: „Andr. P. Portsal. Lectori | Ministr. R. Claudiop.”

E szótárt tehát APÁCZAI külföldi bujdosása idején, 1651-ben Leydaban vásárolta. Ára 2 császári tallér és 20 stúiver volt. E bejegyzés új részletet tár fel APÁCZAI külső-országokbeli tartózkodása idejéből. Ugyanis a harderwýki akadémia anyakönyve azt bizonyítja, hogy — Utrechtből átjőve — 1651. április 3-án itt iratkozott be továbbtanulás céljából.¹⁴ Majd április 22-én ugyanitt tartotta teológiai doktorátusi vitatkozását.¹⁵ E két adat alapján úgy tudtuk, hogy 1653 nyarán való hazatéréséig állandóan e városka egyetemén tartózkodott, ámde — amiként a fenti sajátkezű írása tanúsítja — egy hónappal doktorrá avatása után, vagyis május 24-én már Leydaban vásárolt könyvet, ennek pedig azt kell jelentenie, hogy 1648–49. évi leydai tartózkodása után ismét csak visszatért e jeles akadémiaira, ahol azután netalán egészen 1651. szeptember 30-án Utrechtnben tartott esküvője tájáig¹⁶ hallgatta tovább az itteni kiváló professzorok előadásait.

APÁCZAI e könyvének sorsára a következő megállapításokat tehetjük. PORCSALMI PAP András 1642-től 1667-ig volt a kolozsvári iskola lektora, miközben APÁCZAINAK — mint diáknak — tanára, az 1656–59. esztendőkbén pedig tanártársa. Bár külső-országokbeli akadémiaikon soha sem járt, s csak a gyulafehérvári academicum collegiumot végezte, kiváló képességeiért a hálás tanítvány nagyra becsülte és tisztelte. Bár a kollégiumban rendes professzorrá soha nem lehetett, jeles tulajdonságaiért azonban a kolozsvári egyházközség — az általános szokás ellenére — 1667-ben mégis második

¹¹ I. h. I. 335–36. 1.

¹² A kollégiumi könyvtár K. 10. jelzésű kötete.

¹³ *Régi Magyar Könyvtár*. III. 1756. sz.

¹⁴ ZOVÁNYI Jenő: *A harderwýki egyetem magyarországi hallgatói*. Irodört. Közl. 1891. 433. 1.

¹⁵ *RMK*. III. 1773. sz.

¹⁶ GYALUI Farkas: *Apáczaei Cseri János életrajzához és műveinek bibliográfiájához*. 8. 1.

papjául választotta meg; majd KOVÁSZNAI Péter püspök 1673-ban történt halálával megürült első papi tisztségbe lépve elő, egyúttal a kolozs-kalotai esperességet is elnyerte. Képzett, okos fő volt, aki egész életén keresztül gyarapította könyvtárát, így váltotta magához a korán elhunyt APÁCZAI könyvtárának tekintélyes részét is. 1681-ben mint pap nyugalomba vonult, pihenést azonban nem sokáig élvezhetett, mivel május 19-én már el is távozott az élők sorából.¹⁷ Könyvtárát — úgy látszik — a kollégiumnak hagyományozta. Ekkor juthatott ez a kötet is egykori scholájának könyvtárába.

5. FARKAS. *Problemata Aliquot Ad Politiam Ecclesiasticam De Scholis*. Qvae . . . proponit Jacobus FARKAS, Alistalinus Pannonio-Ungarus. Ultrajecti, 1652.¹⁸

A címlapra írt kézírással találjuk: „Apatzai Jano . . .” A hiányzó néhány betűt a könyv bekötésekor a könyvkötő levágta. Kiegészítése: „. . . sé” vagy „. . . snak” lehetett. Ugyanez a név egykorú, de nem APÁCZAI kezeirésa, s minthogy e füzet a szerzőtől felajánlott tiszteletpéldány lévén, bizonyosan ő írta reája a megtisztelt barát nevét.

6. GALENUS. FAAHNOY. A. GALENI *Librorum Pars Prima*. Venetiis, 1525.

A címlapra írt kézírással van feljegyezve: Emericus Sulyok | Collegij Soctis Jesv Claudiop. 1604.¹⁹ | Dono dedit rndus & clarissimus D. Johannes M. | Enyedi, v. D. in Eccl. Gyaluiensi Minister etc. Jo- | hanni Chierj Apacio Theol. Doctori & Profess. | Ao 1658 Nov. 9. Claudiopoli | Ejusdem Relicta dono dedit Scholae Claud. | Reformat. Anno D. 1660. die 20 Febr.”

E bejegyzést APÁCZAIRÓL írott tanulmányában SZILÁGYI Sándor is idézi,²⁰ a kiváló tudós közlésébe azonban sok hiba csúszott bele.

Az idézetből megállapíthatólag tehát e munkát, amely egykor a kolozsvári jezsuiták nevezetes kollégiumáé volt, ENYEDI M. János gyalui református pap 1658. november 9-én Kolozsvárt ajándékozta APÁCZAI CSERE János teológiai doktornak és professzornak. Az ő halála után — bizonyosan végső akarata következtében — özvegye már 1660. február 20-án a kollégiumnak adományozta.

7. JUNIUS, FRANCISCUS: *ΠΡΩΤΟΚΤΙΣΙΑ, Seu Creationis . . . Historia*. Basel [?], 1589.

A címlapra írt sajátkezű tulajdonos-megjelölést olvashatunk: „Joh. Apacii | emptus Oct. 25 | 1658. Claud.” utána folytatólagosan, de más kezeirésával: „post | Scholae Orthod. Claudiopolit”.

Már csak e bejegyzés is bizonyítja, hogy APÁCZAI hazatérése után sem szűnt meg könyvtárát újabb és újabb könyvvásárlásokkal is gyarapítani. Hihető, hogy e munkát valamelyik külföldről hazatért ifjútól vásárolta, minthogy az idézettekén kívül semmi több tulajdonos-megnevezés sincsen e könyvből, tehát az elsődleges tulajdonosnak is elsődleges vásárlása volt. Ugyanez a kijelentésünk bizonyíték amellet is, hogy e mű is közvetlenül APÁCZAI elhunytja után került a kollégium tulajdonába.

8. KEPLER. JOANNIS KEPLERI *Harmonices Mundi Libri V*. Linz, 1619.

KEPLER e munkájában a bolygók periódusai és a távolságok közti összefüggést fejtegeti. Ez a kiadás különben e műnek első megjelentetése.²¹ BETHLEN Miklós APÁCZAI tanítási módszeréről szólva, adja tudtunkra, hogy „fogja a Virgilius Georgicáját, azt kezdi fordíttatni magyarrá a poétákkal, és annak alkalmatosságával physikát, astrono-

¹⁷ Temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai templomban.

¹⁸ *RMK*. III. 1814. sz.

¹⁹ Ez a sor ki van húzva.

²⁰ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 101. l.

²¹ DÉZSI Lajos: *Világirodalmi Lexikon*. II. 1023. l.

miát, geographiát kezd tanítani, úgy hogy egyszer azt az ő Georgicáját írni s tanulni kezdik a theológiára s philosophiára járók is.”²² KEPLER e munkája is bizonyítja, hogy APÁCZAI tanításának anyagához való ismereteket közvetlenül az alapvető munkákból merítette, így tehát tanítványainak tartott magyarázata is alaposabb, közvetlenebb s a kor színvonalán állóbb lehetett az egykori tanítók módszerénél, amely rendszerint rég elavult munkák szövegének elismételgetésében merült ki.

E könyv címlapján három külön névalírást találunk: „Ex Libris — Blasii Kamuthj | Joh. Chierj Apacii | Andr. Portsalmi | 1660”.

E nevek elseje szentlászlai KAMUTHI Balázs Doboka megyei főispán, fejedelmi tanácsos személyét jelöli, aki 1628-ban Drágon halt meg, felesége ZELLER Ferenc kolozsvári kereskedő Angaleta nevű leánya vala.²³ Kolozsvári rokonságuk révén kerülhetett ez a könyv APÁCZAI tulajdonába, az ő halála után pedig közvetlenül jutott PORCSALMI könyvtárába. Hihető, hogy a fiatalon özvegyen és valóban árván maradt van der MAET Aletta urának korai halála miatt teljesen pénz nélkül szűkölködve, szép könyvtárunk kötetek eladásából kísérelt meg egynehány forintot összeszedgetni. Így tehát ez a könyv is vásárlás útján kerülhetett PORCSALMIHOZ, az ő könyvtárából azután 1681-ben bekövetkezett halála után szállott a kollégiumra.

9. ZVINGERUS, Teodor: *Methodus Rustica Catonis Atq. Varronis.* (Basel, é. n.) — Ez a munka M. Porcius CATO: *De agricultura* és M. Terentius VARRO: *Rerum rusticarum libri III.* művében kifejtett módszer alapján tárgyalja a földművelést.

E könyv címlapján is három különböző tulajdonosnevet látunk:

„Joh. Chierj Apacii | Mich. Ascanj | Est Thomae Chjere de Apacza.”

Az időbeli sorrend bizonyosan ASCANIUSSAL kezdődik. Második tulajdonos a mi APÁCZAINK. E könyv megszerzésének módját megállapítanom nem sikerült. APÁCZAI professzortól azután hihetőleg még életében a világi pályára készül Tamás nevű testvéröccséhez került. Netalán mint iskolai tankönyvet használta. E Tamásról, mint iskola-társáról, BETHLEN Miklós is megemlékezik, megmondva azt is, hogy Hunyad megyében telepedvén le, végül is „szép állapotra ment”,²⁴ vagyis török portai követséget is töltött be APAFI idejében. Ez a könyv azután hogyan jutott vissza Kolozsvárra, a bejegyzések nem árulják el, lehetséges azonban, hogy innen el se vitte, hanem az iskolából való kibúcsúzása után megint csak a bátyjánál hagyta.

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában mindössze csak ez a kilenc olyan könyv van, amelynek bejegyzései kétségtelenül bizonyítják, hogy egykor APÁCZAI saját tulajdonát képezték.

II. Ezekon kívül azonban tudomásom van róla, hogy a marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában is van néhány olyan kötet, amelynek feljegyzései APÁCZAI tulajdon kezétől erednek. 1914-ben készített saját jegyzeteim elveszvéen, ezért SZABÓ Sámuel tanulmányából idézem az alábbi könyvcímeket:²⁵

1. HERODOTI *libri novem.* Basileae, 1557.

A címlapra írott kézírás szerint: „Clarissimo Stephano Gelei donat Joh. Apacius 1655. 26. Jul. Albae Juliae.”

Igaz, hogy e kötet már kikerült az APÁCZAI könyvtárából, megelőzőleg azonban mégis csak oda tartozhatott. E könyvet tehát, mint a fehérvári kollégium egyik rektora, 1655-ben ajándékozta barátjának, itthoni és külföldi iskolatársának, ifjabb GELEJI KATONA Istvánnak.

²² SZILÁGYI S.: *Vértanúk.* 107. l.

²³ *Genealóg. Füz.* 1911. 107—08. l.

²⁴ BETHLEN M. I. 244. l.

²⁵ F. SZABÓ Sámuel: *Apáczaei Csere János Magyar Logikája 1656-ból.* Budapesti Szle. 1863. 494. l.

2. *Chronicon* CARIONIS. Witebergae, Anno 1572.

A címlapon sajátkezű névjelöléssel: „Ex libris D. Joh. Apacii 1659. | A. 1660. Factus Thomae Apaczaj, cujus Lux et Salus Jehova.”

E kötetről határozottan megállapítható, hogy APÁCZAI halála után jutott öccse tulajdonába. Ezt bizonyítja a saját neve elé írott 1660. évszám.

3. A harmadik könyv címére vonatkozólag a közlőnek nem lévén feljegyzése, ezért csupán a tulajdonos megjelöléséről számol be, de ezt is csak emlékezetből teszi. Szerinte ugyanis a címlapon a következő bejegyzést találta: „Est Joh. Cherj Apacius.”

Később e név kihúzatott s felébe PÓSAHÁZI írta a sajátját. APÁCZAITÓLA PÓSAHÁZI János professzorig megtett út egyelőre ismeretlen.

III. Csupán emlékeztetőül írom ide a következő sorokat. Ugyanis KONCZ József marosvásárhelyi kollégiumi tanárnak GYALUI Farkassal közölt adata szerint: „a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárnak egyik könyvében, mely Apáczaie volt, 1658 évszámmal *Chieri* (családnév-alak) van írva,”²⁶ a könyv címről azonban nem tudósít.

IV. APÁCZAINAK saját közléséből még egynehány, tulajdonát képezett más könyvről is van tudomásunk, ezeknek azonban további sorsa ismeretlen.

1. Ifjabb GELEJI KATONA Istvánhoz 1658. december 27-én Kolozsvárról intézett levelében írja: „Az *Eutropiust* ajándékon megküldöm Keglmeknek ezen embertől, noha a mennyit én érette adtam, csak hogy a keglmedé volt, el nem adhatnók annál fellyebb.”²⁷

E sorok magyarázatát már előbb is megkaptuk; most csak azt állapítsuk meg, hogy e könyv egy rövidke ideig mégis csak APÁCZAI saját tulajdonát képezte, habár már kezdetben is az lehetett a szándéka, hogy barátjának visszaajándékozza. E munka különben Flavius EUTROPIUS *Breviarium ab urbe condita* című művének valamelyik XVI. vagy XVII. századbéli kiadása volt.²⁸

A kolozsvári református kollégium könyvtárából előbb már bemutatott ALTHUSIUS: *Politica* című munkáját 1659. május 1-én csere útján szerezte meg. Érette VÁRADI Mátyás diáknak az alábbi latin auctorokat adta:

2. Quintus CURTIUS Rufus: *De rebus gestis Alexandri Magni*,

3. JUSTINUS Historicus kivonatolásában TROGUS Pompeius: *Historiae Philippicae*,

4. C. SALLUSTIUS Crispus: *Bellum Catilinae*, vagy pedig *De bello Jugurthino*, ókori szerzők XVI.—XVII. századbéli kiadású munkái valának.

V. APÁCZAINAK a maga könyvtárába is besorozott 1650. évben tartott saját *Disputatio*-ja is bizonyosság arra vonatkozólag, hogy bibliotékájában többi nyomtatott munkája is²⁹ helyet kapott, s bárha kéziratban levő művei³⁰ inkább íróasztalán szorították a helyet, azokat is kétségtelenül ide kell soroznunk. Hasonlóképpen tulajdonában kellett lenniök azoknak a vitatkozásoknak is, amelyeknek egyikét akadémiai tanuló-társa, másikat itthoni tanítványa neki is ajánlotta, a harmadiknak szerzőjét pedig maga is verssel üdvözölte.³¹

²⁶ GYALUI F. G. I.

²⁷ SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 141. l.

²⁸ DÉZSI L.: *Világirodalmi Lexikon*. II. 634. l.

²⁹ RMK. I. 876., 883. sz.; II. (1653.), 247. l.; III. 1773., 1941. sz. — SZILÁGYI S.: *Vértanúk*. 108. l.

³⁰ GYALUI Farkas: *Apáczaie Cseri János*. — SZINNYEI József: *Magyar írók élete és művei*. — PINTÉR Jenő: *A magyar irodalom története*. — FEKETE Mihály: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története*. 33. l.

³¹ RMK. II. 253. l.; III. 1804., 1850., 2114. sz.

APÁCZAI könyvtárának kötetei közül a leg gondosabb nyomozással is csak alig néhány darabot mutathattunk be, bárha lehetséges, hogy más, ugyancsak régi eredetű közgyűjteményben is kerülnek még elő újabb kötetek, az eredeti állapotot azonban többé már sohasem fogjuk tudni még megközelítőleg sem felidézni.

HEREPEI JÁNOS

A Harmonia Coelestis rézmetszőinek egykorú számadásai. A XVIII. századi zeneirodalom egyik kiváló alkotása ESTERHÁZY Pál nádornak 1711-ben megjelent könyve, a *Harmonia Coelestis*.¹ A munkát nemcsak gazdag zenei tartalma, hanem technikai kivitele is a könyvtörténet ritkaságai közé emelik. 55 egyházzenei kompozíciót találunk benne, rézbe metszett gyönyörű szólamokkal.

A mű nyomtatásához szükséges rézlemezeket, az ESTERHÁZY levéltárból előkerült egykori iratok szerint HOFFMANN és HERMUND² bécsi rézmetszők készítették. Bár a könyv zenetörténeti jelentőségével az irodalomban sokan foglalkoztak³, a metszők művészi munkáit, az erről készült számadásokat ezideig kellőképpen nem méltatták. E hiányt szeretnők pótolni, midőn a mind könyvtörténeti, mind grafikatörténeti szempontból oly jelentős iratokat teljes eredeti szövegükben közöljük. A mű egyik kifogástalanul megőrzött példányát Budapesten, a volt pálosrendi könyvtárban⁴, a rk. hit-tudományi főiskolán találtuk meg.

A műhöz a metszők 150 rézlapot készítettek; a szöveget és a szólamokat a lap mindkét oldalára metszték. Kötelezettséget vállaltak arra, hogy a munkát 1702 elejéig lelkiismeretesen befejezik. A rézlapokért és metszésekért 550 forint készpénzt és 3 magyar akó bort kértek, amit a nádor szerződésileg biztosított is számukra. A pénzt részletekben vették fel, a későbbiekben annak egy részét 32 akó borban számolták el, mint arról a Pál halála után készült és alább közölt bizonylatok tanúskodnak.

A mű termékenyítőleg hatott a XVIII. század zenei életére, benne a magyar egyházi *népének* stílusa domborodik ki. Az ajánláson kívül egy képet és 302 hibátlan, tiszta nyomású lapot tartalmaz, s harmadfél század után is hirdeti a metszők technikai felkészültségét, a mű magyar szellemiségét.

1. „Laus Deo in Wienn den 15 october 1701. Auf Befelch Ihro Hochfürstl. Drhl. des Heyl. Röm. Reichs fürsten Pauli Estoras de Galanta, des Königreichs Ungarn Palatini, Ritter des Guldenen flüss etc. ist mit uns beeden zu Endt Benandten nachfolgender Contract beschlossen worden.

Erstlich sollen wir Beede zu Endt Benante das Notten Buch (so Harmonia Coelestis titulirt) und von 300 Seiten Bestehet, darzu 150 Kupfer jedes auf zwo Seitten gestöchen vonnöthen auf das Beste und Sauberste in Kupfer stehen, und zwar damit solches Werkh nicht in lange Aufzug oder saumseeligkeit der Arbeith kommen solte, Verobligieren wür uns beede mit der Gnadt Gottes solches Werkh bis zu Endt January 1702 zuverfertigen, davor sollé uns vor unsere Arbeith sambt allen darzu gehörigen Kupfern 550 Fl. Sage fünff Hundert und fünffzig Gulden Bezalt werden, darbey auch 3 Ungärische Eimer Wein ausfolgen; solches zu unserer Versicherung seint zwey gleich

¹ „Harmonia Coelestis seu Moelodiae Musicae Per Decursum totius Anni adhibendae ad Usum Musicorum Authore Pavlo Sacri Romani Imperii Principe Estoras de Galanta Regni Hungariae Palatino. Anno Domini MDCCXI.” (RMK. III. 4758.) L. még a 4. sz. jegyzetét.

² Vö. PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*, 139 és 142. l. — Együtt szerepelnek a *Trophaeum Estorasionum* címlapján is. (RMK. III. 4171.)

³ *Zenei lexikon*. 283—284. l.

⁴ Jelzete: S. a. 8. (Állítólag JOSEPH HAYDN könyvtárából származik.)

Lautente Contract aufgesetzt, und von Ihro hochfürstl. Drhl. Allernädigst unterschrieben, auch mit upser Handschrift und pettschaft Verfertiget, Eines Ihro Hochfürstl. Drhl. Eingehändiget das andre uns zugestelt worden.

darunter auch das frontispicien und das fürstl. Wappen begriffen

Jacob Hoffmann und Johann Hermundt
beede Vienerische Kupferstecher

Pauli Estoras S. S.

(Záradék :) „Viennae 1731 febr. 28. den 22, 9-br. empfängt daran 100 fl. Am 7 May id est 100 Fl. den 23 8-br. 1702 Empfangt daran obermahlen Hundert Gulden id est Fl. 100 . . .”

(A feljegyzés nem egykorú az eredeti irattal.)

2. „Kupferstecherische Berechnung, wegen das Nottenbuch Harmonia Coelestis genanth so geschehen, den 13,7/br. 1725.

Berechnung. Von wegen des Nottenbuchs Harmonia Coelestis genanth, so durch die Wienerische Kupferstecher Jacob Hoffmann und Johann Jacob Hermundt beede nunmehr Seel. in Anno 1711 Vermög Contract d. d. Wienn dem 15 8-br. 1701 verfärtiget worden.

Erstlichen Versprechen Seine Hochfürstl. Gnad Wayl. Paulus Esterhasy, nach Verförtigter Arbeith zubezahlen Geldt 550, und in Wein Eisenstädter Häm 3 Eimer. Contentirung hierauf.

Vermög Introsirten Contract Empfanget den 22-t 9-br 1701 Bahr Geldt 100. den 7-t May 1702 Bahr Geldt 100. den 23-t Octob. 1702 Bahrgeldt 100. Den 12-t Juny 1703 ut Beylag Sub. No. 9. 40 Fl.

Abermahlen ut Beylag Sub. No. 2. 12, 8-br. 1703 Empfanget von Eyssenstatt Bahr geldt 32 Eimer Wein Eisenstädter Hamb jeden Eimer ohne Fass pr. 3 Fl. 30 xr. mit der Lifferung undt Fass aber pr. 4 Fl. 30 xr. sambt dem Linie Auschlag worvon aber die 3 Eimer Contract Wein abgezogen verbleiben annoch 29 Eimer, undt Ertrag in Geldt Fl. 130. 30 xr. Das solcher Wein durch Selbe Empfangen undt der Eymer pr. 4 Fl. 30 xr. angenommen zeigt No. 3. Latus: Fl. 470. 30.

Dan Vermög hochfürstl. Comm. d. d. Wienn den 16 7-ber 1709 Empfanget sub. No. 4. 50 Fl. Summa 520 Fl. 30 xr.

Säen also solche annoch zu fordern so von seithen der Buchhalterey Bezahlen Zusein um Bewust 29 Fl. 30 xr.

Und weillen solches Werkh Erst in Anno 1711 wie es das Buch klar zeigt, verförtiget worde, als will gar nicht gezweiflet werd, dass auch der Überrest werde sein völlig contentiret word sein.

Welches hiemit zur unterthänigsten folge auf gnädigsten Befehlch Sr. Hochgrafl. Excellenz Hochfürstl. Curatoris aufgesetzt, Schloss und Buchhalterey, Eisenstadt dem 13 September Anno 1725”

(Az eredeti szerződés felhasználásával készült hivatalos másolat és számvevő-ségi jelentés.)

Mindkét irat megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztályán. Eszterházy gyűjtemény, Acta Musicalia, fasc. LX. 3775.

VALKÓ ARISZTID

A pécsi Klimó-könyvtár múltjából. KLIMÓ György pécsi püspök 1754-ben alapította meg könyvtárát. Húsz évig ezután csak az egyházmegye papsága látogathatta a gyűjteményt, 1774-től azonban „publicae omnium utilitati”, a teljes közhasználatára is megnyitotta kapuit a könyvtár, mint a nyilvánossá válás tényét megörökítő;

római kori márványszarkofág anyagából készült tábla hirdeti ma is a könyvtár előcsarnokában. Ezáltal Pécsé lett az első európai hírű magyar költő (JANUS PANNONIUS) mellett az ország első nyilvános könyvtárának dicsősége is.

A könyvtár 1760-ból származó kéziratos katalógusának bevezetője a következőkben jelöli meg az új intézmény feladatát: „Nyájas olvasó, ez a könyvtár... nyitva áll minden tudományt kedvelő embernek, nem a molyok és férgék, amint gyakran történni szokott, hanem a tudásra szomjasak számára gyűlt össze és nyílt meg.” A bevezető e szavakkal zárul: „...Nyájas olvasó, használd ezt a könyvtárat... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára.” (Ifj. ENTZ Géza ford.) A katalógus ezekután CICERONAK az irodalomról írott örökbecsű szavait idézi még mottóul: „Az irodalomban való elmélyedés a fiataalt táplálja, az öreget gyönyörködteti, a jó sort még szebbé teszi, a balsorsban menedéket és vigaszt nyújt, szórakoztat otthon, de nem tart vissza a közéleti tevékenységtől, velünk van utazásainkon és falun egyaránt.” (*Pro Archia poeta*. Saját ford.)

Az a gondolkodás, amely az alapítás és nyilvánossá tétel tényét megörökítő egykorú tábla szövegéből és a katalógus bevezető soraiból világlik ki, meglehetősen ritka és feltűnő abban a korban és főleg a főpapi-főúri osztályban. A legtöbb főrangú mecénás a műveltséget csak egyesek kiváltságának tartotta. Gyűjteményeik csupán a kiválasztottak számára voltak hozzáférhetőek. KLIMÓ ezzel szemben a műveltséget közös, kollektív értéknek tartja. Azt is tisztán látja, hogy az olyan könyvtár, amelyiknek nincsen közönsége, nem könyvtár, hanem múzeum. Könyvtárának nyilvánossá tétele a művelődéshez való mindenkit megillető jog elismerését is bizonyítja. KLIMÓ munkásságának egyik kutatója talán nem sokat téved, ha a könyvtáralapító püspök e közösségi érzékének kialakulásában szerepet juttat „alacsony származásának” is.¹ KLIMÓ jobbágy sorból, fokról fokra küzdötte fel magát, és tapasztalatból ismerte az alsóbb társadalmi osztályok életkörülményeit. Származását később sem titkolta el, sőt, szinte kérkedett vele. Egyik életrajzírója megjegyzi róla, hogy diákkorában igen szűkösen élt, élelmét innen-onnan gyűjtögette össze. „Patrizáló begréjét — emlékül magának eltévén — mint püspök is nagy becsben tartogatta, sőt nem is szégyenlé vidámabb óráiban azt asztalánál ebédlő vendégeinek édes visszaemlékezéssel előmutatni...”²

Bízást feltehetjük, hogy az addig zárt jellegű könyvtár 1774-ben történt nyilvánossá tételét, a kitűzött célnak megfelelően, hasznos cselekedet volt. Legalábbis erre enged következtetni a BLAEU-féle ötkötetes, 1649-es amszterdami kiadású világtasz beírása. Az értékes atlaszt BATHYÁNY Tódor ajándékozta 1776-ban „Klimó György igen hasznos nyilvános könyvtárának”, a latin bejegyzés szerint. E pár sor rávilágít, mennyire méltányolták KLIMÓ kortársai a könyvtár nyilvános voltát.

Semmi adatunk nincsen avval kapcsolatban, hogy milyen forgalmú volt a könyvtár a megnyitás utáni években. Néhány mozzanat: az anyag összetétele vagy akár csak a leltárban felsorolt ültő alkalmatosságok csekély száma azonban arra enged következtetni, hogy gyakorlatilag továbbra is igen szűkkörű volt a könyvtár közönsége. Az akkoriban Magyarországon utazgató FELLER belga abbé szerint ugyan a nemesség kivétel nélkül tudott latinul, sőt olyan általános volt a latin nyelv ismerete, hogy még a parasztság és a közkatonaság soraiban is akadtak latinul tudók, akiket az idegenek vezetőül vagy tolmácsnak felfogadhattak. Azt is megjegyzi azonban FELLER abbé, hogy az irodalom

¹ Ifj. ENTZ Géza: *Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége*. Klny. a Pannonia 1940. évi ápr.—jún. számából. 26. l.

² CSAJÁGHY Károly: *Munkálatai a pesti nevendékpapság magyar iskolájának*. Budán, 1838. 5. köt. 322. l.

nem nagy kedveltségnek örvendett a nemesség körében. Legszívesebben a földről, a lovakról és a marhákról beszélgettek a nemesek, legalábbis azok, akikkel ő megismerkedett.³ Ilyenformán nem csodálkozhatunk, ha nem volt nagy forgalma a pécsi könyvtárnak sem. Valószínűleg ugyanazok látogatták, akik 1754 és 1774 között, tehát első sorban az egyházmegye papsága, esetleg még a műveltebb polgárság és a nemesség köréből néhányan és bizonyára a főiskolások. KLIMÓ szándéka mindenestre az volt, hogy könyvtára gazdag és színvonalas legyen, megfeleljen a tervezett egyetem szükségleteinek.

A gyűjtemény összetételéből következtethetünk a tervezett, de az ő korában meg nem valósult egyetem jellegére. Az a szembetűnő körülmény, hogy a nagyszámú teológiai, jogi, történelmi és más humanisztikus munka mellett nem hiányzanak az orvosi, fizikai, matematikai, földrajzi és egyéb természettudományos jellegű művek sem, arra mutat, hogy KLIMÓ az addig nálunk szokásos fakultásokon túlmenően, valamilyen orvosi-természettudományi tagozatra is gondolt. Ez nem meglepő, mert tudjuk, hogy MÁRIA TERÉZIA 1777-ben a nagyszombati egyetemet orvostudományi karral bővítette ki. Az orvosképzés szüksége tehát jelentkezett KLIMÓ korában. A természettudományos oktatás céljait szolgálta volna a püspöki palota nyugati szárnyába tervezett csillagászati megfigyelőállomás is. A zömök torony azonban végül is a könyvtár első otthona lett.

Könyvtára megőrzését, gondozását és gyarapítását kiváló tudósokra bízta KLIMÓ. Közülük KOLLER József és SZILÁGYI István nagybecsű történelmi munkákkal örökítették meg nevüket. A könyvtárőr és a szolga javadalmazásáról alapítvány létesítésével gondoskodott a könyvtár alapítója. Utódainál már nem látunk ilyen körülméteket gondoskodást. Nem sokkal KLIMÓ halála után, ideológiai okokból súlyosan megcsönkítették a gyűjtemény értékes felvilágosodáskori anyagát. CSAJÁGHY több mint 200 mű pusztulását jegyzi fel, de hozzát teszi, hogy ennek részben a „Klimó halála után azonnal meghanyagott silány könyvtári fölgyigázás” is oka.⁴

Az 1799-ben, KLIMÓ halála után 22 évvel, Erdélyből Pécsre látogató JÓSIKA János még meleg dicsőréttel emlékezik meg a könyvtárról. Azt írja, hogy KLIMÓ gyűjteménye „méltán első bibliothécának tartatik”, melyhez nincs hasonló az országban.⁵ 1814-ben, a neves angol orvos, Richard BRIGHT útinaplójában feljegyzi, hogy a nagyszámú értékes művet tartalmazó könyvtártermet sok díszes arckép díszíti, az egyházmegye püspökeinek képei, ISTVÁN királytól KLIMÓ koráig. Megjegyzi azonban BRIGHT, hogy a könyvtárnak Pécs lakosai között alig akad olvasója, és hogy az akkori püspök, KIRÁLY József, „noha magas szellemiségű, a könyvtárral mostohán bánik”.⁶ HORVÁTH István, a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője és JANKÓ János, BRIGHTHOZ hasonlóan, már a könyvtár hanyatlását állapítja meg. HORVÁTH 1817-ben látogatta meg a könyvtárat. Ekkor ismerkedett meg KOLLERREL, aki tizenegy kötet kéziratot nyújtott át neki e szavakkal: „Vidd magaddal. Te ezeket megfogod és megtudod betsülni. Itt most a Köz Könyvtár elhagyatott állapotban vagyon. Oda nem akarom letenni... Használásra irattak a könyvek.”⁷ JANKÓ János az alapítóhoz méltó pártfogó hiányát panaszolja fel 1822-ben. Így ír a pécsi könyvtárról: „... most is Hazánk Könyvtárjai

³ BIRKÁS Géza: *Egy belga jezsuita Magyarországon a XVIII. században*. Kath. Szle. 1923. 466. l.

⁴ CSAJÁGHY: *I. m.* 331. l.

⁵ VASSKÓ Ilona: *A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratjai*. Pécs, 1934. 14. l.

⁶ BRIGHT, Richard: *Travels from Vienna through lower Hungary... in the year 1814*. London, 1818. 574–584. l.

⁷ *Tud. Gyűjt.* 1834. I. köt. 45. l.

között könnyen első helyet foglalhatna, ha több olyan Pártfogói és elősegítői találkoznának a millyen Klimó volt.”⁸

SZEPESY Ignácban végre ismét könyvkedvelő pártfogóra talált a könyvtár. KLIMÓHOZ hasonlóan, ő is foglalkozott a pécsi egyetem felállításának tervével. A könyvtár új — jelenlegi — épületét is ő építtette 1830-ban. Bőkezűen gondoskodott a gyűjtemény kiegészítéséről és továbbfejlesztéséről. Számos tudományos munkát vétetett meg, közöttük fontos orvosi műveket. Elkészíttette a meggyarapodott állomány hat főlíó kötetes katalógusát. Három kötet alfabétikus rendben, három pedig szakcsoportosításban tartja nyilván az anyagot. A kézzel írott katalógus elkészítése hat évig tartott.

SZEPESY korában nyitották meg az újjáéledt könyvtár vendégkönyvét is. Bár ez a testes, főlíó alakú, félbörkötésű könyv nem a könyvtár használóinak, az olvasóknak a nevét, hanem csak a látogató vendégeket tartalmazza, a ma könyvtárosának mégis becses emlék. Egyszerű emberek és kiváló tudósok, helybéli és távoli látogatók nevét őrzi. Az első lapon álló cím így szól: „Följegyzése minden úri vendégeknek, kik ezen nyilvános könyvtárat meglátogatni méltóztattak. 1835-ik évi Szent György hava 24-kétől kezdődvén.”

A vendégkönyvben levő beírások azonban arról tanúskodnak, hogy nem csupán „úri vendégek méltóztattak” meglátogatni a könyvtárat, hanem szép számmal fordultak meg a gyűjtemény méltóságteljes termeiben iparosok, diákok, kispolgárok, kereskedők, közkatona is. A ma emberének nem mindennapi élményt jelent forgatni ezeket a megsárgult lapokat, ahol az egyik-másik kifakult régi írás még ma is őrzi a több mint száz éve rászórt porzót. Néha meg művelődéstörténeti szempontból jelentenek érdekes adalékokat a bejegyzések. Gyakran a mai magyar nyelvben már szokatlan, ódon csendesű foglalkozáselnevezésekkel, a mainál izesebb nyelvvel, régi szokásokkal találkozunk. HAUERNŐ Anna például ma Hauerné-nak írná be magát, PÁLFFY Zsigmond törvénytanuló és ZIMMERMANN Károly embertanuló ma mint jogász és medikus szerepelne. A múlt század második negyedében sok iparos látogatta meg a pécsi könyvgyűjteményt. Szabókat, könyvkötőket, molnárokat, rostásmestereket találunk közöttük. Az államférfiak látogatásai közül emeljük ki BATTHYÁNY Kázmérét (1841 és 1845), aki az 1849-es forradalmi kormány külügyminisztere volt, majd Baranya megye kormánybiztosa lett, utóbb pedig KOSSUTH emigránstársa Törökországban. A HABSBURGOK Pécssett jártukkor megtekintésre sem méltatták a könyvtárat. FERENC JÓZSEF három ízben járt a városban, de a város egyik nevezetességét, a gazdag művelődési intézményt nem tekintette meg. Kivételesen volt a magyarbarát JÓZSEF főherceg, a későbbi cigány-nyelvész. Ő 1845-ben meglátogatta a könyvtárat.

1848-ban sok honvéd tekintette meg KLIMÓ híres könyvtárat. Jegyezzük itt fel a három KUKATZKAY testvér, Pál, Károly és Alajos „önkéntes vitézek” nevét. Ebben az évben szerepel még HOLLÓSY Sándor, „a nagyvázsonyi őrsereg edgyik tagja” és BERENCZI Lajos „pesti nemzetőr, mint futár” neve is. Utánuk FARKAS János „szabad vadász csapat első századának századossa” következik. Sok 48-as katona neve csak „honvéd” vagy „vitéz” megjelöléssel szerepel a csoportban. A szabadságharc bukását von ELPPER lieutenant, az osztrák elnyomó csapatok hadnagyának neve jelzi a vendégkönyvben.

A magyar tudomány számos kiválósága szintén megfordult a gyűjtemény termében. 1845-ben járt a könyvtárban XANTUS János, BUGÁT Pál, JEDLIK Ányos, DIERNER Endre, RUMY Károly és BARNA Ignác. Néhány név még a későbbi évekből: Lőw Lipót, HENSZLMANN Imre, DULÁNSZKY Nándor, ENTZ Géza, BALLAGI Aladár stb.

⁸ *Tud. Gyűjt.* 1822. 1. köt. 84. l.

Az évek hosszú során sok író és művész írta be magát a testes vendégkönyvbe. 1835-ben találjuk KISS János „nemzeti színész”, PÁLY Elek „játékszínigazgató” és Leopold HÖLZL „poéta” nevét. 1836-ban nézte meg a könyvtárat FÁNCSY Lajos „nemzeti színész Budáról” és EGRESSY Béni „pesti magyar dalszínész”, a *Szózat* két évvel későbbi megzenésítője. A modern korból említjük meg időrendben SZABÓ Dezső, BABITS Mihály és KODÁLY Zoltán nevét.

A külföldiek bejegyzései közül Joseph SCHRÖDER bécsi polgáré az első (1835). A következő évből való Guillaume Jules STACHE, „maitre de langue française” beírása. 1839-ben járt a könyvtárban Louis RIBORDY Svájcból, s mint franciául bejegyzti, éppen a Bastille lerombolásának 50. évfordulóján tekintette meg a gyűjteményt. James EGAN és I. A. MEYER (Berlin) 1846-ban írta be magát a vendégkönyvbe. Mme Alexandre MORITZI Svájcból 1859-ben, Henry és Karol RASP Krakkóból 1864-ben, Frédéric Romault CAILLAND Limoges-ból 1872-ben és dr. RENSSENS belga egyetemi tanár 1885-ben járt a könyvtárban. Hüszsein NÁMIK török látogató arab betűs szövege mellé hibás magyarsággal a következőket is bejegyezte: „Azokért a tudományos könyvekért, miket magyar testvéreim őriznek, én is együtt örülök” (1917). A felszabadulás utáni évekből származik N. GONSKIJ és GUDZIJ moszkvai egyetemi tanár, valamint V. PARIN moszkvai fiziológus aláírása.

Mint láthattuk, érdekes és változatos képet nyújt a több mint 120 év látogatóinak nevét tartalmazó vendégkönyv. A kuriózumok és kortörténeti érdekességek mellett arról is meggyőződhetünk ebből a hézagos és korántsem teljes felsorolásból, hogy a KLIMÓ-féle könyvtár Pécs város nevezetes intézményének számított alapításától fogva. Méltó ékessége a művelődési hagyományokban gazdag városnak.

HERNÁDY FERENC

Kísérletek Sopronban újság és folyóirat alapítására 1850-ig. RÁT Mátyás első felhívása a legelső magyar nyelvű hírlapra még 1779-ben kelt, 1780 első napján pedig útjára is indult a *Magyar Hirmondó*. RÁT győri születésű volt és Sopronban járta felsőbb iskoláit, 1773-ban annak rendje és módja szerint Németországba indult egyetemre. Az akkori szokáshoz képest albumot szerzett magának,¹ és miközben gyűjtötte az útravaló költséget, albumába tanító mondásokat, emlékeztető sorokat és verseket íratott barátaival, pártfogóival és tanáraival. 1778-ban visszakerült iskolavárosába és akkor LÁGLER György ezt a velős mondást írta be az emlékkönyvbe: „Homo homini deus, homo homini lupus”, vagyis az ember az embert isteníti, ember az embert felfalja. Mintha RÁT újságírói pályáját ecsetelte volna a bejegyző jós lélekkel, mert az új jelenséget, a magyar újságot dicséret és gáncs egyaránt érte. Valószínűleg szóba kerülhetett a soproni látogatás alkalmával az újságalapítás terve, hisz Sopronban is nagyban készülődtek lapalapításra, ha nem is hírlapnak szánták.

Sopron nagy újságotolvasó város volt mindenha. Neve már 1523-ban szerepel egy *Zeyttungban*, amely II. LAJOS és a későbbi I. FERDINÁND itt folyt találkozásáról emlékezik meg;² a pestises Pozsony helyett Sopronban tartott országgyűlések (1622, 1625, 1634—5, 1681) jócskán adtak alkalmat innen származó hírek közlésére. A város maga kapva kapott a híreken; Buda visszavételét 1686-ban három nap múlva tudták meg, a hírhozót megajándékozták egy ezüst csészével³ Mivel pedig ettől fogva napirenden voltak a diadalok, hát a város is olcsóbb hírforrásokhoz nyúlt. Az ev. egyházközség

¹ Az album az Országos Széchényi Könyvtárban van. 1772-ben kezdték el benne a bejegyzést.

² Az APPONYI Sándor-könyvtárral az Országos Széchényi Könyvtárba került.

³ *Városi számadáskönyv*, 1686. 62. l.

már 1689 előtt járatott újságot, és a mondott évben 40 ft-ot áldozott erre a célra,⁴ a városi tanács 1694-ben félévénként 13 ft-on rendelt újságot, vagyis ahogy akkor nevezték, novellát.⁵ 1729-ben a *Wienerisches Diarium* előfizetője lett.⁶ De felhasználták az újságot hirdetésre és a század végéig mind ebben, mind a *Pressburger Zeitungban* szorgalmasan jelentették meg a bérlendő vendéglők, fürdőház stb. leírását. Az olvasók is szép számmal lehettek, akik híreket küldtek meg, így a soproni eseményeknek az említett két lap hűséges naplója lett.

Ha tehát újságra nem is volt szükség, folyóiratot nagyon korán adtak ki Sopronban. Éppen mint említettük, RÁR soproni tartózkodása után hamarosan, 1779-ben jelent meg a kis, könyv alakú folyóirat ezzel a címmel: *Wochenblatt für die Liebhaber der Geschichte, der Erdbeschreibung, der Naturkunde, der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften*. Egy évfolyam ismert belőle, és sajátos módon a féléves címlap *Wochenschrift*-nek írja, míg a közölt cím az egyes számokon szerepel. Persze többnyire fordított és összeszedett apróságokat tartalmaznak a füzetek, szerkesztő, szerző neve nem szerepel, csak a borítékon a nyomtató, SIÉSS József Sopronban. Állítólag 9 évfolyamot ért meg. Az egyetlen ismert évfolyam is sokáig lappangott az Országos Széchényi Könyvtárban, de az irodalom ismerte.⁷ Még a XVIII. században, 1799-ben akad valaki, aki újságot akarna alapítani Sopronban, ez Storz János Lipót, aki kéréssel fordul a városi tanácshoz ez irányban. Akkor még Bécsben, a Rennwegen katoná volt a tüzérezkaszárnyában, szállásmester volt a rangja: könyv- és műkereskedést kívánt nyitni és mellette újságot kiadni („eine Original-Zeitung herausgeben”), egyúttal polgárjogot is elnyerni. A város, ha nem is teljesen, de elzárkózott a kérés elől: mind a bolt tekintetében, mind az újságkiadás dolgában nincsenek kilátásai, mondja a tanácsi határozat, de hozzáteszi, hogy azért meg kellene próbálni az engedély elnyerését felsőbb helyen.⁸ Ezzel azután hosszú évtizedekre el is vágták az útját a soproni újságírásnak. Azért szorgalmasan olvastak újságot. Szép számmal jártak a magyar lapok a liceum diákönképzőkörének, a Magyar Társaságnak, a máig meglevő könyvtárnak nagy értékei az egyben tartott évfolyamok, jártak a kávéházaknak lapok, és a soproniak nagy figyelemmel kísérték a híradásokat. Nem egyszer írtak ellennyilatkozatokat, sőt maga a város is néhány alkalommal erélyes helyreigazítást követelt, így pl. amikor a bayreuthi újság jelentése szerint a városplébános, WACHTLER Pál belekeveredett a MARTINOVICS-mozgalomba,⁹ vagy amikor 1820-ban a *Pressburger Zeitung* hasábjain FERENC király születésnapján ünnepéről „téves, hamis, hazug, szemtelen leírás” jelent meg.¹⁰

Folyóirat alapítására még talán inkább mutatkozik hajlandóság. A Magyar Társaság mégis bizonyos irodalmi központot jelentett. Egyik alapítója, Kis János, a KAZINCZY-kör tagja még nagybaráti lelkész korában, 1797-ben *Flora* címmel akart „magyar Journal”-t kiadni, de ez elmaradt, amikor azonban 1808-ban Sopronba választották meg papnak, elérkezettnek látta az időt a terv megvalósítására. Terveiről így

⁴ GAMAUF Teofil soproni pap a XIX. század első felében kivonatolta az ev. egyházközség számadáskönyveit, *Denkwürdigkeiten* c. kéziratos műve III. kötetében szerepel az újságrendelés azzal a megjegyzéssel, hogy már korábban is járatott az egyházközség németországi hírlapot.

⁵ *Városi számadáskönyv*, 1694. 95. l.

⁶ GAMAUF kivonata a városi számadáskönyvből. *Denkwürdigkeiten*, III. kötet.
⁷ PETRIK, GÖDEKE említi, szól róla mint lappangó újságról ZUBER Marianna *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig*. Bp. 1915. munkájában a 45. lapon, végre az előkerült első évfolyamot ismertette RÉZ Henrik a *Deutsch-Ung. Heimatbl.* 1933. évfolyamában. 106–107. l.

⁸ *Soproni tanácsjegyzőkönyv*, 1799. 2219. számú végzés.

⁹ *Tanácsjegyzőkönyv*, 1795. 294. sz. végzés.

¹⁰ *Tanácsjegyzőkönyv*. 709. sz. végzés.

ír DÖBRENTAI Gábornak, aki valaha szintén tevékeny tagja volt a Magyar Társaságnak : „Szeretnék egy Journalt is kiadni, mellyről már egynéhány hónapoktól fogva sokat gondolkodtam. De mindezekről csak akkor szólhatok, ha majd egy ideig Sopronban fogok lakni.”¹¹ De folyóiratra nem került a sor, hacsak az 1839-ben kezdett, évente megjelenő *Sopronyi esték* c. sorozatra nem gondolunk, amelynek utolsó kötete 1844-ben jelent meg.¹² De KAZINCZY nem tett le a gondolatról, hogy Sopronban folyóirat induljon. Mikor DÖBRENTAI *Erdélyi Múzeum* c. folyóiratát a megszűnés veszélye fenyegeti, azt írja 1818-ban a szerkesztőnek : „Azt óhajtom, hogy Sopronból kapjunk egy Haviást, ha te nem folytatod a Tiedet”.¹³

Sopron pedig növekedett, a XIX. század első felében jónevű nyomdája működött, színháza, zeneiskolája szépen fejlődött, elérkezett az az idő, amikor már saját újságja is meg tudott volna állni a lábán. 1843. május 22-én tárgyalta a tanács CHIOLICH (CSOLICH) von Löwenberg Henrik beadványát, melyben bejelenti, hogy *Ödenburger Zeitung* címen magyar és német nyelven újságot akar alapítani, támogatást kér a helytartótanácsnál. A tanács, úgy látszik, rokonszenvvel fogadta a kérvényt, és az ügyet REISCH Ede tanácsosra bízta, aki már június 12-én a tanács elé terjesztette szintén igen jóakarató véleményezését. A lap politikai, szépirodalmi és ismeretterjesztő részből állna, és azonos magyar és német szöveggel jelennek meg. Egyébként a dolgot a kérvényező nagynénjével, CHIOLICH-LÖWENBERG Viktóriával tárgyalta meg, aki alapítványi hölgy, és aki rokona erkölcsi felfogásáról és értelmi képességeiről megfelelő tanúsítványokkal szolgált. A bécsi egyetemen a bölcsészet doktora lett, és az alsó-ausztriai tartományi főnökségtől jogot kapott arra, hogy előadásokat tartsa a bölcsészet és a rokontudományok köréből. Azután könyveket is írt, Pesten *Nationalpanorama* címen jelent meg egy munkája, aztán fizika-matematikai enciklopédiája ezzel a címmel : *Die Natur in ihrem formalen u. realen Seyn* és végül egy hétnyelvű szótára (*Siebensprachige Dampfschiff-Sprachlehre*), ezek a munkák eléggé képesítik rá, hogy lapot szerkeszthessen. De anyagilag is meg tudja alapozni a lapot. Van valamelyes vagyona, sőt a nagynéni is mindenkor támogatni fogja. Hajlandó bánatpénzt is letenni. Sopronba költözik, ott szerkeszti, nyomtatja és küldi szét a lapot.¹⁴

A sokat ígérő jelentés alapján a városi tanács kimondta, hogy nagyon kívánatosnak tartja egy soproni hírlap megjelenését, kiköti feltételként, amit CHIOLICH amúgy is megígért, hogy helyben kell szerkesztenie, nyomatnia és szétküldeni, azonban magát a tanács nem tartja magát illetékesnek, hogy a helytartótanácsnál kérelmezze a lap megindításának engedélyét, ezt neki kell megtennie.¹⁵

Úgy látszik, CHIOLICH még szívesebb fogadtatást és támogatást várt : nincs nyoma, hogy szorgalmazta volna a soproni újságot. Pedig kár nagyon, mert úgy látszik, rátermett ember volt. 1863-ban valóban lapot szerkesztett, de Bécsben.¹⁶ Figyelemre méltó az, hogy felismerte, mennyire magyarosodik Sopron, és hogy egyaránt szüksége

¹¹ TOLNAI Gábor : *Kis János Journal-terve a XVIII. század végén*. Könyvt. Szle. 1934. XI. 5.

¹² Kis eleinte *Literaturai egyvelegnek*, majd *Literaturai vegyes gyűjteménynek* nevezi.

¹³ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. (Kiadta VÁCZY János.) XVI. köt. 104. l.

¹⁴ A tanács végzése 1843/1978. REISCH jelentése az ügyiratok közt XXIV 2769.

¹⁵ *Tanácsjegyzőkönyv* 1843/2244. számú végzés.

¹⁶ *Für Stadt und Land* volt a címe ; az Országos Széchényi Könyvtárban munkái közül a két utóbb említett mellett még három szerepel. (TARNAI Andor könyvtáros szíves közlése.) A család horvát származású, sokszor CSOLICHnak is írják nevét. NAGY Iván szerint 1707-ben kapta nemességét, de a Lewenspergi előnévvel egyszersmind német birodalmi lovagrendű is volt. A családból több főpap is származott (*Magyarország családjai*. III. Pest 1858. 33/34. l.). SZINNYEI is említ egy CHIOLICH nevű papi író-t.

van német és magyar újságra. Más utalás is történik rá, hogy Sopron magyarosabb színezetű, mint a koronázó város, Pozsony.¹⁷

CHOLICH kísérlete után ismét csend áll be. A soproni újságolvasók szorgalmasan küldik a helyreigazításokat, ezúttal főleg a színi bírálatokkal kapcsolatosan, így érthető, hogy amikor az *Allgemeine Theaterzeitung* 1847-ben féltréfásan jelenti, hogy Sopronban *Ödenburger Blätter* címmel újság indul, gúnyosan hozzáteszi: „harmloses Gift”.

Hacsak az 1847-es soproni tudósgyűlés idején naponta megjelenő, quart alakú pár lapos *Napi közlönyt* nem számítjuk, amely azonban csak az érkező vendégek névsorát hozta, 1850-ig nem beszélhetünk Sopronban újságról. 1848-ban december közepén a császári hadsereg elfoglalta Sopront, a magyar honvédség oda többet nem tudta betenni a lábát, és korán megkezdődött a feketesárga világ berendezkedése, éppen ezért is lett az egész BACH-korszak tartama alatt a város majdnem az egész Dunántúl székvárosa. Ezrével települtek ide osztrák és cseh hivatalnokok, katonák, zsandárok: valóban szükség is volt helyi lapra. Így indult útjára 1850-ben az első soproni újság, címe *Ödenburger Stadt- und Land Bothe* volt. Sajátságos, hogy szinte napjainkig egyetlen példánya sem volt ismeretes. IMRE József, aki a soproni nyomdászat és sajtó történetével foglalkozik az 1848–1948-as időtartamra nézve, akadt rá az 1850. július 26-i számra, amelyet egy feljelentéshez mellékeltek. Eszerint hetente kétszer jelent meg, kedden és pénteken, ezzel a számmal járt le az első „szemeszter”, ez pedig az 51. szám lévén, nem pontosan az év legelső napjain indult a lap. Szerkesztőjét von SCHMIDT Agostonnak hívták, a szerkesztőség véletlenül abban a házban volt (Szt. György utca 11.), ahol 1917-től kezdve évtizedekig írták és nyomták a *Sopronvármegye* c. rapilapot. Sajátságos, hogy a lapnak az emlékezete is szinte teljesen kiveszett a köztudatból. 1902. május 18-án a soproni *Neue Zeitung* közölt belőle megemlékezést TÖPLER Károly neves orvosiól, nekrológ volt és 1850. október 15-én, az 1850-es évfolyam 74. számában jelent meg. A szerkesztő bevezetésül megemlíti, hogy fogalma sem volt róla, volt-e ilyen lap, és nem tudta, hogy volt LENK Samu-nyomda is, pedig ez volt rövid ideig az 1733 óta folyamatosan kimutatható műhely. A lapot egyébként a *Magyar Hírlap* 1850. május 4-i száma is említi forrásképpen, és így jelenti, hogy a soproniak a győri árvízkárosultaknak 261 ft-ot gyűjtöttek. A lap minőségére ugyanebben az újságban olvashatunk egy kissé persze honfibtól nagyított gáncoskodást, soproni tudósítást „művészi élveink”-ről, negyedik sorban: „egy fölötteképen való módon silánygombócziúság”.¹⁸ Meddig élt az első soproni német hírlap, a további kutatás dolga megállapítani. 1854-ben Kőszegről átköltözött REICHARDT Adolf nyomdász, aki odaát apja műhelyét folytatta; ő volt a második nyomdász akkor Sopronban. Már 1855-ben, szeptember 3-án megindította az *Ödenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt* címen újságját, mely hétfőn és pénteken jelent meg SEYRING Adolf könyvkereskedő szerkesztésében. Ettől fogva 1944-ig folyamatosan volt Sopronnak német nyelvű újságja.

Az első magyar nyelvű újság 1871. január 5-én jelent meg *Sopron* címmel, hetilap volt. Ezt is REICHARDT Adolf nyomta. Szerkesztette CSÖNDES Ferenc pedagógus, főmunkatársaként BALLAGI Károly, a szótáríró fia, tanfelügyelő szerepelt. Ismeretterjesztő magyar lapra nézve is akad a provizórium idején kísérlet, ORMODY Bertalan, a maga korában ismert, ma már teljesen elfeledett költő, egyébként biztosítási főtisztviselő akart *Soproni Füzetek* címmel „irodalmi, művészeti és társaséleti” folyóiratot 1862. június elsejével megindítani, mely lap egyúttal a magyar ált. biztosítási osztály-

¹⁷ SCHMIEDL Adolf utazó írja 1838-ban megjelent *Wiens Umgebungen* című munkájában (522–29. l.).

¹⁸ *Magy. Hírl.* 1850. Soproni tudósítás október 19-ről. 1298. l.

nak is közlönye lett volna. ORMODYt azonban valamely hazafias verse miatt bebörtönözték, kiszabadulása után nyilván abba maradt a dolog, egyébként is elhagyta Sopront.¹⁹ Az első ilyenfajta folyóiratot MOLLER Ede bocsátotta útjára 1879-ben *Külföld* címmel, az egész ország irodalombarát olvasóinak szánta, és a külföldi irodalomról hozott értekezéseket és híradásokat. Természetesen rövid életű lap volt.

CSATKAI ENDRE

Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt. Az 1848-as szabadságharc előtt a legjelentősebb magyar kölcsönkönyvtár a HECKENAST-féle volt. HECKENAST Gusztáv kölcsönkönyvtárát könyvkereskedésével együtt 1847-ben átruházta EDELMANN Károlyra, valószínűleg azért, mert könyvkiadói tevékenysége ekkor már teljesen leköttette.

Kölcsönkönyvtárának állományát az átruházás idején pontosan nem ismerjük, azonban azt tudjuk, hogy megnyitásakor — 1839. januárban — 8000 kötettel indult, az átadáskor tehát már bizonyára túlhaladta a 10 000 kötetet.

Az átadást körlevél útján tette közzé.¹ Érdekes, hogy ebben a tudósításban csupán EDELMANN Károly neve van említve, pedig az üzletkötésben EDELMANN Károly és WALDHÜTTER Frigyes szerepeltek. Erre vonatkozólag idézzük EDELMANNnak Pest város tanácsához 1848 júl. 18-án beadott folyamodványát, melyben a következőket mondja: „Waldhütter Frigyes társaságában a Heckenast féle könyvkereskedést és kölcsönkönyvtárt szerződésileg átvevén, miután társom gyengélkedő egészsége miatt orvosa tanácsa után szándokának foganatosításával felhagyni és a szerződéstől visszalépni kéntelemtetett, mire azt én, minden abban foglalt kedvezésekkel átvevén a kikötött fizetéseknek nagyobb részét már is tettelegesen teljesítettem és most a t. Városi Tanácsot tartozó alázattal kérem, hogy a Heckenast féle pesti könyvkereskedést és kölcsönkönyvtári jogot a legújabb törvények, jelesen az 1848 évi XVIII. t. cz. 42 § értelmében reám ruházni annyival inkább méltóztassék, mert Heckenast Gusztáv ezen két üzlettől az A. alatti okmány szerint részemre lemondott és mert maga a tisztelt városi Tanács azon folyamodásom következtében, mellyel még múlt évi Septemb. 7-kén az akkori Helytartó Tanácshoz járultam, engem e jogok adományozására már is ajánlani kegyeskedett.”²

WALDHÜTTER szerepe kisebb jelentőségű lehetett. A visszalépésre vagy valóban betegsége miatt volt kénytelen, vagy valami olyan üzleti vagy vagyoni természetű okból, amit EDELMANN bevallani nem akart, s ezért inkább társa betegségével fedezte magát. Kár, hogy a tanácsi iratoknál nincs meg az átruházási okmány másolata, mert ebből ennek az időleges társnak a szerepére vonatkozólag többet tudhattunk volna meg.

Ki volt EDELMANN? — Ugyanebben a tanácsi folyamodványban a következőket mondja magáról: „Személyes tulajdonaim bebizonyítására van szerencsém B. alatt egy kötetben ide csatolni tanuló leveleimet, mellyekből kiderül, hogy a *könyvkereskedést* Lipcsében 1836-tól fogva 1840-ig *rendesen megtanultam* és ugyan ott 1841 évi Május haváig mint segéd szolgáltam, innen Freiburgba utazván, ott Emmerling Adolf könyvkereskedésében két évet töltöttem, utóbb Brünnben ismét két évet, Prágában nyolcz és Bécsben öt hónapot. — Magaviseletem ugyan ezen bizonyítványok szerint *mindenütt jámbor és az erkölcsiség szabályaihoz szorosan alkalmazva* volt. — Honomból, Szász-

¹⁹ *Vasárnapi Ujs.* 1862. 249., 288. l.

¹ A HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár működését ismertette SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1939. 171—174. l.

² 10 779/1848. sz. tanácsi irat. Pest városi levéltár, eng. 508. sz.

országi *Lipce városából* való végelbocsátásomat C. alatt ide mellékelem. — Mi üzletemhez megkívántató alaptőkét illeti, az a fenemlített *könyvkereskedésnek és kölcsönkönyvtárnak megszerzésére* tetteleg fordítottam, úgy hogy az már jelenleg tulajdonom lévén, a *szabályszerű alaptőkét jóval meghaladja.*”

Ezek szerint jól képzett és kellő vagyoni alappal rendelkező könyvkereskedő volt. Az általa jelzett gyakorlati időkből kiszámítható, hogy legkorábban 1846-ban kerülhetett Pestre, és már a következő évben megtörtént az üzlet átvétele. Nem lehetetlen tehát az sem, hogy HECKENAST, aki a lipcei könyvkereskedőkkel élénk üzleti összeköttetésben állt, maga hozta ide azzal a céllal, hogy neki üzletét átadja. (Sajnos, Lipcse város végelbocsátási irata szintén hiányzik a folyamodvány mellől, pedig ebből megtudtuk volna állapítani pontosan pesti letelepedésének idejét.)

A pesti városi tanács „a lakhatási jogot és a könyvkereskedelmi engedelmet” már a beadvány kelte utáni napon megadta oly feltétellel: „hogy kereskedési címét szabályszerűleg bejegyeztetvén rendes kereskedési könyvet vezessen.”

Nem tudjuk, hogy az 1848-as törvények alapján magadott engedélyt később, a szabadságharc leverése után a császári hatóságok mennyiben fogadták el, de az bizonyos, hogy EDELMANN jogosítvánnyal rendelkező könyvkereskedőnek tekintik a későbbi tanácsi iratok. Különös azonban, hogy az EDELMANN által kiadott kölcsönkönyvtári jegyzékeken „*Carl Edelmann & Comp* (vornals Gustav Heckenast)” szerepel cégjelzésként, noha EDELMANNnak az előbb említett beadványa szerint, de a későbbi tanácsi iratok szerint sem volt társa. Okmányokkal igazolni nem tudjuk, hogy ideiglenesen nem volt-e másik társa is. Nem valószínű, mert EDELMANN anyagilag elég erős volt. Arra kell következtetnünk, hogy EDELMANNnak a könyvkereskedési jogát a már 1847-ben a helytartótanácsához benyújtott, de a 48-as törvények hatálybalépéséig el nem intézett kérelme alapján ismerték el, és bürokratikus vaskalaposságból maradt benn a társra való utalás a cég megjelölésében. Ezt a feltevést erősíti meg az is, hogy az 1848-ban kiadott kölcsönkönyvtári jegyzékein csupán „*Carl Edelmann* (vornals Gustav Heckenast)” szerepel.

A kölcsönkönyvtár anyagát a német nyelven kiadott könyvjegyzékekből kísérelhetjük figyelemmel.³ Az EDELMANN-féle jegyzékekből első pillanatra megállapítható, hogy a magyar nyelvű könyvek száma kevés, csekély százalékba az egész anyagnak. A könyvek túlnyomó része német, elég jelentős számban van francia, de van angol és olasz nyelvű könyvválaszték is. Folyóiratokat is tart a könyvtár, így például az 1851-es jegyzékben 74 tételben sorolják fel a folyóiratokat, ami 40 címnek felel meg (Minden évfolyamot külön szám jelez.).

EDELMANN a könyvanyagot nagymértékben gazdagította. 1854-ben már 20 000 kötettel hirdetik a kölcsönkönyvtárat.⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy a kötetszám nem

³ *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann (vornals Gustav Heckenast)* Waitznergasse, Nr. 15, dem Hotel „zum Palatin” gegenüber rückwärts im Hofe. Ofen, 1848, gedruckt in der königl. Universitäts-Buchdruckerei. — Ugyancsak az Egyetemi Könyvtárban találtuk a könyvállomány egyéb idegen nyelvű anyagát feltüntető külön katalógust: *Catalogue des livres français, anglais et italiens qui se trouvent au cabinet de lecture de Charles Edelmann (ci-devant Gustave Heckenast)*. Bude, 1848. 74 l. — *Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann & Comp.* (vornals Gustav Heckenast) in Pest, Waitznergasse Nr. 8, dem Hotel „zum Palatin” gegenüber, rückwärts im Hofe. Pest. Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 1851. IV., 312 l., (Orsz. Széchényi Könyvtárban és Egyetemi Könyvtárban található.) — *Supplement zum grossen Bücher-Verzeichnisse der Leihbibliothek von Carl Edelmann & Comp.* (vornals Gustav Heckenast) in Pest, Waitznergasse Nr. 7, dem Hotel „Palatin” gegenüber rückwärts im Hofe. Pest, 1853. 34 l. Druck von Landerer und Heckenast.

⁴ *Vasárnapi Ujs.* 1854. nov. 26. 39. sz.

ugyanannyi címet jelent; a többkötetes művek minden kötete önálló számmal szerepel, és a kelendőbb művekből 4–20 példányt tartanak raktáron.⁵

EDELMANN mozgékony és vállalkozó szellemű kereskedő volt, aki igyekezett üzletét kiterjeszteni. 1850. jún. 26-án a pesti városi tanácshoz folyamodott, hogy kereskedésére „művészi és zenészi tárgyak felvehetési, illetőleg áruhatási engedelmet” nyerjen.⁶ Ezzel a kérésével azonban vihart aratott, mert a mű- és zenekereskedők tiltakoztak az ellen, hogy versenytársat kapjanak. „A viszonyok még inkább kedveznek a könyvkereskedésnek, mint a műárússágnak, mert a közönség ha már nem olvasásra, annál kevésbé adja magát a zenészetre és a könyvkereskedésben a tanulmányi cikkek még is kelnek”, – hangoztatják a műkereskedők, és végülis ők lesznek a nyertesek; a miniszteri biztos a tanács véleménye alapján végleg elutasítja EDELMANNT.

Legjelentősebb kezdeményezésének azonban azt tartjuk, hogy létrehozta – valószínűleg külföldi mintára – *Magyarországon az első fiók-kölcsönkönyvtárát*.⁷ Ez a könyvtár idényjellegű, csak a nyári idény alatt működik, mégpedig Balatonfüreden.

Füred volt akkoriban az ország legjelentősebb fürdője. Héres gyógyforrásait már a XVIII. században fölkapták, a XIX. század elején pedig a nemesi társaság egyik találkozóhelye lett. 1825-ben valóságos kis országgyűlés zajlott itt le, 1831-ben pedig már színházat is kapott, s a kibontakozott fürdői élet és a vendégforgalom csak fokozta jelentőségét.⁸ – Fürdővendégeinek névsorát 1838-ban nyomtatásban is közzéteszik.⁹ 1846-ban megindul a Kisfaludy-gőzös a Balatonon. A magyar szellemi világ vezetői közül sokan töltik itt a nyarat, a század közepétől kezdve a nemesség mellett a vezetőszerepet a módosabb polgárság viszi. De külföldiekből is jelentős forgalma van.

EDELMANN tehát jól választotta meg fiókkönyvtárának helyét. A kölcsönkönyvtár 1851-ben Füreden nyomtatott jegyzéket adott ki.¹⁰ Ebből a jegyzékből megtudjuk, hogy a kölcsönkönyvtár kizárólag nyáron (jún. 1–aug. végéig) volt nyitva; az előfizetési díj is így van megállapítva, de természetesen rövidebb időre is igénybe lehetett venni. A fürdőlethez alkalmazkodik azáltal, hogy heti előfizetést is elfogad. Könyvanyaga – idényjellegét tekintve – elég gazdag. De nem elégszik meg ennyivel, előfizetőinek kilátásba helyezi, hogy külön kívánságra ezeken a könyveken felül pesti kölcsönkönyvtárából is rövid időn belül meghozatja a füredi részlegben nem kapható könyveket. Könyvanyagát egyébként valószínűleg a pesti könyvtárból válogatta ki, amit bizonyít az, hogy egyes könyvek raktári száma megegyezik a nagy katalógus raktári számával. Viszont sok olyan címet is tartalmaz a füredi jegyzék, aminek raktári

⁵ I. h. A legismertebb regényírókat 8–20 példányban igéri „megjelenésük után azonnal beszereztetni.”

⁶ Városi tanácsi iratok, 2157/850. sz.

⁷ Az első fővárosi fiók-kölcsönkönyvtár (Deák Ferenc Könyvtár, amely a Deák Ferenc szabadkőműves páholynek köszöni létezését az Almássy téren egy kis pavillonban, a Városi Nyilvános Könyvtár első fióképülete) pl. csak 1913. dec. 29-én nyílt meg a közönség számára. (MADZSAR József: *Az első fiókkönyvtár*. Könyvt. Szle. 1914. 1. sz. 19–20. l.).

⁸ A Balatonfüredi fürdőlethez, társadalompolitikai funkciójával több mű, cikk foglalkozik pl.: BERZEVICZY Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon*. Bp. [1925.] II. k. 405–406. l. — TAVÁSY Lajos: *Balatonfüredi emlék*, Pest. 1854. — SZIKLAY János: *A Balaton bibliográfiája*. Bp. 1904. — JANKÓ János: *A balatonmelléki lakosság néprajza*. Bp. 1902. 107. l. — *Balatonfüred hajdan és most*. Vasárnapi Ujs. 1879. 460–463. l. — KERESZTÚRY Dezső: *Balaton*. Bp. [1940.] — EÖTVÖS Károly: *Utazás a Balaton körül*. Bp. I. 1901.

⁹ *Vasárnapi Ujs.* 1854. 462. l. Tudomásunk szerint ez az első nyomtatott fürdővendég-névsor Magyarországon.

¹⁰ Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelman in Füred-Kirchen-Gasse, Horváth'sches Haus. Füred, im Sommer 1851. 52 l., 8°. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

száma a két katalógusban eltér egymástól. Ebből következtethető, hogy a fióknak is volt elkülönített anyaga.

Hogy hány nyáron át működött Füreden a kölcsönkönyvtár, nem lehet megállapítani. Első működése nyilván 1851 nyarára esik, de a következő években is működhetett (talán EDELMANN utóda is folytatta); tény, hogy amikor megjelenik az első balatonvidéki hirlap: a *Balatonfüredi Napló*, ennek hirdetési rovatában a szerkesztőség közli, hogy a „szerkesztői irodában július 1-től kezdve szép rendelkezhetesű kölcsönkönyvtárt fog a *szokott és ismert föltételek mellett* a fürdői közönségnek és a vidék számára is megnyitni.”¹¹ Az 1863. jún. 11. szám pedig arról ad hírt, hogy a „fürdői felügyelői irodában csinos és elegendő választékú kölcsönkönyvtár áll a közönség szolgálatára.” Lehet tehát, hogy 1851-től kezdve folyamatosan működött könyvtár Füreden, előbb a pesti cég neve alatt, később Füred maga tartott fenn a fürdő számára önálló kölcsönkönyvtárt.

EDELMANN nemcsak Pesten és Füreden tevékenykedett, hanem állandó élnék összeköttetésben állt a külföldi, különösen a lipcsei könyvkereskedőkkel. Évente többször utazott Lipcsébe, és onnan is nősült.¹² Fáradhatatlanul fejlesztette könyvtára állományát, hiszen mint már előbb említettük, 20 000 kötettel hirdették az 1854. év végén. Ez a *Vasárnapi Ujság*ból ismert hirdetés még az ő neve alatt jelent ugyan meg, de az egyik tanácsi iratból megállapítható, hogy EDELMANN *özvegye 1854 decemberében* a könyvkereskedői és kölcsönkönyvtári jogosultságot *átruházta* Adolf Friedrich LAUFFER *pesti kereskedőre*.¹³ A LAUFFER család különböző társulásokon keresztül vitte tovább a kölcsönkönyvtárt. (A LAUFFER Tivadar-féle Belvárosi kölcsönkönyvtár 1923-ban úgy hirdeti magát, hogy alapított 1835-ben. Kétségtelen, hogy a HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár kezdetére utal, kissé öregítve a cég korát. HECKENAST tudvalevőleg csak 1839-ben nyitotta meg könyvtárát.)

Említésre méltó még a kölcsönkönyvtár helye, a jegyzékek ugyanis más és más megjelölést használnak. Az 1848-i katalógusban Váci-u. 15. sz. van jelölve, az 1851-i-ben Váci-u. 8. sz., az 1853-iban Váci-u. 7. sz., — azonban mind megegyezik abban, hogy „szemben a Nádor szállóval, hátul az udvarban”. Nem valószínű az, hogy csaknem évenként átköltözött ez a tágas helyiséget igénylő könyvraktár, mindig más házba és mindig hátul az udvarba, hanem a raktár maradt a régi helyiségében, de a házszám változott, — ezt igazolja a mindig visszatérő utalás a Nádor szálló szomszédságára. Az bizonyos — a korabeli irodalomból —, hogy a HECKENAST-féle kölcsönkönyvtár (tehát később utódja is, amint látjuk az előbb említett jegyzékekből) az úgynevezett KAPPEL-féle házban működött, abban a házban, ahol utolsó napjait élte KISFALUDY Károly és 25 év múlva VÖRÖSMARTY Mihály. A Kisfaludy Társaság 1900. nov. 25-én ünnepség keretében emléktáblával jelölte meg a házat (akkor Váci-u. 19.)¹⁴ A tábla most is bizonyítja a 19. számú romházon, hogy VÖRÖSMARTY születésének 100. éves évfordulóján jelölték meg ezt a nevezetes házat.

¹¹ *Balatonfüredi Napló*. 1861. I. évf. 1. sz. jún. 15.

¹² Városi tanácsi iratok 4952/851. Az egyik kérvényben útlevelért folyamodik, mert „évente többször kell Lipcsében, mint Németország első könyvvásárján” megjelenie. — 1851. júliusban nősülés céljából bizonyítványt kér kereskedői jogosultságáról és pesti lakhatási jogáról; a szászországi törvények szerint — mondja — ezt leendő házastársa városánál igazolnia kell.

¹³ Tanácsi iratok, 12.549/855. sz. (kérelem: 1854. dec. 14-én beadva).

¹⁴ A pesti napilapok 1900. nov. 26-i számai részletes leírást közölnek az előző napi ünnepségről: az emléktábla leleplezéséről és az Akadémia díszünnepségéről. HATVANI Lajos *Beszélő házak* c. művében (Bp. 1957. 303. l.) az ünnepség dátuma 1906. Ugyanezen a helyen 10-es számú romháznak van említve a megjelölt ház, holott ez ma is a Váci-u. 19. sz. ház, mint volt a megjelölés idején. Lehetséges, hogy mindkét szám nyomdahiba.

A szabadságharc leverését közvetlenül követő esztendőök az ország kulturális életében is súlyosak voltak. Bár sokszor a levert hangulatban és reménytelenségben túlozzák a helyzetet az e korból származott források, és olyan kijelentéseket is tesznek, mintha azokban az években senki sem törődött volna kultúrával. 1854-ben egyik legjelentősebb lapunk így nyilatkozik egy helyen: „Nálunk talán egész országban sem olvasnak el 10 000 könyvet egy év folytán”¹⁵ — és ezt mondja abban az évben, amikor Pestnek 20 000 kötetes kölcsönkönyvtára van, amelyet ő maga is hirdet.¹⁶ Egy másik pesti lap még 1860-ban is ezt írja: „...egész Pesten egyetlen kölcsönkönyvtár van csak, vidéken még ennyire sem mentek, mert ott a könyveket nem is veszik, kölcsön sem kéri, hanem úgy lopják el.”¹⁷ Ez utóbbi kijelentéssel ellentétben csak néhány vidéki kölcsönkönyvtár létezésére kívánunk rámutatni, így: Eperjesen a VETTER-féle 1853-ban,¹⁸ — Pancsován a WITTIGSCHLAGER-féle 1854-ben,¹⁹ — Szatmár-Németiben a LEHOTZKY-féle szintén már 1854-ben működik.²⁰ Tehát az 50-es évek második felére már több kölcsönkönyvtár létesült, még vidéken is.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Könyvtár Tiszaújlakon (1858—1869). A vallás- és közoktatásügyi minisztérium valószínűleg 1877 januárjában kelt felhívására különböző intézmények és egyesületek könyvtárai küldték be tevékenységük ismertetését. A beérkezett jelentések felsorolását megtaláljuk a *Magyar Könyvszemle* az évi kötetében.¹ E 35, igen különböző jellegű könyvtár ismertetése közt negyedik helyen említik az Ugocsa megyei népkönyvtárét DOBY Antaltól. A szokványos, egységes, központilag összeállított állománnyal és nyomtatott katalógussal rendelkező népkönyvtárra gondolnánk, — azonban SZINNYEI adatai is arra figyelmeztetnek: itt egészen másféle könyvtári kezdeményezésről van szó. SZINNYEI ugyanis azt mondja: DOBY Antal „Tiszaújlakon (Ugocsa m.) saját költségén könyvtárat állított fel, melyet Ugocsa, Szatmár és Bereg megyék néptanítói 14 [helyesen: 10] évig díjtalanul használtak”.² Ha DOBY — feltehetően pedagógiai művekben gazdag — magánkönyvtárát bocsátotta a környék tanítóinak rendelkezésére, az is figyelemre méltó volna, különösen minthogy e könyvtár 1858-tól 1869 decemberéig állt fenn. Behatóbb vizsgálódás után azonban nyomban kitűnik, hogy a — felületesen tekintve — népkönyvtári vagy szakkönyvtári kérdés mögött több rétegződés is fel-lelhető.

Ezt a beható vizsgálódást egyrészt egy alkalmi kiadvány,³ másrészt egy, a könyvtár alapítójától származó kézirat⁴ teszi lehetővé. E kézirat keltezése: Homonna,

¹⁵ *Vasárnapi Ujs.* 1854. 6. sz. 45. l.

¹⁶ Az abszolutizmus korának kulturális életére, a könyvtárak működésére, olvasóforgalmára l. BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*, Bp. II. k. 482. és köv. lapok, TÓTH András: *Haladás és reakció küzdelme a bp-i Egyetemi Könyvtár új épülete körül*, Magy. Könyvszle, 1955. 54. l.

¹⁷ *Képes Ujs.* 1860. máj. 6. sz. 70. l.

¹⁸ *Leihbibliothek der Vetter'schen Buchhandlung in Eperjes*. Pest. 1853. 23, [1] l., 80. Lukács L. és társa ny.

¹⁹ WITTIGSCHLAGER Karl: *Verzeichniss der Leih-Lese-Bibliothek des...* in Pancsova. Pesth. 1854. 18 l. A jegyzékben 729 tételszám alatt a művek címszerű betűrendben felsorolva.

²⁰ Megnyitását jelenti a *Vasárnapi Ujs.* 1854. jun. 18. sz. 140. l.

¹ *Magy. Könyvszemle* 1877. 259—260. l.

² SZINNYEI: *Magyar írók*. II. k. 950. l.

³ HORVÁTH Károly: *Feöldy Doby Antal emlékezete*. Rózsahegy, 1909. 31. l.

⁴ DOBY Antal: *Az első népkönyvtár felállítása Ugocsa megyében*. OSZK Kézirattár, Analekta.

1877. jan. 10., tehát a könyvtár létesítése után majdnem 20, elpusztulása után 8 esztendővel íródott, s kétségtelenül azonos a *Könyvszemle* szerkesztőségéhez beküldött ismertetés kéziratával, amint a kézirat bizonyítja: „Nem lesz érdektelen e becses könyvészeti folyóirat olvasói előtt köztudomásra hozni...” Nyilván a *Könyvszemle* szerkesztőségéből került a kézirat az állományába, azonban az időpont nem állapítható meg.

DOBY Antal Szatmár megyében, Vitkán született, 1826-ban, apja DOBY József r. k. kántortanító, anyja PÁLFY Júlia Tusnádról. Gyermekkoráról tudjuk, hogy apja két könyvét, PETHŐ Gergely *Krónikáját* és DUGONICS *Etelkáját* könyv nélkül végesvégig megtanulta. DOBY József értelmes kisfia kedvéért messze-vidékről hordja haza az olvasni-valót. Egy elcsapott vitkai ref. pap, BÁTORKESZI KISS József egyideig házuknál talál menedéket, — tudása és könyvszeretete igen nagy hatással volt a gyermeke. Apja — maga és társai nyomorúságát látva — semmiképpen sem akarja fiát tanítónak adni, inkább iparost nevel belőle. DOBY Antal szabómesterséget tanul, 1844-ben szabadul fel Szatmárt szokatlanul rövid idő, két esztendő után. Vándorútján 1845—48-ban megfordul Debrecenben, Kassán, Pesten, — Szatmárt áll céhbe. 1848-ban VASVÁRI Pál Rákóczi-csapatában toborzó őrmester, majd Lehel-huszár. (*Pallas, Révai lexikonban* tévesen: őrnagy volt a szabadságharcban.) Világos után szülőföldjén rejtegetik, munkával is bőven ellátják. Majd Tiszaújlakon telepedik meg, s életének bennünket érdeklő szakaszában itt működik mint megbecsült szabómester. 1854—59-ig céhjegyző, akkor egyhangúan céhmesterré választják. 1856-ban nősül, felesége a helybeli orvos leánya. Népes családjának gondjai miatt s felesége rokonságának hatására 1866-ban szeretne elnyerni egy kisebb megyei állást, — már-már sikerül is, mikor egy megyei úr közbeszólása megfordítja a hangulatot: „Ez az egy művelt iparosunk van, ne fosszuk meg tőle a megyét!” Marad szabómester s kölcsonkönyvtáros; nehéz helyzetében is komoly anyagi áldozatokkal tartván fenn alább ismertetendő könyvtárát. 1867-ben szeretne a segélyt kapó iparosok sorába bejutni, hogy így a párizsi világiállításra kimehessen, — ezt sem sikerül elérnie. Könyvtáralapításának 10 éves fordulóján, 1868 januárjában Ugcosa vármegye bizottmányi gyűlésén 12. sz. határozatával jegyzőkönyvi elismerést szavaz meg Dobynek, aki a „közművelődés terjesztésével, nagyhorderejű megyei kölcsonkönyvtár felállításával s annak a néptanítók részére ingyen nyújtott élvezetével a megye osztatlan szeretetét rég kiérdemelte”.⁵ 1869 decemberében a Tisza árja könyvtárát, házáat, mindenét elviszi, — belefáradva a sok küzködésbe felcsap sószállító biztosnak. Állomáshelyei Tiszaújlak, Homonna, Bártfa s újból Homonna. Ez az eleven szellemű autodidakta azonban most sem elégszik meg kenyérkereső mesteriségével, hanem felhasználva azt a viszonylagos nyugalmat, amit fizetési állása biztosít, ipartörténeti, művelődéstörténeti és genealógiai kutatásokkal foglalkozik. Füzetekben látott napvilágot PERÉNYI Zsigmond életrajza, a LÓNYAY, PODMANICZKY és SZIRMAY családok története; hatalmas adatgyűjtése, 1013 család története, 35 kötetre tervezett, évtizedek alatt összehordott munkája az érdekelt családok részvétlensége miatt kiadót nem kapván kéziratban maradt. Cikkeket írt a *Századok* 1874—78. évfolyamaiba, a *Történeti Tár*, *Turul*, *Történelmi Lapok*, *Máramaros*, *Bereg*, *Bártfa és Vidéke*, *Magyar Iparosok Lapja* stb. folyóiratokba, ill. lapokba. 1903-tól nyugdíjasként él ugyancsak Homonnán, nehéz sorában is egyre küldözve a jutalomkönyveket, iskolai jutalomdíjakat szerte az országba. Kedves olvasmányára, a *Századokra* jegyzi fel 1903-ban, hogy többé olvasni nem tud, — szeme világát elvesztette. 1908-ban halt meg, — genealógiai adatgyűjtése és kéziratnaplója egyik fiára, időnkénti munkatársára a heraldikában, DOBY István rózsasáhegyi sóhivatali ellenőrre maradt, aki valószínűleg átadta a vándorgyűlést 1909-ben Rózsasáhegyen tartó Magyar Történelmi Társulatnak.

⁵ DOBY id. kézírata, f. 7.

A tanító apa emléke s az olvasás olthatatlan szeretete indította e tudásra szomjúhozó autodidakta polgárt, hogy áldozatok árán is könyvekkel foglalkozék mások s maga ismereteinek gyarapítására. Kéziratos naplójában írja: „Bár sokan azt mondják hogy a népnevelés ügyét csak a bolondok s poéták teszik hazánk legelső teendői közé . . . nagy csak akkor lehet hazánk, ha nagy emberei egy nagy népre támaszkodhatnak.”⁶

Az Ugocsa megyei Tiszaújlakon, ebben a három megye találkozásánál fekvő, meglehetősen élénk forgalmú községben az 1850-es évek végén olvasóköri csoportosulás volt keletkezőben.⁷ Pontosán nem tudjuk, kik alapították e kört. GONDA LÁSZLÓ szerint — aki 1859—61 közt járt a könyvtárban, az olvasók névsorában is szerepel — „összebeszélte a művelt osztályból néhány lelkes hazafi otthelyben és a vidékről”.⁸ DOBY sem mond mást, — többet sem: „Igy érlelődött meg azon eszme, hogy Tiszaújlak városában egy községi könyvtár létesíttessen, tapasztalván e tárgyban úgy a vidék értelmisége, mint a városi polgárok érdekelttségét, többek által felszólítottván annak keresztülvitelére”.⁹ A tervezett „olvasókört és ezzel összekötött népkönyvtár alakítását”¹⁰ azonban a felsőbbség nem engedélyezte. Csupán arra adott lehetőséget, hogy egy magánszemély neve alatt és felelősségére könyvtárat alapíthassanak és tarthassanak. Szigorú feltétele volt ennek is, hogy „minden megrendelt csomag könyv megérkezése után a nagyszöllősi szolgabírói hivatalhoz vitessen felbontás végett . . . A nehéz feltételt elfogadva így jött létre saját nevem alatt a könyvtár”, — írja DOBY.¹¹ 1858. dec. 12-én DOBY felhívást tett közzé, ennek eredményeképpen száznál több tag jelentkezett, belépéskor és félévénként 1—1 frt fizetésére kötelezván magukat. 1859 telén már várják a megrendelt könyveket, főképpen BOROSS Mihály és VAS GEREBEN műveit. BOROSS Mihály, a josphstadti várfogságot kiállott 48-as kapitány, aki 1855—60 között Pesten élt, s népies kiadványok seregével látta el a könyvpiacot, észrevehetően nagy hatással volt ez években DOBY gondolkozására és terveire. Kapcsolatukról így ír: „Ezelőtt pár évvel [B. M.] egy rakás könyvet küldött hozzám, hogy terjesszem a nép között . . . anélkül is olcsó könyveit fele árra szállítá le, . . . azóta pár ezer elkelt. Most legközelebb egy felhívást bocsájtottam közre egy olvasótársulat létrejöttére . . . alig egy hét alatt 102 tag írta alá magát, kik félévénként csak 1 pfrtot fizetnek ugyan, de ezáltal a szegény embernek is nyílik út a lelkét mívelni. Már el is küldtem 86 pfrtot Boross Mihály úrhoz, hogy az általam feljegyzett könyveket szerezz meg és küldje le, és így félévénként legalább 100 pfrtot áldozunk könyvekre, amelyeket én a tagoknak kikölcsönzendek.”¹² A könyvtár gyarapításához magánosok és testületek ajándékozása is hozzájárult: a Kisfaludy Társaság és a Szent István Társulat kiadványaikat küldötték meg, — egy ismeretlen jótevő szívességéből évekig kapták a *Borászati Lapokat*, — LONKAY Antal és SZAUTER Antal pedig „nevelészetű lapjukat”, a *Tanodai Lapokat*, illetve a *Népnevelők Kalauzát*, majd *Kalauzt* ajándékozták a tiszaujlaki könyvtárnak.¹³ Ezzel kapcsolatban DOBY meg is jegyzi: „Jól esik feljegyezni a vallási türelem azon szép példáját, hogy bár a két lap katolikus irányú volt, de azért a protestáns tanítók is előszeretettel olvasták és így gyarapították ismereteiket.”

⁶ Idézi DOBY naplójából HORVÁTH K.: *I. m.* 24. l.

⁷ Az adatok a könyvtár fennállásának időtartamáról, az állomány számáról stb. szólva is egymásnak ellentmondanak lexikonjainkban éppúgy, mint SZINNYEIÉ. Elsőrendű forrásunk DOBY kézírata.

⁸ *Évnyegyedi Szle.* 1867. I. 80. l.

⁹ DOBY: *I. m.* f. 1.

¹⁰ *Uo.* f. 2.

¹¹ *Uo.* f. 1—2.

¹² *Két Garasos Ujs.* 1859. 3. sz. 23. l.

¹³ DOBY: *I. m.* 3. f.

Az 1858—59-i indulás óta eltelt évek alatt teljes határozottsággal kialakult a könyvtár — legalábbis kettős — arculata, amint DOBY újabb, 1867-ben kibocsátott felhívása is bizonyítja. Ebben így fogalmazza meg célkitűzését: „Célom 1) a néptanítók sorsán valláskülönbség nélkül segíteni s nekik díj nélkül olvasmányt adni, — hazafias vállalatom egyetlen a magyar hazában, mellyel azoknak a szellemi haladását tűztem ki célul, kiktől a nevelés terén legtöbbet várunk, de azért a legsilányabbul díjazzuk, — 2) az olvasás díjból befolyó pénzt a nemzet kincsét képező irodalom nemesebb termékeinek beszerzésére fordítom... minden polgár szellemi élvezetére... önművelődésére.”¹⁴ Ez időből ad hírt a könyvtár életéről GONDA László hajdan máramaroszigeti tanár, akkor békési igazgató és majdnai 48-as képviselő. (Békésen GONDA alakít olvasókört 1862-ben s később 1867—68-ban. *Évnegyedi Szemléjében* gyakran foglalkozik népnevelési kérdésekkel, a keletkező népkörökkel, demokrata körökkel, foglalkozik DOBY könyvtárával is.) Az eleinte élénk könyvtári élet után a „közérdekeltség és pártolás hiánya” feltűnő. (Ezért volt szükség az újabb felhívásra is.) A kezdeti vallási béke is veszélyben van: „Az egyes hitfelekezetek mindegyike talál kifogást: nem eléggé katolikus szellemű, — nem protestáns irányú olvasmányokat nyújt.”¹⁵ GONDA levonja a társadalmi tanulságot: „Ó mily balvégzet az közművelődésünkre nézve, hogy ennyi lelkesedés, honfiúi áldozatkészség parlagon hever, az igénytelenség homályos zugában küzd és majdnem haldokol a részvéletlenség dermesztő karjain. Ugyan miért? Mivel nincs szervezve a hazai polgárosodás roppant érdekességű ügye. Szórványosan merülnek fel a dicső tünemények; életet és hatást biztosító központra nem találva, el-ellobbannak...”¹⁶ DOBY maga is panaszkodik feljebb említett felhívásában: „... törekvésem nem részesült ezideig olyan pártfogásban, minőt megérdemelne, mert 9 év óta csak nagy anyagi áldozattal tartottam fenn.”

Nem feladatunk e helyen a 48-as függetlenségi párt művelődéspolitikai elgondolásainak vagy tevékenységének mégcsak futólagos bemutatása sem, — hasonlóképpen nem GONDA László munkásságának s az *Évnegyedi Szemle*, az *Uj Korszak* és a *Haladás* c. folyóiratok ismertetése. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy DOBY tanítóiparos családjával és környezetével, nézeteivel és egész élete munkájával szinte illusztrációnak kínálkozik az *Évnegyedi Szemle* programjához: „Nemzeti magyar demokráciát szervezni közművelődési alapon.”¹⁷ A szerkesztő foglalkozik folyóirata más helyén is a tiszaujlaki könyvtárral, ismerteti DOBY-nak a Magyar Tudományos Akadémiához benyújtott folyamodványát s a kapott választ.¹⁸

Két híradást találtunk még e könyvtárról, kevéssel elpusztulása előtt a Szatmárt megjelenő *Szamos* c. lapban. GYÖRGY Aladár név említése nélkül ír „ama lelkes, tiszaujlaki egyszerű népbarátról, ki csekély eszközeivel többet hatott, mint sokszáz gazdag földbirtokos és tudományosan képzett tanár.”^{18a} A másik cikk írója, G[ÉRESI] K[álmán] éppen a példamutatás miatt tartja fontosnak, hogy név szerint említse DOBY-t, ki „évek óta nem csekély áldozattal szaporítja könyvei számát, s jelenleg könyvtárában csaknem minden jelesebb írónk művei fentalálhatók.” Majd így folytatja: „Amely célt a magyar kormány a Néptanítók Lapjával elérni óhajt, azt Doby Antal, az egyszerű polgár régen meg is valósította volna, ha nagylelkű ajánlatát az illető tanító urak felhasználni igyekezének.” A körülményeket jól ismerő, vidéken élt olvasó ember szólal meg abban a szub-

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ *Évnegyedi Szle.* 1867. I. 78. 1.

¹⁶ *Uo.* 1867. I. 80. 1.

¹⁷ *Évnegyedi Szle.* 1867. I. 10. 1.

¹⁸ *Évnegyedi Szle.* 1867/68. III—IV. 2. darab 138. 1. Ez adatra TÓTH András hívta fel a figyelmet. L. a szerző *Arany János és a tiszaujlaki könyvtár* c. sajtó alatt levő közleményét.

^{18a} *Szamos* 1869. 44. sz.

jektív hangú mondatban, amelyikkel GÉRESI Kálmán, a viski református pap akkor egyetemi hallgató fia méltatja DOBY, a vitkai tanító-fi könyvtári kísérlete jelentőségét: „Ki olvasásával szívében így falun él, könyvek szerzésére meg pénze nincsen, csak az fogja igazán érezhetni egy ilyen könyvtár jótékonyágát. Hát hogyha még az ugocsai néptanítók szegénységét és műveltségi fokát ismerjük és felgondoljuk, hogy mennyire hátrányos ez a népre nézve.”¹⁹

DOBY az említett két felhíváson kívül könyvjegyzéket is adott ki. Két katalógusról találunk említést, azonban ez ideig egyiket sem sikerült megtalálni. Az első jegyzék minden valószínűség szerint a 60-as évek legelején jelenhetett meg, mert DOBY az 1867-i esztendőről szólva írja: „A felszaporodott könyvek száma szükségessé tette újabb könyvjegyzék nyomtatását.”²⁰ GONDA László alighanem már ezt a második könyvjegyzéket ismerte, s arról mondja említett cikkében, hogy 8° alakú, 17 lap terjedelmű volt, borítóján „e könyvtár tulajdonosa mint nőszabó mester hirdetést tett közzé.” Ez állításunkat támogatja az is, hogy GONDA szerint a könyvtár „1000-nél jóval több darabot számlál”, — márpedig ennyi valamivel elpusztulása előtt lehetett az állomány. A kiadott, de fel nem lelt könyvjegyzékek hiányában az állomány kérdésében is csupán néhány utalásra kell támaszkodnunk. GONDA László fenti megállapítása — 1000-nél jóval több — 1867-ből származik. Midőn DOBY könyvtára elpusztulását írja le kéziratában, „majd 2000 kötet”-et említ. SZINNYEI s utána a *Pallas* és a *Révai lexikon* szerint 2600 kötetes a könyvtár. A legpontosabb adatnak DOBY kéziratos naplójában említett 1600 kötetet kell tartanunk.²¹ Ha ezt el is fogadjuk az állomány számát illetően, még mindig nem tudjuk, miből tevődött össze ez az 1600 kötet. A szóhajóhető forrásoknak úgyszólván néhány félmondatára vagyunk utalva. Mindenekelőtt — BOROS Mihályról s a VAS GEREBENHEZ mint a *Két Garasos Ujság* szerkesztőjéhez írt sorok alapján is állíthatjuk, — az ún. népolvasmányok alkothatták a könyvek egy tekintélyes csoportját. Nagy hatással lehetett DOBYRA és környezetére az effajta irodalom, — a már feljebb idézett sorain kívül álljon itt még e néhány mondat: „Örömmel tapasztalta e sorok írója, azon korban [1850-es évek vége], hogy Boross Mihály munkáját [Boldogházi esték] nem győzte minden lépten megrendelni s elárúsítani.”²² A magyar irodalom klasszikusai is képviselve voltak bizonyára, hiszen a kézirat említi a „nemzet kincsét képező irodalom nemesebb termékeit.”

A könyvtár állományát illetően tehát feltevésekre vagyunk kénytelenek támaszkodni. Annál többet tudunk az egykori olvasókról. Minthogy nyomtatott katalógusok jelentek meg, a könyvtárban megtalálható műveket DOBY kéziratában meg sem említi; állandó olvasóit azonban név szerint elsorolja. A könyvtár 10 esztendő működése idejéből 154 ilyen olvasókört tagot említi meg. Egy-egy név mögött természetesen — különösen ami a vidékre kölcsönzőket illeti — egész családi és baráti kör, tehát többször annyi tényleges olvasó áll. Nagy számban szerepelnek a listán Szatmár, Bereg és Ugocsa földbirtokos családjai (DESSEWFFY, LÓNYAY, SZIRMAY, RÁTHONYI, DOMAHIDY stb.), igen sokan a városka szemmel láthatóan idegen származású polgárságából (BOHN, RICHTER, MOSER, STEINBERGER, ZEISLER, KACZ, POPOVICS, MAROSÁN). Meglehetősen nagy számban szerepelnek olvasókörti tagokként a különböző családok nőtagjai is, maguk neve alatt természetesen leginkább az özvegyek és hajadonok — így is 33-at említi meg. A nemesi-polgári olvasók után felsorolja DOBY — ugyancsak név szerint — 31 néptanító, 3 segédlelkész és 16 iparos, valamint 5 földműves olvasóját, akik tehát az összes olvasók majd felét teszik.

¹⁹ *Uo.* 1869. 46. sz.

²⁰ DOBY: *I. m. f.* 3.

²¹ HORVÁTH: *I. m.* 25. l.

²² DOBY: *I. m. f.* 2.

A könyvtár tragikus módon pusztult el 1869 december 1-én. A Szamos kiáradt, a városka körtöltését több helyen átszakította. „Iszonyú rombolással tette semmivé egész életem becsületes keresményét. Házunk összeomlott, mielőtt a könyvtárat s bútorainkat megmenthettük volna. Néhány lelkes emberbarát, köztük különösen Ujhelyi András főszolgabíró önfeláldozó készséggel kísértették meg a könyvtár megmentését, mely azonban felülhaladta az emberi erőt, s így alig lehetett a majd kétezer kötetből pár százat megmenteni.”²³

A *Máramaros* és a *Hon* c. lapok híradásai nyomán adakozás indult az elpusztult könyvtár pótlására. HECKENAST, RÁTH Mór, LEHOCZKY János könyvkereskedései, egyháziak, intézmények és magánosok küldeményei érkeztek DOBY Antalhoz. Azonban őt már akkor sok küzködése után ez az újabb csapás teljesen lesújtotta. Úgy érezte: „le kell mondani azon reményről, hogy az elpusztult könyvtárt, melyre majd minden megtakarított filléremet áldoztam, újból a közművelődés terjesztésére felállíthassam.”²⁴ A megmaradt s ajándékba érkezett könyveket tehát nem tartja magánál, hanem továbbadja tanítóképzők és tanítói egyesületek könyvtárainak, jut még a kolozsmonostori gazdasági iskolának is. „A népies munkákból a szegény bukovinai magyarok részére az istenségi lelkészhez küldöttem több darabot.”²⁵ „Nekem pedig nem maradt egyebem utána, mint az a tudat, hogy polgári s hazafias kötelességemet teljesítettem,” — fejezi be kéziratát DOBY Antal.²⁶

Egy nagymúltú s tekintélyes állományú könyvtár élete is nehezen rögzíthető, s hatása alig mérhető. Hát még e másfélezer kötetes, hamar és teljesen elpusztult, sokféle igényt kielégítő könyvtári próbálkozása! DOBY Antal áldozatos munkája értékes emléke könyvtári kultúránknak; száz esztendő múltával is említést érdemel.

PAPP IVÁNNÉ

A kecskeméti könyvtár történetéből. A kecskeméti múzeum *Alföldi városok könyvművészete* című kiállításának a megnyitóján mondta VARJAS Béla: „Feleletet kellene adni arra az alapvető kérdésre, hogy kik és mit olvastak ezekben a városokban. A könyvtárak, könyvkereskedők történetének feldolgozása ugyancsak fontos és szép eredményeket ígérő feladat.” E rövid dolgozat ennek a felhívásnak a szülőtte.

Kecskemét „nagy polgármestere” KADA Elek munkája nyomán „kértté szelidült lassan a homok”, múzeum, könyvtár, művésztelep létesült. Az akkori közállapotok és népművelési viszonyok közepette ez áldozatos munkát követelt, mindenképp nehéz feladat megoldását jelentette.

A jogakadémia diákjai — köztük JÓKAI, ÁCS, OBERNYIK — tevékenységének, az irodalomkedvelő SZILÁDY nyomdászmeister unszolásának, meg a reformkor szemléletének a következtében egyre több ember olvasott a városban. Egyedül KISFALUDY műveiből 40 sorozatot vásároltak meg. Két könyvkötő-könyvtáros: GALLIA Fülöp és SALAMON Ferenc már 1848-ban nyilvános kölcsönkönyvtárat nyitottak — nyilván raktáron porosodó műveik hasznosítására. Katalógust kétzben is nyomattak 200—200 példányban. A 70-es években — más vidéki városokhoz hasonlóan — „Olvasóegyletet” is szerveztek. Az évi 1—2 korona tagsági díjat több mint 200-an fizették be. De ezt az exkluzív gyülekezetet elsősorban társaskörnek, nem pedig az olvasást, az irodalmat népszerűsítő egyletnek tekinthetjük. Az alapszabályok első pontja is ezt igazolja: „Az olvasókör célja a művelt társalgás és erkölcs szabályaival megférő lélekderítő ismeretek

²³ DOBY: *I. m. f.* 9.

²⁴ *Uo. f.* 10.

²⁵ DOBY: *I. m. f.* 10.

²⁶ *Uo. f.* 12.

és elvek megszerzése, hazai és helyi érdekek felkarolása, a vallási fejtegetések kizárásával. Az olvasókör tagjává minden becsületes férfiú lehet, ki erre a választmány által érdemesnek találtaik.”

A „Könyvtári Bizottság” a város látszólagos fellendülése idején, 1897-ben alakult meg. Ekkor épült az új városháza, a színház. Tudós főiskolai tanárok, irodalomkedvelő városi előljárók a bizottság tagjai. Feladata : „... hogy a városi könyvtár [?] meglévő anyagát beható vizsgálat alá vevén az ott lévő értéktelen munkák kiselejtezésére, a könyvtár helyes kezelésére tegyen javaslatot, s tegyen előterjesztést arra nézvést, hogy a könyvtárban meglévő anyag, a helyi viszonyok tekintetbe vételével, a rendeltetésére való figyelemmel miképpen volna céltudatosan fejlesztendő s ezen fejlesztés körülbelül minő anyagi áldozatot igényelne. Feladata leend továbbá ... a részére kiadandó könyvtári ügyekben véleményét mondani s a könyvtár kezelését ellenőrizni.”

A bizottsági tagok néhány hét alatt rendezték a levéltárban összegyűjt 3—4000 kötetnyi anyagot, s javaslatot tettek egy nyilvános könyvtár létesítésére. Joggal tekinthetjük 1897-et a Városi Könyvtár születési évének, még akkor is, ha a város tanácsa csak 1898-ban — a 22 272. sz. határozattal — szentesítette az új intézmény megalakulását, hiszen már 1897 márciusában megbízták SZILÁDY Károlyt a könyvtár ügyeinek vezetésével, helyet adtak az új városháza földszinti galériás termében a gyűjteménynek, s megvásárolták — kifejezetten a könyvtár részére — a Franklin-Társulat által ajánlott 200 kötetet.

Az irodalomkedvelő polgármester közbenjárására az állam évi 600, a város pedig 500 korona támogatásban részesítette a vidék egyik legelső ilyenmű intézményét. Ezt a viszonylag kis összeget gondosan, céltudatosan használták fel. Szerzeményezési elveiket így fogalmazták meg :

„... az általános műveltség körébe vágó legfontosabb munkákon kívül első sorban a magyar történelem, irodalomtörténet és irodalom alapvető műveit gyűjti. Szerez mezőgazdasággal foglalkozó könyveket. Az „Alföld” irodalmából inkább csak a három város irodalmát hivatott összegyűjteni, csak a legfontosabbakat, mert a részletekbe menő gyűjtés felülmúlja erejét. Felhasznál kedvező alkalmakat, hogy a „Régi Magyar Könyvtárból” — különösen az első részéből — gyarapítsa már meglévő állományát.”

A beszerzett művekről pontos és szakszerű nyilvántartásokat : csoportos és címleltárt, betűrendes és tárgyszavas katalógust vezettek. Feldolgozták a folyóiratok fontosabb írásainak címadatait is. Külön raktározták a 4-, 8-, és 16-rét könyveket.

1910-ben már 10 000 kötet várta az olvasókat. A zárkózott SZILÁDY azonban évről-évre húzta a könyvtár kapuinak a megnyitását. Hol „rendezési munkálatokra”, hol „a fűzött könyvek nagy számára”, hol „megfelelő helyiség hiányára” hivatkozva hártotta el az ilyenirányú utasításokat. A könyvtár feladatát — mint korának annyi könyvtárosa — csupán az értékek megőrzésében látta.

A város vezetői erőlyesen sürgették a rendezési munkálatok befejezését. Az 1910-es években már-már úgy látszott, hogy a szüntelen unszolás eredményt hoz. A város tanácsa új közművelődési épület emelését vette tervbe (az első világháború miatt nem valósult meg az elgondolás), ahol a jogakadémiának és a városnak a könyvgyűjteménye — közös olvasóteremmel — egyaránt helyet kap.

SZILÁDY dr. Szabó Kálmánt — a múzeológust — Szegedre küldte, hogy földijétől, MÓRA Ferencetől érdeklődjék, milyen elvek alapján dolgozzanak egy modern közművelődési könyvtárban. Az író-könyvtáros vidéken tartózkodott a látogatás napján. TÖMÖRKÉNYTől értesülvén a dolgokról tollat ragadott, és „saját cudar betűivel” 4 oldalas hosszú levélben mesélte el gondolatait a könyvtároséletről, az írói népszerűségről, könyvekről a maga fanyar módján, a gondolatok mögül kitesző csendes mosollyal.

„... A könyv olvasásnak a mi olvasótermünkben — s azt hiszem másutt is — éppen úgy megvannak a divatjai, akár a nyakkendőnek vagy a kalapnak. Természetesen nem szakembereket és szakkönyveket értek, hanem az átlagpublikum olvasnivalóit.

Például van egy Monte Christo fordításunk a 70-es évekből. Huszonöt év óta senki sem nyúlt hozzá a könyvtárban. A múlt évben, hogy az Uj Idők divatba hozta, elő kellett keresni és még öt példányt beszerezni belőle, hogy eleget bírjunk tenni a publikumnak. Volt nap, hogy harminc ember egyszerre olvasott a könyvtárban Monte Christót: összesen 320 kézben fordult meg a regény.

Az öreg Dumas kaposságára való tekintettel, mikor a „Három testőr” magyar fordítása megjelent, tavaly mindjárt két példányt vettünk belőle egyszerre. Rajtam kívül egyet se nyitott ki idáig senki. Persze „ennek” nem csinált reklámot az „Uj Idők”.

Néha azonban a reklám se használ semmit. Például a mi publikumunk az új magyar irodalmat se versben, se prózában nem veszi be, akárhogy puffog a nagydob. Ady, mikor leghíresebb volt, ment egy-két hónapig — utolsó kötetei már felvágatlanul kerültek az észre nem vevés nagy mézsgödrébe... Még Molnár Ferencet is csak elvétve keresi valaki. Ellenben Jókaink három kiadásban forog közkezen s nyilván szerzünk be még egyet. Nincs nap nyolc év óta, mióta én őrzöm a könyvtárt, hogy Jókai kézben ne lenne. Utána jön Mikszáth, utána, akármilyen hihetetlen, Eötvös József s csak azután Herzeg Ferenc és Gárdonyi meg Rákosi Viktor egy-két kötete. Nálunk természetesen Tömörkény is az olvasottabb írók közé tartozik.

Komoly munkákban a Műveltség könyvtára vezet, de csak két kötete: „Az Ember” és a „Technika Vívmányai”, ezekből jó ha több példány van — a többi kötetek iránt nem érdeklődik senki. Ellenben a szociológiai munkák elég keresettek.

Természetesen sok fordul meg azon, hogy kik az olvasók... [itt statisztikai kimutatás következik, majd]... iparos alig van (legfeljebb télen melegszik itt egy-egy pincérség), földműves a könyvtár fennállása óta nem volt itt.

Azt hiszem Kecskeméten is így fog kialakulni az olvasóközönség. Sok függ attól is, hogy tudja az embereket becsalogatni a könyvtár, a lehető legkevesebb copffel, s a lehető legtöbb udvariassággal, nem megnehezítvén, hanem minél kényelmesebbé tevén az olvasást. Nálunk sajnos nem a legideálisabb a rendszer, kissé korlátozva van az olvasó a nézegetésben, a válogatásban, s nekem sincs módom ezen változtatni. Gondolom, s úgy is tudom: ez *magyar szisztéma* szerte az országban.

Egyet mindenesetre ajánlok...: mentől több heraldikai és genealógiai munkát beszerezni s azután hozzáférhetővé tenni: ebben a demokrata világban nincsen azoknál kapósabb könyv.”

A lassan, de szüntelenül gyarapodó állomány — igaz, már nem fapolcozaton, hanem a helyi gépgyárban készített, dr. ERDÉLYI Pál által tervezett kítűnő vasállványzaton — tovább porosodott.

Szólnunk kell egy félszeg kísérletről is.

1909-ben „népkönyvtárát” létesítettek. A Városháza földszinti folyosójának egyik végét — mintegy 2×3 m-es területet — vasráccsal elkerítették. Ez az odu a raktár, a kölcsönző és olvasóhelyiség szerepét töltötte be. A berendezést illetően az eredeti 11719/1909. számú ügyirat így intézkedett: „Utásítom a gazdasági osztályt, hogy abba egy hosszú asztalról és néhány egyszerű székről, mint felszerelésről gondoskodják.” A könyvtárkezelő, KERÉKES népiskolai igazgató, évi 130 Ft kezelési díjat kapott. Ennek fejében vasárnap délutánoként a száználmas állományból ki kellett „elégítenie” a „nép” könyvigényét. Mondanunk sem kell, hogy ez az intézmény a város szellemi életében semmiféle szerepet nem játszott.

A könyvtár nyilvánossá tételét csak 1919-ben szorgalmazták újra. Az akkori könyvtáros feljegyzéseiből idézünk: „Az itteni Direktórium már a proletárdiktatúra

kezdetén sürgetni kezdte a városi könyvtárnak azonnal a legtágabb körben való nyilvánossá tételét. Ez a sürgetés később is, egyre meg-megújult." Különbféle okokon — SZILÁDY vonakodásán kívül az olvasóterem hiánya gátolta leginkább a terv megvalósulását — ez az elgondolás is megghiúsult, noha ezügyben a városban járt a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtári politikai megbízottja is. Annyit sikerült csak elérnie, hogy vasárnapként társadalomtudományi könyveket adott ki helyben olvasásra a könyvtárvezető.

A Tanácsköztársaság helyi vezetői a felhalmozott szellemi kincseket minden erejükkel a nép művelése szolgálatába akarták állítani, ezt bizonyítja a következő irat:

„184/D

A kecskeméti ref. kollégiumnak.

1919

A Direktórium kéri, hogy a könyvtáros közbejöttével szíveskedjék a kollégium könyvtárát mielőbb megnyitni és közkönyvtárrá alakíthatóvá tenni, és ebben a tekintetben érintkezésbe lépni Szilády városi könyvtárigazgató elvtárrsal, akit a Direktórium a könyvtárak megnyitásának a kérdésével megbízott.

1919. III. 29

A Direktórium tagjai."

1920-ban már másféle átiratot kézbesítettek. A város akkori helyettes polgármestere írásban javasolja az alábbi művek feltétlen beszerzését: PRESZLY: *A magyar kir. csendőrség története*, *A magyar katona ezeréven át* stb. Követelte a *Move* című lap előfizetését is...

Az 1920-as évek közepe táján átmeneti javulás következett. Megszerezték 20 hold föld és 600 000 korona ellenében a neves halasi tudós, SZILÁDY Áron rendkívül becses magánkönyvtárának 4073 kötetét (ebből 130 RMK) és nagyértékű levelezését, majd a végső anyagi nyomorba jutott SZABÓ Dezső elárverezett gyűjteményének 280 kötetét. (A sok ládányi könyv évekig egy II. emeleti szobában porosodott.)

A gazdasági helyzet romlásával párhuzamosan a könyvtár is egyre áldatlanabb körülmények között szűkülött. Az olvasóterem létesítésére vonatkozó kérelmeket sorra utasították vissza, megtoldva ilyen figyelmeztetésekkel: „Utasítom továbbá, hogy már az elemi előirányzatok összeállításánál számoljon a város igen súlyos anyagi helyzetével, és ennek megfelelően a kiadási tételeket a lehető legminimálisabb összegekben irányozza elő." 1945-ig — ilyen körülmények között — számottevő fejlődésről természetesen nem beszélhetünk.

A közvetlenül a könyvtárügyre is jobb napokat hozó felszabadulás előtt súlyos kár érte az intézményt. Az egyik tanyára kiszállított könyvritkaságok — pótolhatatlan levéltári értékekkel együtt — elpusztultak. Súlyosbítja a bajt, hogy az 50-es években az akkori vezető nagymennyiségű, ma már beszerezhetetlen művet átadott más könyvtáraknak. (Többek között a nagyértékű SZILÁDY-gyűjtemény keleti vonatkozású részét az Akadémiai Könyvtárnak.)

A jelentős állami dotáció segítségével az állomány — a veszteségek ellenére — 50 000 kötetre szaporodott. Igaz, a rendelkezésre álló pénzt a könyvtár sűrűn változó vezetői nem mindig használták fel gondosan; az összehasonlíthatatlanul nagyobb beszerzési keret ellenére több az elmúlt években megjelent, értékes művet hiába keresünk az állományban.

A rangban megnőtt (néhány éve az egész megye könyvtárügyét irányítja) s 1953 óta KATONA József nevét viselő könyvtár 4000 olvasója több könyvet kölcsönöz ki ma egyetlen hét alatt, mint azelőtt félévszázados fennállása során összesen.

HELTAI NÁNDOR

FIGYELŐ

Mezőgazdasági szakkönyvtáraink helyzete. Könyvtárügyi feladataink legkevésbé kidolgozott területe a szakkönyvtárak problémaköre. Nem annyira a könyvtártechnika kérdéseiben — hiszen ezek itt is majdnem azonosak más könyvtár-típusokéval —, hanem inkább elméleti vonatkozásaiban. A külföldi szakirodalom is egyre behatóbban foglalkozik a szakkönyvtárak feladatainak módszertanával. A szakkönyvtárak fejlődése eljutott arra a fokra, hogy ki kell dolgoznunk feladatuk és munkájuk speciális elméletét, és össze kell foglalnunk ennek gyakorlati vetületét. Ez a munka már megindult, és túljutva a csírázás stádiumán, érőben van. Külön terület itt a mezőgazdasági szakkönyvtárak élete, feladatai, eszközei, módszerei és munkája.

Semmi sem nőhet fel életképesen gyökerek, előzmények, mezőgazdasági szak-kifejezéssel élve talajelőkészítés és vetés nélkül, nem hiábavaló tehát visszapillantnunk egy kissé mezőgazdasági szakkönyvtáraink múltbeli életére. Van-e egyáltalában történetük, voltak-e elődei? S ha igen, milyenek?

Magyarországon a mezőgazdasági szakkönyvtárak csíráit már 100 évnél régebben megtaláljuk a gazdasági tanintézetek és egyesületek könyvtáraiban. Legelső volt **TESSEDIK Sámuel** 1780-ban alapított gazdasági iskolájának a könyvtára. **TESSEDIK** önéletrajzában olvashatjuk, hogy teológiai könyvtárán kívül az iskola számára is külön könyvtárat rendezett be. Megtakarított aranyain, összesen 2000 forintért, 733 könyvet vásárolt az iskolának. Mégpedig: 163 gazdasági, 19 technológiai, 61 statisztikai, 35 természet-tani és természetrajzi, 147 neveléstani, 75 bölcsészeti és erkölcsi, 39 életrendi, 32 esztétikai művet, 36 föld- és útleírást, életrajzot, 12 szótárat és 105 vegyes tárgyú munkát.¹ Ezenkívül néhány ajándékozótól is kaptak körülbelül 80—90 kötetnyi német nyelvű szakkönyvet. Tizenkét évvel az iskola megszüntetése után, 1818-ban, **TESSEDIK** felajánlotta a könyvtárat **FESTETICH**nek a Georgikon számára, azzal a kikötéssel, hogy ha nincs rá szüksége, továbbítsa Magyaróvárra a főhercegi tanodának. **FESTETICH** nem tartott rá igényt.² Mi lett a könyvek sorsa, nem tudjuk, adatunk nincs róla, hogy Óvárra eljutottak volna, és az ottani állomány sem vall erre. **FESTETICH** szándékozott ugyan iskolai könyvtárat felállítani, rendeletet is adott ki rá, de a megvalósításban halála megakadályozta.

A ma is meglevő mezőgazdasági szakkönyvtáraink között legrégebb az **Állatorvosi Főiskoláé**. Alapítási éve 1787. Könyvállománya 1885-ben 1653 kötet volt. Mindjárt utána következik az 1818-ban megalapított magyaróvári gazdasági tanintézet könyvtára, amely már 1848-ban nyomtatott katalógust adott ki.³ Könyvállománya 1885-ben

¹ *Tessedik Sámuel a falugondozás és szakoktatás úttörője önéletrajza, 1742—1820.* Sajtó alá rendezte **BODOR Antal**. Bp. 1935. 12. l.

² **WALLESHAUSEN** Gyula levéltári kutatásai szerint.

³ *Verzeichnis der Bücher bei der erzherzoglichen landwirtschaftlichen Bildungsanstalt in Ungarisch-Altenburg.* Aufgenommen zu Ende des Jahres 1848. Ungarisch-Altenburg, 1849, Czéh Dr. 31. l.

5865 kötet volt. A tanintézeteken és főiskolákon kívül 5 földművesiskolának és 5 vincellérképezdének a könyvtáráról vannak ebből a korból pontos adataink.⁴ Az utóbbiak közül a budapesti vincellérképezde könyvtárát (alapítási éve 1860) a mai Kertészeti és Szőlészeti Főiskola könyvtára ősenek tekinthetjük.

Különösen vidéken fontos szerepük volt a gazdasági egyesületek könyvtárainak. Ezeknek a hasznosítási köre már jóval bővebbre tágult a szakoktatási könyvtárakénál. 1885-ig kb. 15 ilyen könyvtárat tarthatunk számon. Legrégibb volt közöttük az Orsz. Magyar Gazdasági Egylet könyvtára; félév múlva követte példáját az Erdélyi Gazdasági Egylet. Most már sorra alakultak kisebb nagyobb könyvtárak a megyei gazdasági egyletekben is.

Az egyesületi könyvtárak állománya természetesen jóval kisebb volt a tanintézetieknél. Sorsuk mindig attól függött, mennyire volt a szakkönyv és terjesztésszívűge a könyvtárt kezelő egyesületi titkárnak. Jó példa erre a Békés megyei Gazdasági Egylet könyvtárának a fejlődése. Amíg titkára — az 1870-es években — a magyar búzanemesítés egyik úttörőjeként számontartott МОКРЫ Сámuel volt, az akkori viszonyokhoz mérten ugrásszerűen fejlődött. 1872-ben könyvállománya 23 magyar és 11 német nyelvű munka volt.⁵ 1876-ban 79 magyar és 18 német könyvet forgathattak az egyesület tagjai. Az 1876. december 24-én tartott igazgatói választmányi gyűlés jegyzőkönyve már némi könyvtári szemléletről is tanuskodik. Határozatként kimondják, hogy „A könyvtár megvizsgálásával, catalogus készítésével és a könyvtár kezelésére vonatkozó javaslatnak beterjesztésével egy Bartóky L., Stark A. és Wilim J. tagokból álló küldöttség bízatik meg, s az igazgatóság utasítatik, hogy a füzet alakú értékes könyveket köttesse be, és a könyvtár catalogusát a vidéki gazdaközönség számára a legközelebbi értesítő végén, a csabaiak számára pedig egy, a könyvszekrény ajtajára függesztett rámás táblán közhírré tegye.”⁶

Az 1890-es években több nyomtatásban megjelent katalógusról is beszámolhatunk. Előbb az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egylet) adott ki ilyen jegyzéket, követte rövidesen — 1894-ben — az óvári gazdasági akadémia. A *magyaróvári m. kir. gazdasági akadémia könyvtári jegyzéke* című 200 lapos kiadványt CSERHÁTI Sándor állította össze. A kiadványt ismertető egyik cikk megjegyzi: „Sajnos nálunk Magyarországon, ahol a gazdasággal foglalkozók az ország legfontosabb társadalmi rétegét képezik, a gazdasági irodalmat teljességében felölelő és ezeknek megfelelően elrendezett szakkönyvtár úgyszólván alig létezik”.⁷ Megvolt tehát a szakkönyvtár iránti igény, sőt indokoltnak látták a sajtóban is véleményt mondani a helyzetről.

1902-ben tíz szakoktatási intézményben, a Mezőgazdasági Múzeumban, a Földművelésügyi Minisztériumban és 18 egyesület keretében találunk speciális rendeltetésű szakkönyvtárat. Ezek 3 kivételével mind vidéki városokban voltak. Bár szorosan véve egyikök sem nyilvános, közforgalmú könyvtár, mert elvileg csak a fenntartó intézmény, illetve egyesület tagjai használhatták, de különösen vidéken, közvetett módon mások kezébe is minden nagyobb akadály nélkül eljuthattak a könyvek. Legnagyobb könyvállománya volt ebben az időben az OMGE könyvtárának (13 390 kötet), az óvári akadémiaé (11 984 kötet) és a keszthelyi tanintézetnek (11 223 kötet). A Földművelésügyi Minisztérium könyvtárának az állománya már akkor megközelítette a 30 ezret. Ez az utóbbi volt valamennyi könyvtár között a legzártabb, állománya a legkevésbé forgott közkézen. Mindegyik könyvtárnak volt megfelelő helyisége, ebből a szempontból jobb

⁴ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai*. Szerk. GyÖRGEY Aladár. Bp. 1885.

⁵ *Békés megyei Gazdasági Egylet 1871/72-iki Értesítője*. 1. füzet.

⁶ *Békés megyei Gazdasági Egylet 1876. évi Értesítője*.

⁷ *Közletelek*. 1894. 1727. 1.

volt a helyzetük, mint a mai szakkönyvtáraknak. Egységes könyvtárkezelési mód-szerek természetesen még nem voltak, nem is lehettek, a könyvtárak kezelői azonban igyekeztek saját elgondolásuk és rendszerérzékük szerint pontosan ellátni munkájukat. Katalógust ilyen vagy amolyan formában mindenütt vezettek.

1938-ig csak annyi változás történt, hogy több vidéki egyesület könyvtára megszűnt, beolvadt más helyi könyvtárba. Erről az évről összesen 23 szakkönyvtárat tudunk felsorolni, köztük 12 kutatóintézetet is. Legrégibbi kutatóintézeti könyvtár volt a magyaróvári gépkísérleti állomásé, létesült 1863-ban. Könyvvállománya 1938-ban 300 kötet.

A szakkönyvtárak 100 év óta egy síkon mozgó életében új hajtás kibomlásának, új könyvtártípus kialakulásának vetette el a magvát 1948-ban a Mezőgazdasági Dokumentációs Központ létesítése és egyesítése 1951-ben az előző évben létrehozott Országos Mezőgazdasági Könyvtárral. Ez az intézkedés nemcsak azért volt jelentős, mert új, a tudomány és gyakorlat korszerű igényeihez alkalmazkodó tartalommal töltötte meg a könyvtár fogalmának eddig megszokott kereteit, hanem megteremtette vele egyszerre mind a további fejlődés alapját, és a továbbiakban lehetővé tette a szakkönyvtárak központi összefogását.

Gyökeres változást jelent, úgyszólván határkövet állít a fejlődésben az 1956. évi minisztertanácsi rendelet, amely létrehozta a könyvtári hálózatokat, és ezzel módot adott egy újabb szakasz megindulására. Az azonos rendeltetésű könyvtárak, amelyek eddig csupán egy-egy szakintézmény elszigetelt könyvtárai voltak, most a feladatok és érdekek hasonlósága, egyezése alapján szervezett egységbe tömörültek, ezáltal konkrétabb körvonalakban formálódik ki életük kerete, tartalma és problémáik kibontakozása közüggé válik, így fejlődésüknek is biztosabb az alapja, nagyobb a lehetősége.

Mezőgazdasági szakkönyvtárainknak ma 4 típusa alakult ki. Sajátos jellemvonásaik szerint külön típust jelent az OMgK, más és más típusba tartoznak a kutatóintézetek és a felsőoktatási intézmények könyvtárai és ismét teljesen másba a termelőüzemeké.

Az egyes típusok tömörített jellemképét a következőkben rajzolhatjuk meg.

1. Az *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ* új típusú, országos jellegű, nyilvános tudományos szakkönyvtár, amelynek feladatköréhez tartozik egyrészt a teljes magyar és a legnagyobb számú új külföldi szakirodalom gyűjtése, másrészt ennek a szakirodalomnak a tudományos értékelésen alapuló feltárása. A kettős feladat betöltéséhez a könyvtárnak sajátos, új módszereket kellett kidolgoznia. (Az OMgK munkájának részletesebb vizsgálata és ismertetése nem fér ennek a cikknek a keretébe, ez külön tanulmány tárgya.)

2. A *kutatóintézeti szakkönyvtárak* gyűjtőköre és hasznosítása korlátozott, szorosán hozzákapcsolódnak az intézet speciális kutatási témaköreikhez, ezért munkájuk is erősen szelektív jellegű. Feladatuk kettős: a) A kutatási témákhoz szükséges irodalmi anyag megszerzése részben a könyvtári állomány gyarapításával, részben a hálózati könyvtárközi kölcsönzésének módszeres felhasználásával. b) A naponként beérkező folyóirat- és könyvanyag gyors házi dokumentálása, vagyis kiválogatásuk és összegyűjtésük az egyes kutatási témák és kutatói igények szerint s az összegyűjtött anyag naponkénti kézbeadása az illetékes kutatóknak; ezenfelül a kurrens anyagnak a napi munkához szükséges bibliográfiai feltárása, a dokumentációs igények számontartása, összefogása és kapcsolat fenntartása az OMgK dokumentációs központjával. Természetesen ehhez járul a könyvtárkezelés napi munkája, amely a jelenlegi adottságok között több kutatóintézetben a nem is egykönnyen legyőzhető s ezért számontartásra jogosult nehézségek közé tartozik.

3. A felsőoktatási intézmények könyvtárainak jellegét az oktatásnak, az oktatást megalapozó kutatásnak a szolgálata és az ifjúság nevelése határozza meg. El kell látniuk a hallgatókat a tanulmányi céloknak megfelelő szakirodalommal és egyúttal művelődésüket is irányítaniuk kell. Ezenfelül ki kell elégíteniük a tanszékek igényeit az oktatást megalapozó és az oktatók tudományos fejlődését biztosító tudományos irodalommal, szakirodalmi szolgáltatással. Ennek megfelelően gyűjtő- és feladatkörük háromszintű. Mindez egyaránt kötelező érvényű az Agráregyetem, az egyetemi rangú főiskolák és az akadémiák könyvtárára, legfeljebb csak a hallgatók és oktatók létszáma okozhat némi különbséget, de ez is csak a feladatok horizontális, nem pedig vertikális kiterjedésében. Ezek a könyvtárak nem nyilvános jellegűek, hanem ugyanúgy, mint a kutatóintézeteké, egy meghatározott intézmény speciális célú, mondhatnók házikönyvtárai.

4. Termelőüzemi szakkönyvtárak tulajdonképpen nincsenek is. Egyelőre csak az igen messzi távlat elképzelésében rajzolódhatik ki az a megoldás, hogy minden egyes mezőgazdasági termelőüzemnek saját házi szakkönyvtára legyen. Ennek ma sem anyagi, sem szellemi feltételei nincsenek meg. Rövid adatokkal jellemezve a mai tényleges helyzetet: van az országban összesen 578 termelő üzem (gépállomás, állami gazdaság és erdőgazdaság). Könyveket találunk mindenütt, némiképpen könyvtárnak nevezhető létesítményt pedig összesen 108-at, beleszámítva a 40–50 kötetes, teljesen kezeletlen gyűjteményeket is. Valóban könyvtárnak csak alig egy–kettő nevezhető. Még bonyolultabbá teszi a helyzetet az is, hogy az üzemi költségvetésből beszerzett néhány szakkönyv jóformán szét sem választható a szakszervezeti könyvtár anyagától. Van azonban néhány kivétel is, ilyenek a tokajhegyaljai és a dászentmiklósi állami gazdaság könyvtára, mindkettőnek 1000 kötetten felüli az állománya. Az 1957. évi statisztikai felmérés folyamán derült ki, hogy a közhiedelemben számontartott üzemi könyvtárak 99 százaléka szakszervezeti könyvtár, amelyekben vannak szakkönyvek is, de lényegükben véve közművelődési tárgyú az anyaguk. Jogosan vetődik fel itt a kérdés: mi értelme van és egyáltalában megengedhető-e, hogy ugyanabban a községben párhuzamosan három könyvtárat tartsunk fenn, külön üzemi szakkönyvtárat, külön üzemi szakszervezeti könyvtárat és még ezeken felül az általános közművelődési, vagyis a községi népkönyvtárat? Van egy másik, valóban járható út: éspedig az, hogy minden falusi könyvtár legyen egyúttal mezőgazdasági szakkönyvtár is, függetlenül az üzemtől, az egész község számára. A falu mezőgazdasági szakirodalmi érdeklődését amúgysem lehet egy üzem kereteire leszűkíteni, mint ahogyan ezt megtehetjük egy műszaki üzem szakkönyvtárával. Másik indok, hogy a falun élő emberek számára sok tekintetben elsődleges az általános és szépirodalmi művelődés szükségessége, és csak ezen keresztül jutnak el a szakkönyv forgatása iránti igény felébredéséig. Harmadik indok, ami talán a legfontosabb, hogy külön közművelődési és külön szakkönyvtárakat megszervezni, életben tartani olyan túlméretezettséget jelentene, amit ma még nem is engedhetünk meg magunknak. Nyilvánvaló; hogy célszerűbb a már jóformán mindenütt meglévő és többé-kevésbé jól működő közművelődési könyvtáraknak szakszerű irányítás segítségével kibővíteniök állományukat a tájtermelés szükségleteinek megfelelő szakirodalommal. A falu szocialista fejlesztését is jobban szolgálja a helyesen megvalósított egységesítés, mint az elkülönített szektorokra bontás. Alapos előtanulmányok, helyzetfelmérés és tárgyalások után ennek a megfontolásnak az alapján alakult ki a Földművelésügyi Minisztériumnak és az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központnak az az álláspontja — és ezzel lényegileg egyetért a Művelődési Minisztérium is —, hogy az úgynevezett, de valóságosan nem létező mezőgazdasági üzemi szakkönyvtárak hálózati összefogása nem tartható a mezőgazdasági tudományos szakkönyvtári hálózat feladatkörébe. Megnyugtató megoldást a gondozásukra azonban az illetékes szerveknek még ki kell alakítaniuk. Az OMgK munkássága nem terjedhet tovább a

tervszerű, módszeres tanácsadásnál a területi könyvtárak mezőgazdasági szakkönyv-állományának helyes összeállításában. Ezzel a ténnyel egyszerűsre is rögzíthetjük a mezőgazdasági könyvtári hálózat munkájának egyik szakaszát: a keretek pontos megállapítását.

A mezőgazdasági könyvtári hálózathoz ma 32 kutató intézet és 7 felsőoktatási intézmény könyvtára tartozik, a központtal együtt összesen 40. Ezek a könyvtárak 3 könyvtártípust képviselnek, s bár gyűjtőkörük és feladataik különbözőek, abban valamennyien megegyeznek, hogy tudományos jellegűek. Ezt a jelleget nem változtatja meg az a tény, hogy a felsőoktatási intézmények könyvtárainak egyik teljes jogú részfeladata az ifjúság művelődésének az irányítása.

A hálózat központjának a feladata összevetve más hálózatokéval — az összefogásra váró intézmények számát tekintve — nem annyira térbeli kiterjedésű munkát jelent, hanem sokkal inkább vertikális irányban elmélyedőt és konstruktívot. A rendszerben megszervezett munkafeladatok csak a könnyebbik hányadát jelentik a tennivalóknak. A súlyosabbik részt elsősorban a kutatóintézeti könyvtárak tartalmi munkájának a megszervezésében, a hozzá szükséges keretek és lehetőségek kialakításában, a gyakorlati munka realizálásának megteremtésében és elméleti megalapozásában látjuk. Az első két évi hálózati munka eredményéből és tapasztalataiból leszűrt következtetések között ez jelentkezik egyik legfontosabb követelményként.

A munka első szakasza a könyvtárak felmérése, helyzetük alapos megvizsgálása volt. A hálózat 40 könyvtárának, beleszámítva a központot is, összegezett állománya 802 192 kötet. A szakoktatási könyvtárak természetesen jóval nagyobbak a kutatóintézetiéknél. Két kutatóintézeti könyvtár állománya nem éri el az 500 kötetet, s csak három van 12 ezren felüli. A vidéki akadémiákon 22 és 35 ezer között van a kötetszám. Az Agráregyetemé 191 ezer (az 1957. évi statisztika szerint). A könyvforgalom nagysága az állományhoz arányítva átlagosan 52 százalék. Vannak azonban szélsőséges esetek is, pl. 400 % és 1,75 %.

Könyvtárhelyisége, olvasóterme a 7 felsőoktatási intézmény könyvtárán kívül mindössze 8 kutatóintézeti könyvtárnak van, ezek is többé-kevésbé hiányos felszerelésűek és megosszott rendeltetésűek, pl. tanácsterem, rajzolóhelyiség stb. Valóban megfelelő könyvtárhelyiséget csak egyetlen kutatóintézeti könyvtár tudott eddig berendezni. Legtöbb esetben a könyvtárt kezelő kutató vagy titkárnő szobájában állanak a könyvszekrények. Előfordult az is, hogy a már régebben berendezett könyvtárhelyiséget helyszűke miatt más célra használták fel, és a könyvszekrények kikerültek a folyosóra.

Legnagyobb problémát okoz a könyvtárkezelés kérdése. A kutatóintézetekben egyelőre még nincs könyvtáros-dokumentátori státusz, sem egész, sem fél munkaidejű. A könyvtár kezelése többnyire valamelyik kutatóra, esetleg a titkárnőre hárul, idejük azonban nem igen jut a munka elvégzésére. Nem egy esetben az is nehézséget okoz, hogy az intézet vezetői nem látják helyes szemléletben a könyvtár feladatait és a könyvtárosi munkát. Ennek következménye, hogy állományfeldolgozás szempontjából igen egyenetlen a könyvtárak helyzete. Van azért több megnyugtató kivétel is. Néhány intézetben a vezetőség már eddig is megteremtette a házi dokumentáció és a hibátlan könyvtárkezelés lehetőségét. Az egyik 12 ezres állományú könyvtárban⁸ pedig a könyvtárkezelő minden akadály és időhiány ellenére is az utolsó kötetig, sőt különnyomatig feldolgozta az egész állományt, és jól használható tárgyszavas katalógust készített. Akad azonban könyvtár, ahol még eddig egyetlen művet sem katalogizáltak, egyszerűen azért, mert a munkával megterhelt kutató nem tud rá időt szakítani. A házi dokumentációs feladatok teljesítését ugyanezek a nehézségek akadályozzák.

⁸ Az Északdunántúli Mezőgazdasági Kísérleti Intézet könyvtárában.

A felsőoktatási intézmények könyvtáraiban más a helyzet, mert mindenütt van könyvtáros, illetve könyvtárosok. Itt elsősorban a könyvtárosok szakképzettsége és továbbképzése okoz problémát. Nem helyes az arány a könyvtári és a mezőgazdasági képzettségű munkaerők megoszlása között sem. Sajnos nem egyszer találkozunk azzal az általánosnak nevezhető szemlélettel, amely nem számol a könyvtárosi munka előfeltételeivel. Ennek mindaddig nem lesz orvossága, amíg jobban bele nem rögződik a köztudatba, hogy a könyvtári, de méginkább a tudományos szakkönyvtári munkához elengedhetetlen követelmény a szaktudás és a nyelvismeret.

A hálózati munka második lépéseket a módszertani oktatás megindítását tartottuk a legfontosabbnak. Ebben a szakaszban az állományfeldolgozás alapvető munkáit, a leltározást és címfelvételezést vizsgáltuk meg alaposabban, és a tapasztaltakhoz szabtuk útmutató tevékenységünket. A szükség szerint alaposabb megbeszélést, 1—3 napos elméleti és gyakorlati oktatást adtunk, és lehetővé tettük a vidéki könyvtárkezelőknek a több napos tapasztalatcserét az OMgK-ban. Szervezett oktatási programunkkal várnunk kell egyelőre addig, amíg némileg is elrendeződik a kutatóintézetekben a könyvtárosok helyzete. Az eddig elvégzett munka mintegy elsősegélyként adott kezdetét jelenti a könyvtárosok szakmai képzésének. A szervezett módszertani oktatáshoz előbb még néhány feltételt kell kialakítani. Ez az 1959. év munkafeladatai közé tartozik. A munka folytatásának következő állomása a tervekben: tanfolyam rendezése, szervezett tapasztalatcsere-akció, könyvtárkezelési útmutató kiadása stb. Az eddig elsajátított ismeretekről mindenesetre vizsgamódra tesz tanúságot a beküldött KC-kartonok hibás vagy hibátlan volta, s ebből egyszersmind le is mérhető a tanácsadások eredményessége. A kutatómunkát támogató házi keretű dokumentációs tevékenységre alig néhány intézetben találtunk csak példát. Ennek a hiánynak a megszüntetése is a státuszkérdés megoldásával függ össze.

A hálózati rendelethez előírt köteleességek egyike a központi katalógus felállítása. A KC vezetését a külföldi művekre korlátoztuk, mivel tudományos szakkönyvtári vonatkozásban a hazai művek központi nyilvántartásának nincs jelentősége, és csak fölösleges megterhelést jelentene. A rendezetlen könyvtárosi helyzet miatt egyelőre le kellett mondanunk a visszamenőleges feltárásról, s így a könyvek és folyóiratok központi katalógusait 1957. január 1-től kezdődően állítottuk fel. A folyóirat KC alapján az OMgK kiadja az év folyamán a hálózati könyvtárak 1957—58. évi kurrens külföldi folyóiratainak lelőhelyjegyzékét. A KC kiegészítése az 1957. év előtti anyaggal csak akkor válik majd lehetővé, amikor minden kutatóintézeti könyvtárban mód nyílik az igen számottevő régi anyag feldolgozására.

A könyvtárak állománygyarapításában hazai vonatkozásban sehol sem küzdenek nehézséggel, a szükséges beszerzésre van mindenütt anyagi fedezet. Más a helyzet a devizaigényes művekkel. A devizakeret aránylag szűk volta miatt az igényelt könyveknek és folyóiratoknak csak a helyi adottságok szerint változó hányada szerezhető meg. Van azonban egy-két olyan intézet is, természetesen a kis létszámúak, ahol megfelelő önmérséklő szelekcióval még ebből az igen kicsiny keretből is fedezni tudják az igényeket. A hálózati központnak fontos szerepe van egyrészt a KC alapján megszervezett könyvtárközi kölcsönzés lehetőségének a tudatosításában, másrészt abban, hogy saját, viszonylag nagyobb devizakeretének felhasználásában megfelelően számol a hálózati könyvtárak szükségleteivel, és a beszerzett műveket hosszabb határidejű kölcsönzéssel az igénylő könyvtár rendelkezésére bocsátja.

Az elvégzett munkához hozzátartozik még az OMgK fölös, illetve duplum anyagának szétoosztása a hálózati könyvtárak között. A szétoosztásban irányadó szempont volt egyrészt az újonnan megalakult — és helytelenül végrehajtott intézkedések következtében régi, történelmi értékű anyagukat elvesztett — vidéki akadémiák új állományának

kialakításában minél nagyobb segítséget adni, másrészt a külföldi csere útján beérkezett anyag profilozott szétosztásával hozzájuttatni a könyvtárakat máskülönben csak devizafelhasználással megszerezhető művekhez.

A hálózati munka legfontosabb eredménye eddig kétségtelenül az, hogy világos körvonalakban rajzolódott ki a könyvtárak helyzete. A további munka eredményessége azonban nemcsak a feladatok felismerésén múlik, hanem elsősorban a megoldandó problémák sorrendiségének az előfeltételeket szigorúan mérlegelő, jól meggondolt szelekcióján. A munka folytatásának terve azonban nemcsak a rendelet szó szerinti szövegezésében megadott feladatokra szorítkozik. Ezeken a részben szervezési, részben könyvtártechnikai vonatkozású teendőknél kívül alapvető jelentőségű elvi kérdések kidolgozására is szükség van. Ilyen elsősorban a kutatóintézeti könyvtár feladataihoz szabott munkamódszerek elveinek a kidolgozása.

Szó van itt egyrészt a házi dokumentátori feladatkör s az ezzel kapcsolatos teendők és felhasználható eszközök pontos meghatározásáról, másrészt az intézet helyi céljainak és adottságainak megfelelő sajátos könyvtártechnikai módszerek kidolgozásáról. A speciális célú tudományos szakkönyvtárak feladatai jellegüknek, funkciójuknak megfelelően természetszerűen sok tekintetben eltérőek az általános könyvtárakétól. Jogosult tehát a mérlegelése annak, hol van helye az addig kialakult szabványos könyvtári gyakorlat szó szerinti átvételének, és hol lehet, mikor célravezetőbb, vagy miben kell egészen sajátos, új módszereket kialakítani. Nyilvánvaló, hogy az olyan könyvtártechnikai eljárások, mint a címleírás egységesen kötelező szabályai a kutatóintézeti könyvtárakban is az elengedhetetlen követelmények közé tartoznak. Kérdéses azonban, hogy a kutatóintézetekben kialakult és a házi szabályokhoz igazodó leltározási rendszer megváltoztatása nem okozna-e csupán fölösleges párhuzamosságot és munkatöbbletet?

Vagy itt van a szakkatalógus kérdése. A mezőgazdasági tudományos kutatóintézetekben, ahol a katalógusfeltárásnak a szokásosnál differenciáltabbnak, témához simulóbbnak kell lennie, igen kétséges, hogy megfelelő-e az ETO használata. Annál is inkább, mert a tapasztalat napról napra jobban felszínre hozza az osztályozási rendszer hibáit és hiányosságait. Üzemszervezési témakörű kutatáshoz például majdnem használhatatlannak bizonyult az ETO jelenlegi beosztása, mert a kutatónak állandóan erőszakot kell elkövetnie szaklogikáján ahhoz, hogy megtalálhassa a keresett anyagot. A növénytermesztési tárgykörben is szakszempontról logikai bakugrás például a takarmányrépa és cukorrépa beosztása egymástól távolszakadt kategóriába. Ilyen példákat nagy számban lehetne felsorolni. Mindezek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a tudományos szakkönyvtári gyakorlatban jobban beváltak a profilozottan kialakított tárgyszavas katalógus. Ebben a megállapításban nem mi vagyunk az elsők és egyetlenek. Ha a külföldi mezőgazdasági tudományos könyvtárakat nézzük, alig találkozunk olyannal, amelyik különböző próbálkozás után ne kanyarodott volna át az ETO-ról a maga sajátos céljainak jobban megfelelő útjára.

Ezeknek az elméleti kérdéseknek kidolgozása elmélyedő vizsgáldást, hosszú ideig tartó munkát követel. A munkát azonban el kell végezni. Elérkezett az ideje, hogy most már ne csak távlati tervként tűzzük magunk elé, hanem hozzá is fogjunk. Az OMgK vállalja és megteszi belőle a maga részét.

TORDAYNÉ PÁTER ERZSÉBET

A tudománytörténeti életrajzi források kérdéséhez. A műszaki tudománytörténet kutatója munkája közben igen gyakran kerül nehéz helyzetbe. Egy-egy jelentős mű alkotójáról nevének és esetleg egy-két rá vonatkozó szószavú adaton

kívül, amelyekre egyébként is többnyire a véletlen vezet rá, jóformán nem tud semmit. Odavetett egy-két sornyi megjegyzés valamilyen, rendszerint egészen más tárgyú munkában, amely kortársi megemlékezéseket tartalmaz: gyakran ez a főforrás; esetleg egy irodalomtörténeti vonatkozással kapcsolatban talál — ha ugyan talál — a műszaki tudománytörténetben sokszor jelentős szerepet játszott egyéniségekre vonatkozólag adatokat. Részletesebb életrajzról, az életpálya ismeretéről jóformán szó sem lehet, — ha csak az illető nyomtatásban is nem jelentetett meg valami olyan munkát, amiért a SZINNYEI-féle életrajzi lexikonba bekerült, bár ez szintén igen hiányos. És ilyen nehézségekkel nemcsak a műszaki tudománytörténet kutatója találkozik lépten-nyomon — mivel a mérnökök és földmérők aránylag kis része adott ki nyomtatásban is megjelent műveket —, hanem gyakran a pedagógia, az orvostudomány, sőt a közigazgatás történeti kérdéseivel foglalkozók is. Ennek oka pedig főként az, hogy nem rendelkezünk elég olyan életrajzi munkával, amely a gyakorlati életben működött, kulturálisan alkotó tevékenységet kifejtett egyénekre vonatkozóan közöl működési adatokat. Pedig ilyen munkákra művelődéstörténetünk minden kutatójának sokszor roppant nagy szüksége lenne. Nem hiányoznak egyes részterületeket, bizonyos hivatási ágakat felölelő lexikonok és bio-bibliográfiák: egyházi férfiakra, művészekre, sőt részben pedagógusokra vonatkozó, életrajzi és működési gyűjteményes munkák vannak ugyan, de ezek sem teljesek. Viszont nélkülözzük a mérnökökre, orvosokra, sőt a sokszor igen jelentős szerepet játszott adminisztratív hivatalnokok életére és működésére vonatkozó, gyűjteményes feldolgozásokat. Pedig pl. csak az utóbbiak életrajzi adatainak összegyűjtése nélkül a hivataltörténeti munkák megírása nehezen képzelhető el! Még olyan városok vezető tisztviselőiről is, mint amilyen Pest, a sok átfogó történeti feldolgozás és részlet-tanulmány után csak aránylag későn jelent meg az első, életrajzi adatokat összefoglaló tanulmány. (KOVÁCS Lajos: *Pest sz. kir. város vezetői (bírái és polgármesterei)*. 1687—1790. Bp. 1944, Szfv. Háziny. 68 l.)

A városi mérnökök, tanítók, orvosok, hivatalnokok életére vonatkozólag az anyaggyűjtés aránylag könnyebb: a városi levéltárak vagy a régebben megjelent monografikus feldolgozások tartalmazznak ilyeneket. De igen nehéz azokéra vonatkozólag — s a mérnökök, földmérők, térképészek jórészt ilyenek voltak —, akik egy-egy uradalom, illetve több birtokos család egészen különböző megyékben fekvő birtokain dolgoztak, több különböző hatósági szerv szolgálatában állottak életük folyamán, munkahelyüket sűrűn, munkaadójukat pedig többször változtatták... Pedig nem vitás, hogy egy tudományág történetéről a *tényeknek megjelölő*, hű összefoglaló munkát csak úgy lehet írni, ha legalábbis nagyjából, helyesen ismerjük az illető területen működött emberek *egész* életét és munkásságát, körülményeiket, helyzetüket, minden vagy legalábbis legtöbb fennmaradt alkotásukat. Enélkül az illető tudományág vagy egy korszakának megírói okvetlen abba a hibába esnek, hogy a már ismert — mert véletlenül részletesen feldolgozott életrajzú — egyének teljesítményeivel szemben alábecsülik a kevésbé ismertekéit. Így jellemzi pl. a XVIII. század magyar kartográfiájának történetét KRAY Pál, KOVÁCS Ferenc, KNEIDINGER András művének háttérbeszorulása, mert életrajzuk eddig feldolgozatlan maradt. A legutóbbi időben főként IRMÉDI-MOLNÁR László buzgólkodása következtében a XVIII—XIX. század magyar kartografusai életművének feltárása nagy lendületet vett, s egy-egy csoport mérnök életrajzának feldolgozása megjelenik, részben már meg is jelent (így IRMÉDI-MOLNÁR a temesi adminisztráció keretében működött, FODOR Ferenc a vízépítő, TÓTH Andrásné a kamarai mérnökök munkásságát tárta, ill. tárja fel), de ez még mindig az egésznek csak egy részlete.

A munkásság mellett még sok más kérdés is fontos a tudománytörténet kutatója számára: így pl. az adott hivatási csoport társadalmi helyzete, megbecsülésének foka (ami különben erősen visszahatott gyakran a munka minőségére is).

Ehhez azonban szükség van arra is, hogy ismerjük: milyen társadalmi rétegből kerültek ki az illető hivatali csoport tagjai, milyen előzetes képzettségen estek át, melyik társadalmi rétegbe illeszkedtek bele (összeházasodás, polgárjog, nemesség-adományozás, háztulajdon stb.). Nagy veszteség ebből a szempontból a Budapesti Tudományegyetem régi anyakönyveinek elégeése az Országos Levéltárban 1956-ban: a pesti „Institutum Geometricum” (1782—1850) matrikulái, amelyek 1275 magyar mérnök személyi adatait (nevét, születési helyét és idejét, vallását, apja nevét és rendi állását, tanulmányai idejét és eredményét s az oklevél-kiállítás időpontját) tartalmazták, megsemmisültek. (Még szerencse, hogy ki van adva nyomtatásban a műszaki egyetem okleveleinek jegyzéke, és hogy FODOR Ferenc is az Institutumról írott munkájában legalább a hallgatók neveit és diplomájuk elnyerésének évét közölte.) Olyan veszteség ez, amely csak némileg lenne jóvátehető akkor, ha az ország összes, budapesti és vidéki levéltáraiban, könyvtáraiban vagy iskoláiban levő régi, kéziratos középiskolai anyakönyvek feldolgozás alá kerülnének, s a tanulókra vonatkozó összes bejegyzések valamilyen formában — sokszorosítva vagy legalább gépiratban — valamelyik budapesti könyv- vagy levéltárban a kutatás számára elérhető lennének. (FRIEDREICH Endrének a piarista gimnáziumok, S. SZABÓ Józsefnek a debreceni ref. kollégium diákjairól készült összeállításai sajnos, csupán a nevezetesebb emberekre terjednek ki: a műszaki tudománytörténetben pedig sokszor éppen az elfeledett emberek adataira volna szükség.) Egy ilyen munkálat persze igen nagy apparátus megmozdítását kívánná meg, amire aligha lehetne személyzetet beállítani, legfeljebb helyi, ambíciózus és lelkes fiatal pedagógusokból, esetleg egyetemi hallgatókból.

Mert ami az Institutum anyakönyveire vonatkozik, az áll, sajnos, a többi egyetemi karok matrikuláira is. Nemcsak a mérnökök, pedagógusok, orvosok, jogászok adatai sem lelhetőek fel többé, csak legfeljebb a középiskolák régi anyakönyveiben. Némi segítséget jelenthetnek a kutató számára, ha tudja, legalább megközelítőleg, a kutatott személy vagy személyek életkorát s feltehető iskoláját, azok a nyomtatott iskolai eredménytáblázatok vagy értesítők, amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár a XVIII. század végétől kezdődően jelentős számmal őriz: de ezek legtöbbnyire csupán a tanulmányi eredményt mutatják.

Ha tehát a műszaki tudománytörténet vagy akár más, személyi adatokat kívánó tudománytörténeti ág kutatójának, egyébként is igen aprólékos munkáját a könyvtáros és a levéltáros, akikhez természetesen fordul, meg kívánja könnyíteni, nem teheti ezt másképpen, mint a könyv- és levéltárak, pontosabban a rokon témakörökkel foglalkozó könyvtárosok és levéltárosok szoros együttműködése révén. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára a maga részéről az Országos Levéltár Térképtárával ilyen irányban igyekszik a kölcsönös segítség elvét megvalósítani a kartográfia-történet és a térképész mérnökökre vonatkozó adatok gyűjtésében, mely munkában az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára a bibliográfiai adatok felkutatását végzi. Ilyen bibliográfiai munkát végzett az Orvostudományi Dokumentációs Központ is orvostörténeti vonalon, de csak a nyomtatásban elérhető könyv- és folyóiratpublikációk alapján.

Ennek az adatgyűjtési együttműködésnek a kivitelezése sokkal nehezebbnek látszik, mint amilyen valóban. Nem kíván ugyanis egyebet, mint hogy a feldolgozó munkát végző levéltáros a munkája során ilyen adatokat tartalmazó állag pontos levéltári jelzetét rövid emlékeztető szóval ellátva feljegyezze: ez az állomány aztán a kutatók rendelkezésére áll. Az együttműködés másik résztvevője, a könyvtáros ellenőrizzé a szakirodalom alapján, hogy publikált vagy ismeretlen adatról van-e szó: a kutatónak ily módon sok fáradságot és esetleges csalódást lehet megtakarítani. Különösen az olyan anyagra kellene nagy figyelmet fordítani, mely életrajzi és működési tekintetben tömeges

adatokat tartalmaz. (Pl. az Országos Levéltár Helytartótanácsi Építési Igazgatósági anyag Qualifications-Tabelle-i.)

Természetesen ez a könyvtári és levéltári együttműködés nem kell hogy az élet-rajzi adatok dokumentációjára szorítkozzék. Itt van ugyan rá legegésőbbben szükség — főleg a műszaki tudománytörténet területén —, de megvalósítható más tereumenokon is, pl. a könyv- és könyvtártörténet, irodalomtörténet stb. terén is, hol azt munkaközösségek és egyes kutatók már régebben gyakorlatban meg is valósították anélkül, hogy az alkalmosságán felül állandóvá és rendszeressé tenni kívánták volna.

Ami ehhez szükséges, az elsősorban a jóakarát és a kölcsönösség elvének tiszteletben tartása.

Mert egy-egy hivatási csoport vagy tudományág története — sőt ezen túlmenően minden nagyobb tudománytörténeti téma feldolgozása is — megkívánja *sok* életrajz *alapos* ismeretét, amelyhez az anyagot egyetlen kutató nem tudja összegyűjteni. Márpedig minden könyvtáros és levéltáros közös törekvése: összefoglaló munkák által előbbre vinni a magyar történettudományt — kell hogy tudománytörténetünk terén is megvalósuljon.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A földrajzi katalógus kérdéséhez. A társadalomtudományi kutatások egyik fő iránya bizonyos földrajzi egység keretei között élő (vagy régi) társadalom története alakulásának, fejlődésének feltárása, közgazdasági, jogi stb. jelenségeinek, viszonyainak vizsgálata. A társadalomtudományi kutatás — bár más síkon és anélkül, hogy vulgáris párhuzamokba bocsátkoznánk — ugyancsak nem nélkülözheti a természettudományi kutatásban elengedhetetlen mennyiségi és minőségi összehasonlító módszereket, méréseket, jóllehet precíziós műszerek nélkül.

Az életszínvonal mérése, szintjének megállapítása például úgyszólván valamennyi társadalomtudományi diszciplinának fontos témája. A hivatalos és nem-hivatalos szerek sokasága (statisztikai hivatalok, közgazdasági kutató intézetek, szakszervezetek stb.) és a kutatók százai foglalkoznak e kérdéssel. A vonatkozó kutatások gyakorlati megfigyelések, háztartásstatisztikák, ár- és bérelemzések mellett szakirodalmi forrásokon alapulnak. A szakirodalom ad választ pl. arra a kérdésre is, hogy különböző időszakokban, különböző országokban hogyan mérik az életszínvonalat, mit vesznek figyelembe a mérésnél. A mindenkori felmérés eredményének mércéje pedig nyilván nem lehet más, mint a saját korábbi színvonalnak a jelenlegivel történő összehasonlítása, mindezt egybevetve más országokéval. Össze kell hasonlítani tehát különböző országok mérési metodikáit és adatait.

A szakirodalomban azonban ezek a problémák — a valósághoz hasonlóan — nem jelentkeznek tiszta formában, egy-két jól körülhatárolható témakörként (pl. munkabér, fogyasztás), hanem különféle témakörökben található fontos vonatkozásai (pl. népmozgalom, foglalkoztatottság, adózás, a pénz vásárló ereje stb.). A társadalomtudományi szakkönyvtár anyagának tartalmaznia kell a válaszok jórészét a felmerülő kérdésekre (összehasonlító módszerek, összehasonlítható adatok). A könyvtár földrajzi katalógus nélkül mégoly jól szerkesztett decimális vagy tárgyszavas katalógussal sem képes ezekre a kérdésekre *gyors, megbízható* tájékoztatást nyújtani.

A *földrajzi katalógus* szerepét a könyvtár katalógusrendszerében, az újabb magyar szakirodalomban CSAPODI Csaba kitűnő cikke tárgyalja a *Magyar Könyvszemle* 1956. 4. számában (324—332. l.). Konklúziójával, hogy ti. „A megfelelően kidolgozott földrajzi katalógus tehát nem segédkatalógus, hanem a könyvtár tárgyi katalógus-rendszerének, tárgyi katalógushálózatának szerves darabja. Nemcsak a szisztematikus szak-

katalógus és a tárgyszó-katalógus egészítik ki egymást, hanem hozzájuk tartozik harmadikként a földrajzi katalógus is" (331. l.), maradéktalanul egyet lehet érteni, azzal a kiegészítéssel, hogy különösen a modern anyagot gyűjtő *társadalomtudományi könyvtáraknak* ez a katalógus *nélkülözhetetlen* mind reference-munkájuk, mind pedig a kutatás szempontjából.

Választott példákra visszatérve: a könyvtárnak „az életszínvonal alakulása Ausztriában... és még néhány országban” c. kutatáshoz kell segítséget nyújtania. Tegyük fel, hogy a megkeresett könyvtár decimális szakkatalógussal (ha úgy tetszik, tárgyszavassal is) rendelkezik, és gondos szakozással (tárgyszavazással) a földrajzi fogalmakat feltüntetik. Választólapok bőséges használatával a szakon belül az anyagot földrajzilag is tagolják.

Az életszínvonalal kapcsolatos egyik első kérdés a nemzeti jövedelem. Fenti feltételezés szerint a kutató a szakkatalógusban a következőképpen találja meg az irodalmat:

- 339.32 *nemzeti jövedelem*
 339.32 általános munkák (pl. Zur... Theorie des Nationaleinkommens)
 339.32 (.) földrajzi tagolásban
 339.32 (10) nemzetközi érvényű munkák (pl. Les comptabilités nationales dans le monde)
 339.32 (41) (National Income...)
 339.32 (436) (Österreichs Volkseinkommen...)
 ...
 339.32 (85) (The Peruvian National Income...)

A nemzeti jövedelmen kívül azonban tanulmányozni kell még a munkabér, az adóügy, a foglalkoztatottság, a statisztika és nem utolsósorban az általános életszínvonal szakokat is. Decimális számokban:

331.2; 336.2; 331.6; 31:338; 339.452

A kutatónak tehát legalább öt szakszám alatt kell keresgélnie a két-három országra vonatkozó anyagot. De előfordulhat, hogy az *egy országra* vonatkozó irodalmat *tíz szakszám* alatt is keresheti.

A leggondosabb szakozást is feltételezve, a következő hiányosságok lehetőségeivel kell számolnunk: 1. A kutatónak, a szakkatalógus rengetegében a sokrétű útirányjelző táblák (választólapok) mellett is elkerüli a figyelmét a keresett országra vonatkozó cédulák egy része, vagy igen nehezen találja csak meg ezeket. 2. Nem tudhatja, hogy milyen, számára értékes irodalmat nem látott egyáltalán, mert nem volt előtte az adott országra vonatkozó teljes anyag (pl. lehet, hogy éppen a 330.114 „gazdasági növekedés” szak átnézése ad impulzust további kutatásokhoz). 3. Különösen érvényesek a 2. pont alattiak abban az esetben, amikor az adott szakban a vizsgált országra vonatkozó irodalom szegényes.

Mindehhez még hozzá kell számítani, hogy körültekintő szakozás mellett sem várható, hogy földrajzi katalógus hiányában a földrajzi jelzetnek kellő jelentőséget tulajdonítsanak. Földrajzi katalógus létezése esetén viszont a szakozónak *ugyanolyan fontos* feladata a földrajzi kapcsolat felderítése az adott műben, mint a főtáblázati jelzet megállapítása. A földrajzi jelzet megállapítása csak így válhat *tartalmi szakozási feladattá*, és így válik a földrajzi katalógus a katalógusrendszeren belül „önálló műfajjává”, mely rendszerben változatlanul a szakkatalógus tölti be a „primus inter pares” szerepet.

Választott példánk szerint hogyan boldogul a kutató a földrajzi katalógussal :
(436)

Ausztria

001.2 (436)
3KP5 (436)
31 (436)
331.2 (436)
332.6 (436)
333 (436)
338 (436) (fontos összefoglaló jellegű munkák)
338.98 (436)
339.32 (436) (Österreichs Volkseinkommen . . .)
382 (436)
...
...

A földrajzi katalógusban való kutatás előnye szembeszökő : könnyebb eligazodás, kisebb hiba- és nagyobb megtalálási lehetőség, a teljes irodalom áttekinthetősége, a határterületi anyagok számbavétele.

A MTA Közgazdaságtudományi Intézet könyvtára, a decimális katalógussal egyidejűleg építette ki földrajzi katalógusát, így közel hároméves feldolgozás eredményei a következő érdekes mennyiségi összehasonlításra adnak módot a szak- és a földrajzi cédulákra vonatkozóan. A szakcédulák 22 dobozt foglalnak el, a földrajziak 11 dobozt. (Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy a betűrendes katalógus 12 dobozban tárol.) A szakcédula : földrajzi cédula mennyiségének 2 : 1 arányából nem akarunk semmiféle elhamarkodott következtetést levonni. A földrajzi „szemlélet” következtében a szakkatalógusban, ahol mód kínálkozott, érvényesítettük a földrajzi tagolást, a földrajzi katalógusban viszont igyekeztünk következetesen alkalmazni a decimális rendszert. Tapasztalataink szerint a szakkatalógus lehető legrészletesebb földrajzi tagolása sem teszi szükségtelessé a földrajzi katalógust. Ez előbbinek is megvan a létjogosultsága, különösen a nagy összefoglaló szakoknál, mint amilyenek a 338 ; 333 ; 332 ; 338.4 ; 382 stb.

A földrajzi katalógus szerkesztése — a szakkatalógushoz hasonlóan — nem problémamentes feladat. Mindenek előtt : milyen ismérvek szerint, mikor indokolt földrajzi jelzet megállapítása? Erre általánosan használható mérce nincs. A könyvtár szűkebb gyűjtőköre, sajátos profilja, használoinak érdeklődési köre, a könyvtár kutatási tapasztalata döntheti csak el, hogy mikor tüntet fel földrajzi jelzetet. Lehetőleg azonban minden olyan esetben tüntessük fel, amikor megítélésünk szerint a kutatásnak bizonyos földrajzi támpontot nyújthat. Inkább *több*, mint kevesebb földrajzi jelzettel operáljunk, ebből csak előny származhat. Ha számos szakjelzetet kap egy adott mű, és a benne található földrajzi fogalom, kapcsolat nem domináns, vagy csak bizonyos szakok tekintetében nyújt támpontot, csak egy-két szakjelzet mellett helyes jelölni földrajzit is, de lehetőleg a műre legjellemzőbb szakjelzetek mellé. Ha választani kell, mert több ilyen is akad, úgy valamelyik összefoglaló jellegű szákszámhoz (338;331). Ennek az az előnye, hogy a kutató, ha az öt érdeklő szűkebb szakterületen nem is talál irodalmat, de a földrajzi katalógusban talál az átfogó jellegű szakokban egy-egy olyan munkát, amelynek részletei esetleg segítséget jelentenek szűkebb szakterületén is. Egy másik kérdés : ha több földrajzi vonatkozás is található egy műben (és több szakjelzetet is kell adni), meddig menjünk el? Tételezzük fel, hogy egy adott mű feltárásához 6 szakjelzet és ugyanannyi földrajzi jelzet szükséges. Véleményünk szerint ilyen eset-

ben — lehetőleg — átfogó földrajzi jelzetek használata helyes, mint amilyenek pl. (4—15); (5—012); (47—62); (73—62). A földrajzi fogalmakat igyekezni kell tehát összevontan kifejezni. Az utóbbi kettőt illetően (szocialista országok; tőkés országok), bár formailag földrajzi jelzetek, tartalmilag mégsem tekinthetők tisztán földrajzi jellegűeknek, mivel inkább politikai állam-csoportosulást fejeznek ki. A logikai indokolatlanság ellenére alkalmazásuk helyes, mivel növelik a földrajzi katalógusban történő keresés eredményességét. Megjegyezzük, hogy a „gazdaságilag elmaradott területek” — 330.144.25 — szakjelzete hasonló meggondolások alapján szerepelhetne valamilyen formában a földrajzi katalógusban is, — pl. (1—17) — hiszen területileg nem együvé tartozó, de politikai-gazdasági felépítésben hasonló államok, területek kerülnek e fogalom alá. Mivel azonban a szakkatalógusban amúgyis összekerül az anyag, csak a reference-munka során kell ügyelni arra, hogy az Ázsia vagy Dél-Amerika iránt érdeklődő olvasónak a földrajzi katalógus mellett felhívják figyelmét a 330.144.25 jelzetre is.

Az eddig kifejtettek hatványozottan állnak a *folyoiratok* feldolgozására és általában a bibliográfiai és a dokumentációs gyakorlatra. Elég utalni a nagy társadalomtudományi bibliográfiák földrajzi tagolására és földrajzi mutatóira.

A földrajzi katalógus munkatöbbletet jelent a feldolgozó munkában (a földrajzi fogalom meghatározása, további cédulák kijelölése és beosztása), de ez a munkatöbblet bőségesen megtérül azzal a kitűnően használható munkaeszközzel, amihez az ilyen katalógus kiépítésével a könyvtár hozzájut.

RÓZSA GYÖRGY

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet „Dokumentáció” Műszaki Bizottságának VII. teljes ülése. (Organisation Internationale de Normalisation Comité Technique 46. Documentation.) 1958. szeptember 15—17. között tartotta ülését Hágában az ISO/TC 46, amelynek titkársági teendőit a Holland Szabványosítási Főbizottság (Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland) látja el. A könyvtári és dokumentációs tárgyú nemzetközi szabványajánlások kidolgozásával foglalkozó bizottság a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) egyik legrégebben működő szerve. Munkájában számos ország szabványügyi intézménye vesz részt az alapkormány határozatainak megfelelően aktív tagként vagy megfigyelőként. A TC/46-nak jelenleg 21 aktív és 12 megfigyelő tagja van. Magyarországot az ISO/TC 46-ban a Magyar Szabványügyi Hivatal képviseli, és aktív tagként vesz részt annak munkájában. Az eddigi gyakorlat szerint a Titkárság általában két évenként hívja össze a teljes ülést, amely nemcsak beszámoló a végzett munkáról, hanem egyben munkabizottsági ülést is, ahol a különböző témákhoz beérkező hozzászólásokat, javaslatokat egyeztetik, az ajánlástervezetek szövegét jóváhagyják, és megtárgyalják a bizottság munkatervét. Az 1958-ban megtartott teljes ülésen a Magyar Szabványügyi Hivatal képviselőjében dr. DEZSÉNYI Béla, a könyvtári és dokumentációs szabványosítással foglalkozó magyar szakbizottság tagja, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője mint a delegáció vezetője és dr. BARTA Gábor, a Magyar Szabványügyi Hivatal főelőadója vett részt. A VII. teljes ülés anyagának előkészítésében a magyar álláspont kialakításában jelentős munkát végzett a magyar szakbizottság dr. LÁZÁR Péternek, a bizottság elnökének vezetésével.

Az ülést szeptember 15-én a Holland Szabványügyi Főbizottság nevében Ir. BEUKERS nyitotta meg. A teljes ülés elnökévé dr. VOORHOEVE-t, a holland delegáció elnökét választották meg. Az ISO/TC 46 tagjai közül képviseltették magukat Anglia, Ausztria, Belgium, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Norvégia, Románia és megfigyelőként részt vett India képviselője.

Jelen voltak még a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID), a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) és az ISO főtítkárságának képviselői is. A megjelent delegátusok száma 37 fő volt.

A teljes ülés mindenekelőtt meghallgatta a titkárság jelentését a Stuttgartban, 1956-ban tartott VI. teljes ülés határozatainak végrehajtásáról, majd az SC I „Mikrofilm” albizottság titkárságának jelentését az 1958 júniusában, Párizsban megtartott ülésről. Ez utóbbival kapcsolatban határozatot hoztak a résztvevő tagoknak az albizottság munkájában való fokozottabb közreműködéséről.

A VII. teljes ülés napirendje a következő volt :

1. Bibliográfiai hivatkozások.
2. Kivonatok és szerzői összefoglalások.
3. Transzliteráció.
4. Folyóiratcikkek alaki követelményei.
5. Könyvek külső és belső elrendezése.

A napirend egyes pontjainak részletes megtárgyalására három munkabizottságot hoztak létre, amelyek közül az első a bibliográfiai hivatkozásokkal, a második a szerzői összefoglalásokkal és kivonatokkal, a folyóiratcikkek alaki követelményeivel és a könyvek külső és belső elrendezésének kérdésével, a harmadik bizottság a transzliterációval foglalkozott. A magyar delegáció csak a második munkabizottságban vett részt. A transzliterációval kapcsolatos kérdések ugyanis a görög, arab és héber szövegek átírása körül forogtak, amelyek a magyar könyvtári, illetve dokumentációs gyakorlatban nem túl jelentősek. (Egyébként is ennek a bizottságnak a tárgyalásai csak elvi kérdésekre szorítkoztak, mert a teljes ülésen résztvevő delegációk egyike sem rendelkezett e nyelvekben kellő tájékozottsággal bíró szakértőkkel.) A magyar delegáció részvétele az első munkabizottságban azért nem volt feltétlenül szükséges, mert a megnyitó ülésen módja volt a delegációnak az idevonatkozó javaslattal kapcsolatban elvi és gyakorlati kívánságait ismertetni :

A *bibliográfiai hivatkozásokra* vonatkozó ajánlástervezet tárgyalása több új javaslatot vetett fel. Jellemző a bizottság tagjainak aktivitására, hogy az angol és norvég küldöttség több mint 30 lap terjedelmű, igen értékes és helyes gondolatokat tartalmazó módosító javaslatot nyújtott be, amelyet a Titkárság időben eljuttatott az összes érdekeltnek. E javaslatok azt célozták, hogy a teljes és rövidített hivatkozásokra vonatkozó szabályok *egy* nemzetközi szabványajánlásban kerüljenek kiadásra, szemben a Titkárság által korábban elkészített javaslatokkal, amelyek a teljes és rövidített hivatkozások szabályait külön-külön ajánlásokban kívánja közreadni. A magyar delegációnak az volt az álláspontja, hogy elfogadja a Titkárság már korábban elkészített javaslatát, mert annak tartalmával egyetért ; alaki és célszerűségi szempontból azonban helyesebbnek látta volna, az angol és norvég javaslatoknak megfelelően, ha a teljes és rövidített hivatkozásra vonatkozó előírások egyesíthetők lettek volna. A magyar delegáció hivatkozott a vonatkozó magyar szabványra (*MSZ 3497 Bibliográfiai hivatkozás*), amely az angol és norvég javaslatához hasonlóan *egy* szabványban párhuzamosan közli a teljes és rövidített hivatkozás előírásait és a vonatkozó példákat. A titkárság súlyt helyezett arra, hogy a bibliográfiai hivatkozások első része, amely már megjelent, elfogadásra kerüljön, viszont hozzájárult ahhoz, hogy a most tárgyalás alatt álló második rész az első rész végleges és teljes szövegét is tartalmazza. Ezt a közvetítő megoldást a magyar delegáció is elfogadta, mert helyesnek találta a Titkárságnak azt az álláspontját, hogy a már elkészült ajánlástervezet teljes átalakítása miatt a nemzetközi szabványajánlás megjelenése ne húzódjék el.

A *szerzői összefoglalások és tartalmi kivonatokra* vonatkozó javaslatnál az írásban is beadott magyar hozzászólásból a leglényegesebb kívánalmak bekerülnek a teljes ülés

által elfogadott szövegbe, amelyet hozzászólás céljából az ISO főtítkársága szét fog küldeni a tagországoknak. A szerzői összefoglalások elhelyezésével kapcsolatban a magyar — és nagyjából hasonlóan a román bizottság is — azt javasolta, hogy ha a cikk eredeti nyelvén készült szerzői összefoglalás a cikk elejére kerül, akkor az idegen nyelvű, akár a szerzői összefoglalásból, akár önállóan készült kivonat a cikk végére, sőt esetleg ugyanannak a folyóiratszámnak más helyére is kerülhessen. (Például: az egy-egy folyóiratszámhoz tartozó valamennyi kivonat a folyóiratszám elején vagy végén is elhelyezhető legyen.) A kérdés formai megoldással, de magyar szempontból is megfelelően intéződött el azzal a megállapítással, hogy ez az előírás a folyóiratok külalakjára vonatkozó nemzetközi szabványajánlásba tartoznék, amely viszont nem köti meg az idegen nyelvű kivonat elhelyezésének helyét.

A javaslatban szereplő *objektív* szó értelmezése körül lényegében stílus vita alakult ki: a végleges fogalmazásban ennek a szónak csak azt az értelmet tulajdonították, hogy a szerzői összefoglalásnak teljesnek, tehát a cikk minden részére kiterjedőnek kell lennie. Végül a javaslat elején lévő definíciót — különösen a szerzői kivonatokkal kapcsolatban — precízebben fogalmazták meg, hangsúlyozva benne azt, hogy annak szövege vagy a szerzőtől származzék, vagy legalább a szerző hozzájárulásával készüljön.

A *folyóiratcikkek alaki követelményeire* vonatkozó nemzetközi szabványajánlás javaslatával a Titkárság 1953 óta foglalkozik. A jelenlegi dokumentum szövegezését az 1956-ban Stuttgartban megtartott VI. teljes ülés tárgyalta, amelyen a VII. teljes ülés — a beérkezett észrevételek alapján — néhány módosítást eszközölt. A magyar delegáció igen aktívan vett részt az ajánlástervezet szövegezésében, és az előterjesztett módosító javaslatok vitájában. A javaslatok közül azt az angol indítványt, hogy a cikk címe mindig teljes alakjában szerepeljen, nem fogadta el a bizottság, hanem — némileg módosítva a magyar indítványt — úgy határozott, hogy az élőfejek kivételével mindenhol a teljes címet kell közölni. Magyar javaslatra tartotta fenn a munkabizottság, majd a teljes ülés is a cikk elején a szakjelzet feltüntetését ajánló intézkedést azzal, hogy az nem szükségképpen csak az ETO lehet, hanem más elterjedt szakrendszerek is alkalmazhatók. Megállapodás történt (bár ez mint magától értetődő, nem került be a szövegbe), hogy az ismétlődő bibliográfiai hivatkozásoknál használt rövidítések nemcsak latinul, hanem a cikk nyelvén is állhatnak. A cikkben használt különleges rövidítések tekintetében megoszlottak a vélemények, és így a végleges fogalmazás szerint a különleges rövidítés első említésekor csak annak teljes feloldását kívánják, de nem írják elő, hogy a rövidített (vagy a feloldott) forma kerüljön-e zárójelbe. A teljes ülésen a legnagyobb előrehaladást ebben a javaslatban sikerült elérni. A határozat szerint a titkárság az ajánlástervezetet az ISO tanácsa elé fogja terjeszteni, és azoknak a bizottságoknak szavazatát — köztük a magyarét is —, amelyek már előzőleg is pozitívan foglaltak állást a javaslat mellett, véglegesnek tekintik. Remény van tehát arra, hogy ez a magyar szempontból is igen fontos javaslat rövid időn belül jóváhagyásra kerül.

A vonatkozó magyar szabvány (*MSZ 3405 Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése*), ha nem is olyan részletesen szabályozza a folyóiratcikkekkel kapcsolatos előírásokat, lényegileg azonos a nemzetközi szabványajánlás tervezetével. Kívánatos volna, hogy a tudományos és tudományos jellegű ismeretterjesztő folyóiratok szerkesztői, szerzői a szabvány előírásait ismerjék, és lapjaink szerkesztésében azokat figyelembe vegyék, mert ezzel jelentősen megkönnyíthetik az egyes cikkek könyvtári és dokumentációs célokat szolgáló feldolgozását és külföldi használatát.

A *könyvek külső és belső elrendezésére* két javaslatot terjesztettek be. Az elsőt az indiai bizottság készítette, mégpedig egy Indiában már régebben elfogadott ideiglenes szabvány alapján, amely a könyvek ún. bevezető lapjaira vonatkozott. A másodikat a belga bizottság készítette. Ezek a javaslatok foglalkoznak a tudományos kiadványok

összes szabályozható részleteivel, amelyek az általános előírásokra, a címek elhelyezésére, a tördelésre, a kötésre stb. vonatkoznak. Ennek a két ajánlástervezetnek a tárgyalására a munkabizottság rendelkezésére álló utolsó tárgyalási nap végén kerülhetett csak sor. A magyar delegáció azt javasolta, már csak az idő rövidege miatt is, hogy a belga és a hindu javaslat egyesíttessék, ill. a tárgyalás alapja a teljesebb belga javaslat legyen, továbbá hogy a tárgyalás ezúttal csak a javaslat alapelveire és beosztására vonatkozzék. A munkabizottság e javaslat alapján elhatározta, hogy a belga dokumentum alapján megtárgyalja a legfontosabb elvi kérdéseket (beleértve az angol delegáció kívánságára az angol és francia szakkifejezések egyeztetését), továbbá hogy a hindu javaslatot a végleges ajánlástervezet kidolgozásakor figyelembe fogják venni. A végleges tervezet kidolgozásával a munkabizottság a belga delegációt bízta meg. Érdekes vita alakult ki egy terminológiai kérdés körül is. A lengyel delegáció felvetette, hogy mit kell pontosan a „lap”, ill. „oldal” kifejezésen érteni (feuille—page). A magyar delegáció emlékeztetett arra, hogy e szavak körül a megfelelő magyar szabványok készítésekor is hosszas vita folyt, amelyhez más szakmabeliek, pl. nyomdászok is hozzászóltak. A jelen esetben sem lehet csak könyvtárosok között eldönteni a kérdést. A munkabizottság úgy döntött, hogy a végleges fogalmazás előtt ebben a kérdésben más szakemberek véleményét is meghallgatják.

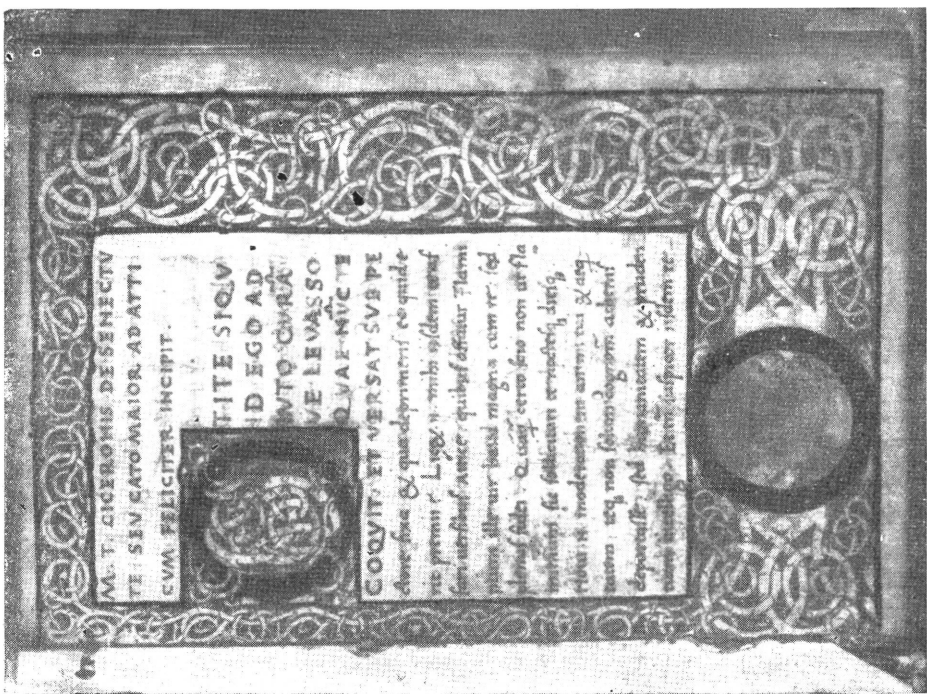
A könyvek külső és belső elrendezésére vonatkozó nemzetközi szabványosítási munka igen közelről érinti valamennyi ország tudományos és szakirodalmi könyvkiadását. Ma már rendkívül nagy fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a könyv különböző részei — mint pl. a címlap, impresszum, kolofon, mutató stb. — egységes elvek szerint kerüljenek összeállításra. A világon mind több és több ország foglalja szabványba a könyvek szerkesztésére vonatkozó szabályokat, és nagy súlyt helyez azok betartására. E tekintetben élen járnak a szocialista országok, ahol már régóta szabványokban rögzítették legalább a címlapra és kolofonra vonatkozó előírásokat. Magyarországon is már 1952 óta szabvány írja elő a könyvek külső és belső elrendezésének szabályait (*MSZ 3402 Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolofonja*).

A szakbizottságok jelentése a szeptember 17-én megtartott teljes ülés elé került, amelyen a fentieknek megfelelően elfogadták a munkabizottságok elnökeinek javaslatát, és megfogalmazták a határozatokat. A záróülésen tette szóvá a francia és a magyar delegáció, hogy nem került tárgyalásra a *folyóiratok címeinek rövidítésére* vonatkozó ISO ajánláshoz tett kiegészítő javaslat (*Noms génériques de périodiques*), amellyel a bizottság tagjai már sokat foglalkoztak. Az előkészítő tárgyalások eléggé előrehaladtak ahhoz, hogy e téren további eredményeket lehessen elérni. A teljes ülés határozata alapján a francia bizottság újabb dokumentumot fog készíteni, miután a kérdésben más delegációk szakértőként elismert tagjaival eszmecsere-t folytatott.

A holland titkárság részéről a delegációk legelőzékenyebb fogadtatásban részesültek. Az ülés színhelye az egykori királyi palota, jelenleg Institute of Social Studies egyik legszebb helyisége, az ún. indiai terem volt. A magyar delegáció is minden segítséget megkapott munkájához.

BARTA GÁBOR

Göttweig és Voraú magyar vonatkozású kéziratai. 1958 júliusában több napot töltöttem Göttweig és Voraú könyvtáraiban. Mindkét kolostor a középkorban magyar kapcsolatokat ápol: Göttweig Zalavárral állott kapcsolatban, míg Voraú Sopronnal. Göttweigben az 1860-as évek végén és 1881-ben járt már magyar kutató (RÓMER Flóris Ferenc: *Könyvtári búvárlataim Altenburgban és Göttweigben*. Nagy. Könyvszle. 1881. 99—116. l., valamint BARTALUS István *Jelentése felsőausztriai*

A göttweigi Corvina

kolostoroknak Magyarországot illető kézíratairól és nyomtatványairól a Magyar Akadémiához. Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Oszt. Köréből. Pest 1870. XI. 1—46. l.), Vorau híres könyvtára azonban csak prospektusokból és útleírásokból volt korábban ismert.

Leírásom során Göttweig és Zalavár kapcsolataira nem térek ki, mert arról RÓMER Flóris fönt idézett tanulmánya részletesen beszámol. Közlésemben csak azokat a kéziratokat sorolom el, melyek a két idézett jegyzékben nem szerepelnek, vagy leírásuk kiegészítésre szorul. (A jelzetek kettős számrendjében ez idő szerint a második érvényes: ezek rendjében sorakoznak a kéziratok.)

539/569 *In secundam secundae Angelici Doctoris Commentarius* traditus a Patre Petro PAZMAN . . . Septima die Novemb. 1603. Exceptus est a Georgio FALBIO O. S. B.
540/570 *Commentarius in tertiam partem D: Thoma Ecclesiae Sanctae Doctoris* Traditus a Patre Petro PAZMAN . . . 4 die Novembris post Christum natum 1605. Exceptus a F: Georgio FALBIO.

602/620 *Miscellanea historico-politica, imprimis Hungariae de annis 1606—1613*. Non nulla quoque 1522 et 1717.

Fontosabbak:

LAJOS király levele (autograf aláírással) 1522-ből MÁRIA királynőhöz; FORGÁCH Zsigmond és DÓCZY András levele (1604); BOCSKAY István 1606. dec. 13-án kelt levele; MÁTYÁS levelei 1606-ból; *Pro Camerae Aulicae Cancellaria Sacrae Regiae Mattis 1609*. (Nyomtatvány MÁTYÁS sajátkezű aláírásával és a királyi pecséttel).

[Ezt a művet BARTALUS idézett dolgozata 19. lapján a részletes tartalmi ismertetés nélkül közli.]

742/728 *Történeti íráások*.

Fol. 85—90 *Annales Ladislai regis* (1457) (Vide BONFINI fol. 492).

831/927 *Collectaneum*

Fol. 403—435. „Index Scriptorum in PARVA BIBLIOTHECA HUNGARIAE contentorum”.

834/930-931 *Deductio de metis Hungariae*. Scripsit 1754 Nov. 12. SCHEIB (Hofbibliothekar). [BARTALUSnál *i. m.* 23. l. közlése nem teljes].

608/985 *Register über das Königreich Ungarn durch Turkey bis nach Constantinopel*. — Inventiert durch Georg HASSENBAERT von Hasenburg. Anno 1676. (Városjegyzék történeti megjegyzésekkel).

446/555 *M. T. Ciceronis major* (CORVINA)

XV. századi pergamen kézirat, 95 fol., 8°. Humanista írás, rendkívül gondos munka. Az első oldal keret-illusztrációja alsó részéből a hollós címet csak a múlt században vakarhatták ki, mert WERL Vince 1843-ban készült kéziratos katalógusa szerint még ott szerepel. A 10. foliónál XIX. századi írással cédula található:

XV.

Ciceronis

Cato major, Lálius [!],

Paradoxa

stammt aus der

Bibliothek des

Matthius Corvinus

Tartalma:

fol. 1. M. T. CICERONIS *de Senectute* seu Cato major ad Atticum feliciter incipit.

fol. 33. *Laelius* aut de amicitia.

fol. 64. M. T. CICERONIS *Paradoxa ad Brutum*.

fol. 86. *Somnium Scipionis* c. VI. de Rep. Excertum.

Mellékletként közlöm a kódex első lapját, valamint egyik iniciáléját. [Megjegyzendő, hogy a kódexről tesz már említést BARTALUS is (*i. m.* 18. l.) és RÓMER is (*i. m.* 104. l.) egy-egy megjegyzés vagy egészen rövid áttekintés formájában.]

Ami Vorau középkori magyarországi — soproni — kapcsolataira vonatkozik, arról legjobban HÁZI Jenő *Sopron középkori egyháztörténete* (Sopron, 1939) c. műveből

tájékozódhatunk. A stájerországi vorauai prépostság és a soproni papi céh 1458-ban confederatio-ra lépett. Ennek eredményeként arról is tudunk, hogy az egyik soproni oltárigazgató: NEFF János, 1465-ben Vorauban tartózkodott.

Csak három kéziratról számolhatok be, melyeknek magyarországi vonatkozása kétségtelen:

Nr. 35. [*Collectio epistolarum*] *quarum plurimae sunt Aeneae Silvii [Piccolomini]*.

XV. századi papírkódex (vázjegyei: Briquet 2449 és 2469), 1–253' fol., 22×15 cm, Possessor Vorau 1462.

A gyűjtemény 122. és 123. sorszáma alatt található HUNYADI JÁNOS és AENEAS SILVIUS levélváltása (fol. 174–178).

„Epistola querimonialis a Gubernatore Johanne de hunyad et proceribus hungariae ad papam (Eugenium IV.) contra . . . (regem Fridericum) . . . Datum in oppido feldwar die 17a octobris Anno etc. XLVI.”

Nr. 59. *Vetus testamentum* (Biblia).

XIII. század második fele, 2 hasábos, 1–304 fol., 18×12,5 cm.

Első lap alján bejegyzés (XV. századi): „Martini de Czepreggh Canonici Jauricensis”.

Nr. 354. (Colligatum).

Fol. 1–12' PAULUS (DE HUNGARIA): *Summa de poenitentia*.

XIII. század második fele. 22×15 cm.

„Incipit summa magistri Pauli predicatoris sancti Nycolai de poenitentia . . .”

Más kéziratban magyar vonatkozást nem találtam. Fontos lenne még a könyvtár állományába tartozó 200 ősnymtatvány megtekintése is, de ez idő szerint nyilvánítás hiányában erre mód nem kínálkozik.

FALVY ZOLTÁN

Emlékezés Szabó Ervinre halálának 40. évfordulója alkalmából.

SZABÓ Ervint 40 esztendővel ezelőtt sok ezer ember kísérte utolsó útjára a Farkasréti temetőbe, s a tömegben csak egy kis csoportot alkottak hivatásbeli munkatársai, a könyvtárosok. A gyász messze túlterjedt a temető falain, gyárszirenák hangjával, másutt a percekre leállított gépek mellett néma csenddel búcsúztak harcostársai és barátai, a magyar munkások, ország- és világszerte fájlalták elvesztését a forradalmi szocialisták ezrei.

SZABÓ Ervin nevét ma mindenki ismeri hazánkban, aki régebben vagy napjainkban megismerkedett a szocializmussal, kapcsolatba került a kommunista párttal. A magyar könyvtárosok, kiknek lehetőségük van SZABÓ Ervin munkásságát és egyéniségét közelebbről, minden oldaláról megismerni, arra törekcszenek, hogy olvasóik százezrei, a magyar dolgozók közül azokkal is megismertessék, akik még nem tudják a megfelelő ismereteket társítani SZABÓ Ervin sokat emlegetett nevéhez. Nem kevesen vannak ilyenek. Feladatának érzi ezt a munkát elsősorban a nevével viselő Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a magyar könyvtárosok Szabó Ervin Köre. Tanítónk szellemében szerény, könyvtárosi munkát szeretnének vállalni: segíteni a politikusokat, történészeket, szociológusokat SZABÓ Ervin munkásságának felkutatásában, művei kiadásának előkészítésében. Szorgalmazni, hogy a magyar munkások, parasztok és haladó gondolkodású értelmiségiek minél helyesebben tudják elhelyezni SZABÓ Ervin alakját a magyar munkásmozgalom, tudomány és művelődéspolitikai történetében.

1957-ben születésének 80. évfordulója alkalmával kezdeményeztünk ünnepeket, 1958-ban pedig halálának 40. évfordulójára emlékeztünk. A szeptember 30-án rendezett megemlékezés első eseménye délelőtt volt a Farkasréti temetőben, SZABÓ Ervin sírjának megkoszorúzása a Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Bizottsága rendezésében. FÖLDES László belügyminiszterhelyettes, a Központi Vezetőség tagja mondott rövid beszédet. Azt a gondolatot emelte ki, hogy „Szabó Ervin egy személy-

ben volt tudós és harcos agitátor. Egyéniségében a tudós és az agitátor tulajdonságai ötvöződtek. Életútját kora ifjúságától kezdve egészen haláláig a magyar dolgozó nép felemelkedéséért vívott harc jellemezte." „Bár a párt vezető szerepét és a tömegek forradalmi jelentőségét illetően voltak súlyos tévedései is, mind elméleti, mind gyakorlati munkássága hasznos volt az egész nemzetközi munkásmozgalom számára." A beszéd után koszorút helyezett el a síron az MSZMP Központi Vezetősége, a budapesti és több kerületi pártbizottság, a SzOT, a Nőtanács, a Művelődésügyi Minisztérium és a Fővárosi Tanács küldöttsége. Ezután a Szabó Ervin Kör és a budapesti tudományos könyvtárak koszorúit következtek, végül több gyár küldöttsége is koszorút helyezett el.

Délután a Városháza dísztermében volt ünnepség a Szabó Ervin Könyvtár rendezésében. SZAKASITS Árpád, az Újságírószövetség elnöke *Szabó Ervin, az ember*, HAÁSZ Árpád egyetemi tanár, rektor *Szabó Ervin, a tudós* és KÓHALMI Béla Kossuth-díjas egyetemi tanár *Szabó Ervin, a könyvtáros* címmel mondta el megemlékezését. Az évfordulóról nagyobb cikkekben megemlékeztek a napilapok és egy előadással a rádió is.

A könyvtárosok kis csoportja, mely negyven évvel ezelőtt néhány ezer emberrel osztotta meg gyászát SZABÓ ERVIN sírjánál és az országban, most magyar hazafiak millióival emlékezett mesterére. Szeretné ezt az emlékezést — évfordulókon kívül is — SZABÓ ERVIN egyéniségének és munkásságának általános ismeretévé, szeretetévé és tiszteletévé szélesíteni.

—T

Keleti klasszikusok kiadása. 25 nagy francia, olasz, német, spanyol, svájci, angol és amerikai kiadó képviselői gyűltek össze 1958 szeptemberének végén Párizsban az UNESCO székházában annak megtárgyalására, hogy a *Kelet és Nyugat közötti kulturális kapcsolatok fokozása* elnevezésű nagy UNESCO program keretében miként lehetne a keleti klasszikus műveket az európai olvasóközönséggel jobban megismertetni. A jelenlegi népszerű és olcsó gyűjteményes kiadások ugyanis igen kevés klasszikus keleti szerző művét közlik, és ezért új fordításokra vagy már elkészült, de túl drága kiadások olcsó formájú kibocsátására lenne szükség. Az UNESCO felkérte az illetékes nemzetközi szervezetek orientalistáit, hogy válogassák ki a népszerű kiadások szempontjából szóba jöhető és lefordítandó keleti klasszikus irodalmi alkotásokat. Némely esetben az is elegendő lesz, ha gyűjteményes sorozatokban egy-egy részt foglal el a keleti irodalom, vagy antológiákat jelentetnek meg. Mindehhez az UNESCO anyagi segítésére és közvetítő munkájára lesz szükség.

G. I.

A nemzetközi hírforgalom megkönnyítése. 1958 októberében a Nemzetközi Távközlési Unió az UNESCO támogatásával Genfben nemzetközi konferenciát rendezett, amelyen közel 100 résztvevő a nemzetközi hírek távirati és drótnélküli továbbításának jobb lebonyolítását beszélte meg. A tárgyalásokra 30 ország és az UNESCO nyújtott be javaslatokat. Ez utóbbiak a sajtóközlemények díjainak csökkentése és szélesebb körű állomáshálózat kiépítése útján a nemzetközi hírközlés szabadabb és gyorsabb forgalmát célozzák, főleg a fejletlenebb országokban. Az egyes országok javaslatai ugyancsak a sajtó és rádióközlemények díjainak csökkentésére és arra irányulnak, hogy az újságírók távirataikat a címmel fizetethessék meg. Számos további javaslat szolgálja azt a célt, hogy a gondolatok, hírek és közlemények akadálytalanul járassák be az egész világot.

G. I.

Szocialista országok közreműködése a Kelet–Nyugat programban. Mint ismeretes, az UNESCO 10 éves nagy programot hirdetett meg annak érdekében, hogy a Kelet és a Nyugat egymás kultúráját jobban ismerje és becsülje. E programba Magyarország és a szocialista országok is bekapcsolódtak. A Szovjetunió külön bizottságot állított fel a terv szovjet részének végrehajtására. Ebben fontos helyet foglal el az a törekvés, hogy az UNESCO tagállamai jobban ismerjék meg a Szovjetunió határain belül élő keleti népek kultúráját. Lengyelország több városában japán gyermekrajz-kiállítást rendeztek nagy sikerrel, majd az októberi Kelet–Nyugat Hét keretében bemutatták a *Keleti írás és könyv fejlődése* c. kiállítást. Ezen kívül számos előadás hangzott el az Ismeretterjesztő Társulat és a Lengyel Orientalisztikai Társaság rendezésében. Romániában az UNESCO Nemzeti Bizottsága irodalmi, zenei és színházi előadásokat rendez Kína és Japán irodalmának és művészetének megismerése céljából, és ez a sorozat az arab, hindu és perzsa költészet előadásaival fog folytatódni.

G. I.

Könyvtári és bibliográfiai UNESCO albizottság a Szovjetunióban. Az UNESCO könyvtári közlönyét (*UNESCO Bulletin for Libraries*) már 1957-től, a bibliográfiai közlönyt (*Bibliographical Newsletter*) pedig 1958 óta orosz nyelven is kiadják a Szovjetunióban. Az ezzel megbízott munkaközösség 1958 elején átalakult a Szovjetunió UNESCO Nemzeti Bizottsága Könyvtári és Bibliográfiai Albizottságává, amely megalakulása óta széleskörű munkásságot fejtett ki. A havonta tartott ülésekre meghívják a fontosabb könyvtárak képviselőit, és velük megbeszélik az UNESCO és a többi könyvtárügyi és dokumentációs nemzetközi szervezet (FID, IFLA, ISO) újabb eredményeit, meghallgatják a külföldi konferenciákról visszatérő szovjet delegátusok beszámolóit, és néha egy-egy fontosabb elvi kérdést is megvitatnak. Így például alapos vizsgálat tárgyává tették az ismeretek közlésének legújabb módszereiről és dokumentálásáról szóló COBLANS- és KYLE-féle tanulmányokat, megtették az első lépéseket a lyukkártyarendszer könyvtári alkalmazására stb. Az említett albizottság élénken érdeklődik a magyarországi UNESCO munka könyvtári vonatkozásai iránt és tapasztalat-cserét javasol.

G. I.

SZEMLE

Vladimír Klimeš: Počátky českého a slovenského novinářství. Praha, 1955. Novinářský studijní ústav. 193 l.

KLIMEŠ könyve úttörő munka. Első ízben foglalja össze a cseh és a szlovák újságírás történetének legalább egyik, első és legrégebb szakaszát. Úttörő jellege határozza meg jelentőségét a cseh és szlovák szakirodalomban is, de ezért vettük mi is érdeklődéssel a kezünkbe, hiszen a közvetlen szomszédságunkban élő két nemzet sajtójának történetéről magyarul még kevesebb tájékoztatást kaphatunk. DEZSÉNYI Béla több szomszéd nemzet sajtóját összefogó szintézise¹ terjedelménél és másirányú célkitűzéseinél fogva csak nagyvonalú ismertetést adhatott, VIGH Károly disszertációja² pedig ott kezdi el a szlovák hírlaptörténet tárgyalását, ahol KLIMEŠ abbahagyja : a reformkor sajtójánál.

KLIMEŠ munkája tulajdonképpen tankönyvnek készült újságírójelöltek számára. Ezzel lehet megmagyarázni azt az egyébként eléggé meglepő eljárás módját, hogy minden egyes fejezete, de egész könyve bevezetéseképpen is túlságosan sok teret szentel a hírközlés, majd a szorosabban vett újságírás társadalom- és politikai történeti előzményeinek, s túl sokat szól közismertnek tekinthető általános — társadalmi, politikai és kulturális — kérdésekről. Hogy ezt csak egy példával érzékeltessük : utolsó, a szlovák felvilágosodás hírlapirodalmáról szóló fejezetének első 9 lapján mást sem tesz, mint hogy bemutatja az országnak, benne a nemességnek s a szlovák polgárságnak a sajátos helyzetét a XVIII. század második felében.

A különleges didaktikai céllal magyarázható meg talán az is, hogy a könyvben a sajtó előzményei is elég nagy helyet foglalnak el. Külön súlyt vet a szerző arra, hogy a híradás fejlődését a középkorban, a könyvnyomtatás feltalálása előtt is szemmel kísérje ; részletesen — talán fölösleges részletességgel is — szól a könyvnyomtatás feltalálásáról, történetéről s meghonosodásáról Csehország, illetőleg a történeti Magyarország területén, valamint a hírszolgálatnak a könyvnyomtatással kapcsolatos, a tulajdonképpeni újságíráshoz nem tartozó fajtáiról is (pl. a ponyvairodalom fellendüléséről a harmincéves háború idején). Amilyen dícséretre méltó egyfelől, hogy a szerző figyelme mindenre kiterjed, amiről a múlttal kapcsolatban egy művelt újságírónak tudnia kell, másfelől annyira nyugtalanítja az olvasót, hogy ennyi szempont érvényesítése és ennyi anyag megtárgyalása nem egészen 200 lapon akarva-akaratlan felületességre vezethet. Sajnos, ezt a rossz érzésünket a szerzőnek a dokumentáló módszere sem tudja eloszlatni. Műve végén ugyan 89 forrásmunkát sorol fel ; maga ez a szám elég gazdag anyagra utal. Az viszont már nem helyeselhető, hogy állítását egyetlen egyszer sem támasztja alá jegyzettel, még ott sem, ahol saját hírlap- vagy levéltári kutatásaira hivatkozik.

¹ *Az időszaki sajtó története a Dunatáj országaiban.* Bp., 1947. 71 l.

² *A tizenkilencedik század szlovák hírlaptörténete.* Bp., 1945. 77 l.

A könyv hat fejezetre oszlik. Az első a cseh újságírás előfutárait tárgyalja, a második a cseh újságírás kezdeteit, a XVII. századnak kezdetben német nyelvű cseh-országi sajtóját, majd František Karel ROSENMÜLLER első, 1719-ben alapított cseh nyelvű újságját, a *Sobotní (Outerní) Pražské Poštovské Noviny*-t; amely csekély megszakításokkal 1771-ig jelent meg. Ez után a hosszúéletű lap után Matěj GLATZ kísérlete már csak két évig tart: 1784-ben megszűnik az utolsó cseh nyelvű, ellenreformációsak mondható sajtótermék is.

A III. fejezet címe: *Az újságírás kezdetei Szlovákiában*. Úgy érezzük, hogy itt a különben előadásának folyamatosságára és egységességére sokat adó szerző munkájában kettős törés áll be. Egyrészt az olvasó nem tudja azonnal nyomon követni a XVIII. század első felében érdekesen megindult cseh sajtó történetét, hanem hirtelen vissza kell ugornia a középkorba, — ami éppen a szerző által kitűzött didaktikai szempontból nem helyes.

De más itt az anyagfeldolgozás szempontja is. Amíg a cseh hirlapírás esetében a csehországi nem cseh nyelvű (tehát latin vagy német) újságírást legfeljebb előzményként mutatja be a fejezete elején, s a későbbiekben csak „per tangentem” illusztrációs anyagnak használja föl, addig ebben a fejezetben egyetlen szlovák nyelvű hirlapról sincs — de nem is lehet — szó, benne KLIMEŠ éppen csak hogy a szlovák nyelvű hirlapírás kezdetéig jut el. Magyarország vegyesnyelvűsége, a vegyes nyelvű országban a XIX. századi nacionalizmus fellépte előtt az egymás mellett élő népek vállvetve vívott, közös harcai, a szlovák fejlődésnek a csehtől eltérő ritmusa indokolja, hogy itt SZENTIVÁNYI Márton *Ephemerides Latinae*-ját, a *Mercurius Veridicus*-t, a *Nova Posoniensia*-t, a *Pressburger Zeitung*-ot és a *Magyar Hirmondót* kapjuk szlovák sajtótörténeteként, — de a szerző hosszas történeti fejtegetései ellenére éppen ezzel az indokolással maradt adósunk; aki nincs tisztában a XVIII. század magyarországi kulturális életének egységes patriotizmusával, az KLIMEŠ könyvének e fejezete alapján könnyen tévútra kerülhet.

A IV. fejezet a cseh felvilágosodás („felújulás”) újságírását tárgyalja. Itt Václav Matěj KRAMERIUS (1753—1808) alakját kell kiemelnünk; nemcsak azért, mert az egész KLIMEŠ által tárgyalt korszakban ő a legjelentősebb cseh újságíró, hanem azért is, mert az ő portréja, hatalmas felvilágosító, népnevelő, szervező és nemzetébresztő munkájának ismertetése a könyv legértékesebb része; elolvasása a magyar irodalom- és sajtótörténet munkásai számára is rendkívül tanulságos lehet. A KRAMERIUS-ról szóló fejtegetésnek igen sok érdekes részletéből itt most csak egyet emelünk ki, azt, hogy *Od dobrého přitele z Uher* (Magyarországi jóbarátunktól) c. leveleiben milyen érdeklődéssel kísérte KRAMERIUS az 1790—91-i magyar országgyűlést s a rendek ellenállását az udvar germanizációs törekvéseivel szemben.

Az V. fejezet a cseh felvilágosodás folyóiratairól szól; kultúrtörténeti szempontból tehát az egész műnek viszonylag leggazdagabb anyagát tartalmazza. DOBROVSKÝ tudományos-irodalmi folyóiratai mellett a *Hlasatel Český*, az ifjú írók szócsöve, a cseh nacionalizmus és nyelvújítás első harcosainak fóruma érdemel itt elsősorban említést. Itt lépett fel úttörő cikkeivel Josef JUNGSMANN, a nyelvújító, bizonyos kérdésekben DOBROVSKÝ ellenfele is. KLIMEŠ érinti vitájuk lényegét, de az érdemi problémák tárgyalásakor nem lépi át a sajtótörténészre kötelező határt. Ugyanakkor nem feledkezik meg a korban már fellépő pedagógiai, népszerűsítő tudományos, technológiai folyóiratokról sem, míg végül részletesen szól František PALACKÝnak, a nagy cseh történésznek *Časopis Českého Museum* c. folyóiratáról is.

A felvilágosodás szlovák sajtójának: a *Prešpurské Noviny*-nak, a *Staré Noviny Literného Umění*-nek és Jiří (Juraj) PALKOVIČ *Týdenník*-jének az ismertetése zárja le a kétségtelenül nagy anyagot magában foglaló könyvet.

Ján ČAPLOVIČ KLIMEŠ e művéről írt terjedelmes bírálatában³ számos hiányáról és pontatlanságáról számol be. Nem ismétljük el a jeles szlovák szerző valamennyi indokolt ellenvetését, ez meghaladná recenzióknk kitűzött terjedelmét. Arra mégis fel kell hívnunk olvasóink figyelmét, hogy MÁTÉ Károly alapján⁴ már ČAPLOVIČ is megállapítja: SZENTIVÁNYI Márton *Ephemerides Latinae*-jét KLIMEŠ teljesen indokolatlanul vette föl sajtótörténeti művébe, a *Mercurius Veridicus*ról pedig elavult nézeteket vall, nem ismeri ESZE Tamás idevágó kutatásait.⁵ ČAPLOVIČ MÁTÉ Károly és ESZE Tamás eredményei alapján állítja, hogy az első hirlap, amely a mai Szlovákia területén keletkezett, BÉL Mátyás *Nova Posoniensia*-ja volt. Sajnos, ő sem tudja KLIMEŠ figyelmébe ajánlani DEZSÉNYI Béla idevágó tanulmányát, amely pedig BÉL hirlapjának sok problémáját igyekezett tisztázni⁶.

KLIMEŠ periodizációs eljárása sem mindenben megnyugtató; nehezen lehetne például megmagyarázni, miért kerül a *Magyar Hirmondó* és a *Prešpurské Noviny* két külön fejezetbe, vagy hogy PALACKÝ híres történeti folyóirata valóban ebbe az első, régi szakaszba tartozik-e? Ebből a szempontból mindenesetre nagy könnyebbséget jelentett volna, ha a szerző legalább néhány szóval indokolta volna idő- és anyagbeosztását.

SZIKLAY LÁSZLÓ

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai

A gödöllői egyetem könyvtára fenti címmel 1956-ban öt sorozatból álló kiadványgyűjteményt indított. Ez arra mutat, hogy a könyvtár helyesen ismerte fel a tudományos szakkönyvtár egyik lényeges hivatását a könyvtári és a szaktudományi szempontból egyaránt használható, a két vonal jó arányát biztosító kiadványmunkában.

Az I. sorozat a könyvtár újonnan beszerzett könyveiről, a II. sorozat már magasabb szinten a magyar agrárfelsőoktatási könyvtárak új folyóiratszerzeményei felől tájékoztat. Ez a két sorozat az aktuális könyvtári tájékoztató funkciónak tesz eleget.

A III. sorozat (*Bibliográfiák*) egy bizonyos problémakör irodalma felől szándékozik tájékoztatást nyújtani. Az eddig megjelent 1. szám a mezőgazdasági munkáértalmak, balesetek és az ellenük való védekezés anyagát öleli fel, orvosi és jogi szempontból. A bibliográfia annotált formában az 1945—1954. évkörön belül teljességre törekszik, viszont csak a magyar nyelvű anyagra terjed ki; külföldi utalások csupán a fordítások, referátumok formájában szerepelnek. A különben gazdag és jól használható kiadványnál bibliográfiai szempontból meg kell jegyeznünk, hogy a külső és belső címlap összevetése alapján nem állapítható meg, hogy vajon egy (GYŐRI Pálné MOSONYI Márta) vagy két (GYŐRI Pálné és MOSONYI Márta) szerző művével állunk-e szemben? Hasonlóképpen ajánlatos lenne a jövőben több figyelmet fordítani az annotációk egységes jellegű fogalmazására (p. o.: 73. l. 188. sz. „búcsújáró pille hernyója; uo. 190. sz. „processzió-hernyó”).

A IV. sorozat *A mezőgazdasági kutatás és tájékoztatás segédkönyvei* címet viseli. Az első 3 szám alapján logikus, rendszeres sorozatnak ígérkezik. Az 1. szám (PRISZTER Szaniszló műve) a kéziratok nyomdai előkészítéséhez ad útmutatást. A 10—12. lapokon szellemes öt nyelvű rövidítési jegyzéket nyújt; majd a nyomdai alapfogalmakról ad szemléletes, modern összeállítást. Kissé túlzott az a megállapítása (5. l.), hogy a nyomda-

³ *O začiatkoch slovenského novinárstva*. Slovenská Literatúra 1957. 2. sz. 173—186. l.

⁴ *Az első magyarországi hirlap kérdése*. Magy. Könyvszle. 1943. 124—135. l.

⁵ *A Mercurius-kérdés revíziója*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 57—75. l.

⁶ *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. Magyar Századok. (Horváth János emlékkönyv.) Bp., 1948. 142—163. l.

kész kéziratnak első előfeltétele a „világos, érthető, szabatos és magyaros fogalmazás”. Érzésünk szerint a fogalmazás — mint *stiláris* kérdés — nem függ össze a *technikai* jellegű nyomdakésziséggel. — WALLESHAUSEN Gyula a sorozat 2. számában a mezőgazdasági tudományos kutatás segédeszközeit állította össze. Mind az általános, mind a szakrészekben a vonatkozó lexikonokat, szakszótárakat, bibliográfiákat, fordításokat és sajtószemléket sorolja fel elsőként, s csupán ezután értékeli a monografikus anyagot. Szakrendszere — logikus alapon — eltér az ETO-tól; szakszámokat nem is tüntet fel. Kár, hogy betűrendes mutatójában a rövidségre való túlzott törekvés sokhelyt az érthetőség rovására ment (így p. o.: *Deutsche Landwirtschaftliche, Hungarian Agricultural, Indexsz Inosztranoj, Természettudományi vonatkozású*). Ez annál kevésbé érthető, mivel más-helyt többször három szó is szerepel a mutatóban. — TURÁNYI Kornél a történeti magyar határokon belül 1796—1899 közt megjelent mezőgazdasági szakfolyóiratok bibliográfiáját állította össze a sorozat 3. számában. Szaktudományos és könyvészeti szempontból egyaránt hézagpótló munkát végzett, a kritikai megjegyzések elenyésznek a teljesítménnyel szemben. (Így p. o.: a 7. számnál az évkör megadása hiányos; a 19. számnál az annotációban szereplő címfordítás illogikus: erre vagy minden idegen című tételnél; vagy sehol nincs szükség; a 247. szám annotációjából hiányoznak a lap idegen nyelvű változatainak címei.) Kiegészítésként — mivel amúgyis kevés a román, szerb, horvát és szlovák anyag — érdemes lett volna tanulmányozni az *Obzor, Ratar* és *Szeljak* c. lapok problémáját, melyeket a KERESZTYN-féle bibliográfia — az utolsó kettő esetében csilaggal — mezőgazdasági jellegűeknek tüntet fel, s melyek közül az elsőből az Országos Széchényi Könyvtárban egyes évfolyamok rendelkezésre állanak.

Az V. sorozat (*Agrártörténeti tanulmányok*) újszerű szakkönyvtári feladatra utal: a könyvtár szaktudomány-történeti *szervező* szerepére. A felépítés itt is logikusnak ígérkezik: az 1. számban BELÉNYESY Márta elvi kérdésről: a középkori magyar mezőgazdaságtörténet kutatási módszereiről, — a 2-ban MAKKAJ László már szakkérdésről, a XVII. századi paraszti és majorsági mezőgazdasági termelésről értekezik. Az V. sorozatot szervesen egészíti ki a sokszorosított formában kiadott *Agrártörténeti Szemle*, mely kisebb tanulmányokkal, adatközlésekkel, valamint modern nemzetközi agrártörténeti bibliográfiai szemlével járul hozzá a szaktudomány fejlődéséhez.

Itt nem lehet feladatunk a kiadványok szaktudományos bírálata; könyvtári szempontból örömmel üdvözljük a könyvtár perspektivikus, logikus felépítésű kezdeményezését.

TÓTH ANDRÁS

Kner Imre: A könyv művészete. Tanulmányok a tipográfiáról és a könyvművészetről. Szerk. és bev. HAIMAN György. Bp. 1957, Bibliotheca-Corvina. 162 l.

A KNER-nyomda fennállásának 75 éves évfordulója alkalmából KNER Imre barátai és tanítványai — FITZ József, FÖLDESSY Gyula, FÜLEP Lajos, HAIMAN György, KRUCHIÓ István, MALATINSZKY Lajos, PÁTZAY Pál, RUSZNYÁK István — által közreadott gyűjteményes munka nagy tipográfusunkra méltó emlékezés: tanúskodik művészi színvonalon álló szaktudásáról és emléket állít a nagyműveltségű szakírónak is.

A szerkesztő HAIMAN György kronológikus sorrendben rendezte a fél száznál jóval több tipográfiára és könyvművészetre vonatkozó tanulmány közül válogatott darabokat. Az 1912—1940 között megjelent írások kalauza a bevezetés, amely pontosan megjelöli KNER Imre tipográfiai művészete fejlődésének fontosabb állomásait „munkásságának két nagy fejezetén belül.” Az elsőt — szerinte — tipográfiai és nemzeti hagyományaink feltárása és új életre keltése jellemzik. Idesorolja az 1920—22. években kiadott mintegy negyven kötetnyi könyvalkotását; első kiemelkedő darabja a *Három csepike könyv*,

amelyet kiváló munkatársával: KOZMA Lajos építésszel és grafikusművésszel együtt hozott létre. „Lassanként érkeztünk el annak felismeréséhez (ti. Kozmával együtt), hogy vissza kell térnünk a hagyományhoz, mert a régi korok szédőjét olyan egységes korszellem irányította, mely félreérthetetlenül parancsolta neki a tipográfiai alakítás módszereit is. Így jutottunk el Kozma Lajos útmutatása nyomán ahhoz a gondolathoz, hogy régi szövegek újrányomásával keressük meg azokat a törvényeket, amelyek a régi tipográfust vezették, mert a szöveg és a tipográfiai forma között összefüggésnek kell lennie.” (126. l.) A *Három csepke könyv* szövegét KIRÁLY Györggyel állíttatta össze KNER Imre. A címlapok és fejezetcímek megoldása KNER Imrének és KOZMA Lajosnak közös munkája volt. Az elért eredmény ezután a *Kner-Klasszikusok* és az idegen klasszikusokra is kiterjedő sorozat, a *Monumenta Litterarum* kiadására sarkalta őket.

A tipográfusművész munkásságának második fejezetéről HAIMAN, a tanítvány-munkatárs következőképpen nyilatkozik: „Klasszicista, vagy mondjuk ‚magyaros‘ betű, szigorúan tárgyilagos és mértéktartó térelosztás, a szöveg értelemszerű, világos tagolása, a tagoltság mellett a kompozíció síkszerűsége és a festői, plasztikus hatásoktól való tartózkodás: ez az, ahová Kner Imre tanulmányainak mintegy tíz éves szintézisével a harmincas évek során, könyvművészeti munkásságának második szakaszában eljutott.” HAIMAN itt az 1930—1936-os évek termésére gondol, mint például RIEDL Frigyes: *Magyarok Rómában*, vagy a Magyar Bibliofil Társaság többi kiadványai (FITZ József: *Hess András, a budai ősnymondász* (1932), *Régi magyar könyvkötések Végh Gyula színes rajzaiban* (1936)). Egyik legszebb e korszakból való termék: *Az ifjú Goethe. 1749—1776. Antológia a költő ifjúkorának műveiből.* Ford. SZABÓ Lőrinc és TURÓCZI-TROSTLER József. 1932).

A kötetbe foglalt tanulmányok — válogatásukat a szerkesztő KNERnek 1941-ben készült feljegyzései alapján végezte, — minden könyvvel foglalkozónak sok értékeset, tanulságosat mondanak. Az *Egyéniség és hagyomány* című (13—25. l.) abból az időből való, amikor KOZMÁVAL együtt szervesen felépített egységes ornamensanyag létrehozására törekedve a KNER-nyomda 36 kötetben kiadta a könyvdíszgyűjteményt (címlapvignetták, záródíszek, iniciálék, fejlécek, kicsi, összerakható ornamentumok). E cikk szerzője KOZMA Lajos, azonban a bennfoglaltakat KNER Imre állásfoglalásának is tekintetjük, ahogy az a következő tanulmányokból kiviláglik. — Hosszú esztendő elmélyedő munkájával keresték meg együtt a régi könyvek elfeledett tipográfiai szépségeit, de mégsem másolták azokat a KNER-termékek, csupán felhasználták a régi formatradiciókat és alkalmazták a modern technikában. Felkutatták a magyar tipográfiában a magyar elemeket. KNER Imrének a nemzeti tipográfiáról vallott nézete ugyanazon forrásból táplálkozott, melyről *A régi magyar betűtermelés* c. tanulmányában többek közt így ír: „Ha fölvetjük a kérdést, hogy van-e nemzeti tipográfia, e kérdésre föltétlenül igennel kell felelnünk. Mert habár a tipográfia fejlődésének menetét is a kor vezérlő eszméi, stílusa irányítja, mégis a nemzeti nyelv szerkezete, a nemzeti élet kulturális fejlettsége, a nemzeti termelés technikai viszonyai ezt a fejlődést befolyásolják, s belejátszik ebbe a fejlődésbe a nemzet díszítőkedve, népművészetének — ha van még ilyen — sok eleme belesodródik a tipográfia díszítőkincsébe s nagy szerepük van benne — ha vannak éppen ilyenek — a nemzet éppen akkor élő generációja nagy tipográfus egyéniségeinek is.” (38—39. l.) Vagy: „A mi modern nyomtatványaink modern európai nyomtatványok és amellet mégis magyarok. Magyarok a szöveg tagolásánál, a születésüknél közrejátszó társadalmi és gazdasági körülményeknél, a magyar közönség különös szellemi beállítottságánál fogva, amelyre hatni akarnak, de magyarok forma- és színmeglátásuknál fogva is.” (118. l. *Hatvan év tipográfijája* c. tanulmány.) A nemzet tipográfus-egyénségeiről azt vallotta, hogy azok a kollektív nemzeti művészetet képviselik, a nemzeti tipográfiáról, hogy az szerves része az emberiség könyvművészetének.

A nemzeti tipográfia kialakulásának szerinte részese a magyar olvasó is, „mert a dolgok természete szerint az az irány fog diadalmaskodni, amelyet a vásárló közönség támogatása igazol, amelynek a tömegekben visszhangja van.” (61. l. *Könyvtechnika és könyvművészet.*) Így lesz egyben a könyv a tömegek nevelőjévé, és így a könyvkiadó, aki ezt a szellemi táplálékot előkészíti, szétosztja, nagy-nagy felelősséget visel. Ezért oly fontos a helyes könyvművészeti célkitűzés. „A művészi könyv, a művészi nyomtatvány nem fényűzés többé. Akinnek a tudása megvan hozzá, a legnagyobb példányszámú, legolcsóbb anyagból készülő könyvet is meg tudja művészi módon oldani, a tömegizlés nevelésének magasrendű nemzeti feladatot betöltő eszközzé tudja emelni.” (122. l. *A könyv művészete.*) A könyv KNER elgondolásában nem használati tárgy : „... a hasznos és élvezetes olvasásnak egyik előfeltétele bizonyos ünnepies hangulat, amelynek létrejöttét a könyv nemes és tiszta formái is elősegítik.” (64. l. *A tipográfia és a könyvművészet határai.*) Tehát kell könyvművészetet csinálni, melyet a tipográfus a grafikus művésszel együtt hoz létre, s az ábrázolásnak stílusban, léptékben, technikában, tónusban, formanyelvben szervesen egybe kell olvadnia a könyv betűjével, papirosával, formátumával, s magasrendű pszichológia kell ahhoz, hogy ez a szintézis sikerüljön. (62. l. *A tipográfia és a könyvművészet határai.*) A tipográfiai forma alkotó és formameghatározó tényezői pedig a nyelv és a kor, az író szándékai és az uralkodó irodalmi kifejezési mód, a nyomdász betűi és a tipográfia divatos kompozíciós formái. (94. l. *A tipográfiai stílus elemei.*) KNER Imre nemcsak a hagyományokra támaszkodott a modern magyar könyvművészet megteremtésekor, bensőséges kapcsolatban állt a haladó törekvésekkel, s azt vallotta, hogy „az új tipográfiát a vajúdó korszak új írója, új olvasója és új nyomdásza egymásért, egymással, egyszerre fogják megteremteni az új kor intenzív átélésében”. A nagymúltú és egyre fejlődő német, dán, svéd és németalföldi nyomdászat vezető tipográfusai és ugyanakkor a haladó nemzeti és világirodalom képviselőivel is kapcsolatban állott. A hazai írókkal való kapcsolata legtöbb esetben barátsággá fejlődött.

Már e kivonatos tallózás nyomán is éles körvonalakban emelkedik ki korunk magyar tipográfusának gazdag életműve. Az emlékezetére kiadott könyvet a KNER-nyomda jelenlegi munkáskollektívája az ő szellemében alkotta meg mintegy a tőle tanultak megszívlelésének tanúbizonyosságául, amelyet a KNER-kiadványokról az eredeti betűk és nyomóducok felhasználásával készített mellékletek még hitelesebbé tesznek. A munka zárófejezete KNER Imrénék a tipográfiáról és könyvművészetéről szóló tanulmányainak bibliográfiája. A szép KNER-kiadói jelvényvel ékes kötetstábla, papír, betűk és nyomás azt a szintézist idézik, amelyet KNER Imre minden korok tipográfusa számára célként jelölt ki.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára. Szerkesztette SZABOLCSI Bence és BARTHA Dénes. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó. 763 l., 1 kottamell.: XXXV 1.

A magyar zenetudomány szerteágazó életének fordulóit immár hatodízben avatta nevezetes ünnepé a tanulmánykötetek újabb évfolyamának megjelenése. Ünnepé, amely ERKEL vagy LISZT, MOZART, BARTÓK vagy KODÁLY művészetének jegyében hirdeti a huszadik századi magyar zenetörténetírás rangját a világban, azt a rangot, amely korunk két legnagyobb magyar zeneköltőjének életművéről muzikológiánkra is kisugárzik.

A hatodik kötet is, akárcsak a fél évtizeddel korábbi első, KODÁLY nevével és méltatásával köszönti az olvasót. Benne három élő és alkotó nemzedék történései, nyelvészei, folkloristái és bibliográfusai négy nagy témakörbe világítanak bele: a KODÁLY-dolgozatok során túl a második tanulmánycsoport nyelvtörténeti, zeneszociológó-

giai és folklorisztikai problémákat, a harmadik a magyar zene egy-egy gazdag forrását, a negyedik pedig a magyarországi rezidenciális zenekultúra néhány, eddig alig ismertetett dokumentumát vonta kutatásainak körébe.

Ezek a hasábkok nem nyújtanak teret arra, hogy a könyvtörténeti vonatkozásokat nem tartalmazó tanulmányok méltatására is kiterjedjünk. Így csak megemlíthetjük azokat a dolgozatokat, amelyek KODÁLY életművének eddig kevésbé figyelemre méltott vagy új szempontok szerint megvilágított részleteivel foglalkoznak (MOLNÁR Antal: *Az ifjú Kodály a zeneszerzés válaszútján*, SZABOLCSI Bence: *A nagyszombati diák*, UJFA-LUSSY József: *A Psalmus Hungaricus*, WEISSMANN János (London): *Kodály Concerto-ja és Páva-variációi*, KOVÁCS János: *Kodály Zoltán szimfonikus művei* és EÖSZE László: *Kodály Zoltán gyermekkarai*) vagy azokat a tanulmányokat, amelyek esztétikai-filozófiai, nyelvtörténeti, néprajzi és zenetörténeti problémák köré csoportosítják mondanivalóikat (MARÓTHY János: *Az európai népdal születése*, PAIS Dezső: *Haj—huj—kaját. Hangutánzó-hangkifejező szavaink néhány ősi rokonságban lévő csoportjáról*, SALMEN, Walter (Freiburg i. Bremen): *A középkori magyar vándorzenészek külföldi útjai*, KERÉNYI György: *Megy a kosár*, SCHRAM Ferenc: *Adalékok bellehemes játékaink dallamainak eredetéhez*, CSUKA Béla: *Haydn és a baryton*).

A legutóbb megemlített tanulmányon kívül — amely egyébként az időközben elhunyt szerző rendkívüli szorgalmú adatgyűjtéseinek és hangszer-történeti kutatásainak eredményes betetőzése — még két közlemény meríti tárgyát a hazai rezidenciális zenekultúra emlékeinek feltárásából, és ezzel máris részesévé vált a küszöbön álló HAYDN-év tudományos előkészítésének. Mindkét közlemény bevezető részlete egy-egy folyamatban levő nagyobb munkának, amelynek forrásanyaga egészben, illetve részben a volt ESTERHÁZY hercegi levéltárból került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. Közülük az egyik, VALKÓ Arisztid első közleménye (*Haydn magyarországi működése a levéltári akták tükrében*) máris több hiteles részlettel járult hozzá a HAYDN-biográfia felfrissítéséhez. A másik, HORÁNYI Mátyás cikke (*Az Esterházy-opera. Adalékok Eszterháza és Kismarton zene- és színház-történetéhez*), CHERUBINI életrajzához, továbbá az egykori színház színpadképeihez, repertoárjához és előadott darabjainak szövegtöredékanyagához nyújt értékes adatokat.

Utoljára hagytuk annak az öt, ill. hat tanulmánynak felemlítését, melyek leginkább tarthatnak számot a könyvtörténet kutatóinak érdeklődésére. Ezek a fejezetek azok, amelyek a zenetörténet és a könyvészet tanulmányozói számára egyaránt érdekesítő és tanulságos olvasmányok, hiszen nagyjából először állítják eléink széleskörű és alapos kutatás nyomán a múlt részben elsüllyedt kultúrájának egy-egy felszínre hozott hírdőjét. BÁRDOS Kornél és CSOMASZ-TÓTH Kálmán érdeme, hogy megkezdték a magyar graduál-irodalom módszeres feldolgozását, és hogy ennek egyik legjelentősebb képviselőjét, az 1635-ből való és az Orsz. Széchényi Könyvtárban őrzött *Eperjesi Graduált* — ha egyelőre a végső következtetések levonásának némi fenntartásával is — részletes elemzéssel hozták nyilvánosságra. BÓNIS Ferenc a *Vietórisz-kódex* sokrétű ismertetését adja, majd annak második fejezetét veszi az elemzés nagytörlencséje alá, végül e fejezet túlnyomórészt szvit-táncokból álló teljes zeneanyagát saját átíratában közli. — Vörös Károly felfedezéséből és oknyomozó leírásából a *Rákóczi-nóta* egy újabban felbukkant, múlt század elején lejegyzett variánsát ismerhetjük meg. — BENKŐ András (Cluj—Kolozsvár) cikkében (*Székely László kótáskönyve*) a korabeli bécsi zenével való összevetés érdekesebbnek tűnik a túlsúlyban levő aprólékos zenetechnikai elemzésnél, amely kissé nehézkessé és egysíkúvá teszi az ismertetést. — Épp az ellenkezőjére példa FALVY Zoltán tanulmánya, amely egy XVIII. századi magyar zenekarnak az Országos Széchényi Könyvtárban megtalált szőlőkötővívét állítja sokrétű vizsgálódás középpontjába. Mondhatni, módszertani minta e dolgozat arra: mi mindent bír meg, mi

mindennel gazdagodhatik valamely leíró-bibliográfia, hogyan válhatik egy tánczenei gyűjtemény hegedűszólamának könyvészeti hitelű közlése — a realista iskoladramában betöltött szerepnek és a zenei stílusrokonságnak felderítése révén — egyben színház- és zenetörténeti adalékká, kultúrhistoriai forrásművé is.

Említsük meg végül, hogy az egész kötet bibliofil tekintetben is kiemelkedik az eddigi sorozatból és így külsejében-tartalmában méltó hírnöke zenetudományunk legújabb és további munkára ösztönző eredményeinek.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Südosteuropa-Bibliographie. Band I. 1945—1950. Herausgegeben von Fritz VALJAVEC. I. Teil. Slowakei, Rumänien, Bulgarien. München, 1956, R. Oldenbourg. 4, 91 l.

A német imperializmus célkitűzéseit szolgáló *Südost-Forschungen* c. folyóirat 1936-tól kezdve adott kurrens bibliográfiát a délkelet-európai országok tudományos irodalmáról. A folyóirat szerkesztője, a német kultúrfőlnyent hirdető műveiről közzismert Fritz VALJAVEC most a müncheni Südost-Institut kiadásában megjelentette az 1945—1950 közt megjelent munkák válogatott bibliográfiáját. Az első kötet Szlovákia, Románia és Bulgária anyagát tartalmazza, ennek a kötetnek második része hozza majd a Magyarországra, Jugoszláviára, Albániára és egész Délkelet-Európára vonatkozó irodalmat, egy tervezett 2. kötet az 1951—1956 közötti anyagot. Az itt ismertetett kötet szlovák vonatkozásban 523, román vonatkozásban 515 és bolgár vonatkozásban 551 címszót sorol fel, a szlovák munkáknál az 1944-es év természetét is figyelembe veszi. A szokásos bibliográfiai adatokat és a címek német fordítását tartalmazó címszavakat egységes szakrendszerben helyezték el az egyes részek szerkesztői. Ez a szakrendszer általános munkákat, földrajzi munkákat, a demográfiára, a történelemre, a nyelv- és irodalomtörténetre, az egyházakra, a jogra és közigazgatásra, a közgazdaságra és a kulturális életre vonatkozó irodalmat sorolja fel.

Már a beosztás maga is bizonyos nehézségeket vet fel, az egyes munkák besorolása az egyik vagy másik kategóriába néha bizonytalan. A szerkesztők nem

ragaszkodnak mindig saját szakrendszerükhöz, a Romániára vonatkozó részben közölnék román szerzők által írott, de általános délkelet-európai vonatkozású munkákat, a bolgár fejezetben találunk bolgár szerző által írott, de román témájú munkát (45. l. 260. sz. és 52. l. 431. sz., illetve 80. l. 383. sz.). Ezek a pontatlanságok és az olyan hibák, hogy SZÉKELY Zoltánnak egy munkája két helyen is szerepel: egyszer *Székely*, egyszer pedig *Zoltán* név alatt (39. l. 145. sz. és 40. l. 153. sz.), még inkább minden bibliográfiában elképzelhető tévedésként volnának elkönnyvelhető. A bibliográfiának azonban két ennél sokkal súlyosabb hibája is van. Az egyik az, hogy az 1945 előtti munkák bevonása révén minden megkülönböztetés nélkül szerepelnek marxista munkákkal együtt az 1945-ben megbukott fasiszta rendszereket kiszolgáló propagandairatok is. Az 1945-ös korszakhatár szigorú betartása itt valamelyest segíthetett volna. Ennél még sokkal súlyosabb hibának kell azonban felrónunk azt, hogy a válogatás rendkívül önkényesen, teljesen érthetetlen szempontok szerint történt. Ennek a következménye pedig az, hogy igen fontos marxista munkák kimaradtak a bibliográfiából, például a bolgár részben Zs. NATAN két könyve a társadalmi formációk fejlődéséről és a gazdasági elméletek történetéről vagy a Szeptemberi Felkeléssel foglalkozó gyűjteményes kötet. A szűkre szabott keretek nem teszik lehetővé, hogy akár csak megközelítőleg felemlítsük mindazokat a fontos könyveket és tanulmányokat, amelyeket hiába keresünk ebben a bibliográfiában. Ezért összefoglalóan azt kell megállapítanunk, hogy ez a bibliográfia

vajmi kevés segítséget nyújt a Délkelet-Európa népeivel foglalkozó kutatóknak, és így a könyvtári tájékoztatás szempontjából is alig használható, hiszen távolról sem ad megbízható képet a címben foglalt korszak tudományos eredményeiről.

NIEDERHAUSER EMIL

M. Schumann: Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation. FID (Fédération Internationale de Documentation) publ. 303. La Haye, 1958. 107 l.

A bibliográfia kiadását a FID kezdeményezte; a kéziratot szétküldték az érdekelt országok szabványügyi szerveinek kiegészítésre és korrigálásra. A munka ilyen szervezése mellett a közölt anyag teljességét — amely szempont bibliográfiaiknál különösen fontos — biztosítani lehetett. A kiadvány a dokumentáció területét érintő kb. 500 szabvány címadatait tartalmazza. Ezek között 29 ország szabványai és a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) e témakörbe tartozó nemzetközi szabványajánlásai szerepelnek. A kiadvány első része a szabványokat országonkénti felsorolásban tartalmazza, a második rész pedig az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) szerinti csoportosításban. A kiadvány használhatóságát növeli, hogy a címeket az eredeti nyelven kívül németül is közli. Ezenkívül még az angol és francia nyelvű címfordítások is gyakoriak. A kiadványt hasznosan egészíti ki az Egyetemes Tizedes Osztályozás eddigi hivatalos teljes és rövidített kiadásainak jegyzéke.

BARTA GÁBOR

Der Grosse Brockhaus. 16. Auflage. Wiesbaden 1953—1957, F. A. Brockhaus. 12 köt.

A nagyműltű *Brockhaus-Lexikon* utolsó háború előtti kiadását (1928—35) már két évtizeddel ezelőtt mintaszerű kiadványként említették a könyvészeti szakemberek megjegyezvén, hogy különösen botanikai, mineralógiai, geológiai és földrajzi részei-

ben sikerült, ezenkívül súlyt helyez a nemzetközi politikára, mindennekfelett azonban könyvészeti repertóriumai érdemelnek dicséretet. (Vö. CALOT—THOMAS: *Guide pratique de bibliographie*. Paris 1936. 26. l.)

A *Nagy Brockhaus* legújabb, tizenhatodik kiadása is hű marad a hagyományokhoz, most azonban már a társadalomtudományi érdekű címszavak is kellő súllyal szerepelnek. A *Brockhaus-Lexikon* a reference-kézikönyv valamennyielőnyét egyesíti a modernséggel. Tömör fogalmazású címszavai éppen viszonylagos rövidségük folytán széles körű tájékozódást tesznek lehetővé.

Hazai szempontból rendkívül örvendetes, hogy az új *Brockhaus* magyar vonatkozású címszavakban szerfelett gazdag mind biográfiai, mind földrajzi szempontból. Ebben a tekintetben az új *Brockhaus* minden bizonnyal az élen jár, hiszen kevés nagy külföldi enciklopédia tartja említésre érdemesnek KOSZTOLÁNYI Dezső, JÓZSEF Attila, BEÓTHY Zsolt nevét vagy olyan magyar városok megemlítését, mint Szolnok vagy akár Vác. A magyar vonatkozású címszavakat feltűnően kevés ortográfiai hiba és naivitás terheli, és bár a magyar vonatkozások könyvészeti repertóriumai leginkább háború előttiiek, az irodalom összeválogatása is dicséretes hozzáértéssel tanúskodik.

A magyar vonatkozású címszavak elkészítésében minden valószínűség szerint magyar származású lexikográfusok is közreműködtek, sőt egyes címszavak megfogalmazásán kiérzik, hogy talán eredetileg magyar nyelven készültek, és csak később fordították őket németre. Ezt tükrözi egyébként egy-két sajnálatos sajtóhiba is, az „Ungarn“ címszóban található *Komitat* szó előfordulásakor például zárójeles magyarázatként így hangzik a magyar fordítás: „*megyéből*”.

Az új *Brockhaus* általános jellegzeteségeire visszatérve nem hagyhatjuk szó nélkül az illusztrációs anyag kivételesen magas színvonalát, gazdagságát sem. A mintegy 147 ezer címszót tartalmazó 12

kötetes munka (egy *Ergänzungsband* és egy atlaszkötet még sajtó alatt áll) szövegrészeiben harmincezer ábra és többszáz tábla található, számos — elsősorban művészettörténeti — tábla öt, illetve kilenc színyomással készült, és igen jó benyomást kelt. Elsőrangú a kötetek történelmi és földrajzi térképanyaga is, elsősorban a domborzati térképek különleges tipográfiai bravúrral elért plaszticitását kell kiemelnünk.

Az utalások rendszere is figyelemre méltó. Nemcsak az egyes címszavak elején, hanem címszavak közben is gyakran találkozunk más címszavakra történő utalással, a szerkesztők ezt a rendszert olyan messzemenően alkalmazták, hogy pl. a kultúrhistorikus O. SPENGLER életrajzánál ТОУНБЕЕ elméleteire is utalást találunk.

Bár a kötet kelet-európai vonatkozásokban minden eddigi lexikonnál részletesebb, pontosabb és alaposabb, nyugat-európai szemlélete mégis szembeötlő és különösen az irodalomtörténeti és általában a biográfiai részek azok, amelyekben a nyugati vonatkozások szemmel láthatóan többet nyújtanak a kelet-európai érdekű címszavakkal szemben. A már említett könyvészeti repertóriumokról kiegészítőleg meg kell állapítanunk, hogy a fontosabb forrásmunkák vagy az egyes szerzők műveinek közlésekor az illető könyv legújabb német fordítását is megemlítik a cím és az évszám feltüntetésével.

A korabeli nyugati irodalom, tudomány és az azokhoz fűződő személyek vonatkozásában tehát az új *Brockhaus* nélkülözhetetlen kézikönyv, amelynek technikai színvonala kivételesen magas.

SZUHAY-HAVAS ERVIN

Abraham I. Katsch: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. II. New York, 1958. XI, 138 l.

A Szovjetunióban található héber kéziratok katalógusának I. kötetét a *Magyar Könyvszemle* múlt évfolyamában ismer tettük. A szerző beváltotta ígéretét, s gyors iramban közzétette II. kötetét. Köz-

ben személyesen is megismerhettük KATSH professzort, itt járt Magyarországon 1958 augusztusában, második szovjetunióbeli útja kapcsán. Onnan küldött levelei gazdag eredményről számolnak be.

A bevezetésben most már pontosabb adatokat kapunk a Szovjetunió genizaanyagának provenienciájáról. Abraham FIRKOWITZ 1865-ben járt Kairóban. Gyűjteményének első részét 1867-ben szerezte meg a leningrádi könyvtár, a másodikikat halála után, 1876-ban. Az ANTONIN-gyűjtemény megszerzésének dátumát ezúttal sem tudjuk meg.

Jóleső érzéssel tapasztaljuk, hogy publikációinknak volt eredménye, mert a geniza lelőhelyei között két ízben megemlíti a KAUFMANN-gyűjteményt is (VII, VIII), holott még egy évtized előtt az irodalom hallgatott róla (A. M. HABERMANN: *הגניזה* Jerusalem, 1944; Paul E. KAHLE: *The Cairo Geniza*. London, 1947.).

A jelen kötet 60 kéziratból 335 facsimilét ad az ANTONIN-gyűjtemény alapján és 88 facsimilét MÓSE BEN ÁSÉR *Biblia*-kódexéből. Ez a legrégebbi teljes *Biblia* 1008/9-ből.

A közölt facsimilék tárgya szerint a következőképpen oszlanak meg:

1. *Biblia*. 2. *Misna* (superlineáris pontozással is). 3. *Babiloni Talmud*. 4. *Palesztinai Talmud*. 5. *Midrások* (Mechilta, Rabba, Midrás Tehillim). 6. *Egyéb aggádikus munkák* (Ábot di R. Nátán, Derech Erec Zutta, Széder Ólám). 7. *Hálacha* (Hálachot Gedolot, gáoni responzumok. Ez utóbbiakat már ASSAF kiadta). 8. *Zsidó-arab szövegek*, közöttük TÁNCHUM JERUSÁLMI szótára, amelyből az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtárának teljes kézirata van NEUBAUER Adolf másolatában (I. szám). 9. *Liturgia* (pijjutok).

A képek hasznosak lesznek egyéb gyűjtemények szövegeinek verifikálásánál. Kár, hogy olvasásuk néhol lehetetlen, mert igen halványak.

Ez az olcsó fotoprint-technika jó példát mutat számunkra is a KAUFMANN-gyűjtemény darabjainak közzétételére.

SCHIEBER SÁNDOR

Arthur Hübscher : Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955. Wiesbaden, 1955. Brockhaus. 308 l.

A könyv a kiadóvállalat 150 éves jubileumára készült. Részben ünnepi könyv, részben reklám. De érdeme, hogy adatgazdagságával és lelkiismeretes munkájával érdekes anyagot tár elénk.

A család és a könyvvállalat története összefonódva bontakozik ki előttünk, a napóleoni időktől úgyszólván napjainkig. A háttérben a politikai események befolyása érezhető, ezenkívül a német irodalom korszakai; egész Európa érdeklődési köre tükröződik a kiadók érzékeny ügyességén, amellyel mindig eltalálták a publikum ízlését. Látjuk a kezdődő kapitalizmus feltörését és terebélyesedését egészen az 1900-as évek elején elért csúcspontig.

A világhírűvé vált könyvescég alapítója, Friedrich Arnold BROCKHAUS. 1805-ben Amszterdamban nyitott könyvüzletet. Ugyanekkor már nyomdát is létesített 3 faszajtóval és lapot adott ki *De Ster* (A Csillag) néven holland nyelven. A lap nem élt sokáig, de BROCKHAUS mindig újabb és újabb lapkiadáshoz fog. Ezt az ambícióját örökösei is átveszik tőle, úgyhogy a XIX. század végéig mindig vannak lapjaik. Legismertebb köztük a *Leipziger Allgemeine Zeitung*.

F. A. BROCKHAUS 1808-ban már olyan erősnek érzi cégét, hogy megjelenik a lipcei könyvvásáron. Itt kitűnő szimattal megvásárol egy több kézen keresztülment, befejezetlen, bukott lexikont. Szorgalmas és okos munkája nyomán megszületik az 1810-es évek folyamán az első *Brockhaus-Lexikon*, amelynek újabb és újabb, javított és bővített kiadásaival világhírt és vagyont szerzett a család. A *Lexikon* készítéséről és fejlődéséről több fejezet is szól.

A könyv a család egyes tagjairól rövid, de jellemző képet ad. A későbbi generációk (összesen 6 nemzedéket ismerünk meg) egyetemet végeznek, nagy kultúrájuk van, szerepet játszanak Lipcse város és a könyvtárszerveletében. Némelyiknek neve-

zetes műgyűjteménye van. Van köztük ügyvéd, aki jogi tudását a cég rendelkezésére bocsátja, van irodalmi hajlamú és érdeklődésű tagjuk, aki a lapok szerkesztésében tudja tudását gyümölcsöztetni. Szeretnek utazni, sok nyelvet beszélnek, hiszen a párizsi és londoni fiátlék és az egész világgal való kapcsolatuk ezt szükségessé is teszik. Az első világháború előtt „Brockhaus és Efron” néven Szentpétervárt is volt orosz kiadói vállalatuk, amely az ottani igényekhez alkalmazkodva adta ki a *Lexikont* és sok egyéb könyvet.

A vállalat az állandóan fejlődő *Lexikon* mellett rengeteg szótárt, idegen nyelvű és német irodalmat, fordításokat, ifjúsági iratokat és szles olvasóköre számára olcsó kiadványokat vetett piacra az egész világon. Az 1900-as évek elején pl. Dél-Amerika különböző államaiba ők szállították még az iskolakönyveket is.

Érdekes, hogy milyen komoly kapcsolat, levelezés, sőt néha barátság is fejlődött a szerzők és a cégfőnökök közt. Ők az elsők, akik 1819-ben kiadták SCHOPENHAUERT. A próba igen rossz üzlet volt akkor, de később annál nagyobb anyagi kárpótlást kaptak a korai bizalomért. Kiadták SCHLIEMANN, a híres ókor-kutató műveit, később a XIX. század végétől az első világháborúig az utazásokról és felfedezésekről szóló könyvek jöttek divatba. Ekkor adták ki sok más közt VÁMBÉRY Ármin műveit és NANSEN utazásait. Személyes barátság fűzte Albert BROCKHAUST Sven HEDINhez, Eduard BROCKHAUS kiadta a család BISMARCKkal folytatott levelezését.

1905-ben 700 személlyel dolgozott a vállalat. A második világháború alatt (1943) angol bombázók dűlték fel Lipcsét. A BROCKHAUS-épülettömb is porrá ég. A vállalatot nagy kinnal mégis felépítik, de amerikai felszólításra 1945-ben Wiesbadenben kezdik meg a cég újjászervezését. A lipcei ház ma is működik, mint államosított kiadó. Wiesbadenben viszont a BROCKHAUS-család igyekszik a régi fényt visszaszerezni.

A könyv kiállítása elsőrangú. Tipográfiaja tiszta és kellemes. A kötetet bibliográfia, névmutató és egy áttekinthető családja zárják le.

SCHIEBER MÁRIA

Magyar folyóiratmutatók 1945 után.

Korunk egyik legjellemzőbb vonása a könyv- és folyóirattermelés óriási mértékű megnövekedése. Első-, másod-, sőt már harmadfokú bibliográfiák tömege is hasztalan próbálkozik ennek a hatalmas dokumentum-anyagnak a regisztrálásával. A specializálódó kutatómunka számára pedig alig-alig használhatók, mert a kutatások folytatásához szükséges részlet-eredmények legtöbbször folyóiratok hosszú évfolyamsorainak lapjain rejtőznek cikkek formájában. A természettudományok művelői viszonylag jobb helyzetben vannak, mert számukra a legkülönbözőbb dokumentációs kiadványok biztosítják szerte a világon a legfrissebb forrásanyag feltárását. A humán tudományok művelőinek azonban nem áll rendelkezésére ilyen részletes dokumentációs hálózat és kiadványtömeg, így kénytelenek közvetlenül a folyóiratokhoz fordulni. Megnehezíti dolgukat az is, hogy számukra, ellentétben a természettudományokkal, nem mindig a legújabb anyag a legfontosabb.

Munkájukat az egyes szakfolyóiratok évfolyamsorozatainak összesített mutatói könnyítik meg a legjobban. Az effajta mutatók iránti igény felmerülését jelzik a nálunk már 1945 előtt megjelent folyóiratmutatók is (*Magyar Nyelv, Századok* stb.). Az elmúlt tizenhárom év alatt pedig már hat új folyóiratmutató jelent meg: a *Nyelvtudományi Közlemények*, *Magyar Nyelv, Hadtörténelmi Közlemények*, *Köznevelés*, *Vasi Szemle* és az *Irott Kő* mutatói.¹

¹ *Mutató a Nyelvtudományi Közlemények 1—50. kötetéhez.* Összeállította JUHÁSZ Jenő. Bp. 1955. Akadémiai Kiadó, 670 l. — *A Magyar Nyelv XXVI—L. évfolyamának mutatója.* Szerk. JUHÁSZ Jenő. Bp. 1958. Akadémiai Kiadó, 576 l. — *Mutató a Hadtörténelmi Közlemények 1888—*

Ismertetésünk keretében bibliográfiai szempontból vizsgáljuk a mutatókat. Megvizsgáljuk, hogy milyen általános feladatok és az egyes folyóiratok jellegéből eredően milyen speciális feladatok jelentkeznek a mutatók összeállítása közben, azaz mennyire tárják fel a mutatók az illető folyóirat anyagát, mennyiben segítik elő a bennük való tájékozódást.

A fenti szempontok alapján a legjobb munkát kétségtelenül a *Magyar Nyelv* és a *Nyelvtudományi Közlemények* mutatóinak közös szerzője JUHÁSZ Jenő nyújtotta. Igaz, hogy ő már régi tapasztalatok alapján dolgozott, ő készítette a *Magyar Nyelv* első huszonöt évfolyamának 1931-ben megjelent mutatóját is. (Bár megjegyezzük, hogy bibliográfiai elv szempontjából a régi és új mutató között nincsen különbség.)

Nincsen elvi különbség a *Magyar Nyelv* és a *Nyelvtudományi Közlemények* mutatójának felépítésében sem. Mindkét mutató három részre tagozódik: tartalommutatóra, tárgymutatóra és szómutatóra. A tartalommutató az egyes szerzők munkásságát tartja számon, a szerzők betűrendjében. A tárgymutató egyes nyelvészeti témákat tár fel betűrendben. A harmadik rész, a szómutató, elvi szempontból szintén „tárgymutató”, azonban a nyelvtudomány speciális követelményeinek megfelelően ki kellett emelni az általános tárgymutatóból. Ez a három rész együtt mindenféle szempontból használhatóvá avatja a mutatókat. A harmadik rész kapcsán pedig szép példát nyújt az összeállító arra, hogyan kell összeegyeztetni a mutatókészítés általános

1943. évfolyamaihoz. Összeállította KOVALCSIK József, RÁZSÓ Gyula stb. Bp. 1956. Hadtörténelmi Int. 311 l. — *A Köznevelés tíz éve. 1945—1954.* (Bibliográfia.) Összeállította MOLNÁR István. Bp. 1957. Pedagógiai Tudományos Intézet, 335 l. — *A Vasi (Dunántúli) Szemle tizenegy éve. (1933—1944.)* Összeállította DÖMÖTÖR Sándor. Vasi Élet és Irodalom. Vas megye irodalmának múltja és jelene. Szombathely, 1957. 163—181. l. — *Az „Irott Kő” (1936—1944.)* Összeállította KISKERTI Károly. Vasi Élet és Irodalom. Szombathely, 1957. 186—199. l.

elveit az illető folyóiratok használatának speciális követelményeivel. Elvi bibliográfiai szempontból azonban mégis tapasztaltunk hiányosságot is: az összeállító a tartalommutatóban nem oldja fel az álneveket és a kriptonimokat. Így az álnevek és a kriptonimok alá került anyag teljesen holt, hasznavehetetlen anyaggá válik, hiszen e rész keretében meghatározott szerzők munkásságát keressük.

A *Hadtörténelmi Közlemények* mutatója hét részre osztja anyagát: I. Szerzők betűrendes mutatója, II. Időrendi mutató, III. Betűrendes személynévmutató, IV. Várak, helységek, csatahelyek betűrendes mutatója, V. Könyv-, cikk-, folyóiratismertetések mutatója, VI. Képek, mellékletek tárgyszerinti betűrendes mutatója, VII. Hadjáratok, csatavázlatok időrendi mutatója.

A mutató alapján a folyóirat elég sokoldalúan lenne használható. A legfőbb hiányossága azonban az, hogy nem enged bepillantást a cikkek címei mögé: a VI. és VII. rész kivételével ugyanazt a cikk-címanyagot vizsgálják az egyes részmutatók a maguk speciális szempontja szerint. Hiányzik tehát egy tárgy- és személynévmutató, mely a cikkek *címeiben* foglaltakon túlmenően feltárná a folyóirat anyagát. Jól mutatja ennek hiányát a III. rész, mely csak azokat a történelmi személynéveket tartalmazza, melyek a cikkek címeiben is megtalálhatók. Ugyanezt a hibát követi el a IV. rész is, mely csak a címekben feltüntetett helyneveket közli. Ezek a mutatóban jelentkező hiányok nem teszik lehetővé ennek az értékes történettudományi folyóiratnak teljes mélységű kihasználását.

A folyóirat használatának követelményeihez sokkal jobban alkalmazkodott a gyakorlati irányú *Köznevelés* mutatójának összeállítója. Az inkább elméleti, történelmi jellegű folyóiratokhoz alkalmas általános betűrendes tárgy- és névmutató helyett, nagyon helyesen, a gyakorlati szakemberek, pedagógusok számára sokkal használhatóbb és tanulságosabb szisztematikus tárgymutatót állított össze. A folyóirat

cikkeinek címeit a pedagógia főbb tárgykörei szerint csoportosítja, e tárgykörökön belül még kisebb csoportokat létesít, melyeken belül a szerzők betűrendjében sorolja fel az anyagot. Így a mutatóban a kutató szinte a legapróbb pedagógiai problémákra is könnyedén talál irodalmat, s ráadásul az egyes kérdések rokonterületének irodalmát is szemmel tarthatja. Még jobban növelik a mutató használhatóságát az egyes, keveset mondó címekhez fűzött annotációk.

Utóljára hagyjuk, mint legkevésbé igényes és értékes mutatókat, a *Vasi Szemle* és az *Irott Kő* mutatóit. Igénytelenségüket már az is jelzi, hogy nem is önálló köntösben jelentek meg, hanem egy Vas megye irodalmát bemutató antológiában. Tulajdonképpen egyszerű tartalommutatók, melyek a szerzők betűrendjében sorolják fel anyagukat, minden külön igény nélkül. Ez különösen a *Vasi Szemle* esetében bántó: értékes helytörténelmi jellegű folyóirat volt, számos fontos helyismereti vonatkozású cikk található benne. Ebből a szempontból azonban alig használható, mert a mutató csak szerzők szerint sorolja fel a folyóirat cikkanyagát. Így azután egyáltalában nem fogja elérni azt a célt, amit az összeállító az előszóban szánt neki: „Szeretnénk, ha ez a felsorolás ösztönzést nyújtana helytörténelmi kutatásainkhoz azzal, hogy megmutatja, hol kell folytatnunk az elődeink által elkezdett munkát...” Helytörténelmi folyóirat mutatója ugyanis semmiképpen sem lehet meg tárgy- és helységnévmutató nélkül, hiszen csak ezek tárhatják fel megfelelően e folyóirat típus anyagát.

Rövid áttekintésünkből is kitűnik, hogy a folyóiratmutatók készítésének csak általános elvi szabályai vannak (lehetőleg tartalmazni kell lennie, szükség van szerzői tartalommutatóra, különféle tárgy- és névmutatókra stb.), melyeket azonban minden esetben alkalmazni kell a folyóiratok által képviselt tudományos terület sajátos követelményeihez. Ezek szem előtt tartásával jön létre a jó mutató (*Magyar Nyelv, Nyelvtudományi Közlemények*), a

részlegesen jó (*Hadtörténelmi Közlemények*), teljes mellőzésük (*Vasi Szemle, Irott Kő*) azonban csorbitja, illetve teljesen lehetetlenné teszi a folyóiratok jó használatát.

D. GÁL ÁGOTA

Olvasó gyermekeink. Tanulmányok és cikkek az irodalmi nevelés köréből. (Szerk. HARSÁNYI István.) Bp. 1957. Tankönyvkiadó. 302 l.

Szerény külsejű, fűzött könyvecske jelent meg az ismeretterjesztő művek között, a Tankönyvkiadó gondozásában. Bár a fedelet díszítő montázs ötletes és vonzó, a kiadvány első pillantásra egyáltalán nem árulja el értékeit.

Egy rendkívül ritka és ugyanannyira fontos szakmunka kerül vele az olvasó kezébe magyar nyelven. Erre azért térünk ki nyomtatékkal, mert mint a tanulmánykötet bizonyítja, anyanyelvünkön szegényes és sokban elavult a szakirodalom. Az érdekes antológia szerzői a Gyermeklélektani Intézet munkatársai, a mű célja, hogy bepillantást adjon az olvasás pszichológiájába.

Ismeretes, hogy milyen sokan szólnak bele gyakorlatilag egy könyv kiadásába, a szempontok milyen légióját kell számbavenni, míg a könyvből anyagi valóság lesz. Itt nem annyira az elvi, inkább a technikai bonyodalmakra gondolunk. Amikor pedig a mű megjelenik, ismét a legkülönbébb követelmények ütközőpontjába kerül, ám azt a legritkább esetben hallhatjuk, hogy megszólalna a pszichológus is, és elkészítené a maga mérlegét. Pedig — mint a jelen munka is tanúsítja — társadalmi szempontból nincs avatottabb bíráló nála, ami egyben azt is jelenti, hogy az egyes olvasó és maga az író tőle tanultak leginkább.

Mostanában többször szóba került hazai viszonyaink elmaradott mivolta más szocialista és egyes tőkés államokhoz képest a gyakorlati lélektan alkalmazása terén. Anélkül, hogy erre bővebben kitérnénk, a Gyermeklélektani Intézet e kitűnő színvonalú munkája felveti bennünk a kérdést: vajon nincsen-e máris megfelelő

gárdánk arra, hogy ezt az állapotot eltüntessük? A könyvkultúra szempontjából problémánk így fogalmazódna meg: Amikor már eddig is ilyen szépségű, hasznos eredményt értek el a magyar kutatók, miért nem tud erről többet az irodalompolitika, a könyvkiadás és a pedagógia gyakorlata?

A Gyermeklélektani Intézet kollektívája előrebocsátja, hogy nem tudta ezúttal közreadni a tárgykörre vonatkozó munkásságának egészét, de egy olyan tanulmány-sort nyújt át az érdeklődőnek, amely a legkisebb gyermek első könyvélményétől, a leporellótól a serdült ifjú kialakult olvasóprofiljáig halad. Az egyes tanulmányok minden esetben a megfigyelések, a tárgyi valóság lejegyzésének lelkiismeretes módszerével dolgoznak, sok száz aprócska tény — esetleg egy pszichológus apa elmélyült munkája — adja a nyersanyagot, amelyből az általánosítás bázisa kialakul.

Az irodalmár számára alig képzelhető el izgalmasabb buvárlat, mint amire HARSÁNYI István WEÖRES *Bőbitájának* elemzésével vállalkozott. A maga elé tűzött kérdésre — miért kitűnőek WEÖRES gyermekversei? — meggyőző alaposággal felel meg, számbavéve a költészet minden tartalmi és formai elemét a gyermeki befogadó készség oldaláról. Ez több, mint esztétika, bár az is, méghozzá nagyon konkrét módon. Bár erre HARSÁNYI nem törekszik, munkája azt is bizonyítja, hogy az irodalom célbatalálása, ez a társadalmi mozzanat, elválaszthatatlan az esztétikumtól.

A számos sikerült munka közül G. DONÁTH tanulmányát emeljük ki, mivel valóban egyedülálló a maga nemében. *A lányregény és a lányregénykorszak* dolgozik a leggazdagabb technikai — mondhatni matematikai — apparátussal egy olyan homályos probléma tisztázásán, amelyet sem nálunk, sem másutt nem tudtak eddig sikerrel megközelíteni.

G. DONÁTH elismerésre méltó munkamódszerében talán az a legimponálóbb, hogy igen tetszetős előítéleteket állított félre. Először sokrétű gyakorlati munká-

val anyagot gyűjtött a korosztály izlésének tárgyi felmérésére. Amikor előtte állt a tény: a kisleányok ma is elevenen élő, mohó érdeklődése a régiesnek vélt szentimentális történetek iránt, kibontotta ennek a ténynek minden összetevőjét, megnézte összes társadalmi együttthatóját, és eszerint utalt a teendőkre. Könnyű lett volna G. DONÁTH tapasztalataiból pesszimista következtetéseket levonni, mintegy lefegyverezni a szocialista szándékú pedagógiát, amely eddig nem mindig nyúlt szerencsés eszközökhöz. A tanulmány pozitívuma, hogy ezt nem teszi, hanem egy reális és világnézetileg többletet jelentő kivezető formát jelöl meg, a modern értelemben vett nőies lányalakra épülő regénnyel.

Nemcsak a szülő, a tanár, a lektor vagy ifjúsági funkcionárius, — az alkotó tudós és író számára is meglepő igazságokról vall HARSÁNYI Istvánnak családi tapasztalaton épülő monográfiája: *Az olvasmányok hatása egy fiúgyermek természettudományos érdeklődésének kibontakozására és ennek párja Egy leány olvasás iránti érdeklődésének alakulása a serdülés előtt és a serdülés idején.* Mindazok a részletek, amelyekből az egyéniség formálódásának folyamata létrejön, megvilágosodnak az olvasó előtt. Mennyire hasznos volna ezt számbavenni azoknak a szülőeknek, akik értetlenül állnak kamaszgyermekük vágyaival és véleményével szemben és azoknak a pedagógusoknak, akik nagy elszánással, de gyakran kevés sikerrel próbálnak sokoldalú, komoly érdeklődésű ifjakat nevelni!

A könyv zárórésze a ponyváról beszél, az általános deklarációkon messze túlmenő hitellel és bizonyító erővel. Tudott dolog, hogy nálunk is sok ember szellemi fejlődése már kezdetben kátyúba jut a deformáló hatású olvasmányok miatt. A ponyva hatása azokra, akikben az erkölcsi tudat, a szocialista magatartás normája meg sem szilárdulhatott még zsenge koruk miatt, sokszoros. TÓTH Béla munkája szerencsére mentes az illúzióktól. Az orvoslás módját — helyesen — az általános műveltség emelkedésében, a tömegek szellemi

igényeinek gyarapodásában látja. Így halványul majd el a rossz példa a családban, és így mélyül el a társadalom felelősségének tudata.

Aki számot vet az utóbbi tizennégy év változásaival, az reálisnak ítéli meg ezt a perspektívát. Talán a haza határai között mindennek az igazsága nem is tűnik annyira szembe, mintha egy kissé nyugatabbra megyünk, és megpillantjuk azt az összképet, amely annyi külföldre vetődő magyar intellektuellnek okozott csalódást. Európa legősibb kultúrájú államaiban, a nyomtatás, a bibliofília klasszikus földjén terjed az analfabetizmus egy különös formája, amely abból áll, hogy a kisemberek milliói kizárólag a pompásan nyomott, selejtes tartalmú képes folyóiratokat olvasják, — a komoly irodalom élvezete néhány szakmára korlátozódik. Bár nem állíthatjuk, hogy azt a nyomasztó elmaradottságot, melyet sok évszázad örökölt a mai Magyarországra, szellemi téren már felszámoltuk, úgyhogy nyoma sincs, — annyi biztos, hogy nálunk másirányú görbe jelzi a tömegek olvasmányélményének fejlődését.

A gyermekek irodalmi kultúrájának ügye tehát összefügg az egész társadalom művelődési színvonalának emelésével. Ma számtalan olyan kisiskolás olvas, akinek szülője a könyvnek szükségét nem érezte, vagy ha érezte is, vágyai nem teljesülhettek. Ezeknek a gyermekeknek a családi kör még nem nyújthat példát és támaszt az olvasásban. De egy nemzedékkel később már minőségi változást fogunk tapasztalni a társadalom olvasásában és olvasmányigényében: a jövődönnek már sokkal szélesebb alapja van azokban a milliókban, akikhez már gyermekkorukban elért az irodalom.

ARDÓ MÁRIA

Stigler István: Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története. István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat 6. sz. Székesfehérvár, 1957. Kiadja a Fejér Megyei Helytörténeti Munkaközösség. Székesfehérvári Ny. 29 1. 9 t.

Az István Király Múzeum gazdag és sokrétű helytörténeti munkásságából ki szeretnénk emelni Székesfehérvár nyomdászattörténetének első összefoglalását, mint ennek az amúgysem nagyon kultivált műfajnak egyik örvendetes termékét.

A füzet érdekes bevezetőjében FITZ Jenő, a sorozat szerkesztője, a város 1806/07-ben meginduló nyomdászatának szellemi előzményeit a középkori Székesfehérvár magas fokú és kiváltságos kulturális helyzetében jelöli meg, és rövid áttekintést ad a helybeli nyomdák legkiemelkedőbb nyomtatványairól. Mindamcllett, hogy közülük csak VÖRÖSMARTY-nak a SZAMMER Pál nyomdájában készült *Bujdosók* c. drámája és a *Csongor és Tünde* kiadását tartja országos jelentőségűnek, a helyi művelődés szempontjából azonban mégis jelentékenynek ítéli meg a nyomdák tevékenységét.

Maga a tanulmány, első és nagyobbik részében, végigvezet a székesfehérvári nyomdászat történetén, amely a múlt század utolsó negyedéig szorosan összefonódik az Augsburgból bevándorolt SZAMMER család itteni ágának életfolyamával. SZAMMER Mihály 1806-ban nyert királyi privilégiumot egy székesfehérvári nyomdára, s ezzel nemcsak a családja hírnevét alapozta meg, hanem Székesfehérvár nyomdászatának is lerakta alapjait. A cégnek legkiválóbb vezetői, az alapítón kívül, özv. SZAMMER Mihályné, ennek fia, Pál, — VÖRÖSMARTY Mihály jóbarátja —, azonkívül Pálnak negyvennyolcas érzelmű özvegye és ennek fiai: Pál meg Imre voltak. Ez utóbbiak nevezik el a nyomdát VÖRÖSMARTYRÓL. Imre azonban hamarosan kiválik a cégből és új, virágzó nyomdát szervez, amelyben KNER Izidor is működött. Ebből lett később a jőhírű Pannonia Nyomda. A régi céget CSITÁRY Kálmán veszi meg. Utódai nagy és komoly üzemmé fejlődnek. Fontos kiadványa KÁROLY János ötkötetes műve: *Fejér megye története*.

STIGLER István egyenként és részletesen tárgyalja meg a többi nyomdát is, — közülük kiemelkedőbb a *Székesfehérvári Szemlét* előállító Debreczeni Nyomda, —

egészen a város nyomdáit egyesítő, államosított Székesfehérvári Nyomdáig, s mindeniknél felsorolja a legfontosabb kiadványokat.

A második részben végigkíséri az 1902-ben megalakult és a székesfehérvári nyomdászat történetétől elválaszthatatlan Székesfehérvári Munkások Segélyegyletének, majd Szakszervezetének mozgalmas eseményeit és működését.

STIGLER István alapos felkészültséggel, bő illusztrációkkal, sok adattal és mindig végig lekötő előadásban megírt tanulmányának példáját többi városaink is követhetnék. Úgy véljük, fiatal könyvtáros szakembereink szép feladatot teljesítenének, és a helytörténeti kiadványsorozatok révén egyben a disszertációik részére publikációs lehetőségekhez is jutnának, ha minél többen vállalnák hasonló feladatok megoldását. Így egy-egy értékes téglával járulnának hozzá nyomdászat-történetünk épületének megalkotásához.

SZEKERES MARGIT

Szomoru István: A ceglédi hírlapírás története. I. 1878—1919. Cegléd, 1957.

Ez a háromíves dolgozat két vonatkozásban is igényt tart a figyelemre: 1. Felöleli a ceglédi hírlapírás történetének négy évtizedét, s tárgyalja a jelzett időszakban megjelent összes helyi újságokat 1919. augusztus 1-ig, a Tanácsköztársaság bukásáig. 2. Értékes, ismeretlen nyomdátörténeti adatokat szolgáltat Ceglédről.

A jelzett időszakban 20 hetilap jelent meg. Közülük a *Cegléd* (1878—79, 1883—1904, 1908—1919), *Cegléd és Vidéke* (később *Ceglédi Újság* 1883, 1891—1895, 1898—99, 1899—1919) és a *Népakarat* (1919 ápr. 1—aug. 1.) érdemel figyelmet. A *Cegléd* háromszor indult neki útjának, sok értetlenséggel kellett megküzdenie és újra meg újra nekilendülnie, míg elérte a 40. évfolyamot. A *Cegléd és Vidéke*, később *Ceglédi Újság* szintén többszöri újratekésítés után 1919 áprilisáig működött. Ez újságok szerkesztői kistehetségű dilet-

tánsok, botcsinálta újságírók voltak, vagy politikai karrierre törő helybeli ügyvédek, minden különösebb perspektíva és koncepció nélkül. A függetlenségi, 48-as Kossuth-párt álláspontján voltak ugyan, de a pártpolitika kimerült a görögtüzes frázisokban. Ez a párt s a vele kapcsolatos 48-as olvasókör invitálta meg TÁNCSICS Mihályt 1876-ban, hogy Cegléden telepedjék meg. Az első lelkendező napok elmúltával szinte éhenveszni hagyták. Kossuth Ferencet ceglédi képviselősege idején túlzott propagandával szolgálták, ami neki magának is terhére volt.

Külön kell megemlékeznünk a *Nép-akaratról*. Ez a lap a Tanácsköztársaság idején jelent meg mint a helyi Szocialista Kommunista Párt hivatalos lapja. Bátor, kemény, őszinte és öntudatos hangjával, változatos anyagával igyekezett átfogni a helyileg megoldásra váró problémák teljességét, következetesen védte a munkáshatalmat és a dolgozók egyetemes érdekeit. A lap mindössze három hónapig jelent meg, mégis jelentős munkát végzett.

A szerző nem vállalkozott nagyigényű értékelésre, amelyre pedig a felsorolt újságok évfolyamainak személyes birtokában vállalkozhatott volna. Láthatólag került a kényes kérdéseket, az elvi állásfoglalást, s így munkájának hírlapokkal foglalkozó része, ha helyileg nélkülözhetetlen, hézagpótló is, nem több szorgalmasan összehordott pozitivistá adathalmaznál.

Külön kívánjuk kiemelni dolgozatából azokat az adatokat, melyek országos érdeklődésre is számot tarthatnak szakmai vonatkozásokban, s ezek a ceglédi nyomdatörténeti adatok, melyeket a szerző nagy fáradtsággal, utánjárással hozott felszínre az ismeretlen „mélyvízből”.

Az első ceglédi nyomdász: LESSKA Nándor 1878 nyarán telepedett meg a városban. 1850. szeptember 12-én született Ausztriában, Schurns nevű faluban. 1865–68-ig Gyulán DOBAY János nyomdájában tanulja a nyomdászatot, s ugyanott 1869-ig betűszedőként volt alkalmazásban. 1870–71-ben a budapesti Egyetemi

Nyomdában működött. 1872-ben LONTAY Antal nyomdájában, 1872–75-ben Debrecen városi nyomdájában találjuk mint gépmestert, 1875–76-ban ismét Gyulán, 1877-ben Budán az Állami Nyomdában. Ólommérgezése miatt az orvosok eltiltják a munkától, s így juthatott arra a gondolatra, hogy valamelyik csendes, vidéki városkában maga is nyomdát nyit. Családja szépen felszerelt nyomdát szerzett neki, de a nyomda felállítása után néhány hónapra saját gyászjelentését nyomtatták ki: 1879. január 19-én elhunyt, 29 éves korában.

LESSKA kezdeményezte az első hetilapot: 1878 karácsonyán jelent meg a *Czegléd* első mutatványyszáma, melyet egy hét múlva az I. évf. számai követtek.

A nyomdát testvére, LESSKA Karolin vette át, majd egy hónap múlva az ismeretlen helyről ideérkezett PIRINGER János.

1883-ban új nyomdász került a városba, GEBEY Endrének hívták.

Három év múlva, 1886. július végén nyomdájára megszűnt s vele az itt nyomtatott *Czegléd* is. Következő néhány számát Nagykőröstre vitték át nyomtatni.

1866 augusztusától már ismét van nyomdájára a városnak: PIROS József és társaié, amely a legmodernebb betűanyaggal volt felszerelve. PIROS eredetileg könyvkötő volt, és a Vasút utca 101. alatt rendezte be telephelyét. Nyomdásztársának nevét nem sikerült kideríteni. A szerző úgy véli, hogy a PIROS-nyomda a GEBEY-nyomdának utódja volt. Ezt látszanak igazolni a lap azonos betűtípusai, s a lapban használt sarok- és szegélydíszek hasonlósága. 1891 áprilisától a PIROS-nyomdában készült a *Czegléd és Vidéke* c. lap is.

Az évfolyamok hiányossága miatt nem állapítható meg pontosan, hogy a *Czegléd*-et mikor „ragadta magához” SEBŐK Béla helybéli nyomdász (feltehetőleg a 90-es évek végén). A szerkesztőség tagjai ekkor egyöntetűen kiléptek és új lapot indítottak *Czeglédi Újság* címen, s ebbe beolvasztották a *Czegléd és Vidéke* c. lapot is, mely IX. évfolyamában járt ekkor, s a NAGY Elek-féle nyomdában készült.

NAGY Elck „gyorsajtója” később a református bazárépületben működött. A *Czeplédi Ujság* mellett a nyomdász egy másik lapot, a *Czeplédi Közlönyt* is megindította.

Az első világháború idején (1916 végén) vette át SÁRIK Gyula a *Czeplédi Ujság* szerkesztését és kiadását. Ugyanekkor megszűnt a lap „politikai” jellege, s mint „társadalmi és közgazdasági” hetilap jelent meg. SÁRIK élelmes, vállalkozó szellemű nyomdász volt. Könyvnyomdája, könyvkereskedése mellett mozit is üzemeltetett,

melynek propagálására *A Mozi* címmel időszaki műsorlapot is nyomtatott.

A tárgyalt időszak nyomdái: LESSKA-, GEBEY-, PIRINGER-, PIROS-, NAGY Elek-, SEBŐK-, SÁRIK-nyomda még primitív betűanyaggal és nyomógépekkel volt felszerelve. Mindegyikük kizárólag kéziszedéssel állította elő a „tükröket”, s a „gyorsajtót” emberi erő mozgatta. (Inasgyerekek, alkalmi napszámosok.) A laptulajdonosok egy kivételtől eltekintve a helyi nyomdászok voltak.

NAGY DEZSŐ

Vasi élet és irodalom. Vas megye irodalmának múltja és jelene. Szerkesztette PALKÓ István, sajtó alá rendezte KUNTÁR Lajos. A TTIT Vas megyei Szervezete Irodalmi Szakosztályának kiadványa. Szombathely, 1957. 210 l.

Az utóbbi években — hazánkban és külföldön egyaránt — egyre inkább kezdik felismerni a helytörténeti kutatások jelentőségét. Tanulmányok méltatják azt a fontos szerepet, amelyet e kutatások a nemzeti történelem számára jelentenek, és kiadványok látnak napvilágot, melyek valamely kisebb közösség: falu, város, megye stb. múltjával, történetével foglalkoznak. E művek közül ezúttal arról a kötetéről szeretnénk szólni, amelyet *Vasi élet és irodalom* címmel adott ki a TTIT Vas megyei Szervezetének Irodalmi Szakosztálya. Az összeállítás szerkezete szempontjából úttörő jellegű. Átfogó képet ad ugyanis Vas megye szellemi életének múltjáról és jelenéről. A *Múlt* című fejezetben a megyével valamilyen módon kapcsolatos irodalomtörténeti tanulmányok mellett megtaláljuk a szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtár vázlatos történetét, a *Jelen* című fejezetben vasi írók műveit és műfordításait, a harmadik részben pedig *Megyénk irodalmának bibliográfiája* cím alatt nyomdászattörténeti, sajtótörténeti és bibliográfiai összeállítást találunk. Bennünket elsősorban az utóbbi rész, valamint a szombathelyi könyvtárról írt tanulmány érdekel közelebről. KUNTÁR Lajos tanulmánya (*A Berzsényi Dániel Könyvtár vázlatos története*) már témája miatt is figyelemre méltó és egyben példamutató is a jövő helytörténeti kutatásai számára: könyvtáraink történetének feltárása jelentősen gazdagítja helyi és nemzeti kultúránk történetét egyaránt!

Ugyancsak KUNTÁR Lajos készítette a Vas megyei könyvnyomdászattal foglalkozó összeállítást. Bevezetőben azzal a jelentékeny szereppel foglalkozik, amelyet — főleg a sárvár-újszigeti, németújvári és a monyorókeréki nyomdák révén — Vas megye játszott a magyar nyomdászat történetében. Ezután a vasi nyomdák első műveinek a felsorolása következik, amelyek között ott találjuk az első magyar nyelven nyomtatott könyvet, SYLVESTER *Új Testamentumát*. A továbbiakban a szerző a megye nyomdászainak a harcairól és a munkásmozgalomban való részvételükről ír. Végül a Vas megyei nyomdák termékeiről közöl összeállítást. A Berzsényi Dániel Könyvtár 1955-ben létrehozta *Savariensia* gyűjteményét, amely a vasi szerzők műveit, a vasi nyomdákban megjelent és a Vas megyéről szóló műveket tartalmazza. E nyomdakatalógust adták közre most nyomtatásban: mindazokat a műveket tartalmazza, amelyek 1956 végéig a Berzsényi Könyvtár állományába kerültek. E tájanyag nyomdák szerint van csoportosítva.

A kötetben ezek után két vasi folyóirat ismertetése, illetve tartalmának feltárása következik. DÖMÖRÖR Sándor a *Vasi Szemle* (később: *Dunántúli Szemle*), KISKERTI

Károly pedig az *Irott Kő* tartalmának ismertetését adja. A *Vasi Szemle* célját indulásakor Vas megye helytörténetének szolgálatában jelölte meg. II évfolyamában igen gazdag anyag gyűlt össze a megye múltjával, történetével, irodalomtörténetével és természet-tudományi vonatkozásaival kapcsolatban. A folyóirat a VII. évfolyamától kezdve a *Dunántúli Szemle* címet vette fel, s ettől kezdve Vas megyén kívül Veszprém és Zala megyék hely- és művelődéstörténeti folyóirata is lett, „az ország Nyugatának tágabb horizontú orgánuma”. A szerkesztők — elsősorban PÁVEL Ágoston főszerkesztő — lelkes munkája a kultúra terjesztése körül oly korban, amikor ezért alig járt elismerés és támogatás, de a folyóirat II évfolyamának gazdag anyaga is indokoltá teszi, hogy a mai kutatók se felejtkezzenek meg róla. Anyagának megismeréséhez hasznos segítséget nyújt az az összeállítás, amely a *Vasi (Dunántúli) Szemle* cikkeit tartalmazza a szerzők betűrendje szerint.

Vas megye másik jelentős irodalmi folyóiratáról, az *Irott Kőről*, első szerkesztőjének, BÁRDOSI NÉMETH Jánosnak a visszaemlékezéseit olvashatjuk még a kötetben. Az *Irott Kő* 1936-ban indult a szombathelyi Faludi Ferenc Irodalmi Társaság kiadásában. Céljával azt tűzte ki, hogy irodalmi gócpontot építsen ki vidéken, és napfényre hozza a Dunántúl sajátos színeit és problémáit. Hogy ez mennyire nem vezetett regionalizmus-hoz, bizonyítja a folyóirat cikkeinek a feltárása, melyet KISKÚTI Károly végzett el.

A kötet végén találjuk még a vasi írók felszabadulás után megjelent kiadványainak a bibliográfiáját. (Összeállította KUNTÁR Lajos.)

KÓKAY GYÖRGY

Makoldy Sándor: Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról. BORSOS Márton, HAJNIK Károly és VASVÁRI Pál. Bp. 1957, Magyar Gyorsírók és Gépírók Országos Szövetsége, 40. l. (Gyorsírók és Gépírók Könyvtára 6.)

A könyvtártudomány szélesebbre vont határterületein belül feltétlenül helyet kell adnunk a gyorsírás történetének és technikájának. Az írástörténetet nem lehet befejezettek tekinteni ott, ahol a kézirat-másoló helyét a könyvnyomtató vette át. A kézírás történetének pedig azóta kétség-telenül legfontosabb útjelzője a gyorsírás különböző módszereinek kidolgozása és elterjedése.

MAKOLDY Sándor, a magyar gyakorló gyorsírók és ugyanakkor a magyar gyorsírástudomány egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt az elmúlt fél évszázadban. A nemrég elhunyt mester ezért megérdemli, hogy emléke előtt a *Magyar Könyvszémle*-ben legalább az utolsó önállóan megjelent munkájáról szóló kis beszámoló adjon hangot a gyásznak és a tiszteletnek.

A kis munka mindenekelőtt azzal a meglepő tanulsággal szolgál, hogy a gyors-

írás művészete szorosan összefüggött a múlt század dicsőséges középnevesi reformmozgalmával. Nemcsak azért, mert SZÉCHENYI, majd KOSSUTH és kortársaik nagy érdeklődése a gyorsírás iránt bizonyítja a haladás minden megnyilvánulása iránt való mélységes megértésüket, de azért is, mert a reformmozgalom egyik legfőbb követelésének: a gondolat és a sajtó szabadságának kiküzdésében egy időben nagyobb szerep jutott az első gyorsíróknak, mint azt a történelmi kézikönyvek alapján általában ismerjük. MAKOLDYtól tudjuk meg, hogy az első magyar gyorsírási jelekkel nyomtatott könyv SZÉCHENYI *Világjának* Borsos Márton-féle átírása volt, (egyetlen példánya jelenleg az OSzK kéziratárchívumban van), ő ismerteti részletesen HAJNIK Károly és az első magyar gyorsírók szerepét az 1832—36-i országgyűlésen a tervezett országgyűlési újság előkészítése körül (érdekes kommentárokat fűzve KÖLCSEY országgyűlési naplójához), és végül a kis posthumus munka összegezi VASVÁRI Pál szerepét a magyar gyorsírás történetében, ugyanakkor azt a szerepet is, amely a márciusi ifjúság egyik legkiemelkedőbb egyéniségé-

nek egyéni fejlődésében a gyorsírással való foglalkozásnak jutott.

MAKOLDY Sándor hagyatékát a gyorsírókon kívül a könyv és a sajtó történései is kegyelettel fogják őrizni.

DEZSÉNYI BÉLA

Gáldi László: A magyar szótár-irodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, Akadémiai Kiadó, XIV, 586. l.

Az utóbbi pár évben szótáriradalmunk mintha reneszanszát élné: egymás után jelennek meg kisebb nagyobb kétnyelvű szótáraink, az *Értelmező Szótárról* és az *Akadémiai Nagyszótárról* is egyre több szó esik. Mi sem természetesebb, minthogy ezzel párhuzamosan feleled szótáriradalmunk múltja iránt is az érdeklődés. Elmélet és gyakorlat, szótártörténetünk kutatásának és a szótárkészítés gyakorlati munkájának termékeny egymásra hatásából született meg GÁLDI László nagy tanulmánya is: *A magyar szótáriradalom a felvilágosodás korában és a reformkorban.*

Az úttörés — mint a magyar nyelvtudomány annyi más területén is — MELICH János nevéhez fűződik, 1907-ben megjelent könyvében a szótáriradalom történetét „a legrégebbi szójegyzékektől P. Párizig” dolgozta fel. Azóta ebből a tárgykörből úgyszólván egyetlen részlettanulmány sem jelent meg, és GÁLDI Lászlónak a nyilvánvaló hiányokat kézirat kutatásokkal, összehasonlító elemzések aprólékos munkájával kellett pótolnia.

A tanulmány címében megjelölt kor — a felvilágosodás és a reformkor — a szótáriradalom történetében is cezúrát jelent. Míg a megelőző korokban idegen nyelvek mintájára akarták számba venni a magyar szókészletet, nyelvünk még nem szakadt el a latin járszalagjáról, és szótáraink is elsősorban nyelvtanítási célokat szolgáltak, addig korszakunkban a latin egyre inkább háttérbe szorul, és a szótárak is új hivatást töltenek be; céljuk már nem a konzerválás, hanem az új szavak, a neo-

logizmusok vagy általában a korszerű nyelv népszerűsítése, terjesztése.

A szótárak azonban nemcsak a nyelvtanítás és nyelvművelés eszközei, hanem többé-kevésbé regisztrálói is egy bizonyos korszak szókincsének. GÁLDI miközben a szótárelmélet változásait és a szótárkészítés gyakorlatának történetét számba veszi, ugyanakkor a szókincs változását, gazdagodását, fejlődését is megrajzolja; ahogy opponensi véleményében BÁRCZY Géza akadémikus mondja: „... a lekszikográfiai vizsgálatot szerencsés összefüggésben adja a lekszikológiával”. Példái, elemzései — miközben egyes szótárak anyagának geneziséét kutatja — gazdag adalékkal szolgálnak nemcsak a nyelvtudomány más területeinek, de az irodalomtörténészeknek is, hiszen a felvilágosodás és reformkor a szótárkészítés „legköltőibb korszaka” volt, és a szótárirók sorában ott találjuk többek közt BESSENYERT, KAZINCZYT, KÖLCSEYT, VÖRÖSMARTYT stb.

GÁLDI László nagyszabású tanulmánya a nyelvtudomány egyik legelhanyagoltabb területének, a szótártörténetnek első modern szempontok szerinti feldolgozása. Ezen belül is annak a korszaknak, amelynek előzményeit MELICH János rajzolta meg idézett dolgozatában, körvonalai pedig SÁGI István kiegészítésre váró bibliográfiája alapján voltak sejthetők.

Egyetlen kritikai észrevételünk az lehet, hogy a könyv gazdagon burjánzó anyagában — hiszen egyszerre részlettanulmány és nagyvonalú összegezés — nem rajzolódna ki világosan a fejlődés különböző állomásai, és így azok, akik nem foglalkoztak behatóbban a szótártörténet kérdéseivel, csak nehezen tudnak tájékozódni a problémák és adatok tömkelegében.

ALBERT GÁBOR

Újabb könyvtartudományi művek.

Allami Könyvterjesztő Vállalat 69. sz. antikvár boltja. *Antikvár könyvjegyzék.* 6. sz. Bp. [1958], Soksz. 15 l.

Allami Könyvterjesztő Váll. Magyar írók művei. Bp. 1958, Athenaeum ny.

[Budapest.] *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára.* [Ismerető.] Bp. 1958, Franklin ny. 15 l.

[Budapest.] *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtár. Tájékoztató a külföldi közgazdasági irodalomról a tanszéki dolgozók számára.* 1958. 5. (Szerk. a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának bibliográfiai és tájékoztatási csoportja.) Bp. 1958, Házi soksz. II, 116 l.

[Debrecen. Egyetem.] *Debreceni egyetemi bibliográfia. A Kossuth Lajos Tudományegyetem tudományos dolgozóinak irodalmi munkássága az 1956. január 1-től 1957. június 30-ig terjedő időszakról.* Debrecen 1958, Felsőokt. Jegyzetell. soksz. Bp. 61 l. ([Debrecen. Egyetemi Könyvtár.] A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei. 9.)

DROBNÁ, Zoroslava: *Les huit miniatures tchèques de Budapest.* [Bp. 1958], Képzőművészeti Alap. 22 l. (Klny. a Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts 1957. évf.-ából.)

Feljegyzések a letéti könyvtárak közsegésítéséhez szükséges feltételekről. [Bp. 1958], [Házi soksz.] 3 lev.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Újabb külföldi szerzemények. (Tudományos és ismeretterjesztő művek.) 3. füzet 1958. ápr.—jún. (Összeáll. a Feldolgozó Osztály Katalógizáló Csoportja.) Bp. 1958, Lakóterv. soksz. 70, [16] l.

A kaland mesterei. Bibliográfiai váltogatás a világirodalom kalandos műveiből. (Összeáll.) ECSEDY Andorné, GÁLICZKY Éva. Ill. SÁRDY Károly, SZECSKÓ Tamás stb. [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1957 [1958], Franklin ny. 144 l., 1 t.

[Kaposvár.] *Megyei Könyvtár. A kaposvári — évkönyve 1957.* (Szerk. KELLNER

Béla, KÁVÁSSY Sándor.) Kaposvár 1958, Somogym. ny. 72 l.

KÁROLI Gáspár *Válogatott munkái.* (Összeáll. [és az utószót írta] VARGHA Balázs.) Bp. 1958, Magvető. 404 l. (Magyar Könyvtár.)

[Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály.] — *munkája 1956—1957-ben.* [Írta:] BÓKA László. (BÁRCZY Géza, TURÓCZI TROSTLER József. stb. hozzászólásaival.) Bp. 1958, Akad. Kiadó, 1—31. l. (Klny. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudomány Osztályának Közleményeiből.)

Mezőgazdasági folyóiratok. [Ismerető.] Bp. [1958], Révai ny. 16 l.

PÁL Ernő—PAPP István: *A falusi könyvtárosok feladatai.* Bp. 1958, Pest Megyei Könyvtár. 49 l.

SCHREIBER [Sándor] Alexander: *Die Kaufmann-Haggadah.* (Budapester-Haggadah.) Bp. [1958], Akad. Kiadó. 30 l.

SÜRKÖSD Mihály: *Tudós Wessprémi István.* (Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből.) [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete. Bp. 1958, Akad. Kiadó. 99 l. (Irodalomtörténeti füzetek 16.)

(*A Szépirodalmi Könyvkiadó Tájékoztatója. 1958. július—augusztus—szeptember*) 15. sz. (Összeáll. KÖMŰVES Imre.) [Bp. 1958, Nyomdaip. Tanulóint. ny. 51 l.

Vas megye. Helytörténeti tanulmányok. Szerk. HORVÁTH Ferenc. (Sajtó alá rend. KUNTÁR Lajos.) [Szombathely] 1958, Vas m. Tanácsa. 386 l.

WENDELIN Lidia, F.: *Mozart [Wolfgang Amadeus] Magyarországon.* — *Mozart in Ungarn.* Összeáll. —. A bev. tanulmányt írta MAJOR ERVIN. (Ford. BRODSZKY Ferenc.) Bp. 1958, Orsz. Széchényi Könyvtár. 203 l. (Új bibliográfiai füzetek 2.)

Összeállította: H. IZSÓ LIVIA

TARTALOM

<i>Rác Aranka</i> : Gyermekekönyvtáraink helyzete — Die Lage der Kinderbibliotheken in Ungarn	1
<i>Baldás Sándor—Szabolcska Ferenc</i> : A műszaki könyvtárügy és dokumentáció változó feladatairól — On the varying tasks of technical librarianship and documentation	16
<i>Bisztray Gyula</i> : Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958) — Les éditions des oeuvres de János Arany (1883—1958)	23
<i>F. Csanak Dóra</i> : Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig — History of the Library of the Hungarian Academy of Sciences 1826—1849	47

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Kovács Sándor</i> : Miért nevezi Bod Péter Itinerariumnak az Europica Varietast?	74
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A Setét Hajnal-csillag-utan budoso címlapjáról	76
<i>Herepei János</i> : Apáczai Csere János könyvtárának töredéke	79
<i>Valkó Arisztid</i> : A Harmonia Coelestis rézmetszőinek egykorú számadásai	85
<i>Hernády Ferenc</i> : A pécsi Klimó-könyvtár múltjából	86
<i>Csatkai Endre</i> : Kísérletek Sopronban újság és folyóirat alapításááa 1850-ig	90
<i>Nagydiósi Gézáné</i> : Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt	94
<i>Papp Ivánné</i> : Könyvtár Tiszaújlakon (1858—1869)	98
<i>Heltai Nándor</i> : A kecskeméti könyvtár történetéből	103

FIGYELŐ

<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> : Mezőgazdasági szakkönyvtáraink helyzete	107
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : A tudománytörténeti életrajzi források kérdéséhez	113
<i>Rózsa György</i> : A földrajzi katalógus kérdéséhez	116
<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet „Dokumentáció” Műszaki Bizottságának VII. teljes ülése	119
<i>Falvy Zoltán</i> : Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kéziratai	122
Hírek : Emlékezés Szabó Ervinre halálának 40. évfordulója alkalmából (—t)—Keleti klasszikusok kiadása. (G.I.) — A nemzetközi hírforgalom megkönnyítése (G.I.) — Szocialista országok közreműködése a Kelet—Nyugat programban (G.I.) — Könyvtári és bibliográfiai UNESCO albizottság a Szovjetunióban (G.I.)	125

SZEMLE

<i>Vladimír Klimeš</i> : Počátky českého a slovenského noviuárstvi. (Ism. <i>Sziklai László</i>)	128
Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai. (Ism. <i>Tóth András</i>)	130
<i>Kner Imre</i> : A könyv művészete. (Ism. <i>D. Szemző Piroška</i>)	131
Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára. (Ism. <i>Kecskeméti István</i>)	133
Südosteuropa-Bibliographie (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	135
M. Schumann : Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation (Ism. <i>Barta Gábor</i>)	136
Der Grosse Brockhaus (Ism. <i>Szuhay-Havas Ervin</i>)	136
Abraham I. Katsch : Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. II. (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	137
Artur Hübscher : Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955 (Ism. <i>Scheiber Mária</i>)	138
Magyar folyóiratmutatók 1945 után (Ism. <i>D. Gál Ágota</i>)	139
Olvasó gyermekeink (Ism. <i>Ardó Mária</i>)	141
Stigler István : Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története (Ism. <i>Szekeres Margit</i>)	142
Szomoru István : A ceglédi hírlapírás története. I. 1878—1919 (Ism. <i>Nagy Dezső</i>)	143
Vasi élet és irodalom (Ism. <i>Kókay György</i>)	145
Makoldy Sándor : Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	146
Gáldi László : A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban (Ism. <i>Albert Gábor</i>)	147
Újabb könyvtártudományi művek (Összeállította : <i>H. Izsó Livia</i>)	147

Ára: 20,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

TABLE DES MATIÈRES

<i>A. Rácz</i> : Les bibliothèques d'enfants en Hongrie (Résumé en allemand).....	1
<i>S. Balázs—F. Szabolcska</i> : Les tâches nouvelles de la bibliothéconomie et de la documentation dans le domaine des sciences techniques (Résumé en anglais)	16
<i>Gy. Bisztray</i> : Les éditions des œuvres de János Arany (1883—1958) (Résumé en français)	23
<i>D. F. Csanak</i> : Histoire de la Bibliothèque de l'Académie jusqu' à la Guerre d'indépendance de 1848—1849 (Résumé en anglais)	47

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>S. Kovács</i> : La „Europica Varietas” pourquoi a-t-elle été intitulée „Itinerarium” par l'auteur Péter Bod?	74
<i>Z. Trócsányi</i> : La page de titre d'une œuvre de Péter Pázmány	76
<i>J. Herepei</i> : Les restes de la bibliothèque de János Apáczai Csere	79
<i>A. Valkó</i> : Les comptabilités contemporaines concernant les graveurs de la „Harmonia Coelestis”	85
<i>F. Hernády</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque Klimó	86
<i>E. Csátkai</i> : Plans de journaux et de périodiques à Sopron avant 1850.	90
<i>I. Nagydíósi</i> : Une bibliothèque de prêt et sa filiale en Hongrie il y a 100 ans	94
<i>M. Papp</i> : La bibliothèque de Tiszaújlak (1858—1869)	98
<i>N. Heljai</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque de Kecskemét.....	103

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>E. Torday</i> : Nos bibliothèques d'agriculture spécialisées.....	107
<i>Z. Fallenbüchl</i> : Les sources biographiques de l'histoire des sciences.....	113
<i>Gy. Rózsa</i> : Sur le catalogue géographique	116
<i>G. Barta</i> : La réunion internationale du Comité Technique ISO/TC 46 à La Haye	119
<i>Z. Falay</i> : Les manuscrits ayant trait à la Hongrie conservés à Göttweig et à Vorau (Autriche)	122
Nouvelles: — Commémoration solennelle du 40 ^e anniversaire de la mort d'Ervin Szabó (-T) — Réunion d'éditeurs de collections de classiques universels (G. I.) — Pour faciliter la transmission des nouvelles (G. I.) — Coopérations des pays socialistes au Projet majeur de l'UNESCO relatif à l'appréciation mutuelle des valeurs culturelles de l'Orient et de l'Occident (G. I.) — Sous-Comité de bibliothèques et de bibliographies de la Commission Nationale pour l'UNESCO en Union Soviétique (G. I.)	125

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

Vladimir Klimeš; Počátky českého a slovenského novinářství. (Ism. Sziklay László)	128
Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai. (Ism. Tóth András)	130
Kner Imre: A könyv művészete. (Ism. D. Szemző Piroska)	131
Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára. (Ism. Kecskeméti István)	133
Südosteuropa-Bibliographie (E. Niederhauser)	135
M. Schumann: Bibliographie der Normen für das Gebiet der Dokumentation (G. Barta)	136
Der Grosse Brockhaus (E. Szuhay-Havas)	136
Abraham I. Katsh: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR. II. (S. Scheiber)	137
Arthur Hübscher: Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus 1805—1955 (M. Scheiber)	138
Les index de périodiques en Hongrie après 1945 (Á. D. Gál)	139
Olvasó gyermekcink (M. Ardó)	141
Stigler István: Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története (M. Szekeres)	142
Szomoru István: A ceglédi hírlapírás története. I. 1878—1919 (D. Nagy)	143
Vasi élet és irodalom (Gy. Kókay)	145
Makoldy Sándor: Újabb kutatások eredményei a reformkorszak gyorsíróiról (B. Dezsényi)	146
Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban (G. Alberti)	147
Vient de paraître (L. H. Izsó)	147